

ISSN:2146-5975

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 2022

Cilt: 12

Sayı: 2

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ**SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Düzce University Journal of Social Sciences

Sahibi/Owner

D.Ü. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Adına

Enstitü Müdürü Prof. Dr. Ali ÖZTÜRK

Baş Editör/Editor in Chief

Doç. Dr. Yıldırım YILDIRIM

Mizanpaj Editörü/Layout Editor

Arş. Gör. Dr. Beyza HATIRNAZ

Arş. Gör. Tuba Gül DOĞAN

Alan Editörleri/Field Editors

Prof. Dr. Syed Ejaz Ahmed (İstatistik-Brock University)

Prof. Dr. Shakhawat Hossain (İstatistik-The University of Winnipeg)

Prof. Dr. Marika ODZELİ (Eğitim-Tiflis İvane Javakhişvili Devlet Üniversitesi)

Prof. Dr. Shahram YOUSEFIFAR (Tarih-Tahran Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali ERTUĞRUL (Tarih-Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan BATMAN (Turizm-Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Recai ÖZCAN (Edebiyat-Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Eugene KENNEDY (Eğitim-Louisiana State University)

Doç. Dr. Fatih ERTUGAY (Siyaset Bilimi-Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Erdoğın TAYYARE (Maliye-Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih AYDIN (İlahiyat-Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Feyzullah ŞAHİN (Özel Eğitim-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZAK (Eğitim Bilimleri-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan KUYUMCU VARDAR (Eğitim Bilimleri-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Thawee NUMSAKULWONG (Eğitim-Rajamangala University of Technology)

Yayın Kurulu/Scientific Committee

Prof. Dr. Nigâr Demircan ÇAKAR (Yönetim Organizasyon-Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Marika ODZELI (Eğitim- Ivane Javakhishvili Tbilisi State University)

Prof. Dr. Roin MALAKMADZE (Tarih-Batumi Shota Rustaveli State University)

Prof. Dr. Shahram YOUSEFIFAR (Tarih-Tahran Üniversitesi)

Prof. Dr. Recai ÖZCAN (Edebiyat-Düzce Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali ERTUĞRUL (Tarih-Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Daryoush RAHMANYAN (Tarih-Tahran Üniversitesi)

Doç. Dr. Eugene KENNEDY (Eğitim-Louisiana State University)

Doç. Dr. Mykhaylo YAKUBOVYCH (İlahiyat-The National University of Ostroh)

Doç. Dr. Yıldırım YILDIRIM (Pazarlama-Düzce Üniversitesi)

Doç. Dr. Yusuf ÖCEL (İşletme-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan KUYUMCU VARDAR (Eğitim Bilimleri-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÖZAK (Özel Eğitim-Düzce Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Thawee NUMSAKULWONG (Eğitim-Rajamangala University of Technology)

Bilim ve Danışma Kurulu/Science and Advisory Board

Prof. Dr. Nedim Sözbir	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah Yılmaz	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulvahap Baydaş	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İncekara	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Karadağ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Şen	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Atila Yüksel	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Aziz Kutlar	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Burhanettin Zengin	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Bakar	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit Aydemir	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Cem Saatçioğlu	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Engin Aslanargun	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Bozdemir	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsüm Akalın	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Habib Yıldız	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Erkuş	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Kahyaoğlu	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit Saruhan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza Ateş	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Kağan Keskin	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Karakayalı	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Bakırtaş	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan Genç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet Kılınç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Kâmil Unur	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Kaoru Yamaguchi	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Kartal	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Öncü	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Selami Yıldız	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Akkuş	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin Halis	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Genç	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Taşdan	Kafkas Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Aykaç	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Cahid Üngan	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Eroğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nigâr Demircan Çakar	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Akınoğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Batman	Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Recep Kök	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Said Kınır	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Durer	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Selami Özcan	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Çaldak	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Göksoy	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur Selçuk Akalın	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Tuna	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah Adıgüzel	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz Türkay	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Recai Özcan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ertuğrul	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Yıldırım Yıldırım	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Atıf Akgün	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin Koç	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Zakir Çoban	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Burhan Kılıç	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Fahriye Hayırsever	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Filiz Evran Acar	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Furat Akdemir	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan Arı	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Murat Arslan	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Harun Çağlayan	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. İstemi Çömlekçi	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Levent Gelibolu	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Lütfi Atay	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Kara	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Balaban	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Öznur Bozkurt	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar Pınarcık	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan Arslan	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan Yanık	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Semra Aktaş Polat	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman Ağraş	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Bayat	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Şule Ay	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre Taşgıt	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf Öcel	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman İlğan	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhamit Eş	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cafer Erhan Bozdağ	İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çetin Yılmaz	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek Herkmen	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Aydın	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fehmi Altın	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan Özak	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Akkaş	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Sona	Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Aytekin	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Akın	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Yüksel	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Cankara	Bilecik Üniversitesi

Yazışma Adresi

Düzce Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
81620 Konuralp Yerleşkesi
Düzce/TÜRKİYE
Tel: (0380) 542 14 37
Fax: (0380) 542 14 38
e-posta: sobe@duzce.edu.tr

Corresponding Address

Duzce University
Institute of Social Sciences
81620 Konuralp Campus
Duzce/TURKEY
Phone: (0380) 542 14 37
Fax: (0380) 542 14 38
e-mail: sobe@duzce.edu.tr

Dergi yılda iki sayı olarak elektronik ortamda yayımlanır. <http://dergipark.gov.tr/dusbed> adresinden dergiye ilişkin bilgilere ve makale özetlerine ulaşılabilir. Dergi Index Copernicus, Arastirmax, Academic research index, Scientidic indexing service, Asos, Sobiad dizinlerinde taranmaktadır. Yazarlar, basılı ya da elektronik formatta yer alan resimler, tablolar ya da diğer her türlü içerik dâhil daha önce yayınlanmış içeriği kullanırken telif hakkı sahibinden izin almalıdırlar. Bu konudaki yasal, mali ve cezai sorumluluk yazarlara aittir. Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen görüşler ve fikirler Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bakış açılarını yansıtır. Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı bu gibi durumlar için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir. Yayımlanan içerik ile ilgili tüm sorumluluk yazarlara aittir.

This journal is published electronically twice a year. Article abstracts and information about the journal can be found at <http://dergipark.gov.tr/dusbed>. This Journal is indexed in Index Copernicus, Arastirmax, Academic Research Index, Scientific Indexing Service, Asos and Sobiad. Authors shall obtain any necessary permissions to use any type of images, tables or any other content that had been published anywhere prior to their use in their publishing material. The legal, financial and criminal responsibility on this matter belongs to the authors. The opinions and ideas expressed in the articles that is published in the journal reflect the views of the author (s), not the Editors, the Editorial Board and the Publisher. In this matter Editors, the Editorial Board and the Publisher does not accept any responsibility or liability. All responsibility for the published content is due to the author.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

From War on Terror Back to Great Power Competition	568-583
Mehmet ALKANALKA	
Perakende Sektöründe Talep Tahmin Çalışmaları: Alanyazın Taraması	584-596
Erdem TERZİOĞLU, Süleyman ŞAHİN	
Entelektüel Sermayenin Firma Karlılık Performansına Etkisi: BİST İmalat Sektöründe Bir Uygulama	597-615
Mesut ASLAN	
Rıfat Ilgaz'ın Karadenizin Kıyıcığında Romanı Bağlamında Bir Kasaba Sosyolojisi: Akçakoca	616-637
Ayhan DİREK	
Karl Marx ve Max Weber'de Modernite	638-653
Burcu GEDİKLİ	
Düzce Üniversitesinde Lisans Eğitimi Alan Afrika Kökenli Öğrencilerin Problem Alanları ve Başa Çıkma Yöntemleri	654-672
Merve SAYIKOĞLU UÇAR, Nur Hilal YILDIRIM, Abdi GÜNGÖR	
Urfa Reji Müdürlüğü ve Tütün Kaçakçılığıyla Mücadeledeki Rolüne Dair Bir İnceleme (1883-1925)	673-696
Mustafa DAĞ	
Üretim Stratejilerinin Belirlenmesinde Rekabetçi Güçlerin Rolü	697-716
Süleyman AĞRAŞ, Aykut İNANOĞLU	
Contemplation About the Kaaba's History, Architecture and Decoration in the First Three Centuries of Islam	717-735
Nilgün ÇEVİK, Şenay ÖZGÜR YILDIZ	
Deepfake Uygulamalarının Hukuki Boyutu	736-747
İlayda ANIKAYDIN	
Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Finansal Performans Analizi: Yangın Müdahale-Kurtarma Araçları İhracatı Yapan Bir Firma Uygulaması	748-769
Hacı Ahmet KIRTAŞ, Eyüp AĞAR, Kenan KORKMAZ	

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

FROM WAR ON TERROR BACK TO GREAT POWER COMPETITION¹

Mehmet ALKANALKA²

Abstract

In this article, selected documents of American national security strategy (NSS) in the 2000-2018 period are analyzed in the light of Stephan Walt's "balance of threat" concept. Year 2000 was chosen as the starting point since 9/11 terror attacks correspond to a historic turning point in U.S. foreign policy, and the last NSS concerned is NSS 2017, prepared by the Trump administration. National Defense Strategy (NDS) documents are also taken into consideration, to further clarify the dominant trends in policy making. The aim of the article was to plot the evolution of key concepts and guiding principles in the NSS documents. It is seen that there has been a conceptual shift in the NSSs after the Cold War, where no great power existential threat was perceived, and the new threat definition was based on the Global War on Terror (GWOT). This new approach dominated the first NSSs of the new millennium, after the 9/11 terror attacks. However, in the last NSSs, there has been a return to the previous, threat-based approach, where competitor nation-states such as China and Russia are explicitly mentioned. It is concluded that there has been a conceptual return to the classical sense of great power competition.

Key Words: Balance of threat, National Security Strategy, GWOT, Structural Realism

TERÖRLE SAVAŞTAN BÜYÜK GÜÇLER MÜCADELESİNE GERİ DÖNÜŞ

Öz

Bu makalede, 2000 – 2018 döneminde yayımlanmış Amerikan Ulusal Güvenlik Strateji Belgeleri (NSS'ler), Stephen Walt'ın "tehdit dengesi" kavramı ışığında analiz edilmektedir. 2000 yılının başlangıç noktası seçilmesinin sebebi, 11 Eylül terör saldırılarının ABD dış politikasında bir dönüm noktası olmasıdır ve ilgili son NSS ise Trump yönetimi tarafından hazırlanan NSS 2017'dir. Politika oluşturma sürecindeki hâkim eğilimleri daha da netleştirmek için Ulusal Savunma Stratejisi (NDS) belgeleri de değerlendirilmeye alınmıştır. Makalenin amacı NSS belgelerindeki önemli kavramların ve kılavuz prensiplerin evrimini tasvir etmektir. Soğuk Savaş sonrası, herhangi bir büyük güç tarafından varoluşsal bir tehdidin olmadığı dönemin NSS'lerinde kavramsal bir değişim görülmektedir ve yeni tehdit tanımı Teröre Karşı Küresel Savaş (GWOT) temeline dayalıdır. Bu yeni yaklaşım, 11 Eylül terör saldırıları sonrasında, yeni milenyumun ilk NSS'lerini domine etmiştir. Ancak, son NSS'lerde geçmişteki tehdide dayalı yaklaşıma bir dönüş olduğu görülmekte, Çin ve Rusya gibi rakip ulus devletlerden açıkça bahsedilmektedir. Bu bağlamda, klasik büyük güç rekabeti anlayışına kavramsal bir dönüş olduğu sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tehdit Dengesi, Ulusal Güvenlik Stratejisi, GWOT, Yapısal Realizm

¹ Bu makale Kadir Has Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Anabilim Dalında, Prof.Dr. Serhat Güvenç danışmanlığında hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., İstanbul Büyükşehir Belediyesi Dış İlişkiler Daire Başkanlığı, mehmetalkanalka@yahoo.com

Bu makaleye atıfta bulunmak için/Cite as: Alkanalka, M. (2022). From War on Terror Back to Great Power Competition. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 568-583

Makale Geliş Tarihi: 06.05.2022

Makale Kabul Tarihi: 05.08.2022

Makale Yayın Tarihi: 31.12.2022

INTRODUCTION

War, diplomacy and trade have been the most basic ways of establishing relation between states from history to present. For this reason, studies conducted in the field of security studies in the literature on international relations point to an important area. The realist theory is one of the most applied approaches in the context of the study of such issues as warfare, conflict, security, which fall within the area of interest of the field in question. With this understanding, in the light of the realist theory in this study; the balance of threat, which is one of the most useful concepts born from within realism and produced to explain conflicts, has been focused on. Based on the classical concept in question, efforts have been made to uncover the reasons behind the current conflicts, in which the great powers are involved. In line with this effort, National Security Strategy Documents and National Defense Strategy Documents have served as primary source, as these documents are the concrete instruments reflecting the efforts made by the states to balance the threat perceptions with the threat. In this context, national security documents that have been put forward by the great powers, and which have the characteristics of first-hand source have been used in the study. In accordance with this effort, 7 National Security Strategy Documents and 3 National Defense Strategy Documents published by the United States between 2000 and 2018. Since the 9/11 attacks in 2001 constitute a breaking point in global politics, the chronologically nearest preceding national security documents of the year 2000, have been taken as the initial reference point of the study.

American realist Stephen Walt, bringing the balance of threat argument to international relations, defines security studies as “the studies of the threat, and use of military force” (Walt, 1991). For Stephen Walt, alliances are triggered by imbalances of “threat,” rather than imbalances of “power.” He also argues that states constitute alliances mainly against threats which are a function of power, offensive capabilities, geographic proximity, and perceived intentions (Walt, 1987). From this perspective, NATO was formed originally to counter both the capabilities and threats risen by the former Soviet Union (Dowding, 2011). Unlike the concept of power, the concept of external “threat” includes “perceived state intentions” alongside more clearly realist variables like economic resources, military technology, and geography (Legro & Moravcsik, 1999). Taking into consideration Walt’s balance of threat functions, geographical proximity has not changed. It can be claimed that perceived intentions stemming from mainly China and Russia for the U.S. has become a decisive attribute of the threat function.

Even with the contingency plans of the Cold War era, the U. S. prepared its military forces to win two theatre wars in both Europe and the Pacific region and followed an offensive stance. After the Cold War era, with the maintenance of capability-based approach, the definition of threat remained anonymous, so as to include China and Russia into the liberal system. Moreover, following the 9/11 attacks, President Bush Jr. stated in the 2002 NSS that there was no more great power competition, they were all in this war on the same page (2002: 5). This statement also explains the U.S.’ approach towards its “former threats,” without any aggressive intentions. Although the U.S. deemed global terrorism a threat against which a force should be gathered, this gathering of force actually meant gathering a relative advantage of force against all threats and possible risks, including those without aggressive intentions.

With the elimination of the former Soviet Union threat in the Europe theatre, the U.S. used its military force in Afghanistan and Iraq during the Bush administration after 9/11 instead of focusing on the potential rising power China in the Pacific region. During the Presidency of Obama, the U.S. which had a positive approach to include China and Russia in the system enabled China to be a free-riser instead of seeing these two countries as a threat. However, during Trump's presidency, China and Russia were defined as threats. In the 2018 NDS (Joint Chief of Staff, 2018: 4) published in Trump's Presidency, it was stated that 'long-term strategic competitions with China and Russia are the principal priorities.' It was also expressed that China and Russia took strategic advantage when the U.S. focused on Operation Iraqi Freedom in 2003 by improving their 'military capabilities and a force structure explicitly designed to challenge the U.S. dominance and increase their own international stature.' The U.S. has ignored the neo-realist balance of power concept, while China and Russia have exploited it. U.S. underestimated the rising power of China as the biggest threat, and ignored Russia's potential courses of action against its neighbors, mainly Ukraine. Rather, it focused on an ambiguous concept of "non-state actors" as the biggest threat which, in fact, had limited impact. The economic crisis in 2008 and the election of Obama facilitated this trend and provided enough opportunities to China to further extend its influence. This trend of China might be framed as "free-riser," thanks to the U.S.' "strategic atrophy" (Department of Defense, 2018: 1). These statements summarize the threat perception designation process according to realist theory explanations. The U.S. has acted differently from the neo-realist concept's main assumptions, while China and Russia have exploited it. This entails a return to the concept of great power competition, even if the recognition of the fact has not been easy. The American decision makers till 2018 focused on the non-state actors as threats, rather than state actor threats. There was not any existential threat against the U.S. but a limited terrorist attack. According to realist arguments, the U.S. might have weakened their potential rivalries such as China or Russia as written in the late American strategic documents. For the U.S., it is arguable that it has been a great threat assessment to underestimate China, second power in the international structure, as the biggest threat.

Due to the importance of technology in the capability-based approach, new competition is expected to be intense in the field of technology. Accordingly, the NDS 2018 requires adequate resources to position the United States in the great power competition. 'Adequate resources' remind us of economic power variable, and 'great power competition' implies both multilateral international structure and perceived great power threat/s.

The distribution of power in the international structure provided a playground for the U.S. to act unilaterally as a unique hegemonic power by the beginning of the 21st Century. There was not any conventional threat against the U.S., and it dedicated a considerable military effort in Afghanistan and Iraq under the name of GWOT. In the absence of any existential threat, the U.S. has overridden the balance of threat concept, when compared to the Cold War era. In addition to these strategic components; the preference might be another key attribute. For example, different American presidents prefer different strategies even though they command the same military capabilities. Crowley claimed that the U.S. President Obama was elected due to his opposition of the former Republican President Bush's war of choice in Iraq (Crowley, 2016). He also argued that Bush passed on three wars having unprecedented length and lacking popular support; the war in Afghanistan as "war of necessity," Iraqi War as "war of choice," and the war on terror, which was reframed by Obama against Al Qaeda and in a more limited style in contrast the Bush's policies (Crowley, 2016). Strategy documents provide ample data to understand the previous and present international structure and

perceived threats. Different American presidents prefer different strategies even though they command the same military capabilities. The Democratic Party President Clinton referred to the fact that he was ready for possible major battles on two different fronts and had also the capabilities to win them, in 2000 and 2001 National Security Strategy (NSS) documents published, even when there was no 9/11 attack, or the perception of any threat.

In fact, this situation shows that there is a path dependency in strategic threat assessments in the U.S. documents. The ability of the U.S. Armed Forces to win major battles on two major and different fronts has been constantly maintained since the Cold War era. In the documents, the threat assessment between these three groups is considered by taking different priorities into consideration. The military operations in Afghanistan and Iraq can be considered a temporary derailment in the process. These actions can also be compared to the elephant's fight against flies. In other words, although it is very difficult to get definite results in these asymmetric operations, they were tried by the American President of the period, George W. Bush. Though it was written that the 2006 NSS, the second NSS of the Bush era, put an end to the Taliban rule in Afghanistan, what happened in 2021 revealed the opposite.

1. AMERICAN STRATEGY DOCUMENTS

The U.S. has two main national security documents which are as follows: the National Security Strategy (NSS), and the National Defense Strategy (NDS). On top of the pyramid, the NSS under the President's responsibility gives directions and objectives for U.S. national security. In guidance of these directions, the NDS under Defense Secretary's responsibility elaborates on the Defense Department's strategic aims. NDS should be presented every four years to the U.S. congressional defense committees in classified form, with an unclassified summary. The national security and strategy documents mainly try to clearly identify external threats, allocate resources toward the pursuit of the national interest, and integrate a nation's means of power as logical-rationalist calculation of means and ends, input and output

Unilateral and self-referential military campaign led by the U.S. in 2000s has had negative effects and unintended consequences not only for the U.S., but also its allies and partners. There was not any existential threat against the U.S. but a limited terrorist attack. It could also be argued that the U.S. had not acted strategically because it did not succeed to designate threats properly and set priorities for its military resources. When focusing on rising China, the U.S. has to bargain to delegate Russian threat perception to Europeans and open some room in their area of interest for their neighbor regions such as Northern Africa and Eastern Mediterranean. During the Cold War era, the US had an approach of being capable of retaining simultaneous warfare both in Europe and Asia-Pacific, and offensive capability to win wars at the same time in these regions. There has been a continuity on mainly two possible war theatres against China and Russia from the 2000 NSS till the 2017 NSS, because the best way to survive is to be the most powerful state.

Following the Republican Party's 2017 NSS, the U.S. openly stated that it deemed Russia and China as threats. Thus, with an expansionist approach through its capability, the US kept on gathering its military power overseas without the need of an anonymous agenda to establish regional hegemony for its constant pursuit of security competition as if it were in a state of war (Mearsheimer, 1994).

2. THE NATIONAL SECURITY STRATEGY DOCUMENTS

In the Title 50 (50 U.S. Code § 3043 - Annual national security strategy report), it is mandatory for the NSS to address five major components such as “worldwide interests, goals, and objectives”; “foreign policy, worldwide commitments, and national defense capabilities”; “proposed short-term and long-term uses of the political, economic, military, and other elements of the national power”; “adequacy of the capabilities”; and “such other information as may be necessary to help inform Congress on matters relating to the national security strategy of the United States” (Lucas, 2015: 1). It is intended to give a framework to American institutions to implement security strategies to ensure American national interests. As the best examples of international relations documents, they are within the framework of liberal values, realist terms, institutional assets, international political economy issues, security and strategy matters enough to analyze all over the world. For example, NSS 2002 states some strategic principles, as such U.S. should invest time and resources into building international relationships and institutions; and U.S. should be realistic about its ability to help those who are unwilling or unready to help themselves (2002: 9). But in practice, presidents do not obey that yearly time schedule and they mostly are satisfied with one report during their tenures.

From 2000 till today, there are seven NSS Reports available to examine and analyze as presented below:

Table 1. The NSS Documents- 2000-2018

Year	Presidency	Title
2000	Bill Clinton	A National Security Strategy of the U.S. for a New Century
2001	Bill Clinton	A National Security Strategy of the U.S. for a Global Age
2002	George W. Bush	The National Security Strategy of the U.S.
2006	George W. Bush	The National Security Strategy of the U.S.
2010	Barack Obama	National Security Strategy
2015	Barack Obama	National Security Strategy
2017	Donald Trump	National Security Strategy of the U.S.

There are similarities between Clinton’s and Obama’s preferences, which are quite different from Bush’s and Trump’s preferences. Clinton and Obama prefer a multilateral approach in defense and security matters while focusing on the economic agenda first. The threats in NSSs analyzed might be categorized in three groups. In the documents, the threat assessment between these three groups is considered by taking different priorities into consideration. In fact, the Trump’s NSS, which is different from the others, has been indirectly included in all documents since 2000. In Trump's tenure NSS, it can be said that China, India and Russia, which are considered as great powers are in the first layer; Iran, or, rogue states located in the Middle East region and North Korea located in East Asia are in the

second layer, and terrorism is in the last layer. The U.S. policy makers between 2000's and 2010's prioritized unconventional non-state threats, contrary to the traditional great power politics, but lost their energy and resources at the time. Threat perception of related NSS documents are shown on two tables presented below;

Table 2. Threats defined on NSSs

2000	It is very important that traditional country/opponent/bloc threat was not mentioned in the document. Instead, it used 'potential enemies,' 'adversaries' including state or non-state actors, and terrorists. "Our potential enemies, whether nations or terrorists, may be more likely in the future to resort to attacks against vulnerable civilian targets in the United States." (1999: 16) The weapons of mass destruction seem the most dangerous threat of all. "Weapons of mass destruction pose the greatest potential threat to global stability and security. Proliferation of advanced weapons and technologies threatens to provide rogue states, terrorists and international crime organizations." (1999: 2)
2001	President Clinton mentioned in the preface of NSS 2001 that while entering the new millennium there was no overriding external threat to the U.S., with the presence of the 'history's most powerful military ready to defend' American interests around the world (2001: Preface). He addressed new national security challenges, and "contemporary threats such as the proliferation of nuclear, chemical and biological weapons, terrorism, and international crime." (2001: Preface)
2002	Instead of threat, the Cold War term 'enemy' was employed. "The United States of America is fighting a war against terrorists of global reach. The enemy is not a single political regime or person or religion or ideology. The enemy is terrorism." (2002: 5) "For a long period of time, there will be fighting on many fronts against a particularly elusive enemy... Afghanistan has been liberated; coalition forces continue to track down the Taliban and al-Qaida. But it's not just the battlefield that the U.S. is going to fight terrorists on. With cells in North America, South America, Europe, Africa, the Middle East, and throughout Asia, thousands of trained terrorists remain at large." (2002: 5)
2006	The first sentence of the 2006 NSS that 'America is at war' is very descriptive. There is an assessment of the NSS 2002 in the document. It is stated that defeating terrorism requires a long-term strategy and new enemy has the global outreach (The White House, 2006: 8). While continuing the war on terror, the U.S. focused on the spread of democracy in 'Broader Middle East'. As 'front lines in the war on terror', it is mandatory to win the battles in Afghanistan and Iraq (The White House, 2006: 12).
2010	There was no state threat. In reverse, the search for cooperation with China, Russia, and India was welcomed. "There is no greater threat to the American people than weapons of mass destruction, particularly the danger posed by the pursuit of nuclear weapons by violent extremists and their spread to additional states" (2010: 4)
2015	This NSS is expansive in its calls for economic, cultural, and technological openness. Globally, the U.S. has stepped beyond the big ground wars in Iraq and Afghanistan that over the past decade have characterized so much of American foreign policy. There is a significant risk of the possible proliferation of weapons of mass destruction, especially nuclear weapons. The escalating cybersecurity threats, Russia's aggression, the accelerating impacts of climate change, and the spread of infectious diseases gave rise to global security anxieties.
2017	It was stated from "three main sets of challengers—the revisionist powers of China and Russia, the rogue states of Iran and North Korea, and transnational threat organizations, particularly jihadist terrorist groups—are actively competing against the United States and its allies and partners." First, great power competition returned, namely China and Russia started to reassert their regional and worldwide impact. (The White House, 2017: 25) Changes in the regional balance of power had global effects and challenge the interests of the United States. Then, the most dangerous threats nearest to those were posed by North Korea and Iran related to WMD.

2.1. NSS 2000

The 2000 NSS is a document prefaced by U.S. President Bill Clinton. Referring to the fact that the United States is an independent nation, the document also touched upon the role of the U.S as the leader of democracy in the world. Although there are more threat words in this NSS compared to other NSS, the threats are quite different from conventional threats. Considering that many international crises have been left behind during the post-cold war transition period, the focus on the future and opportunities has been underlined. Besides the fact that Russia has been aided economically for development, the documents have also indicated that the defence budget is planned to increase to \$112 billion including the time between 2000 and 2005 in the last ten years, and that the amount needs to be used for the modernization and the needs of the defense stated. Despite the fact that the US Armed Forces are the most powerful army in the world and there is no perception of any nation state threat, it is an organization that competes with and renews itself. Due to the inability to fully identify possible future state threats, the application of technological developments to the defense industry gives the U.S. Armed Forces the advantage of the force multiplier, makes a great contribution to the country's economy, and leads to greater resource pressure on possible competitors. The capability of having the power to fight on two fronts at the same time and win wars is the most important capability of the U.S which has maintained it since the Cold War. In addition, nuclear deterrence capability, which also came from the Cold War, remains as an intimidating capability for other states around the world.

The most important criterion for using military force is the threat to the U.S. national interests. In this case, if necessary, the US Armed Forces can also act alone. Although the document contains mostly liberal concepts and strategies, a statement mentioned in the preface is quite meaningful in theoretical terms. Through the statement it is indicated that it will not be enough for the U.S. to have the most powerful army to be safe, and that military threats against the U.S. or the world should also be limited (2000: III). According to the neo-realist theory, you have to prevent your possible opponents from gaining power while maximizing your own power. However, the document does not mention any potential military threats. It has been mentioned that some countries have the capability of threat for their neighbor countries without actually revealing the names of these countries. In addition to this, non-state threats, technological threats, especially weapons of mass destruction technology, the failed states threat, and environmental and health threats are mentioned in the threats section. It is mentioned that the key to being safe in the country is to follow an active strategy in the world, and after that, an offensive strategy has been identified. All elements of national power are needed to follow this strategy. In the document, which does not specify a certain priority geographically, the entire world has been divided into sub-regions and analyzed that way. In this context, Europe and Eurasia, East Asia and the Pacific, Middle East, North Africa, Southwest and South Asia were evaluated together while The Sub-Saharan Africa and the Western Hemisphere were evaluated separately.

2.2. NSS 2001

The 2001 NSS is the last strategy document of US President Bill Clinton. It bears quite a lot of similarities with the previous 2000 NSS. The note which says that attention should be paid to relations with China and Russia is interesting because it is unlike the previous NSS of 2000. Because the text is longer than the previous one, more threat and capability statements have been included in the document. In the document, which does not specify a certain

priority geographically; the entire world has been divided into sub-regions and analyzed that way. The issues of preparing for the uncertain future and focusing on science and technology have been discussed together.

2.3. NSS 2006

The 2006 NSS is the second and final security document of the U.S. President Bush. The United States' fight against terrorism has been compared to its long-standing struggle during the Cold War. The developments that took place between the previous the 2002 NSS and the 2006 NSS have been summarized and decisively stated in the document. In this context, the fact that the tyranny was overthrown in Iraq and that the Taliban tyranny was replaced by an elected administration in Afghanistan and the developments in Lebanon, Egypt, Saudi Arabia, Kuwait, Jordan, Morocco, Georgia, Ukraine and Kyrgyzstan have been positively explained in the name of democracy. This region is notable as the geographical region of the 'Wider Middle East' and the neighboring geography of Russia. Iran, Syria, North Korea, Cuba, Belarus, Burma, and Zimbabwe, which are clearly indicated to be experiencing tyranny, can be considered as new possible target countries.

Statements of capabilities in the document have been involved as the prevention of the skills of terrorists to achieve a nuclear weapons capability, the need of Special Forces capabilities in addition to conventional capabilities, and post-transition capabilities after failed states. And with this, it can also be assumed that the priority is the fight against terrorism.

2.4. NSS 2010

Obama, opposing Iraqi War, stated in the foreword that the U.S. ended one war in Iraq and refocused on Afghanistan. As the top security priority, it is stated that there is no greater threat to the American people than weapons of mass destruction, particularly the threat posed by violent extremists in pursuit of nuclear weapons and their dissemination to additional states (2010: 4). It was stated in the NSS 2010 that the U.S. would continue to deepen its partnership on the basis of mutual interests and mutual respect with other centers of power in the 21st Century, including China, India, and Russia (2010: 11). The NSS 2010 had 'a four-part plan (Kugler, 2011):

- Guarantee good alliances,
- Establish collaboration with other centers of power of the 21st Century,
- Strengthen institutions and collaboration processes,
- Maintain broad cooperation with regard to key global challenges'

There were also options offered to Iran and North Korea against nuclear armament program: to accept denuclearization or isolation from the international community. (Kugler, 2011) There is a noticeable emphasis on multilateralism: By pursuing its interests within multilateral forums such as the United Nations, not outside them, the U.S succeeded in the post-World War II period (2010: 12). A dedication to renewing its economy, which serves as the wellspring of American power, was at the core of the U.S. efforts. (2010: 2). The U.S. was fighting two wars with several thousands of men and women deployed in harm's way by the United States, and hundreds of billions of dollars committed to supporting these conflicts.

(2010: 8) It was also stated that in the fields that are essential to the strength of America, the U.S. is emerging from underinvestment. (2010: 9). Priorities like education, electricity, science and technology, and health care have not been sufficiently improved by the U.S. (2010: 9). Implying the preference for multilateralism and the limits of unilateral action, the document stresses avoiding acting alone. With other primary centers of influence, including China, India, and Russia, as well as increasingly powerful nations such as Brazil, South Africa, and Indonesia, the United States was seeking to develop deeper and more successful partnerships (2010: 3).

In order to strengthen American national capacity, the U.S. military must maintain its conventional dominance and the nuclear deterrence capability of the U.S., as long as nuclear weapons remain, while seeking to increase its ability to defeat asymmetric threats (2010: 14). Where force is required, it will continue to do so in a manner that represents its values and enhances its legitimacy, pursuing broad international support, working with institutions such as NATO and the United Nations' Security Council (2010: 22). The primary focus is on the domestic agenda and economic matters first, and then on the international agenda, in a cooperative manner. Obama tried to move away from the previous atmosphere of conflict and prioritized the economy agenda at home. This tendency gave the opportunity to China to rise without any effective limitation, and Russia to act freely in its geographical vicinity.

2.5. NSS 2015

NSS 2015 was issued in the second term of Obama as a shorter document. It was nearly 30 pages (29 main and two foreword pages). There is a path dependency with the first one stating that the rising economic strength of America is the cornerstone of its national security and a vital source of its international power. (2015: Preface) NATO was the world's leading multilateral alliance, strengthened by the U.S.' historic close relations with the United Kingdom, France, Germany, Italy, and Canada. (2015: 7). The U.S. retained all options for achieving the goal of preventing the development of nuclear weapons by Iran (2015: 11). It kept its door open to greater collaboration with Russia in areas of mutual interests (2015: 25). There is a significant risk of the possible proliferation of weapons of mass destruction, especially nuclear weapons. The escalating cybersecurity threats, Russia's aggression, the accelerating impacts of climate change, and the spread of infectious diseases gave rise to global security anxieties. There is an acceptance that the U.S. is not strong enough to overcome threats and risks by acting unilaterally.

The 2015 NSS called for "collective action" and promotion of "international rules and norms" to ensure security and order against threats, and rejected extensive military occupations of foreign societies and unilateral interventions aimed at regime change, nation-building, or similarly ambitious goals reacting to the failed attempts to reshape countries such as Russia, Iraq, and Afghanistan over the past 25 years. (Goldgeier & Suri, 2016) The U.S. stepped beyond the large-scale ground wars in Iraq and Afghanistan that over the past decade characterized so much of the American foreign policy. Compared to the nearly 180,000 troops that the U.S. had in Iraq and Afghanistan when Obama took office, now America had less than 15,000 troops stationed in those countries. It paints an image of U.S. influence as multinational and resurgent, but largely focused on free markets, democracy, and human rights. The text explicitly condemns widespread foreign-society military occupations and unilateral actions aimed at regime change, nation-building or equally ambitious objectives as such.

2.6. NSS 2017

The 2017 NSS is a document that contains radical changes in comparison with the previous ones. In this document, it has been criticized that attempts of the U.S. to turn its competitors to reliable partners by including them in the international system over the past two decades, have failed. Although the intentions of the neo-realist theory's assumptions were initially good, it has been emphasized that the potential for change and the use of power could change according to the emerging new distribution of power, and because of this, the 'great power competition' period has returned. Instead of approaching the competition between states on a periodic basis, it is aimed to maintain the superiority that the U.S. has on an ongoing basis. In fact, this also requires strategies that are more prone to offensive realism. It is noted that the U.S. will ensure peace only with force, but the importance of acting jointly with allies and partners, and ensuring their fair burden sharing is also emphasized. Although external balancing is an indispensable element of great power competition, there are no concrete statements about how this will show itself in Europe. It is aimed to do balancing in the Asia-Pacific region by increasing quadrennial cooperation with Japan, India and Australia. In fact, the addition of the UK to the cooperation with Australia through AUKUS has been an interesting development when it is evaluated together with BREXIT. It is mentioned that economic security is also a national security issue, and it has been noted that the U.S. will not remain silent about economic abuses from now on, and the country will give importance to economic cooperation with countries which share the same ideology.

It is also important to note that the U.S. Armed Forces have been reduced to the lowest number of personnel since 1940, and the supply of new weapons systems has been severely limited, while threats have been increasing. Russian Federation and China were offered to take advantages of opportunities as long as they supported democratic norms and values such as human rights, rule of law and market economy. 2017 NSS was different from others particularly in which it was stated that China and Russia were revisionist powers. The distribution of power has changed from 2000 to 2018 so that global security should be assured with collaboration and necessitates multilateral approaches including bargaining and defining new roles. NATO will continue to be the main asset for European security.

3. NATIONAL DEFENSE STRATEGY DOCUMENTS

The NDS is issued by the U.S. Department of Defense is intended to clarify how DOD can support the President's National Security Strategy. The National Defense Strategy (NDS) acts as the capstone paper of the Department. It flows from the NSS and advises the Military National Policy (Department of Defense, 2008).

3.1. NDS 2005

It was 24-pages long, excluding the foreword and the executive summary. It faced radically distinct problems from those encountered in the Cold War and previous eras by the American defense system (Department of Defense, 2005: V). The international community got the greatest opportunity since the rise of the nation-state in the seventeenth century, as reported in the President's National Security Strategy, to create a world, where major powers engaged in peace rather than constantly planning for war (Department of Defense, 2005: 5). 'The possibility of renewed great power competition' was underlined concerning China and Russia. (Department of Defense, 2005: 5). While the security challenges of the 20th Century

emerged from strong states embarking on aggressive paths, the main dimensions of the 21st Century may emerge in, and emanate from comparatively weak states and ungoverned regions, globalization and the possible proliferation of weapons of mass destruction (Department of Defense, 2005: 1). North Korea, on the other hand, is presenting conventional, irregular, and devastating threats at once (Department of Defense, 2005: 3). In the war on terrorism, a modern strategy was clear (Department of Defense, 2005: 2). International alliances proved to be a central source of the strength of the United States so that shared values, the collective understanding of risks and the pledge to cooperation offered much more defense than could be accomplished by the U.S. alone (Department of Defense, 2005: 4).

It was mentioned in the document, as some of the challenges, that while the U.S. had no global peer, it would have rivals and enemies—both state and non-state; risks could be differently viewed globally, even among its closest allies, and unity would be difficult to achieve. (Department of Defense, 2005: 6)

Even though U.S. President Bush does not identify China and Russia as threats within the 2002 NSS and the 2006 NSS, Pentagon's warnings against China and Russia are obvious in the 2005 NDS. Pentagon also points to the risk that the great power competition period might start again. From this perspective, it can be deduced that Pentagon did not take into consideration the U.S. President's priorities, but it had to give a mandatory support, because the strategy documents of the Bush era emphasized that this transformation had been determined through a top-down approach.

3.2. NDS 2008

There was a path dependency in order to redefine new threats. With aggressive transnational terror networks, aggressive states armed with weapons of mass destruction, increasing foreign forces, new space and cyber threats, natural and pandemic disasters, and growing rivalry for capital, the United States, its alliances, and its partners face a variety of challenges (Department of Defense, 2008, p. 1). New commands (integrating Space and Strategic Commands, creating Northern and Africa Commands) structures were created by the Department since 2001. The fact that the U.S. military forces are deployed as per regions at the command of the combatant commanders shows that it does not tolerate even the regional hegemony. Established a regional command center in Africa, on the other hand, can be interpreted as a caution also against China's expansion.

State actors no longer had a monopoly on the disastrous use of aggression (Department of Defense, 2008: 7). Including communism and imperialism before it, the militant extremist philosophy opposed the international system's laws and institutions (Department of Defense, 2008: 2). It was argued that the world order was equally challenged by rogue states such as Iran and North Korea: The pursuit of nuclear technologies and enrichment capability by Iran posed a serious security threat in an area which is already fragile, and significant nuclear and missile proliferation risk for the U.S. and other responsible foreign partners was also raised by the North Korean regime. (Department of Defense, 2008: 3)

The risk of challenges from stronger states must also be considered by the U.S., particularly against China the U.S. needed to hedge its potential 'full range of long-range strike, space, and information warfare capabilities' in addition to its conventional military

capabilities. (Department of Defense, 2008: 3). This paragraph emphasizes the potential of China as a global opponent against the U.S. hegemony.

Russia was seeking ‘renewed influence’ so that it started to take a more aggressive military approach, such as renewing long-range bomber flights, withdrawing from the conventions on weapons control and force reduction, and also challenging target countries hosting future U.S. anti-missile bases. (Department of Defense, 2008: 4)

A multilateral solution was stated as a presumption that the United States, and particularly the Department of Defense, cannot win the ‘Long War’ or resolve other security issues alone successfully (Department of Defense, 2008, p. 23). China and Russia were also significant potential allies, and the U.S. seeks to establish collaborative and cooperative ties with them. (Department of Defense, 2008: 11) India was required to assume greater responsibilities in line with its rising commercial, military and soft power (Department of Defense, 2008: 14). It can be deduced that the U.S. intended to conduct containment policy with India against China at that theatre. Even though U.S. President Bush does not identify China and Russia as threats within the 2002 NSS and the 2006 NSS, it is obvious Pentagon’s warnings against China and Russia in the 2005 NDS and 2008 NDS. Pentagon also points to the risk that the great power competition period might start again.

3.3. NDS 2018

Different from the previous ones, 2018 NDS was published as a summary, and thus was 11-pages long. The U.S. policy was articulated by this unclassified synopsis of the classified 2018 National Security Strategy, and in tandem with a strong constellation of alliances and partners, a more lethal, robust and increasingly inventive Joint Force could sustain stability by strength. (Department of Defense, 2018: 1) Power is considered as an ends, and there is also a call for sustaining alliances and partners for a multilateral approach.

It was claimed that the U.S. is emerged from a time of “strategic atrophy,” mindful of the depletion of its competitive military edge. (Department of Defense, 2018: 1) States were the world’s key players, but non-state actors are still disrupting the defense climate with highly advanced capabilities. (Department of Defense, 2018: 3)

The re-emergence of long-term, geopolitical rivalry rooted from what the National Security Strategy defined as revisionist powers, namely China and Russia, was the key threat to U.S. stability and security (Department of Defense, 2018: 2). It was claimed that by seeking nuclear weapons or supporting terrorism, rogue regimes like North Korea and Iran continued to destabilize regions, and across all aspects of influence, both revisionist forces and rogue governments are fighting (Department of Defense, 2018: 2).

The Department intended to continue its efforts to discourage and fight rogue regimes like North Korea and Iran at the same time (Department of Defense: 4). While a strong focus was put on improving the NATO Trans-Atlantic Partnership, in the face of their mutual security challenges, the U.S. wanted European allies to uphold their promises to increase defense and modernization investment to strengthen the alliance (Department of Defense, 2018: 9). The transformation necessity was also stressed in the document, but this time in the opposite direction from action against terrorism to policies in compatible with the great power competition.

CONCLUSION

National strategy documents may not forecast the future with a hundred percent accuracy. It might be deduced that strategy documents are not sacred documents, and they always change according to the international structure, mostly in accordance with the balance of power concept as Realist scholars have assumed. In this study, we can conclude that American threat perceptions within designated time frame in this article falsifies this assumption. Since the U.S. is a global power, it should best implement external balancing with different partnerships and alliances in different regions assuming great powers as main actors in international relations. It might be claimed that American military force planners have been focused on two major theatres, Europe and Indio-Pacific, and the priority was shifted from Europe to the latter one. Even with the contingency plans of the Cold War era, the U.S. prepared its military force to win two theatre wars in both Europe and the Pacific region, and followed an offensive stance, while Europe followed a defensive strategy restricted to its continent. This is where the biggest difference in the Transatlantic Alliance originates. With the elimination of the threat of the former Soviet Union in the Europe theatre, the U.S. used its military force in Afghanistan and Iraq during the Bush administration after 9/11 instead of focusing the potential rising power China in the Pacific region. During the Presidency of Obama, the U.S. which had a positive approach to include China and Russia in the system enabled China to be a free-riser instead of seeing these two countries as threats. Whereas, during Trump's presidency, China and Russia have come to be seen as concrete threats.

In the American documents issued between 2000 and 2018, there has been a continuity of emphasis on mainly two possible war theatres against China and Russia. From the Cold War till the present day, the U.S. Armed Forces have been preparing to be ready and win at two major theatres at the same time against former Soviet Union in Europe and against China in Indio-Pacific. Nevertheless, American Presidents did not overtly identify China and Russia as threat until the 2017 NSS. Trump defined in the 2017 NSS three main sets of threats as follows; the revisionist powers of China and Russia, the rogue states of Iran and North Korea, and transnational threat organizations, particularly jihadist terrorist groups. Between the years of 2000 and 2017, even though the U.S. contingency plans foresee two main theatres: Europe and Pacific, the U.S. military engagement in first Afghanistan and then Iraq might be accepted as the additional “half” theater thanks to the advantage which the unipolar international structure provided to the U.S. All the NSSs of the U.S. contain issues in the world that no country can handle alone, and also the solution of problems with alliances. Therefore, although it is emphasized that external balancing, which has become a habit since the Cold War, is preferred, it is also included that the U.S. can act alone to protect its national interest if necessary, in the NSSs. Due to the global deployment of the U.S. Armed Forces, the whole world is included in the geographical proximity, but we have found that Europe and the Asia Pacific region stand out as the main priority. However, it is in the documents that the Asia Pacific region has been the primary region between Europe and Asia Pacific since the Obama era while Afghanistan and Iraq came to the fore on the Middle East axis during the Bush presidency.

The 9/11 terrorist attack that the U.S. was exposed to, on its own soil, had different effects on the Transatlantic Alliance. The U.S has gone through a major transformation in its strategy and security documents. First of all, the definition of threat has been changed and while states should be considered as the main actors as it was proposed in neo-realism,

“terrorism” has been determined as a threat. Also, it was aimed to change the conventional war-based structure of the U.S. Armed Forces by switching from a threat-based planning to a capability-based approach. The NATO alliance supported the military operation in Afghanistan by implementing Article 5 for the first time in its history. The Afghanistan and Iraq operations carried out by the then U.S. President Bush, besides being highly costly, also destabilized the countries of the region in a way that would be very difficult to reverse. Terrorism might be a disturbing matter, but contrary to what is written in strategy documents, it cannot be the most dangerous threat. Armed forces, including nuclear forces and large air force fleets, cannot be easily transformed and employed against a terror threat. That is why they must design a specific response to that kind of threat, which should be constructed in a different manner from others and limited in number to avoid unintended consequences. There wasn't a survival or direct security threat to the U.S., but a limited terrorist attack. The economic crisis that affected the entire world in 2008 worsened the situation. With the election of Obama as the President of the U.S., a normalization process occurred and, the U.S. has turned its priority from Europe to the Pacific Region due to the changing international power distribution.

During the U.S. occupation in Afghanistan and Iraq, China rose to the rank of the second prominent international actor in the world, while Russia had the opportunity to heal its wounds through a limited and realist strategy. The resurrection of the Russian Federation and the rise of China have seriously alerted the authorities writing up the American strategy and security documents. NATO's expansion strategy in Europe was blocked by Russia, first in Georgia, and then in Ukraine. Obama succeeded to overcome this differentiation through a multilateral strategy and diplomatic means preference rather than military power. Nevertheless, Trump has fanned the flame, and the new international distribution of power requires collaboration and bargaining in order to balance the rising power, China.

It seems that, after many years, the U.S. acts in the line with realist projections one more time, and each actor should be very prudent and taking care of itself in their preferences and policies. Russia annexed Crimea by force, which was regarded as the peak point of Russia's increasingly aggressive behavior. China, on the other hand, while steadily expanding its naval and air force capabilities, adopted a more assertive rhetoric over issues of conflict, such as Taiwan and South China Sea. It can be argued that the growing tendency towards revisionist actions and rhetoric as such, on the part of Russia and China, have been the main reason behind the altered threat perception of the U.S. observed in the relevant documents. The last NDS (NDS 2018) states that “long-term strategic competitions with China and Russia are the principal priorities”. It is also stated that China and Russia have exploited the competitive advantage while the U.S. was busy, first in Operation Desert Storm in 1991, and then in Operation Iraqi Freedom in 2003, through developing their military capabilities and a force structure specifically designed to challenge the U.S.' influence and increasing their own international stature. To conclude, the superiority of the U.S. in the world as a military power still continues. However, the distribution of power, which was unipolar after the Cold War, has evolved into a multipolar structure with rising potential competitors such as Russia and China. Accordingly, the national strategy documents examined, show a clear transition from a focus on global war on terror into a revival of great power competition. It reminds us realism will lead most of the time in the long run.

References

- Crowley, P.J. (2016). *Red Line: American Foreign Policy in a Time of Fractured Politics and Failing States*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Department of Defense (2005). *The National Defense Strategy of United States of America*. https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nds/2005_NDS.pdf?ver=tFA4Qqo94ZB0x_S6uL0QEg%3d%3d (E.T.: 02.10.2021)
- Department of Defense (2008). *The National Defense Strategy of United States of America*. https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nds/2008_NDS.pdf?ver=WEYyBjnf6UkNioPqfkSr3Q%3d%3d (E.T.: 02.10.2021)
- Department of Defense (2018). *The National Defense Strategy of United States of America*. <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf> (E.T.: 02.10.2021)
- Dowding, K. M. (2011) *Encyclopedia of Power*. London: SAGE Publications.
- Goldgeier, J. & Suri, J. (2015). Revitalizing the U.S. national security strategy. *The Washington Quarterly*, 38(4), 35–55. <https://doi.org/10.1080/0163660x.2015.1125828> (E.T.: 02.10.2021)
- Kugler, R.L. (2011). *New Directions in U. S. National Security; Strategy, Defense Plans, and Diplomacy*: Washington D.C.: NDU Press.
- Legro, J.W. & Moravcsik, A. (1999). Is Anybody Still a Realist? *International Security*, 24(2), 5–55. <https://doi.org/10.1162/016228899560130> (E.T.: 02.02.2022)
- Lucas, N.J. (2015). *The 2015 National Security Strategy: Authorities, Changes, Issues for Congress*. Washington D.C.: Congressional Research Service.
- Mearsheimer, J.J. (1994). The False Promise of International Institutions. *International Security*, 19(3), 5–49. <https://doi.org/10.2307/2539078> (E.T.: 02.02.2022)
- The White House (1999). *The National Security Strategy of the United States of America*. <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1999.pdf?ver=SLo909OTm5lAh0LQWBrRHw%3d%3d> (E.T.: 02.03.2022)
- The White House (2001). *The National Security Strategy of the United States of America*. <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss2000.pdf?ver=vuu1vGikFVV1HusDPL21Aw%3d%3d> (E.T.: 02.03.2022)
- The White House (2002). *The National Security Strategy of the United States of America*. https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss2002.pdf?ver=oyVN99aEnrAWijAc_O5eiQ%3d%3d (E.T.: 02.03.2022)
- The White House (2006). *The National Security Strategy of the United States of America*. <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss2006.pdf?ver=Hfo1-Y5B6CMI8yHpX4x6IA%3d%3d> (E.T.: 02.03.2022)

- The White House. (2015). *National Security Strategy of the United States of America*. https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf (E.T.: 02.03.2022)
- The White House. (2017). *National Security Strategy of the United States of America*. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> (E.T.: 20.02.2022)
- U.S. Const. Preamble. <https://constitution.congress.gov/constitution/preamble/> (E.T.: 20.02.2020)
- Walt, S.M. (1987). *The Origins of Alliances*. New York: Cornell University Press.
- Walt, S.M. (1991). The Renaissance of Security Studies. *International Studies Quarterly*, 35(2), 211-239. <https://doi.org/10.2307/2600471> (E.T.: 02.03.2022)

Makale Türü/Article Type: Derleme Makale/Theoretical Article

PERAKENDE SEKTÖRÜNDE TALEP TAHMİN ÇALIŞMALARI: ALANYAZIN TARAMASI

Erdem TERZİOĞLU¹ Süleyman ŞAHİN²

Öz

Perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmeler incelendiğinde, stok tutma maliyetleri ve stoksuz kalma gibi durumlar müşteri tatminini azaltacak bir unsur oluşturduğu söylenebilir. Bilindiği gibi, üretim planlamasından önce talebin ne kadar olacağı yapılacak pazar araştırmaları ile tahmin edilmelidir. Perakendecilerin de yapılacak talep tahmini sonucuna göre üretim planlamasını tasarlama gerektirdiği ve bu sayede maliyetleri azaltan bir fayda sağlayacakları ifade edilebilir. Bu fayda işletmenin rekabet gücünü artırma fırsatı sağlayacaktır. Bu çalışmada perakendecilik sektöründe yapılan talep tahminiyle ilgili çalışmalar, talep tahmin yöntemleri hakkında bir alan yazın taraması yapılması amaçlanmıştır. Yaptığımız araştırma neticesinde perakendecilik sektöründe yapılan güncel talep tahmini çalışmalarında yapay sinir ağlarının daha yaygın olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu sonuca göre de perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin talep tahminlerinde kullanılan yapay sinir ağları modelleri konusunda ilgili kurumlar tarafından bilgilendirilme, tanıtım yapılması gerektiği ve kullanımının yaygınlaştırılmasına yönelik faaliyetlerde bulunulması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Talep tahminleri, Perakendecilik, Zaman serileri

DEMAND FORECAST STUDIES IN THE RETAIL SECTOR: A LITERATURE SEARCH

Abstract

When the businesses operating in the retail sector are examined, it can be said that the costs of holding stock and being out of stock are factors that will reduce customer satisfaction. As it is known, before the production planning, how much the demand will be should be estimated by market researches. It can be stated that retailers should also design their production planning according to the demand forecast result, and thus they will provide a benefit that reduces costs. This benefit will provide an opportunity to increase the competitiveness of the business. In this study, it is aimed to review the literature on demand forecasting and demand forecasting methods in the retail sector. As a result of our research, it has been observed that artificial neural networks are used more widely in current demand forecasting studies in the retail sector. According to this result, it has been suggested that the companies operating in the retail sector should be informed and promoted by the relevant institutions about the artificial neural network models used in demand forecasting and that activities should be carried out for the dissemination of its use.

Key words: Demand forecasts, Retail, Time series

¹ Öğr. Gör., Nişantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, erdem.terzioglu@nisantasi.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5310-2989

² Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, suleymansahin@ibu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9621-430X

Bu yayına atıfta bulunmak için/Cite as: Terzioğlu, E. & Şahin, S. (2022). Perakende Sektöründe Talep Tahmin Çalışmaları: Alan Yazın Taraması. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 584-596

Giriş

Küreselleşen dünyayla beraber kızgın rekabet ortamında işletmelerin hayatlarını sürdürülebilir kılmaları için üretim planları yapması önemlilik arz etmektedir. Bu üretim planlarının uygulanabilmesi için geleceğe yönelik bir dizi kararın verilmesi gerekmektedir. Geleceğe yönelik kararlarda talep tahmin çalışmaları büyük önem taşımaktadır (Meydan, 2007:1). Talep tahmini, planlama faaliyetleri için bir girdi olarak temel operasyon yönetiminde önemli bir rol oynar. Tahminin kötü yapılmasının etkileri; stokların eksilmesi, yüksek envanter, düşük hizmet seviyesi, acele siparişler şeklinde sıralayabilmek mümkündür (Nenni, 2013:37). İşletmelerin buldukları pazarın özelliklerine hâkim olması işletmelerin satış ve karlılığı getirmek için yeterli olmayabilir. Çünkü pazarda oluşabilecek hızlı bir değişimle beraber işletmenin de kaynaklarını bu olası değişim perspektifinden değerlendirmesi gerekmektedir. Bu noktada işletmenin belirlediği stratejik amaç için işletmenin temelde bazı bilgi ve öngörülere sahip olması gerekmektedir. Başka bir deyişle amaçların bazı tahminlere dayandırılması gerekmektedir. Genellikle talep tahmini yapılırken işletmenin geçmiş satış verileri incelenip, analiz edilip istatistiksel yöntemlerle gelecekte oluşabilecek satış miktarları belirlenmektedir. Literatürde değişkenliğin ve belirsizliğin fazla olduğu durumlarda geleneksel tahmin yöntemlerine alternatif olarak yapay zekâ tekniklerinin daha iyi bir alternatif olacağına dair görüşler bulunmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde talep tahmini ve talep tahmin yöntemleri açıklanacak olup ikinci bölümde araştırmanın yöntemine dair bilgiler yer alacaktır. Üçüncü bölümde perakendecilik sektöründe yapılan talep tahmin çalışmalarına ait literatür taraması yapılacak olup dördüncü ve son bölümde de sonuç bölümü yer almaktadır.

1. TALEP TAHMİNİ

Talep tüketicilerin herhangi bir ürün veya hizmeti satın alma isteğine denir. Talebin oluşabilmesi için tüketicilerin satın alma gücüne sahip olması gerekmektedir. Talebe etki eden faktörler, tüketicinin satın alma gücü, ürün veya hizmetin fiyatı, tüketici alışkanlıkları, çevresel etmenler ve ihtiyacın gereklilik durumu şeklinde sıralayabilmek mümkündür (Çoban, 2019:3; Zontul ve Yangın:2017). Tipik olarak, yüksek performanslı şirketler sağlam talep tahmini yaklaşımlarına odaklanır; ancak talep tahmininin zorluğu şirkete ve sektöre göre büyük ölçüde değişir (Nenni, 2013: 37).

Talep tahmini, tüketicilerin gelecekte ne miktar mal ve hizmet talep edeceklerinin kestirilmesi işlevidir. Bu tahmin işletmenin üretim seviyesinin saptanmasında temel oluşturur. Hangi ürünün üretileceği, tüketicilerin bu üründen ne miktar talep edecekleri ve bu talebin çoğunlukla hangi tarihlerde gerçekleşme olasılığının bulunduğu talep tahminleri ile yorumlanır (Meydan,2007:8).

Talep tahmin çalışmaları, üretim planlama ve kontrol sistemi açısından çok büyük önem taşımaktadırlar. İleride karşılaşılabilecek durumların kesin olarak belirlenememesi, planlama fonksiyonunun başarılı bir şekilde yerine getirilmesi karşısında önemli bir engeldir. Bu yüzden ileriye dönük belirsizlikleri azaltmak amacıyla yapılacak her çalışma, planlama fonksiyonunu başarılı olması yönünde büyük yarar sağlayacaktır. Bahsedilen bu belirsizliği azaltmak amacıyla birtakım tahmin yöntemleri kullanılır (Winston,1994). Tahmin çalışmalarından elde edilen değerler ile gerçekleşen talep değerleri arasındaki fark büyüdükçe, yani tahmin hataları fazlalaştıkça, âtil kapasite oluşması, tüketici ihtiyaç ve beklentilerinin

karşılanamaması, ürün stoklarının yükselmesi gibi pek çok olumsuz durumla karşılaşılır. Genellikle bu ve benzeri nedenlerden dolayı maliyetlerde bir yükselme meydana gelir. Dolayısıyla, üretim sistemlerinin tasarımı, planlaması ve işletilmesiyle ilgili kararların verilmesinde, doğru tahmin bilgilerinin kullanılması başarı için bir ön koşul olarak kabul edilmelidir (Meydan,2007:9).

Talep tahminleme işletmelerin faaliyetlerini düzenli olarak kontrol altında tutmak ve daha sağlıklı kararlar almalarını sağlamak amacıyla çok kısa vadeli, kısa vadeli, orta vadeli ve uzun vadeli olarak yapılmaktadır. Bununla beraber; işletmenin faaliyet alanına yönelik olarak, üretim tahmini, pazar tahmini, satış tahmini ve finansal tahminler olarak da sınıflandırılmaktadırlar (Ulucan ve Kızıllırmak, 2018:91). Talep tahmini için kullanılan tek bir yöntem yoktur. Talep tahmininin amacı; farklı talep yapılarına uygun olan tekniği kullanarak eldeki bilgilerden faydalı bir tahmin geliştirmek olduğundan, işletmeler farklı durumlar karşısında farklı yöntemler de kullanabilmektedir. Talep tahminleme genel olarak nitel ve nicel yöntemler olmak üzere iki grupta toplanmaktadır (Krajewski vd., 2013). Nitel yöntemler; Delphi Yöntemi, Senaryo Analizi Yöntemi, Uzman Panelleri, Nicel yöntemler ise; İlişkiye Dayalı Yöntemler, Zaman Serisi Yöntemleri, Mekanik (Naive) Tahmin Yöntemi, Hareketli Ortalamalar Yöntemi, Üstel Düzleştirme Yöntemleri ve Box-Jenkins Yöntemi şeklinde sıralayabilmemiz mümkündür (Çuhadar ve Kayacan, 2005: 28).

Nitel ve nicel yöntemlerin yanı sıra gelişen teknoloji ile makine öğrenme yöntemleri de gelişmiş ve gelecekte yapılacak tahmin çalışmalarında geleneksel tahmin yöntemlerine alternatif olarak kullanılabilir yeni yöntemler araştırılmaya başlanmıştır. Bu yöntemlerden biri de Yapay Sinir Ağları modelidir. İnsan beynindeki sinir hücreleri ağından yola çıkarak adlandırılan yapay sinir ağları, insan beyninin öğrenme yapısını birebir modelleyen bir teknik olarak kullanılmaktadır (Elmas, 2003). Başka bir deyişle; yapay sinir ağları, insan beyninin özelliklerinden biri olan öğrenme yolu sayesinde yeni bilgiler türetebilme, bu bilgileri oluşturabilme ve keşfedebilme gibi yetenekleri herhangi bir yardım almadan otomatik olarak gerçekleştirmek amacı ile geliştirilen bilgisayar sistemleri olarak ifade edilmektedir (Öztemel, 2003).

Bir yapay sinir ağı modeli, sistemde üretilecek sonucu oluşturacak verilerin girildiği bölüm olan giriş katmanı, istenen sonuçların üretildiği çıkış katmanından oluşmaktadır. İkisinin arasında da giriş verilerini belli bir eşik değeri ve ağırlık katsayısı aracılığı ile bir transfer fonksiyonundan geçirerek çıkış katmanına ileten gizli katmanlar bulunmaktadır (Öztemel, 2003). Gizli katman içerisinde birbirine bağlı olarak bulunan ve ağın ana işlem elemanı olarak kabul edilen nöronlar ise; probleme etki eden değişkenlere göre bir veya daha fazla girdi alarak problemden beklenen sonuç sayısı kadar çıktı vermektedirler (Karahan, 2015). Yapay sinir ağlarında sadece giriş ve çıkış verileri sisteme girilmekte ve sistem, bu verileri kullanarak eşik değeri ile ağırlık katsayısını kendisi hesaplamaktadır. Bu işlemler veri setindeki tüm örnekler için doğru çıktılar üretilinceye kadar tekrarlanmakta, iterasyon adı verilen bu tekrarlar da sistemin eğitilmesi olarak adlandırılmaktadır (Öztemel, 2003).

Yapay sinir ağı modelinin tasarım ve tahmin süreci; model tasarımı ile başlamakta, sonrasında eğitim metodu ile gizli katman sayısının belirlenmesi, kurulan modelin eğitilmesi ve kullanılan test verilerinin sonucunda talep tahminlerinin üretimi ile devam etmektedir. Tahminlerin hata testleri ise genellikle Hata Kareleri Ortalamasının Karekökü (Root Mean Squared Error-RMSE) ve Ortalama Mutlak Yüzde Hata (Mean Absolute Percentage Error-MAPE) değerleriyle ölçülmektedir (Elmas, 2003). Yapay sinir ağı modelinin eğitilmesinde

kullanılan model mimarileri ise, İleri Beslemeli Ağ ve Geri Beslemeli Ağ Modelleri olarak ikiye ayrılmaktadır. İleri beslemeli yapay sinir ağlarında, hücreler katmanlar şeklinde düzenlenerek bir katmandaki hücrelerin çıkışları bir sonraki katmana belli ağırlıklar üzerinden giriş olarak verilmektedir. Buna karşın, geri beslemeli ağlarda, en az bir hücrenin çıkışı kendisine ya da diğer hücrelere giriş olarak verilmekte ve genellikle geri besleme bir geciktirme elemanı üzerinden yapılmaktadır (Çuhadar, 2003).

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışma, talep tahminleri literatürü dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye literatüründe talep tahmin yöntemleri kullanılarak yapılan ve yapay sinir ağları ile yapılan talep tahmin çalışmaları incelenmiştir. Bu doğrultuda ilgili çalışmaların elde edilmesinde arama motorları ve veri tabanlarından yararlanılmıştır. İlgili çalışmalar, talep tahmin, talep tahminleme, talep tahminleme yöntemleri, yapay sinir ağları ile talep tahmin çalışmaları anahtar kelimeleri aracılığıyla belirlenmiş ve incelenmiştir. Çalışmaların özellikle güncel yayınlar olmasına dikkat edilmiş ve incelenen çalışmaların sıralamasında kronolojik tarih dikkate alınmıştır.

3. YAPILAN ÇALIŞMALARA YÖNELİK ALANYAZIN TARAMASI

Gökcel (2009), çalışmasında Türk perakende sektöründe faaliyet gösteren firmaların stokluz kalmadan stok maliyetlerini azaltmak için talep ve satış tahmini yapmayı amaçlamıştır. Sektör olarak ciro miktarları göz önünde alınarak kuru gıda kategorisinden en yüksek paya sahip yağ kategorisi seçilmiştir. Zeytinyağı kategorisi için nedensel ve nedensel olmayan tahmin metotları kullanılarak 24 aylık satış verileri üzerinden 12 aylık satış tahmini yapılmıştır. Çalışmada SPSS ve MINITA programları kullanılmış ve talep tahmini için Ortalama Mutlak Yüzde Hata, Ortalama İşaretli Sapma (Mean Signed Deviation-MSD) ve Ortalama Mutlak Sapma (Mean Absolute Deviation-MAD) değerleri kıyaslanmıştır. Bu değerlerden nedensel olmayan yöntemler içinde en küçük değeri trend analizi ve üstel düzgünleştirme ile nedensel yöntemlerden regresyon analizi sonuçları ile karşılaştırılmış olup regresyon analizi sonuçlarının diğer yöntemlere göre daha etkin olduğu saptanmıştır. Ayrıca talep tahmini yapılırken yalnızca geçmiş dönem verileri değil, bu değerleri etkileyen faktörlerin kullanılmasının gerekli olduğu dile getirilmiştir.

Serttaş (2011), çalışmasında Yapay Sinir Ağları yardımıyla talebi etkileyen etmenleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada süpermarkette mevsimsel ve günlük olarak satışları değişebilen bir ürün için, yapay sinir ağları ile talep tahmini yapılmıştır. Sonuç olarak talep tahmininde en etkili kriterlerin özel günler, promosyon ve mevsim bilgilerinin olduğu dile getirilmiştir.

Sevgi (2012), çalışmasında hazır giyim perakendeciliği yapan bir firmada yapay sinir ağları ile satış tahmini yapılmıştır. Çalışmada ARIMA (1,1,1) ve NARX modelleri kullanılmış olup zaman serilerinde verdikleri sonuçlar analiz edilmiştir. NARX modeli eğitim, sağlama ve test sonucunda daha az hata oranı vermektedir. NARX modeli 6 yıllık satış verilerinin haftalık olarak ürün hiyerarşisinde ürün ailesine incek seviyede veri demeti oluşturulmuştur. Sonuç olarak 2011 yılı satış tahminlerinin oluşturulmasında yapay sinir ağı modeli olan NARX kullanılması gereken en etkin yöntem olarak belirlenmiştir.

Sucky vd. (2012), giyim perakendeciliği için uyarlanabilir ağ tabanlı bulanık çıkarım sistemi ile talebi tahmin etmek için yetersiz sayıda literatür çalışması bulunma. Bu makalenin

amacı, giyim endüstrisinde talep tahmini için bir karar destek sistemi oluşturmaktır. Çalışmanın sonucunda, ANFIS tabanlı bir talep tahmin sisteminin, giyim üreticilerinin talebi daha doğru, etkili ve basit bir şekilde tahmin etmesine yardımcı olabileceğini dile getirmişlerdir.

Tokpunar (2014), çalışmasının amacı, Türk gıda sektöründe hizmet veren firmaların artan rekabet koşullarıyla mücadele edebilmek için uzun dönemli planlarını daha verimli bir şekilde yapmalarını ve stok maliyetlerini azaltarak aynı zamanda da stoksuz kalma durumunu da engelleyerek müşteri memnuniyetinin maksimum seviyede tutulmasını sağlamaktır. Bu çalışmada gıda sektöründe faaliyet gösteren firmalara talep tahmin doğruluğunu artırmaya yönelik faaliyetleri için yeni bir model geliştirilmiştir. ABC firmasının bisküvi kategorisine yönelik olarak 118 ürün ve 12 lokasyon kullanılarak bir karar destek modeli oluşturulmuş, talebi etkileyen faktörler ve bunların talep üzerindeki etkileri belirlenmiştir. 6 haftalık periyotta çalışma yapılmış ve tahmin doğruluğunda yüzde 5'lik bir net iyileşme gözlenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre; talep tahmininde yapılan hataların ürün ve lokasyon bazında görsel olarak açığa çıkarılması, tahmini yapan çalışanlar için odaklanmayı artırmakta ve buna bağlı olarak hatanın kök nedenlerine inilip, hatanın giderilmesine yönelik çalışmalara hız katmaktadır. Bu çalışmada da talep tahmini bir süreç olarak ele alınmış ve talep tahmin doğruluğunu artırmak için görsel bir model olarak süreç bazlı bir model önerisi geliştirilmiştir. Yüksek tahmin doğruluğu ve buna bağlı olarak daha doğru pazar stratejileri geliştirilmesi, stok devir hızında artış, tedarik zinciri maliyetlerinde azalış ve müşteri memnuniyetinde artış sürecin çıktıları olarak tanımlanmıştır.

Ferreira ve arkadaşları (2015) çalışmalarında, bir perakendecinin günlük olarak fiyatlandırma kararlarını optimize etmek için veri zenginliğini nasıl kullanabileceğine dair bir örnek olarak çevrimiçi perakendeci Rue La La ile yaptıkları çalışmayı sunmuşlardır. Perakende gibi zor bir sektörün üstesinden gelebilmek adına geçmişteki kayıp satışları tahmin etmek ve yeni ürünlerin gelecekteki talebini tahmin etmek için makine öğrenimi tekniklerini kullanmışlardır. Geliştirdikleri model sonrasında yapılan saha araştırmasıyla beraber sonuç itibarıyla orta ve yüksek fiyatlı ürünler için araç tavsiye edilen fiyat artışlarının uygulanması nedeniyle satışların düşmediğini tespit etmişlerdir. Son olarak, test grubunun gelirinde yaklaşık %9.7'lik bir artış ve ilişkili %90'lık bir güven aralığı [%2.3, %17.8] tahmin ettiklerini dile getirmişlerdir.

Karabilen (2017), çalışmasında sipariş tahmininde bulunabilmesi için farklı yöntemler incelenmiştir. Bir malın satışında neyin etkili olduğu araştırılmıştır. Bu etkili olabilecek parametreler; geçen yılki satış miktarları, hava durumu ve promosyon durumları olarak belirlenmiştir. Bu parametrelerin ne kadar oranla etkili olduğunu hesaplayabilmek için, en doğru yöntemin Regresyon yöntemi olduğuna karar verilerek, bu yöntem ile en doğru sonuç vermeye çalışılmıştır. Bu sonuçlara göre örnek alınan magnum ürününün hava durumundan etkilenirken, erikli su ürününün promosyon durumundan etkilendiği sonucuna varılmıştır. Regresyon yöntemi ile hesaplamada 2014 ve 2015 satış verileri ele alınıp 2016 yılı tahmin edilmiştir. Gerçek 2016 verisi ile elde ettiğimiz veriler karşılaştırılmıştır. Bu yöntem ile yaz aylarını doğru tahmin edebilmişken kış ayları doğru tahmin edilemediği görülmüştür. Erikli ürününde ise, 2016 satış miktarları ele alınmıştır. Erikli ürününün mevsimden daha çok promosyondan etkilendiği görülmüştür. Müşterilerin su tercihi yaparken en uygun olanı almaya yöneldiğini, Erikli Suyun diğerlerinden pahalı olduğunu ve reyonlarda ilk tercih olmadığını, promosyona girdiği aylarda daha çok satıldığını dile getirmiştir.

Bal (2015), çalışmasında ürün talep tahmini yapılmasında kullanılan kantitatif tekniklerden oluşan bir tahminleme yazılım paketi uygulamıştır. Verilere göre müzik enstrümanları ürün grubunun 2014 yılı talep tahminleme paketinin performansı ölçülmüştür. Satış verileri araştırmacı tarafından e-ticaret yapan firmayla bire bir görüşme yoluyla elde edilmiş ve düzenlenmiştir. Değerlendirmede firmanın 2013 yılı Ocak ve Aralık ayları arasındaki satış miktarları veri olarak kullanılmıştır. Her bir ürünün stok miktarları ve tedarik süreleri sisteme girilmiştir. Her bir ürün için ayrı tahmin performansları ölçülmüş ve genel programın performansının %97 olduğu dile getirilmiştir.

İşlek ve Öğüdücü (2015) makalelerinde, ana dağıtım depolarının çeşitli ürün taleplerini tahmin etme problemini ele almaktadır. Depo bölgesi büyüklüğü, müşteri sayısı, ürün tipi vb. çok farklı faktörlerden etkilenir. Çalışmada önerilen metodoloji uygulanması sonucuyla hareketli ortalama modeli ve Bayesian Network makine öğrenmesi algoritmasını birleştiren hibrit tahmin aşaması uygulanmıştır. Gerçek veri seti üzerindeki deneysel sonuçların, bu yaklaşımın tahmin performansını önemli ölçüde iyileştirdiğini dile getirmişlerdir.

Kılınç ve Aydın (2016), hazır giyim işletmelerinde beden numarasında göre talep belirlemede uygulanan yöntemlerden elde edilen sonuçlarla, gerçekleşen talebi karşılaştırarak üretilecek beden numara miktarlarını belirlemeyi amaçlamıştır. Veriler, işletmelerin beden numaralarına göre 2007-2012 yılları için yaz ve kış sezonu ürünlerinin satış miktarı olarak işletmelerden alınmıştır. Araştırmada aritmetik ortalama, hareketli ortalama ve ağırlıklı hareketli ile tahmin edilen talep değerleri, gerçekleşen talep ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda dağılım eğrileri benzerlik gösterirken, tahmin edilen talep ile gerçekleşen talep değeri birbirine yakın sonuç vermiş ama aynı miktarları önermemiştir. Giyim sektöründe bu yöntemleri kullanarak üretim planlaması isabetli olmayacağını dile getirmişlerdir.

Veiga vd. (2016), çalışmalarında iki klasik doğrusal tahmin modeli (Otomatik Regresif ve Entegre Hareketli Ortalama -ARIMA ve Holt Winter) ile doğal hesaplama yaklaşımlarına dayalı iki doğrusal olmayan tahmin modeli (Wavelets Neural Networks- WNN ve Takagi Sugeno) arasındaki talep tahmininin doğruluğunu karşılaştırmayı amaçlamışlardır. Sistem tümü 2005'ten 2013'e kadar üç grup bozulabilir gıda ürününün toplu perakende satışlarına uygulandı. Ayrıca bu makalede, talep tahmini doğruluğunun talep tatmin oranı ve perakende ticari operasyonlarının genel ekonomik performansı üzerindeki etkisini değerlendirmektedir. Bu makale üç ana katkı sunmaktadır: (i) daha iyi pratik sonuçlar üreten gıda perakende segmentinde doğal hesaplama yaklaşımlarına dayalı talep tahmini hakkında literatürde değerlendirilmeyen bir sorunu inceler, (ii) tek bir tahmin modeli önerir. farklı ürün gruplarına uygulanabilir ve sürecin maliyeti ve faydası arasında iyi bir ilişki ile kuruluşa bir bütün olarak hizmet eder ve (iii) önceki çalışmalar gibi, talep tahmininin önemli bir rol oynadığını ve rekabet avantajı yaratabileceğini ve organizasyonun stratejisine dahil edilmesi için kanıtlar sunar.

Eren ve Satoğlu (2017), çalışmada perakende giyim sektöründe faaliyet gösteren mağaza zincirinin bir mağazasına ait talebi düzenli olan, biri mevsimsel talebe sahip ürün ile talebi mevsimsel olmayan diğer bir ürün için geçmiş veriler toplanarak talep tahmini yapılmıştır. Hava sıcaklığı, indirim (özendirme) ve mağazaya gelen müşteri sayısı faktörlerinin her iki ürünün talebine etki ettiği düşünülerek iki farklı Yapay Sinir Ağı (Artificial Neural Network-ANN) modeli kurulmuştur. Her iki ürün için ANN modelleri

kullanılarak tahmin edilmiş ve Regresyon Katsayısı ve Hataların Karelenin Ortalaması (Mean Squared Error-MSE) ölçütleri bakımından modeller başarılı sonuçlar vermiştir. Özellikle mevsimselliği dikkate alan Zaman Serisi ANN modelinin, klasik ANN modeline kıyasla mevsimsel talep yapısına sahip ürünün talebini daha doğru tahmin ettiği görülmüştür.

Aydın ve Yazıcıoğlu (2019), istatistiksel talep tahmin yöntemlerinden yapay sinir ağı modelleri, zaman serisi analizleri modellerinden olan ARIMA modeli ile karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda yapay sinir ağları için dana, kuzu ve tavuk etleri talep tahminine ait MAPE değerleri sırasıyla %2.4279, %1.2077 ve %1.424 iken ARIMA modelleri için ise Ortalama Mutlak Yüzde Hata değerleri sırasıyla %15.7521, %29.280 ve %10.3951 olarak elde edilmiştir. Elde edilen değerler neticesinde yapay sinir ağları ile oluşturulan tahmin modellerinin bu çalışmada daha iyi performans sunduğu gözlemlenmiş ve örneklemin elde edildiği yer için %99 güven aralığında yapay sinir ağları ile gelecek 8 haftalık dönem için talep miktarları tahmin edilmiştir.

Çoban (2019), çalışmada gıda sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin belirsiz koşullar altında talep tahmini yapılmıştır. Koşulların belirsiz olması nedeniyle yapay zekâ tekniklerinden Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Regresyonu modellerini kullanılmıştır. Çalışmada 4 ürüne ait 52 aylık veriler kullanılarak Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Regresyonu yöntemleri ile tahmin işlemi yapılmıştır. Sonuçlara göre yöntemlerin performansı ürüne göre farklılık göstermekle beraber genel olarak Yapay Sinir Ağlarının Vektör Regresyonuna göre daha başarılı tahminler yaptığını saptamıştır.

Gülşen (2019), çalışmasında perakende sektöründe yapay zekayı geniş bir perspektiften incelemeyi ve yapay zekanın faydalarını ve perakendecilikte dijital dönüşüm girişimleri üzerindeki rolünü tartışmayı amaçlamıştır. Sonuç olarak; artırılmış müşteri memnuniyeti ve bağlılığı, medya optimizasyonu, stok optimizasyonu, azalan işlem maliyetleri, daha yüksek düzeyde satış, otonom perakendeciliğinin artması şeklinde sıralamıştır.

Sönmez ve Zengin (2019), yiyecek ve içecek işletmelerinde talep tahmini yapmayı amaçlamışlardır. Çalışmada veriler, Tokat bölgesinde bir yiyecek ve içecek işletmesinden elde edilmiştir. Örnek işletmenin satış tahminini yapabilmek için çoklu regresyon modelleri ve yapay sinir ağları kullanılarak bu iki modelin karşılaştırılması ve işletmenin günlük satış tahmini yapılmıştır. Çalışmada girdi olarak satış cirosu, ürün çeşitleri, haftanın günleri, gerçekleşen hava sıcaklığı ve ekonomik satın alma gücü verileri alınmıştır. Sonuç olarak, en küçük kareler yöntemiyle işletmenin talep tahmininde haftanın günlerinin ve sıcaklığın satışlara negatif veya pozitif yönde etki etmediğini ve yapay sinir ağlarıyla geliştirdikleri model, çoklu regresyon modeline göre daha başarılı olduğunu dile getirmişlerdir.

Yıldırım (2019), çalışmasında ithalat yapan bir firmanın 2013-2018 yılları arasındaki satış verilerini alarak çoklu regresyon, 3'lü, 4'lü ve 6'lı hareketli ortalamalar, tekli, ikili ve winters' metodu üstel düzeltme yöntemleri ve yapay sinir ağları yöntemi ile talep tahmin modelleri kurmuştur. Kurulan modeller ile en uygun model in belirlenmesi amaçlanmıştır. Sonuç olarak yapay sinir ağları ile kurulan modelin; regresyon, 3'lü, 4'lü ve 6'lı hareketli ortalamalar ve tekli üstel düzeltme, ikili üstel düzeltme ve winters' 83 metodu üstel düzeltme yöntemlerinden bu çalışmada daha tutarlı tahminler yaptığı dile getirilmiştir.

Vural, Küçükaşçı ve Ayvaz (2019), çalışmada Türkiye'nin öncü elektronik perakende şirketlerinden birinin 'notebook' ürün grubu için geçmiş dönemlere ait satış verileri kullanılarak yapay sinir ağı ile gelecek dönemler için satış tahminlemesi yapılmıştır. Çalışmada talep tahmini yapılırken WEKA programı kullanılmıştır. WEKA'da yapay sinir ağları ile çözüm yoluna başvurulmuş ve Multilayer Perceptron algoritması çalıştırılmıştır. Ocak 2015–Aralık 2017 yılları arasındaki 3 yıla ait 36 adet satış verisi kullanılmıştır. Ocak 2015–Aralık 2017 yılları arasındaki 36 adet veriden ilk 24'ü ağı eğitimi için, son 12'si ise ağı test edilmesi için kullanılmıştır. Yapılan tahmin sonucunda Ortalama Mutlak Yüzde Hata, Hatanın Mutlak Ortalaması ve Hata Kareler Ortalaması = 0.00'lik bir hatayla tahmin sonucu elde edilmiştir.

Güven (2020), perakende hazır giyim endüstrisinde yapay zekâ yöntemlerini kullanarak satış talep tahmini yapmayı amaçlamıştır. Çalışmada yapay zekâ tekniklerinden "Yapay Sinir Ağları, Rastgele Ormanlar ve Destek Vektör Makineleri" modellerini kullanarak çıkarımlar yapılmıştır. Veri setlerine hava durumu, ulusal ekonomik göstergeler, özel günler, satış fiyatı gibi değişkenler ile tahmin doğruluğu artırılmıştır. Sonuç olarak, toplam 14 veri setinden 8'inde yapay sinir ağları renk detaysız modelleri en iyi sonucu verirken destek vektör makinelerinde 13 veri setinde renk detaylı modeller başarılı olmuştur. Rastgele ormanlar yönteminde ise renk detaysız veya renk detaylı veri setinde önemli derecede farklılık bulunmamıştır. Güven, çalışmasında talep tahminini ürünün renk detayı ile yapılması, stok maliyetinin ve satış kaybının iyileştirilmesi üzerinde önemli bir etkisinin olacağını diler getirmiştir.

Huber ve Stuckenschmidt (2020), çalışmalarında perakendecilik sektöründe farklı ürün kategorilerine yönelik talep tahmini yapmaya amaçlamışlardır. Üretim ve sipariş miktarlarını girdi olarak kabul etikleri çalışmalarında yapay sinir ağları ve gradyan destekli karar ağacını kullanmışlardır. Özellikle regresyon yöntemine bir alternatif etme olasılığına odaklanılmıştır. Yerleşik yaklaşımlarla ampirik yapılan karşılaştırma sonucu, makine öğrenimi yöntemlerinin üstünlüğünü ortaya koyarken, sınıflandırma tabanlı yaklaşımlar, regresyon tabanlı yaklaşımlardan daha iyi performans göstermiştir. Ayrıca, makine öğrenimi yöntemlerinin yalnızca daha doğru tahminler sağlamakla kalmayıp aynı zamanda perakende sektöründe sıklıkla meydana gelen büyük ölçekli talep tahmin senaryosundaki uygulamalar için daha uygun olduğunu da bulgulanmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Talep tahminleri için herhangi bir kesinlikten bahsedebilmek mümkün olmamakla birlikte, işletmelerin gelecek hakkında öngöründe bulunarak üretim planlaması yapmalarının gerekli olduğu ve bu sayede maliyetlerini azaltabilme ve rekabet güçlerini artırabilme konusunda fayda sağlayacakları söylenebilir. Bu çalışmada perakende sektörü ele alınmış ve yurt içinde ve yurt dışında yapılan talep tahmin çalışmalarının bir kısmı incelenmiştir. Bu amaçla, perakendecilik sektörüne yönelik 2009 yılından itibaren yayınlanan talep tahmini çalışmaları hakkında literatür taraması yapılmıştır. Perakende sektöründe faaliyet gösteren birçok işletme tarafından talep tahminlerinin geleneksel yöntemlerle yapıldığı söylenebilir. Yaptığımız araştırma neticesinde perakendecilik sektöründe yapılan güncel talep tahmini çalışmalarında yapay sinir ağlarının daha yaygın olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ele aldığımız bu çalışmalar incelendiğinde yapay sinir ağları modelleri ile yapılan talep tahminlerinin gerçekleşen taleplere çok yakın sonuçlar verdiği ifade edilmekte olduğu söylenebilir. Bu nedenle talep tahminlerinde kullanılan yapay sinir ağları modellerinin, sahip

olduğu özellikleri sayesinde perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmeler tarafından geleneksel yöntemlere ilave veya alternatif olarak kullanılmasının daha faydalı olacağını ifade etmek mümkündür. Bu düşünce doğrultusunda perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin talep tahminlerinde kullanılan yapay sinir ağları modelleri konusunda ilgili kurumlar tarafından bilgilendirilme ve tanıtım yapılması gerektiği söylenebilir. Ayrıca ilgili kurumlar tarafından talep tahminlerinde kullanılan yapay sinir ağları modellerinin kullanımının yaygınlaştırılmasına yönelik faaliyetlerde bulunulması önerilebilir.

Kaynakça

- Akyüz, A. (2013). Sosyal Medyada Müşteri Etkileşimi ve Firmalar Açısından Önemi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, ss. 5-22.
- Altunışık, R. (2002). *Modern Pazarlama*, 2.Baskı, İstanbul: Değişim Yayınları
- Atadil, H.A. (2011). Otel İşletmelerinde Sosyal Medya Pazarlaması: Turizm Tüketicilerinin Sosyal Paylaşım Sitelerine İlişkin Algıları Üzerine Bir Alan Çalışması. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Aydın, M.R. (2019). Perakende Sektöründe Talep Tahmini. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Aydın, M.R. & Yazıcıoğlu, O. (2019). Yapay Sinir Ağları ile Talep Tahmini: Perakende Sektöründe Bir Uygulama. *Istanbul Commerce University Journal of Science*, 18(35), 43-55.
- Aytan, C. & Telci, E.E. (2014), Markaların sosyal medya kullanımının tüketici davranışı üzerindeki etkileri. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 4(4), 1-15.
- Bakırcı, F. (1999). Tüketici Karar ve Davranışlarını Belirleyen Faktörler ve İki Grup İlde Tüketim Fonksiyonları ile Mukayesesi. Basılmamış Doktora Tezi, Sivas.
- Bal, B. (2015). Talep Tahminleme ve Planlama; Perakende Sektörü, E-Ticaret Uygulaması. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Barutçu, S. & Toma, M. (2013). Sürdürülebilir Sosyal Medya Pazarlaması Ve Sosyal Medya Pazarlaması Etkinliğinin Ölçümü. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), 5-24.
- Bilgin, Y. (2018). The Effect of Social Media Marketing Activities on Brand Awareness, Brand Image and Brand Loyalty. *Business and Mangment Studies: An International Journal*, 6(1), 128-148.
- Bruno, G., Aikaterini, M., Daniele, P., Joonas, R., Gaetano, A., Raffaele, D. & Rahul, S. (2016). Social media marketing efforts of luxury brands: influence on brand equity and consumer behavior. *Journal of Business Research*, 69(12), 5833-5841.

- Pereira da Veiga, C., Pereira da Veiga, C. R., Puchalski, W., Santos Coelho, L. & Tortato, U. (2016). Demand forecasting based on natural computing approaches applied to the foodstuff retail segment. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31(2016), 174-181.
- Çoban, F. (2019). Belirsiz Koşullar Altında Talep Tahmini ve Gıda İşletmesinde Bir Uygulama. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Çuhadar, M. & Kayacan, C. (2005). Yapay Sinir Ağları Kullanılarak Konaklama İşletmelerinde Doluluk Oranı Tahmini: Türkiye'deki Konaklama İşletmeleri Üzerinde Bir Deneme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 24-30.
- Davis Mersey, R., Malthouse, E.C. & Calder, B.J. (2010). Engagement with online media. *Journal of Media Business Studies*, 7(2), 39-56.
- Durmaz, Y. (2008). *Tüketici Davranışı*. Detay Yayınları, Ankara.
- Durmaz, Y., Bahar, R. & Kurtlar M. (2011). Kişisel Faktörlerin Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 114-133.
- Elmas, Ç. (2003). *Yapay Sinir Ağları: Kuram, Mimari, Uygulama*. 1.Baskı, Ankara: Seçkin
- Eren, U. & Satoğlu, Ş.I. (2017). Perakende Giyim Sektöründe Yapay Sinir Ağları ile Talep Tahmini. Endüstri-İşletme Kurultayı, İstanbul.
- Eru, O. (2013). Süpermarket Sektöründeki Mobil Pazarlama Uygulamalarının Tüketici Davranışlarına Etkisi: Aydın Örneği. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Gökcel, D. (2009). Perakende Sektöründe Kategori Bazlı Talep Tahmin ve Sipariş Sistemi Uygulaması. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Gruen, T.W., Osmonbekov, T. & Czaplewski, A.J. (2006). WOM: The impact of customer to customer online know-how exchange on customer value and loyalty. *Journal of Business Research*, 59(4), 449-456.
- Güven, İ. (2020). Perakende Hazır Giyim Endüstrisinde Yapay Zeka Yöntemleri İle Talep Tahmini. Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Huber, J. & Stuckenschmidt, H. (2020). Daily retail demand forecasting using machine learning with emphasis on calendric special days. *International Journal of Forecasting*, 36(4), 1420-1438.
- İşlek, M. S. (2012). Sosyal Medyanın Tüketici Davranışlarına Etkileri: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Jansen, B. J., Zhang, M., Sobel, K. & Chowdury, A. (2009). Twitter power: Tweets as electronic word-of-mouth. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60(11), 2169–2188.
- Karabilen, S. (2017). Perakende Sektöründe Ön Sipariş Tahminlemesi. Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Karahan, M. (2015). Turizm Talebinin Yapay Sinir Ağları Yöntemiyle Tahmin Edilmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 195-209.
- Kelly, L., Kerr, G. & Drennan, J. (2010). Avoidance of advertising in social networking sites: the teenage perspective. *Journal of Interactive Advertising*, 10(2), 19-27.
- Khan, M. (2006). Consumer Behavior and Advertising Management,, New Age International Ltd, ss.72-73.
- Kılınç, N. & Aydın, M.Ç. (2016), Hazır Giyim İşletmelerinde Beden Numaralarına Göre Oluşacak Talebin Belirlenmesi: Örnek Bir Uygulama ve Karşılaştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(31), 30-35.
- Kızılırmak, E. & Ulucan İ. (2018). Konaklama İşletmelerinde Talep Tahmin Yöntemleri: Yapay Sinir Ağları. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(1), 89-101.
- Koçak, A. & Özer, A. (2005). Küçük İşletmeler Pazarlamamın Neresinde?: Pazar Odaklılık ve İlişkiselPazarlama. *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 4(14), 14-26
- Mangold, D.G.W. & Faulds J. (2009). Social Media: The New Hybrid Element of The Promotion Mix. *Business Horizons*, 52(4), 357-365.
- Manthiou, A., Chiang, L. & Tang, L. (2013). Identifying and responding to customer needs on Facebook Fan pages. *International Journal of Technology and Human Interaction*, 9(3), 36-52.
- Nenni, M.E.Giustiniano, L. & Pirolo, L. (2013). Demand Forecasting in the Fashion Industry: A Review. *International Journal of Engineering Business Management*, 5(2013), 37-43.
- Meydan, Y.A. (2007). Talep Tahmin Yöntemleri ve Orta Ölçekli Bir İşletmede Uygulaması. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Muntinga, D.G., Moorman, M. & Smit, E.G. (2011). Introducing COBRAs: Exploring motivations for brand-related socialmedia use. *International Journal of Advertising*, 30(1), 13-46.
- Özaydın, M. A. & Yoldaş, H. (2017). Sosyal Medya Üzerinden Yapılan Reklamların Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(12), 781-794.

- Özgen, E. & Doymuş, H. (2013), Sosyal Medya Pazarlamasında Farklılaştırıcı Bir Unsur Olarak İçerik. *AJIT-e Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 4(10), 91-103.
- Öztemel, E. (2003). *Yapay Sinir Ağları*. 1. Baskı, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Park, J.W. & Seo, E.-J.(2018). A study on the effects of social media marketing activities on brand equity and customer response in the airline industry. *Journal of Air Transport Management*, 66, 36-41.
- Richter A. & Koch M. (2007). Social software — status quo und Zukunft. Universität der Bundeswehr München: Fakultät für Informatik.
- Safko, L. & Brake, D. (2009). *The Social Media Bible Tactics*. New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
- Serttaş, Z.S. (2011). Türkiye'de Perakende Sektöründe Talebi Etkileyen Etmenler ve Yapay Sinir Ağlarıyla Talep Tahmini Uygulaması. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Sevgi, P. (2012). Hazır Giyim Perakendeciliği Yapan Bir Firmada Yapay Sinir Ağları İle Satış Tahmini. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Sönmez, O. & Zengin, K. (2019). Yiyecek ve İçecek İşletmelerinde Talep Tahmini: Yapay Sinir Ağları ve Regresyon Yöntemleriyle Bir Karşılaştırma. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi Özel Sayı*, 302-308.
- Sucky, E., Aksoy, A. & Öztürk, N. (2012). A decision support system for demand forecasting in the clothing industry. *International Journal of Clothing Science and Technology*, 24(4), 221-236.
- Talas, M.F. & Öztürk, M. (2015). Interaction of Social Media and Education. *Journal of World of Turks*, 7(1), 101-120.
- Tokpunar, İ. (2014). Tedarik Zinciri Yönetiminde Talep Tahmin Doğruluğunu Arttırmak İçin Radar Diyagramının Kullanımı. Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tomaş, S. & Barutçu, M. (2013). Sürdürülebilir Sosyal Medya Pazarlaması ve Sosyal Medya Pazarlaması Etkinliğinin Ölçümü. *Journal of Internet Applications and Management*, 4(1), 6-22.
- Torun, E. (2017). Tüketici Satın Alma Davranışları Üzerinde İnternet ve Sosyal Medyanın Yeri ve Önemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 955-970.
- Vollmer, C. & Precourt, G. (2008), *Always on: Advertising Marketing and Media in an Era of Consumer Control*. New York: McGraw-Hill.

- Vural, D., Küçükaşçı E. & Ayvaz, B. (2019). Türkiye'de Perakende Sektöründe Elektronik Ürünler Olan Talebin Yapay Sinir Ağı ile Modellenmesi. *Istanbul Commerce University Journal of Science*, ss. 1-16.
- Wigmo, J. & Wikström, E. (2010). Social Media Marketing: What Role Can Social Media Play as a Marketing Tool? İsveç: Linnaeus Üniversitesi Bilgisayar Bilimi, Fizik ve Matematik Okulu: Yayınlanmamış Lisans Tezi.
- Winston, L.W. (1994). Operations Research -Applications and Algorithms. California: Duxbury Press.
- Yıldırım, A. (2019). Talep Tahmin Yöntemlerinin Karşılaştırılmalı Analizi: Gıda Sektöründe Bir Uygulama. İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Zhu, Y.Q. & Chen, H.G. (2015). Social media and human need satisfaction: Implications for social media marketing. *Business Horizons*, 58, 335-345.
- Zontul, M. & Yangın, A. (2017). Yapay Sinir Ağı Teknikleri Kullanarak Eğitim Yayıncılığı Sektöründe Veri Madenciliği. *AURUM Mühendislik Sistemleri ve Mimarlık Dergisi*, 1(2), 1-15.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

ENTELEKTÜEL SERMAYENİN FİRMA KARLILIK PERFORMANSINA ETKİSİ: BİST İMALAT SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

Mesut ASLAN¹

Öz

Günümüz bilgi çağında firmalar rekabet avantajı sağlayabilmek amacıyla bir takım performans değerlendirme çalışmaları yapmaktadırlar. Bu amaçla maddi varlıklar ile birlikte, maddi olmayan varlıkları ifade eden entelektüel sermayeye yönelik yatırım faaliyetlerine de önem vermektedirler. Bu çalışmada rekabetçi firmaların en önemli varlıklarından bir tanesi olan entelektüel sermayenin, BIST imalat sektöründe faaliyette bulunan firmaların firma karlılık performanslarına etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla panel veri analizi kullanılmıştır. Araştırmada firma performansını temsilen toplamda üç model oluşturulmuştur. 2010-2019 yılları arasında imalat sektöründe entelektüel sermaye verilerini açıklayan firmalara ait veriler kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, entelektüel sermayenin satış kâr marjı, aktif kâr marjı ve öz sermaye kar marjını pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Bu sebeple entelektüel sermayenin firma karlılık performansına etkisinin pozitif olduğu sonucu elde edilmiştir. Entelektüel sermayede meydana gelen bir birimlik artışın, satış kâr marjında 0.0898 birimlik bir artışa; aktif kar marjında 0.7770 birimlik bir artışa ve öz sermaye kar marjında 0.0345 birimlik bir artışa neden olduğu sonucu elde edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar göz önüne alınarak, firmalara çalışanlarının eğitimlerini geliştirmeleri, çalışanlarına bireysel gelişimlerini sağlayacak olanaklar tanımaları gerektiği, firmaların entelektüel sermayeye yönelik yatırımları göz ardı etmemeleri gerektiği ve mevcut donanımlarını daha da geliştirerek çalışanlarına yeniliği destekleyecek yeni fırsatlar tanımaları gerektiği önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel sermaye, Firma performansı, Firma karlılığı

THE EFFECT OF INTELLECTUAL CAPITAL ON FIRM PERFORMANCE: AN APPLICATION IN BIST MANUFACTURING SECTOR

Abstract

In today's information age, companies carry out some performance evaluation studies in order to provide competitive advantage. For this purpose, they attach importance to investment activities for intellectual capital, which means intangible assets, as well as tangible assets. In this study, the effect of intellectual capital, which is one of the most important assets of competitive companies, on the profitability performances of companies operating in the BIST manufacturing sector has been investigated. For this purpose, panel data analysis was used. In the research, a total of three models were created to represent firm performance. Between 2010-2019, data belonging to companies that disclose intellectual capital data in the manufacturing sector were used. According to the results of the analysis, it has been determined that intellectual capital has a positive effect on sales profit margin, active profit margin and equity profit margin. For this reason, it is concluded that the effect of intellectual capital on firm profitability performance is positive. A one-unit increase in intellectual capital leads to a 0.0898-unit increase in sales profit margin; It has been obtained that it causes an increase of 0.7770 units in the active profit margin and an increase of 0.0345 units in the equity profit margin. Considering these results, it has been suggested that companies should improve the training of their employees, provide opportunities for their employees to provide personal development, that companies should not ignore investments in intellectual capital, and that they should define new opportunities to support innovation for their employees by further improving their existing equipment.

Key Words: Intellectual capital, Firm performance, Firm profitably

¹ Dr. Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mesutaslan@bingol.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2338-7474

Bu makaleye atıfta bulunmak için/Cite as: Aslan, M. (2022). Entelektüel Sermayenin Firma Karlılık Performansına etkisi: BİST İmalat Sektöründe Bir Uygulama. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 597-615

Makale Geliş Tarihi: 04.01.2022

Makale Kabul Tarihi: 06.10.2022

Makale Yayın Tarihi: 31.12.2022

Giriş

Küreselleşmenin etkisiyle beraber ülkeler arasındaki sınırlar kalkmış, rekabet avantajı sağlamak isteyen firmalar bilgiyi üretim faktörü olarak kabul etmişlerdir. Bu sebeple bilgi son zamanlarda ekonomik rekabet avantajı sağlayan bir üretim etmeni olmuştur. Teknoloji ve küreselleşme, bilgi ekonomisinin ortaya çıkmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bilgi alanında meydana gelen bu gelişmeler birçok kavramın doğmasını sağlamıştır. Bu kavramlardan biri de entelektüel sermaye kavramı olmuştur.

Entelektüel sermaye, firmalara rekabet üstünlüğü sağlayan ve firmayı rakip firmalardan ayıran, temelde bilgi üzerine kurulu patent telif hakları gibi bir takım maddi unsurlarla birlikte, firmaların sahiplendiği insan gücü, örgütsel yapı, şirket kültürü gibi işletmelerin bilançolarında yer almayan etmenlerin tamamı olarak tanımlanabilmektedir (Karacaer ve Aygün, 2009:30). Entelektüel sermayenin evrensel bir sınıflandırmasının olmamasının yanında genel itibarıyla insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesi şeklinde üç bileşeni içerisinde barındırdığını söylemek mümkündür. İnsan sermayesi, mesleki niteliği artıran ve firmaların değerine katkı sunan bir kişinin elde etmiş olduğu bilgidir. Yapısal sermaye, organizasyonda bulunan veri tabanlarını, organizasyon şemasını, organizasyon kılavuzlarını ve stratejilerini içermektedir. Müşteri sermayesi ise, firmaların dışarıya yönelik gelir getirici çabasıdır. Markalaşma, itibar, ittifak gibi unsurlar müşteri sermayesinin unsurlarıdır (Baydaş ve Türkan, 2021:2). Günümüzde firmaların rekabet unsurları içerisinde maddi olmayan varlıkların önemi her geçen gün artmaktadır. Bu durum firma değerinin maddi olmayan varlıklarla belirlenmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Organizasyon kapsamında yer alan, rekabet üstünlüğü sağlayan, aktif varlıklar içerisinde bulunan ve somut varlık olarak adlandırılan “ŞEY” entelektüel sermaye kavramı ile açıklanmaktadır. Firmalar misyon, vizyon, amaç ve hedeflerini entelektüel sermaye yönetimine göre belirlemektedir. Bu şekilde hedef belirlemeyen firmalar büyümelerini gerçekleştiremediği gibi pazardaki paylarını kaybedebilir ve ulaşmak istedikleri kar oranlarına ulaşamayabilmektedir.

Firmalarda performans kavramı ise, belirli bir amaç, görev ve fonksiyonun ne derece yürütüldüğünü ve ne derece gerçekleştirildiğini ölçmeye yönelik kullanılan bir kavramdır. Firmalar performans ölçümü yaparak faaliyetlerinin ne derece başarılı olduğunu değerlendirebilir ve amaçlarına ulaşmada nasıl bir yere sahip olduğunu tespit edebilmektedir. Performans ölçümü yapılarak, hedeflere ulaşmada herhangi bir sorun çıkması durumunda önlem alınmaya çalışılır. Performans ölçümü, firmanın performansını kurumsal ve fonksiyonel olarak stratejileriyle ve hedefleriyle uyumlu bir hale getiren önemli bir süreçtir. Bu süreçteki amaç, kurumsal veya fonksiyonel stratejilerin tamamının tüm iş süreçlerine, faaliyetlerine, görevlerine ve personeline konuşlandırıldığı bir döngü sistemi kurarak, performans ölçüm sistemi yardımıyla geri bildirim alınmasını sağlayabilmektir. Karlılık kavramı ise, firmaların amaçlarına uygun olarak çalışmasını sağlayacak yeterli bir getiriye elde edebilmek amacıyla, firma kaynaklarının tamamının kullanılma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Gnanasooriyar, 2014:358). Firmalarda temel bir ölçüt olan ve firmanın devamlılığını sağlayan kar, firmalar açısından önemli olmaktadır. Firmalar elde edeceği kar sayesinde varlığını devam ettirebilir ve büyüme hedeflerini gerçekleştirebilir.

Yapılan bu çalışmada amaç, entelektüel sermayenin firmaların karlılık performanslarına etkisini tespit ederek, firmalara entelektüel sermaye kullanım politikalarının ne yönlü olması gerektiği konusunda bilgi sağlamaktır. Entelektüel sermayenin firma performansına etkisine yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Fakat yapılan çalışmalar genel olarak imalat sektörü dışındaki firmalara yöneliktir. İmalat sektörünü ele alması bakımından

bu çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalardan ayrıştığı düşünülmektedir. Çalışmada öncelikli olarak literatür taraması yapılarak yapılan çalışmalar incelenmiştir. Devamında veri seti ve yöntemden bahsedilmiştir. Entelektüel sermayeyi ölçmek amacıyla VAIC (Pulic, 1997) modeli kullanılmıştır. Yöntem olarak ise panel EKK kullanılmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Entelektüel sermayenin firma performansı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla literatürde birçok çalışma yapılmıştır ve bu çalışmaların bazılarında Tablo 1’de yer verilmiştir. Yapılan çalışmalara bakıldığında genellikle imalat sektörü dışındaki firmalara yönelik çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışma ise imalat sektörü baz alınarak yapılmıştır. Yapılan literatür taraması neticesinde entelektüel sermaye unsurunun firma performansı üzerinde bazı çalışmalarda pozitif bir etkiye sahip olduğu, bazı çalışmalarda ise anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar/ Yazarlar	Araştırma Yapılan Alan/Ülkeler	Yöntem	Dönem	Sonuç
YURT İÇİNDE YAPILMIŞ OLAN ÇALIŞMALAR				
Can ve Bardi (2020)	Borsa İstanbul KOBİ sanayi endeksinde faaliyette bulunan firmalara ait veriler kullanılmıştır.	Çoklu Doğrusal Regresyon ve Korelasyon	2013-2015	Entelektüel sermayenin karlılığa ve işletme büyüklüğüne olan etkisinin pozitif olduğunu tespit etmişlerdir.
Daloğlu (2019)	BIST’te faaliyette bulunan Holdinglere ait verileri kullanmıştır.	Çoklu Doğrusal Regresyon ve Korelasyon	2017	Entelektül sermaye ile firma karlılığı arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmiştir.
Genç (2018)	BIST00 Kimya sanayi sektöründe faaliyette bulunan 28 tekstil firmasına ait verileri kullanmıştır.	Çoklu Doğrusal Regresyon ve Korelasyon	2009-2016	Entelektüel sermaye bileşenleri ile aktif kârlılık arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir.
Dönmez ve Erol (2016)	BIST’te faaliyette bulunan işletmelere ait verileri kullanmıştır.	Çoklu Doğrusal Regresyon ve Korelasyon	2014-2015	İnsan sermayesi etkinlik katsayısı ile öz sermaye kârlılığı arasında güçlü pozitif yönlü, aktif kârlılık ile entelektüel sermaye etkinlik katsayısı arasında güçlü ve pozitif yönlü ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.
Kendirli ve Konak (2015)	BIST’te işlem gören bilişim şirketlerine ait verileri kullanmışlardır.	Çoklu Doğrusal Regresyon	2008-2012	Entelektüel sermaye ile firma performansı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.
Şahin ve Alabay (2011)	Borsa İstanbul’da faaliyette bulunan ve AB kriterlerine göre KOBİ sınıflamasına giren firmalara ait verileri kullanmışlardır.	Çoklu regresyon yöntemi	2008-2010	Firmaların piyasa değeri üzerinde kullanılan sermayenin etkinliğinin pozitif yönlü olduğunu aktif karlılığı üzerinde insan sermayesi ve yapısal sermaye etkinliğinin pozitif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bir açıklayıcılığa sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca Öz kaynak karlılığı ve verimlilik açısından entelektüel sermayenin herhangi bir bileşenlerinin istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Yıldız (2011)	İMKB'ye kayıtlı 8 özel mevduat bankasının 421 yöneticisine yönelik yapılmıştır.	Bartlet Testi	2009	Entelektüel sermayenin bankaların sübjektif ve objektif performanslarını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca yöneticilerde yaş, tecrübe, çalışma süresi ve pozisyon gibi birtakım değişikliklerin entelektüel sermaye unsurlarının algılanışına göre anlamlı bir farklılık gösterebileceğini tespit etmiştir.
Karacaer ve Aygün (2009)	İMKB'ye kayıtlı 50 firmanın verilerini kullanmışlardır.	Korelasyon ve çoklu regresyon analizi	2007	Kârlılık ile entelektüel sermaye etkinlik katsayıları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı; verimlilik ile kullanılan sermaye etkinlik katsayısı arasında anlamlı ilişkiler tespit etmişlerdir.
Yörük ve Erdem (2008)	Otomotiv sektöründe faaliyette bulunan İMKB'ye kayıtlı toplamda 12 firma üzerinde araştırmalar yapılmıştır.	Çoklu Doğrusal Regresyon ve Korelasyon	2003	Türkiye'de faaliyette bulunan otomotiv firmalarının performanslarına etki eden temel etmenlerin finansal göstergeler olduğunu tespit etmişlerdir.
İraz ve Özgener (2005)	Konya ilinde imalat sektöründe faaliyette bulunan 101 KOBİ çalışanlarına yönelik yapılmıştır	Çoklu Doğrusal Regresyon ve Korelasyon	2004	İnsan sermayesi ve yapısal sermaye unsurlarının işletme performansına etkisinin var olmasına rağmen, müşteri sermayesine etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.
YURT DIŞINDA YAPILMIŞ OLAN ÇALIŞMALAR				
Xu ve Wang (2019)	Çin ve Güney Kore'de yer alan tekstil sektörü firmalarına ait verileri kullanmışlardır	Çoklu Doğrusal Regresyon ve Korelasyon	212-2017	Entelektüel sermayenin tekstil sektöründe yer alan firmalarda firma kazancını, karlılığını ve verimliliğini pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.
Nimtrakoon (2015)	5 Farklı Asya Ülkesinin 213 Teknoloji Sektörüne ait verileri kullanmıştır.	ANOVA ve Çoklu Regresyon Analizi	2011	Net kar marjı ile entelektüel sermaye arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir.
Sharabati ve diğ. (2013)	Ürdün'deki telekomünikasyon firmalarına ait verileri kullanmıştır.	ANOVA ve Çoklu Regresyon Analizi	2012	Entelektüel sermayenin Ürdün'lü telekomünikasyon firmalarının işletme performansı üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.
Santos-Rodrigues ve Pereira-Rodrigues (2014)	Portekiz lojistik şirketinin verileri kullanılmıştır.	Çoklu regresyon	2013	Entelektüel sermayenin firma performansı üzerinde doğrudan bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.
González-Loureiro, (2012)	İspanya'nın Galiçya bölgesinde faaliyette bulunan 140 küçük ve orta ölçekli firmalar üzerinde araştırmalar yapılmıştır.	Faktör analizi ve korelasyon analizi	2003	Entelektüel sermayenin firma performansını artırdığı tespit edilmiştir.

Pal ve Soriya (2012)	Hindistan İlaç ve Tekstil Sektörüne ait verileri kullanmışlardır.	Korelasyon ve OLS Tahmincisi	2000-2010	Kârlılık ile entelektüel sermaye arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.
Alipour (2012)	İran'da faaliyette bulunan sigorta firmalarına ait verileri kullanmıştır.	Çoklu Doğrusal Regresyon ve Korelasyon	2005-2007	Entelektüel sermayenin sigorta firmalarının karlılık performansları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir.
Wang (2011)	Tayvan borsasında faaliyette bulunan firmalara ait verileri kullanmıştır.	Panel veri analizi	2001-2007	Yapısal sermaye ve firma performansı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını, Müşteri sermayesi değişkeninin aktif karlılığı üzerinde pozitif, piyasa değeri ve verimlilik üzerinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir.
Ting ve Lean (2009)	Malezya mali sektöründe faaliyette bulunan 40 firmaya ait veriler kullanılmıştır.	Çoklu Doğrusal Regresyon ve Korelasyon	1999-2007	Entelektüel sermaye ile aktif kârlılık (ROA) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.
El-Bannay (2008)	İngiltere bankacılık sektörüne ait verileri kullanmıştır.	Regresyon ve Korelasyon	1999-2005	Firma karlılığı ve riskliliği ile entelektüel sermaye performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir.
Bramhandkar, Erickson ve Applebee (2007)	İlaç sektöründe faaliyette bulunan 139 firmanın bir yıllık finansal verileri kullanılmıştır.	Regresyon ve Korelasyon	2004	Entelektüel sermayenin firmaların performansını pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir.
Kamath (2007)	Hindistan kimya endüstrisinde faaliyette bulunan 25 firmanın verilerini kullanmıştır.	Çoklu Doğrusal Regresyon ve Korelasyon	1996-2006	Yerel firmalara göre yabancı firmaların daha iyi entelektüel sermaye göstergelerine sahip olduğu tespit etmiştir. Ayrıca entelektüel sermaye unsurları içerisinde insan sermayesinin firma performansı üzerinde en önemli etken olduğunu belirtmiştir.
Chen, Cheng ve Hwang (2005)	Tayvan'daki şirketler üzerinde yapmışlardır.	Panel veri Analizi	1992-2002	Entelektüel sermayenin firma performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu, şirketlerin sürdürülebilir bir rekabet avantajı oluşturmak ve şirket değeri oluşturmada entelektüel sermayenin önemli bir rolünün olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Firer ve Williams (2003)	Güney Afrika'da halka açık 75 şirketin verilerini kullanmışlardır	Panel Veri Analizi	2001	Sermaye etkinlik katsayısı dışındaki entelektüel sermaye ile performans göstergeleri arasında pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.
Bontis, Keow ve Richardson (2000)	Malezya'daki hizmet dışı sektörlerde 43, hizmet sektöründe ise 64 kişiden oluşan 107 yüksek lisans öğrencisiyle yapılmıştır.	Çoklu Doğrusal Regresyon ve Korelasyon	1997-1998	Endüstriyel sermayenin firma performansı ile pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Çalışmanın literatüre birçok açıdan katkı sunması beklenmektedir. En önemli katkılarından biri rekabetin yoğun olarak yaşandığı günümüz dünyasında entelektüel sermayenin firma karlılık performansına ne tür bir etkisinin olduğu konusunda firmalara katkı sağlayacak olmasıdır. Bu çalışmayla entelektüel sermayenin satışların karlılığına, aktiflerin karlılığına ve öz sermaye karlılığına ne yönde bir etkisinin olduğu analiz edilmektedir. İmalat sektöründe faaliyet gösteren firmalardan elde edilen veriler kullanılarak firmaların entelektüel sermaye yatırım politikalarının ne yönlü olması gerektiği açıklanmaya çalışılmıştır.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Ekonometrik analizlerde sıklıkla kullanılan analiz türlerinden biri olan panel veri, belirli bir dönem için, ülke, firma, birey, hane halkları gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerinin bir arada toplanması olarak tanımlanabilmektedir. Dönem ve birimlere ait bilgilerin birlikte yer aldığı bu analiz çeşidi N sayıda oluşmakta ve her birim için T sayıda gözlemden oluşur. Dolayısıyla, panel verilerin kullanılması neticesinde oluşturulan modellerin ekonomik açıdan tahmin edilmesi amacıyla kullanılmasına “Panel Veri Analizi” denilmektedir (Aslan ve Polat, 2021:44)

Panel veri analizinin çoğunlukla kabul edilmiş klasik regresyon denklemi 1 numaralı eşitlik ile ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \alpha + \beta X_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

Belirtilen denklemde Y_{it} bağımlı değişkeni; α sabit değişim katsayısını, β eğim katsayısını; X_{it} açıklayıcı değişkenler setini; ϵ_{it} hata terimleri vektörünü; i modelde yer alan kesit sayısını; ve t ise modelde her kesite ait zaman uzunluğunu belirtmektedir.

Panel veri modeli, sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modeli olarak iki şekilde alınır. Sabit etkiler modelinde eğim katsayısı zaman ve kesit birimleri için aynı kalırken, sabit katsayısı yatay kesitin birimlerine göre değişebilmektedir (Greene, 2003). Rassal etkiler modelinde ise, birim ve zamana göre meydana gelen değişiklikler, modele hata teriminin bir unsuru olarak ilave edilebilmektedir (Baltagi, 1995:13).

Yapılan testler sonucunda modelde hem sabit hem de rassal etki olması durumunda, bu modellerden hangisinin kullanılacağına karar verebilmek amacıyla Hausman (1978) testi yapılır. Tanımlama hatasını gidermek amacıyla geliştirilen bu test türü, panel veri modelinin tahmincileri arasında bir seçim yapabilmek amacıyla kullanılmaktadır (Uluyol ve Türk, 2013:377).

Yapılan bu çalışmada 2010-2019 yılları arasında BIST imalat sektöründe faaliyette bulunan 89 firmaya ait yıllık veriler kullanılmıştır. Firmalara ait değerler Finnet 2000 programından temin edilmiştir. Yapılan çalışmada 1 tane bağımsız değişken, 3 tane bağımlı değişken ve 2 tane kontrol değişkeni kullanılmıştır. Entelektüel sermayeyi temsilen VAIC değişkeni kullanılmıştır. Değişkenlere ait bilgiler aşağıda yer alan tabloda sunulmuştur.

Tablo 2. Değişkenler ile Değişkenlerin Kısaltma ve Açıklamaları

Değişkenin Adı	Değişkenin Kısaltması	Değişkenin Açıklaması
BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN		
Entelektüel Sermaye	VAIC	<p>VAIC= HCE+ SCE+CEE</p> <p>HCE=VAİ/HCI; i firmasının insan sermayesi etkinliği katsayısını belirtmektedir</p> <p>HCI = i firmasının toplam personel giderini belirtmektedir.</p> <p>SCE= SC / VA; i firmasının yapısal sermayesinin katma değer etkinliğini ifade etmektedir.</p> <p>SC = Firmanın maddi duran varlıklarının ilgili dönemdeki tutarını belirtmektedir.</p> <p>CEE; VA / Yatırım Tutarı</p> <p>VAİ/CEİ; i firmasının kullanılan sermayesinin etkinlik katsayısını belirtmektedir.</p> <p>VAİ =İİ+ DPİ + Dİ + Tİ + Mİ + Rİ + WSİ</p> <p>Faiz Giderleri (I), Amortisman Giderleri (DP), Temettüleri (D), Kurumlar Vergisi (T), İştirak Gelirleri (M), Dağıtılmayan Karlar (R) ve Personel Giderlerinin (WS) toplamına eşittir</p>
BAĞIMLI DEĞİŞKENLER		
Satış Kâr Marjı	SA_KA	Net kar satış gelirin'e bölünmüştür.
Aktif Kâr Marjı	AK_KA	Net kar aktif toplamına bölünmüştür.
Öz sermaye Kâr Marjı	OZ_KA	Net kar öz sermayeye bölünmüştür.
KONTROL DEĞİŞKENLERİ		
Satışların Logaritması	SA_LOG	Satış gelirin'in logaritması alınmıştır.
Kaldıraç Oranı	KAL_OR	Toplam borç, toplam varlıklara bölünmüştür.

Tablo 2'e bakıldığında çalışmada biri bağımsız değişken, üçü bağımlı değişken ve ikisi kontrol değişkeninden oluşan altı değişken kullanılmıştır. Araştırmaya üç model dahil edilmiştir. Her model için kullanılan bağımlı değişken sayısı bir tanedir. Oluşturulan modellerin tamamında bağımsız değişken olarak VAIC (entelektüel sermaye) değişkeni kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan modeller aşağıda sıralanmıştır.

Satışların Karlılığı İçin Geliştirilen Model

$$SA_KA = a_i + \beta_1 VAIC + \beta_2 SA_LOG_{i,t} + \beta_3 KAL_OR_{i,t} + \mathcal{E}_{i,t} \quad (1)$$

Aktiflerin Karlılığı İçin Geliştirilen Model

$$AK_KA = a_i + \beta_1 VAIC + \beta_2 SA_LOG_{i,t} + \beta_3 KAL_OR_{i,t} + \mathcal{E}_{i,t} \quad (2)$$

Öz sermaye Karlılığı İçin Geliştirilen Model

$$OZ_KA = a_i + \beta_1 VAIC + \beta_2 SA_LOG_{i,t} + \beta_3 KAL_OR_{i,t} + \mathcal{E}_{i,t} \quad (3)$$

3. ANALİZ VE BULGULAR

Tablo 3. İmalat Sektöründeki Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	VAIC	HCE	SCE	CEE	SA_KA	AK_KA	OZ_KA	SA_LOG	KAL_OR
Ortalama	0.0213	0.175	0.841	0.293	0.295	0.254	0.225	7.397	6.855
Medyan	0.0375	1.002	0.345	0.267	0.965	1.257	5.249	7.549	6.543
Maksimum	14.573	13.75	12.45	11.57	9.57	8.75	7.153	12.578	15.245
Minimum	-1.257	0.089	-0.257	1.549	-2.549	0.259	-1.453	-3.587	-3.579
Standart Sapma	2.115	1.843	1.759	1.253	0.246	0.549	0.459	0.257	0.653
Jarque-Bera	1835	2821	3780	4001	5426	2543	3457	7895	8567
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Gözlem sayısı	890	890	890	890	890	890	890	890	890

Tablo 3 incelendiğinde 98 firmanın entelektüel sermayesinin satışlara oranının ortalaması %21'dir. Bu durum firmaların entelektüel sermayeye oldukça az bir yatırım yaptıklarını göstermektedir. Ayrıca normallik testi olan Jarqua-Bera (Jarque ve Bera, 1981) istatistik testine göre değişkenlerin tamamı normal dağılım göstermemektedir.

Tablo 4. İmalat Sektöründeki Değişkenlere Ait Korelasyon Katsayıları

	VAIC	HCE	SCE	CEE	SA_KA	AK_KA	OZ_KA	SA_LOG	KAL_OR
VAIC	1								
HCE	0.095	1							
SCE	0.015	0.523	1						
CEE	0.017	0.219	0.216	1					
SA_KA	0.019	0.045	0.245	0.327	1				
AK_KA	0.035	0.282	0.157	0.242	0.257	1			
OZ_KA	0.027	0.157	0.258	0.141	0.113	0.115	1		

SA_LOG	0.029	0.169	0.157	0.216	0.057	0.107	0.201	1
KAL_OR	0.068	0.152	0.103	0.111	0.021	0.213	0.114	0.105

Tablo 4'e bakıldığında modellerde bağımsız değişken olarak kullanılan VAIC (entelektüel sermaye) değişkeninin diğer değişkenler ile zayıf bir ilişkisinin olduğu ve VAIC (entelektüel sermaye) değişkeninin bütün değişkenler ile pozitif bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. VAIC (entelektüel sermaye) değişkeninin, etkisi incelenen karlılık oranları değişkenleriyle ilişkisi incelendiğinde en kuvvetli ilişkisinin aktiflerin karlılığı değişkeniyle olduğu dikkat çekmektedir. Modelde bağımsız değişken olarak VAIC (entelektüel sermaye), kontrol değişkeni olarak ta satışların logaritması ve kaldıraç oranı değişkenleri kullanılmıştır.

Tablo 5. İmalat Sektörü İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Breusch-Pagan LM	Pesaran scaled LM	Bias-corrected scaled LM	Pesaran CD
VAIC	179.189 (0.000)	158.221 (0.000)	153.283 (0.000)	97.438 (0.001)
HCE	900.273 (0.000)	57.529 (0.000)	52.584 (0.000)	4.440 (0.000)
SCE	904.637 (0.000)	57.971 (0.000)	53.026 (0.000)	4.718 (0.000)
CEE	106.713 (0.000)	76.337 (0.000)	71.392 (0.000)	50.545 (0.0044)
SA_KA	460.583 (0.000)	7.794 (0.000)	2.850 (0.000)	1.664 (0.960)
AK_KA	587.579 (0.000)	22.119 (0.0000)	17.175 (0.0000)	3.983 (0.0000)
OZ_KA	613.472 (0.000)	25.067 (0.000)	20.123 (0.000)	7.051 (0.000)
SA_LOG	206.249 (0.000)	249.822 (0.000)	244.878 (0.000)	123.061 (0.000)
KAL_OR	259.041 (0.000)	248.457 (0.000)	243.512 (0.000)	144.578 (0.000)

Panel veri analizi kullanılarak yapılan çalışmalarda paneli meydana getiren yatay kesit birimlerinin birbirinden bağımsız olması analizden elde edilecek sonuçlar açısından önemlidir. Yatay kesit bağımsızlığı, paneli meydana getiren birimlerden herhangi birini etkileyen bir şokun tüm ülkeleri de aynı derecede etkilediği ve sıradan bir ülkede oluşan makroekonomik bir şokun başka ülkeleri etkilemediği varsayımına dayanmaktadır. Günümüz dünyasında, küreselleşmeyle birlikte oluşan rekabet koşullarında herhangi bir ülkede oluşan

ekonomik bir şokun diğer ülkeleri farklı bir şekilde etkileyebileceği gerçeği göz ardı edilememektedir. Dolayısıyla, yatay kesit bağımlılığını göz önüne almadan yapılacak analizlerden elde edilecek sonuçlar güvenilir olmayacaktır. Bu nedenle analize yapılmadan önce yatay kesit bağımlılığı testi yapılması gerekmektedir (Koçbulut ve Barış, 2016:28).

Yatay kesit bağımlılığı testi neticesinde değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının yoksa birinci nesil birim kök testi kullanılması daha güvenilir sonuçlar elde etmemizi sağlarken, değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olması durumunda ikinci nesil birim kök testi kullanmak daha tutarlı sonuçlar elde etmemizi sağlayacaktır. Bu sebeple değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının varlığı Breusch pegan LM (Breusch ve Pagan, 1979), Pesaran scaled LM (Pesaran, 2006) ve Bias-Corrected scaled LM (Bun ve Carree, 2005) testleri ile test edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir. Yapılan testler neticesinde yatay kesit bağımlılığının olmadığını savunan H_0 hipotezi Breusch pegan LM, Pesaran Scaled LM ve Bias-Corrected Scaled LM testlerine göre %1 önem düzeyinde reddedilmiştir. Yani bu testler neticesinde bütün birimler arasında yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla değişkenlerin durağanlığı, yatay kesit bağımlılığını göz önüne alarak test eden ikinci nesil birim kök testi ile test edilmiştir.

Tablo 6. İmalat Sektörü İçin İkinci Nesil Birim Kök Test Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Breusch-Pagan LM	Pesaran scaled LM	Bias-corrected scaled LM	Pesaran CD
VAIC	1761.931* (0.0000)	17.8584* (0.0000)	15.4695* (0.0000)	5.5219* (0.0000)
HCE	106.911* (0.0000)	9.2629* (0.0000)	5.1533* (0.0000)	1.2471 (0.1513)
SCE	156.748* (0.0000)	8.3240* (0.0000)	5.9351* (0.0000)	0.3814 (0.5029)
CEE	110.028* (0.0000)	16.6371* (0.0000)	14.2482* (0.0000)	11.4352* (0.0000)
SA_KA	171.153* (0.0000)	11.016* (0.0000)	8.6272* (0.0000)	2.1072* (0.0351)
AK_KA	109.495* (0.0000)	4.3884* (0.0000)	1.9995* (0.0456)	7.4886* (0.0000)
OZ_KA	118.918* (0.0000)	14.4931* (0.0000)	12.1043* (0.0000)	16.555* (0.0000)
SA_LOG	162.195* (0.0000)	19.57086* (0.0000)	17.18197* (0.0000)	1.1542 (0.1484)
KAL_OR	109.371* (0.0000)	15.0946* (0.0000)	11.7057* (0.0000)	8.7999* (0.0000)

Not 1: %1, %5 ve %10 önem düzeyleri sırasıyla *, **, *** ile ifade edilmiştir.

Not 2: Değişkenlerin düzey değerleri kullanılmıştır.

Yatay kesit bağımlılığının var olmasından dolayı ikinci nesil birim kök testlerinden Panic (Boing) testi uygulanmış, bu testin seviye değerleri için elde edilen sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur. Yapılan testler neticesinde %1 önem seviyesinde tüm değişkenlerin birim kök içermediği, yani tüm değişkenlerin düzey değerleri ile I (0) durağan oldukları belirlenmiştir. Entelektüel sermayenin satış kar marjına etkisini tespit edebilmek amacıyla oluşturulan model (1)'de bağımsız değişken olarak VAIC (entelektüel sermaye), bağımlı değişken olarak SA_KA (satış kar marjı) ve kontrol değişkeni olarak SA_LOG (satışların logaritması) ile KAL_OR (Kaldıraç Oranı) değişkenleri kullanılmıştır. Modele ait formülasyon şu şekildedir:

$$SA_KA = a_i + \beta_1 VAIC + \beta_2 SA_LOG_{i,t} + \beta_3 KAL_OR_{i,t} + \epsilon_{i,t} \quad (1)$$

Modelde sabit ve rassal etkileri tespit edebilmek amacıyla kullanılan F ve LM testlerinin sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Model (1) için F, LM ve Hausman Test Sonuçları

Testler	İstatistik	Olasılık	Sonuç
F _{Birim}	22.666	0.0000	Birim etkisi var
F _{Zaman}	0.5734	0.8195	Zaman etkisi yok
F _{Birim-Zaman}	95.889	0.0000	Birim-zaman etkisi var
LM _{Birim}	72.302	0.0000	Birim etkisi var
LM _{Zaman}	0.0000	1.0000	Zaman etkisi yok
LM _{Birim-Zaman}	72.302	0.0000	Birim-zaman etkisi var
Hausman	0.6476	0.8854	Rassal Etkili Model

Modelde sabit etkiyi tespit edebilmek amacıyla yapılan F testi sonucuna göre modelde sabit birim etkisi tespit edilirken, sabit zaman etkisi tespit edilememiştir. Modelde rassal etkiyi tespit edebilmek amacıyla yapılan LM testi sonucuna göre modelde rassal birim etkisi tespit edilirken, rassal zaman etkisi tespit edilememiştir. Modelde sabit birim etkisi ve rassal birim etkisi tespit edildiğinden, modelin sabit etkilimi yoksa rassal etkilimi tahmin edileceğini tespit edebilmek amacıyla yapılan Hausman testi neticesinde modelin rassal etkili model olarak tahmin edilmesine karar verilmiştir.

Tablo 8. Model (1) İçin Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları

Testler	İstatistik	Olasılık
Levene-Brown-Forsthe	2.6466	0.0000
D-W ve Baltagi-Wu Testi	2.0903	0.0062
Pesaran Testi	12.962	0.0000

Not: %1, %5 ve %10 Önem seviyelerindeki anlamlılık, sırası ile *,**,*** ile ifade edilmiştir.

Model (1)'in tahmininde dirençli tahmincilere ihtiyaç olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla çeşitli testler uygulanmıştır. Bu amaçla modelde değişen varyans sorunu için Levene-Brown-Forsthe testi; otokorelasyon sorunu için D-W ve Baltagi-Wu Testi ve birimler arası korelasyon sorunu için Pesaran testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 8'de verilen Levene-Brown-Forsthe testi sonucuna göre %1 önem seviyesinde değişen varyans sorununun olmadığını savunan H_0 hipotezi; D-W ve Baltagi-Wu Testi sonucuna göre %5 önem seviyesinde oto korelasyon sorununun olmadığını savunan H_0 hipotezi ve Pesaran Testi sonucuna göre %1 önem seviyesinde birimler arası korelasyon sorununun olmadığını savunan H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bu nedenle modelde hem değişen varyans hem oto korelasyon hem de birimler arası korelasyon sorunu mevcuttur. Dolayısıyla model hem değişen varyans hem otokorelasyon hem de birimler arası korelasyon sorunu göz önüne alınarak tahmin edilmiştir.

Tablo 9. Model (1) İçin Rassal Etkili Regresyon Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
VAIC	0.0898	0.0247	3.63	0.005
SA_LOG	0.0388	0.0088	4.38	0.002
KAL_OR	0.0332	0.0110	3.00	0.0582
C	0.0954	0.0307	3.10	0.013

$R^2 = 0.1833$ $F(\text{Olasılık}) = 0.0000$

Not: %1, %5 ve %10 Önem seviyelerindeki anlamlılık, sırası ile *,**,*** ile ifade edilmiştir.

Regresyon analizi tahmin sonuçlarına göre VAIC (entelektüel sermaye) ile satış kar marjı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre VAIC (entelektüel sermaye) de meydana gelen bir birimlik artış, satış kâr marjını 0.0898 birim artırmaktadır. Ayrıca satışların logaritmasında meydana gelen bir birimlik artış satış kar marjını 0.0332 birim artırırken, kaldıraç oranında meydana gelen bir birimlik artış satış kar marjını 0.0332 birim artırmaktadır.

Entelektüel sermayenin aktif kar marjına etkisini ölçmek amacıyla oluşturulan model (2)'de açıklayıcı değişken olarak VAIC (Entelektüel Sermaye) ve kontrol değişkenleri olarak SA_LOG (satışların logaritması) ve KAL_OR (kaldıraç oranı) serilerinden yararlanılmıştır.

$$AK_KA = a_i + \beta_1 VAIC + \beta_2 SA_LOG_{i,t} + \beta_3 KAL_OR_{i,t} + \epsilon_{i,t} \quad (2)$$

Modeldeki sabit etkileri test etmek amacıyla F testi; Rassal etkileri test etmek amacıyla Honda LM testi ve bu testlerden hangisinin kullanılacağına karar verebilmek amacıyla Hausman testi kullanılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Model (2) için F, LM ve Hausman Test Sonuçları

Testler	İstatistik	Olasılık	Sonuç
F _{Birim}	11.619	0.0000	Birim etkisi var
F _{Zaman}	1.477	0.1520	Zaman etkisi yok
F _{Birim-Zaman}	10.681	0.0000	Birim-zaman etkisi var
LM _{Birim}	52.337	0.0000	Birim etkisi var
LM _{Zaman}	0.075	0.3920	Zaman etkisi yok
LM _{Birim-Zaman}	53.542	0.0000	Birim-zaman etkisi var
Hausman	7.909	0.0479	Sabit Etkili Model

Sabit ve rassal etkiyi tespit edebilmek amacıyla yapılan F ve LM testleri neticesinde, sabit birim etkilerin ve rassal birim etkilerin varlığı %1 önem seviyesinde anlamlı bulunurken, sabit zaman ve rassal zaman etkileri anlamlı bulunmamıştır. Sabit etkili ve rassal etkili modellerden hangisinin kullanılacağına karar verebilmek amacıyla yapılan Hausman testi sonucunda modelin sabit etkili model olarak tahmin edilmesine karar verilmiştir.

Tablo 11. Model (2) İçin Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları

Testler	İstatistik	Olasılık
Wald Testi	52.298	0.0000
Baltagi-Wu LBI	1.229	0.0000
Pesaran Testi	10.194	0.0000

Not: %1, %5 ve %10 Önem seviyelerindeki anlamlılık, sırası ile *, **, *** ile ifade edilmiştir.

Tablo 11'de verilen Wald Testi, Baltagi-Wu LBI ve Pesaran Testi sonuçlarına göre %1 önem seviyesinde H₀ hipotezi reddedilmiştir. Yani bu durumda modelde değişen varyans, oto korelasyon ve birimler arası korelasyon sorunu mevcuttur. Dolayısıyla bu üç sorun dikkate alınarak model tahmin edilmiştir.

Tablo 12. Model (2) İçin Rassal Etkili Regresyon Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
VAIC	0.777	1.9337	1.83	0.0000
SA_LOG	4.5941	2.3313	1.97	0.0800

KAL_OR	-1.1839	2.2358	-0.53	0.6090
C	-4.5057	3.9280	-1.61	0.0000
Not: %1, %5 ve %10 Önem seviyelerindeki anlamlılık, sırası ile *, **, *** ile ifade edilmiştir.				
R ² = 0.1615 F(Olasılık)=0.0000				

Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre entelektüel sermaye %1 anlam düzeyinde ve satışların logaritması %10 anlam düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Kaldıraç oranı değişkeninde ise anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Entelektüel sermaye ile aktif kar marjı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. VAIC (Entelektüel sermaye) de oluşan bir birimlik artış, aktif kar marjını 0.777 birim artırmaktadır. Ayrıca satışların logaritmasında meydana gelen bir birimlik artış satışların logaritmasını 4.5941 birim artırmaktadır.

Bu modelde entelektüel sermayenin öz sermaye kar marjına etkisi araştırılmıştır. Bağımlı değişkenin öz sermaye kar marjı olduğu bu modelde, bağımsız değişken olarak VAIC (Entelektüel Sermaye) değişkeni, kontrol değişkenleri olarak da SA_LOG(satışların logaritması) ve KAL_OR (Kaldıraç oranı) değişkenlerinden yararlanılmıştır.

$$OZ_KA = a_i + \beta_1 VAIC + \beta_2 SA_LOG_{i,t} + \beta_3 KAL_OR_{i,t} + \mathcal{E}_{i,t} \quad (3)$$

Oluşturulan modeldeki sabit etkileri test edebilmek amacıyla kullanılan F testi; rassal etkileri test edebilmek amacıyla kullanılan LM testi ve bu testlerden hangisinin kullanılması gerektiğine karar verebilmek amacıyla kullanılan Hausman testlerinin sonuçları Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13. Model (3) için F, LM ve Hausman Test Sonuçları

Testler	İstatistik	Olasılık	Sonuç
F _{Birim}	19.151	0.0000	Birim etkisi var
F _{Zaman}	0.8959	0.5283	Zaman etkisi yok
F _{Birim-Zaman}	17.4528	0.0000	Birim-zaman etkisi var
LM _{Birim}	83.561	0.0000	Birim etkisi var
LM _{Zaman}	0.255	0.3070	Zaman etkisi yok
LM _{Birim-Zaman}	86.607	0.0000	Birim-zaman etkisi var
Hausman	9.0045	0.0292	Sabit etkili model

Sabit ve rassal etkilerin varlığını tespit edebilmek amacıyla yapılan F ve LM testlerinin sonuçlarına göre sabit ve rassal birim etkilerin varlığı %1 önem seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Fakat sabit ve rassal zaman etkilerinin varlığı anlamlı bulunmamıştır. Yapılan Hausman testi sonucuna göre modelin sabit etkili olarak tahmin edilmesi daha etkili ve daha güvenilir sonuçlar elde etmemizi sağlayacaktır.

Tablo 14. Model (3) İçin Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları

Testler	İstatistik	Olasılık
Wald Testi	15.279	0.0000
Baltagi-Wu LBI	1.1791	0.0000
Pesaran Testi	10.475	0.0000

Not: %1, %5 ve %10 Önem seviyelerindeki anlamlılık, sırası ile *, **, *** ile ifade edilmiştir.

Modelde değişen varyans, oto korelasyon ve birimler arası korelasyon varlığı için yapılan Wald Testi, Baltagi-Wu LBI testi ve Pesaran Testi sonuçları Tablo 14'te verilmiştir. Bu sonuçlara göre modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunu mevcuttur. Dolayısıyla model (3) bu üç sorun dikkate alınarak tahmin edilmiştir.

Tablo 15. Model (3.1) İçin Rassal Etkili Regresyon Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
VAIC	0.0345	1.402	1.97	0.081
SA_LOG	1.0267	2.619	1.53	0.161
KAL_OR	-1.0579	2.712	-1.50	0.016
C	-1.8120	2.980	-1.70	0.124

R²= 0.1527 F(Olasılık)=0.0072

Not: %1, %5 ve %10 Önem seviyelerindeki anlamlılık, sırası ile *, **, *** ile ifade edilmiştir.

Tablo 15'de verilen regresyon sonuçlarına bakıldığında entelektüel sermaye ile öz sermaye kâr marjı arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca entelektüel sermayenin öz sermaye kâr marjını pozitif etkilediği görülmektedir. VAIC (Entelektüel sermaye) de meydana gelen bir birimlik artış öz sermaye kâr marjını 0.0345 birim artırmaktadır. Kaldıraç oranında meydana gelen bir birimlik artış öz sermaye kâr marjını 1.0579 birim azaltmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Günümüz bilgi toplumu firmalarının fiziki veya finansal sermayeleriyle karşılaştırıldığında entelektüel sermayeleri ile daha fazla değer oluşturdukları görülmektedir. Özellikle küreselleşen dünyada rekabet üstünlüğü sağlamak, marka haline gelmek, marka değerini artırabilmek, firma karlılığını artırmak ve dolayısıyla firma performansını artırabilmek için etkili bir bilgi yönetimi gerekmektedir. Bu sayede firma içerisinde etkin bir bilgi paylaşımı, çalışanlar arasında iş birliği odaklı görev anlayışı ve bilginin doğru yerde ve doğru zamanda kullanılması sağlanır. Bu nedenle entelektüel sermayenin görülebilir ve ölçülebilir olması ve bu kavramın firma performansı üzerindeki etkilerinin gözlemlenmesi büyük önem taşımaktadır. Performans değerlendirmesi ise, firmaların doğru karar almalarını sağlayarak, firmaların başarı oranlarının artmasını ve amaçlarına ulaşmasını sağlayabilmesi açısından önemlidir. Performans değerlendirmesi sayesinde firmalar geçmiş çalışmalarını

değerlendirerek firma eksiklerini görebilir, bu eksikleri giderebilecek önlemleri alabilir, performansı etkileyen faktörleri bunları kontrol altına alabilmektedir. Bu nedenle firmaların performans değerlendirmesine önem vermeleri gerekmektedir. Entelektüel sermaye günümüzde üzerinde çalışmaların en fazla yapıldığı bir alan haline gelmiştir. Konuya yönelik çalışma yapanlar entelektüel sermayenin rekabet avantajı sağlamada çok önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir. Günümüzde bir firma değerlendirilirken firmanın sahip olduğu finansal varlıklar yerine, o firmanın piyasa değerini belirleyen entelektüel varlıklara bakılmaktadır.

Bu araştırmada imalat sanayisinde faaliyette bulunan firmaların entelektüel sermayelerinin firma performansına etkisini tespit edebilmek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla BIST’te işlem gören imalat firmalarının verileri, panel veri analizi kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma BIST’e kayıtlı 89 firmaya ait veriler kullanılarak yapılmıştır. Entelektüel sermaye ölçüm modeli olarak Pulic (1998) tarafından geliştirilen VAIC modeli kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre entelektüel sermayenin satış kar marjı, aktif kar marjı ve öz sermaye kar marjını pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Bu bulgular literatürde benzer sonuçlar elde eden Nimtrakoon (2015), Pal ve Soriya (2012), Alipour (2012), Ting ve Lean (2009), Genç (2018), Dönmez ve Erol (2016) çalışmalarıyla paralellik taşımaktadır. Araştırmalar, firmalarda entelektüel sermaye yatırımının artması durumunda firma karlılığının da artacağını göstermiştir.

Araştırmalar neticesinde entelektüel sermayenin firma karlılığına olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle firma yöneticilerine yönelik çeşitli öneriler getirilebilir. Firma yöneticileri karlılığı artırabilmek amacıyla, çalışanlarının eğitimlerini geliştirebilir ve çalışanlara bireysel gelişimlerini sağlayacak olanaklar tanıyabilirler. Bu nedenle işe alımlarda firmalar çalışanlarına öncelikle entelektüel sermaye birikimlerine yönelik bilgilerini ölçecek birtakım testler uygulayarak, testlerden elde edilen sonuçlara göre çalışanların daha donanımlı bir hale gelmesine yönelik stratejiler geliştirebilir.

Entelektüel sermayeyi doğru bir şekilde kullanan firmaların on yıllarca sürececek gelişimi birkaç yılda gerçekleştirebileceği öngörülmektedir. Bu nedenle firmaların kurulum aşamasında entelektüel sermayeye yönelik yatırımları göz ardı etmemeleri gerekmektedir. Bu alana yönelik yapılacak olan doğru ve planlı bir yatırım firmaların karlılık ve büyüme hedeflerine daha kısa sürede ulaşmasını sağlayabilme olasılığını artıracaktır. Firmalar mevcut kurulum donanımlarını daha da geliştirerek çalışanlarına yeniliği destekleyecek çeşitli fırsatlar tanıyabilirler. Böylelikle çalışanlar kendilerini daha iyi geliştirebilir ve firmaların ulaşmak istediği karlılık hedeflerine daha kolay ulaşmasına yardımcı olabileceklerdir.

Yapılan çalışmanın diğer çalışmalardan farkı, imalat sektörüne yönelik olarak yapılmış olmasıdır. Yeni araştırmacılar için birtakım öneriler sunulabilir. Entelektüel sermayenin firma performansı üzerindeki etkisini araştıran araştırmacılar, çalışmalarında farklı değişkenler aracılığıyla farklı büyüklükteki ve farklı sektörlerdeki firmaları kullanarak çeşitli uygulamalar yapabilirler. Entelektüel sermaye bileşenlerini ayrı ayrı ele alıp inceleyebilirler.

Kaynakça

- Alipour, M. (2012). The Effect of Intellectual Capital on Firm Performance: An Investigation of Iran Insurance Companies. *Measuring Business Excellence*, 16(1), 53-66.
- Aslan, M. & Polat, M. (2021). Reklam Harcamalarının Firma Karlılık Performansına Etkisi. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 4(1), 40-61.
- Baltagi, B.H. (1995). *Econometric Analysis of Panel Data*, England: John Wiley & Sons Ltd.
- Baydaş, Y. & Türkan, Y. (2021). Entelektüel Sermayenin Firma Riski Üzerine Etkileri: BİST'te İşlem Gören İmalat İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(11), 1-14.
- Bontis, N., Keow, W.C. & Richardson, S. (2000). Intellectual Capital and Business Performance in Malaysian Industries. *Journal of Intellectual Capital*, 1(1), 85-100.
- Bramhankar, A., Erickson, S. & Applebee, I. (2007). Intellectual Capital and Organizational Performance: an Empirical Study of the Pharmaceutical Industry. *The Electronic Journal of Knowledge Management*, 5(4), 357-362.
- Breusch, T. & Pagan, A. (1979). A Simple Test For Heteroscedasticity And Random Coefficient Variation. *Econometric*. 47(5), 1287-1294.
- Bun, M.J.G. & Carree, M.A. (2005). Bias-corrected estimation in dynamic panel data models. *Journal of Business and Economic Statistics*, 23, 200-210.
- Can, A.V. & Bardi, Ş. (2020). Entelektüel Sermaye ile Firma Performansı Arasındaki İlişki: BİST KOBİ Sanayi Endeksinde Yer Alan Firmalar Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13(3), 709-738.
- Chen, M., Cheng, S. & Hwang, Y. (2005). An Empirical Investigation of the Relationship Between Intellectual Capital and Firms Market Value and Financial Performance. *Journal of Intellectual Capital*. 6(2), 159-176.
- Daloğlu, P. (2019). Entelektüel Sermaye Unsurlarının Karlılık Üzerine Etkisi. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 1-12.
- Dönmez, A. & Erol, İ. (2016). Entelektüel Sermayenin Ölçülmesi: VAIC Yöntemi Yardımıyla BİST-Sürdürülebilirlik Endeksi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Mali Çözüm Dergisi*, 138, 27-56.
- El-Bannay, M. (2008). A Study Of Determinants Of Intellectual Capital Performance in Banks: The UK Case. *Journal of Intellectual Capital*. 9(3), 487-498.
- Firer, S. & Williams, S.M. (2003). Intellectual Capital and Traditional Measures of Corporate Performance. *Journal of Intellectual Capital*, 4(3), 348-360.
- Genç, A.K. (2018). Entelektüel Sermaye ve Büyük Ölçekli İşletmelerin Katma Değerine Etkisi: Türkiye'de Bir Araştırma. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Gnanasooriyar, S. (2014). Profitability Analysis of Listed Manufacturing Companies in Sri Lanka: An Empirical Investigation. *European Journal of Business and Management*, 6(34), 358-364
- González-Loureiro, M. (2012). Intellectual Capital and System of Innovation: What Really Matters at Innovative SMEs. *Intangible Capital*, 8(2), 239-274.

- Greene, W.H. (2003). *Econometric Analysis* New York, *McMillan*.
- Husman, J.A. (1978). Specification Tests İn Econometrics. *Econometrica: Journal Of The Econometric Society*, 1251-1271.
- İraz, R. & Özgener, Ş. (2005). Relationship Between Intellectual Capital and Performance in SMEs: A Case of Konya. *International Strategic Management Conference*, June 23-25.
- Jarque, C. & Bera, A. (1980). Efficient Tests For Normality Homoscedasticity and Serial Independence of Regression Residuals. *Econometric Letters*, 6(3), 255–259.
- Kamath, G.B. (2008). The Intellectual Capital Performance of Indian Banking Sector. *Journal of Intellectual Capital*, 9(4), 684–704.
- Karacaer, S. & Aygün, M. (2009). Entellektüel sermayenin firma performansı üzerindeki etkisi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27 (2), 127-140.
- Kendirli, S. & Konak, F. (2015). Sermaye Yoğunlaşmasının Firma Performansı Üzerine Etkisi: BİST Gıda ve İçecek Endeksi Uygulaması. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (15), 123-134.
- Koçbulut, Ö. & Barış, S. (2016). Avrupa Birliği Ülkelerinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 22-39.
- Nimtrakon, S. (2015). The Relationship Between Intellectual Capital, Firms' Market Value And Financial Performance: Empirical Evidence From The ASEAN. *Journal Of Intellectual Capital*, 16(3), 587-618
- Pal, K. & Soriya, S. (2012). IC Performance Of Indian Pharmaceutical and Textile İndustry. *Journal of Intellectual Capital*, 13(1), 120-137.
- Peseran, M. H. (2006). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Crosssection Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312
- Pulic, A. (1998). Measuring the Performance of Intellectual Potential in Knowledge Economy, *2nd World Congress of Measuring and Managing Intellectual Capital*. Mc Master University, Hamilton.
- Pulic, A. (2000). VAICTM – An Accounting Tool For IC Managemen. *International Journal of Technology Management*, 20(5), 702–714.
- Santos-Rodrigues, H. & Pereira-Rodrigues, G. (2014). Structural Capital and Financial Results: A Case Study. *Proceedings of The European Conference on Intellectual Capital*, 179-183.
- Sharabati, A.A.A., Nour, A.N.I., & Shamari, N.S. (2013). The İmpact Of Intellectual Capital On Jordanian Telecommunication Companies' Business Performance. *American Academic & Scholarly Research Journal*, 5(3), 429-446.
- Şahin, O. & Alabay, M.N. (2011). KOBİ'lerde Entelektüel Sermayenin Firma Performansı Üzerine Etkileri. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 14(2), 249-268.
- Ting, W.K. & Lean, H.H. (2009). Intellectual Capital Performance of Financial Institutions İn Malaysia. *Journal of Intellectual Capital*, 10(4), 588-599.

- Uluyol, O. & Türk, V.E. (2013). Finansal Rasyoların Firma Değerine Etkisi: Borsa İstanbul (Bist)'Da Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 365-384.
- Wang, M. (2011). Measuring Intellectual Capital And Its Effect On Financial Performance: Evidence From The Capital Market In Taiwan. *Frontiers of Business Research in China*, 5(2), 243-265.
- Xu, J., & Wang, B. (2019). Intellectual Capital Performance Of The Textile Industry In Emerging Markets: A Comparison With China And South Korea. *Sustainability*, 11(8), 2354.
- Yıldız, S. (2011). Entelektüel Sermayenin İşletme Performansına Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 11-28.
- Yörük, N. & Erdem, M.S. (2008). Entelektüel Sermaye ve Unsurlarının, İMKB'de İşlem Gören Otomotiv Sektörü Firmalarının Finansal Performansı Üzerine Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22 (2), 397-413.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

RIFAT ILGAZ'IN *KARADENİZİN KIYICIĞINDA* ROMANI BAĞLAMINDA BİR KASABA SOSYOLOJİSİ “AKÇAKOCA”

Ayhan DİREK¹

Öz

Mağara resimlerinden gazete reklamlarına, bir heykelden köprü mimarisine kadar her sanat eseri aktardığı duygular kadar çağının tanıklığını da gözler önüne serer. Hangi alanda olursa olsun her eser aynı zamanda çağının tanığıdır. Bu bağlamda edebî eserleri, edebiyat ve sosyoloji çerçevesinde, ele aldıkları döneme ilişkin birer belge olarak değerlendirmek yaygın bir uygulamadır. Bu yaklaşımdan hareketle çalışmamızın amacı, *Karadeniz Kıyıcığında* adlı romanı bağlamında söz konusu dönemdeki Akçakoca ilçesine ilişkin birtakım sosyolojik saptamalarda bulunmaktır. Toplumsal gerçekçi tarzda yazılan romanlar toplumsal yapı ve değerleri yansıtır. Tarihsel bir belge sayılmaktan uzak olmasına karşın edebiyat eserleri yazıldığı zaman dilimine ve topluma ait kültürel ipuçları da verebilirler. Rıfat Ilgaz, Düzce'nin Akçakoca ilçesinin en eski okulu olan Orhangazi İlkokulunda öğretmenlik yaptığı süreçte bölge insanının toprağa sahip olma mücadelesini, ormanların fındık bahçelerine dönüşümünü, bu dönüşüm sürecinde yaşanan toplumsal çatışmaları bir aşk öyküsü içinde işler. Bir sahil kasabası olan Akçakoca'da bölge insanının yoksullukla mücadelesi yanında kasaba eşrafının bölge halkı ve kamu yönetimi üzerinde kurduğu nüfuzu bütün çıplaklığıyla aktarır. Romanda deniz ve ormanın bölge insanı için taşıdığı değeri, kadının statüsü ve kadına bakışı, emek sömürsünü ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ölümcül bir kültürel miras olarak kalan rüşvet olgularını işler. Rıfat Ilgaz eserlerinde Batı Karadeniz'i çeşitli yönleriyle toplumcu gerçekçi bir biçimde anlatır. Eserlerini toplumcu gerçekçi bir anlayışla kaleme alır. Yazarın tanıklıklarına ve gözlemlerine dayalı olarak kurgulanan *Karadeniz Kıyıcığında* romanı olayların geçtiği dönemde kasabanın sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı hakkında ipuçları verir. Bu çalışmada, Rıfat Ilgaz'ın *Karadeniz Kıyıcığında* romanı çerçevesinde yazarın tarihsel tanıklığından yararlanarak edebiyat ve sosyoloji perspektifinden Osmanlıdan Cumhuriyet'e Akçakoca'nın ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk romanı, Karadenizin kıyıcığında, Akçakoca, Rıfat Ilgaz.

A TOWN SOCIOLOGY IN THE CONTEXT OF RIFAT ILGAZ'S NOVEL NAMED *KARADENİZİN KIYICIĞINDA* “AKÇAKOCA”

Abstract

From cave paintings to newspaper advertisements, from a sculpture to bridge architecture, every work of art reveals the testimony of its age as well as the emotions it conveys. Regardless of the field, every work is also a witness of its age. In this context, it is a common practice to evaluate literary works as documents related to the period they deal with within the framework of literature and sociology. Based on this approach, the aim of our study is to make some sociological determinations about the Akçakoca district in the aforementioned period, in the context of the novel “*Karadeniz Kıyıcığında*” Novels written in a social realist style reflect social structure and values. Although far from being considered a historical document, literary works can give clues about the time period in which they were written and the social, cultural and economic structure of the society. Rıfat Ilgaz,

¹ Dr., Akçakoca Bahaettin Güçlü Ortaokulu, ayhandirek@gmail.com, Orcid:0000-0003-2450-5612

Bu makaleye atıfta bulunmak için/Cite as: Direk, A. (2022). Rıfat Ilgaz'ın ‘Karadenizin Kıyıcığında’ Romanı Bağlamında Bir Kasaba Sosyolojisi: Akçakoca. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 616-637

while teaching at Orhangazi Primary School, the oldest school in Düzce's Akçakoca district, deals with the struggle of the people of the region to own land, the transformation of forests into hazelnut orchards, and the social conflicts experienced during this transformation process in a love story. In Akçakoca, a coastal town, it clearly conveys the influence of the local people on the people of the region and the public administration, as well as the struggle of the people of the region against poverty. In the novel, the value of the sea and the forest for the people of the region, the status of women and their view of women, labor exploitation and bribery, which is a deadly cultural heritage from the Ottoman Empire to the Republic, are handled. In his works, Rıfat Ilgaz describes the Western Black Sea Region with various aspects in a socialist realist way. He writes his works with a socialist realist approach. The novel *Karadenizin Kıyıcığında*, which is fictionalized based on the author's testimonies and observations, gives clues about the social, cultural and economic structure of the town at the time of the events. In this study, it has been tried to reveal the economic, social and cultural characteristics of Akçakoca from the Ottoman Empire to the Republic from the perspective of literature and sociology by making use of the historical testimony of the author within the framework of Rıfat Ilgaz's novel *Karadenizin Kıyıcığında*.

Keywords: Turkish novel, Karadenizin kıyıcığında, Akçakoca, Rıfat Ilgaz.

Giriş

Türkiye’de merkez-çevre/merkez-taşra ilişkisi toplumun sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel yapısını açıklamakta kullanılırken merkezin dışı; köyü, kasabayı, ilçeyi taşra olarak kabul edilmektedir (Mardin, 2010). Erken Cumhuriyet Dönemi’nin baskın siyasal söylemi olan “köycülük”le birlikte (Arslan, 2019: 79) Türk aydını; kır/köyü “taşrayı” kültürel, siyasal, ekonomik açıdan tanıma çabasına girmiştir. Anadolu’ya yönelişle birlikte köy/taşra edebiyatı da oluşmuştur. Önce edebiyatçıların yönelimi gerçekleşmiş, kır/köy romanları yazılmış (Narlı, 2021), 1940’larda ise köy sosyolojisinin bir bilim dalı olarak kurulması adımları atılmıştır. Gerhard Kessler, Z. Fahri Fındıkoğlu ve Orhan Tuna’nın Zonguldak ve Karabük kömür havzalarını daha sonraları Hilmi Z. Ülken’in Edremit, Gönen ve Bilecik incelemeleri, S. Demirkan’ın Bursa ve İstanbul araştırmaları köy sosyolojisinin ilk meyveleri verilmiştir. 1940’larda Karl Marks’ın teorileri köy araştırmalarını da etkilemiştir. Bu bağlamda Niyazi Berkes ve Behice Sadık Boran bazı makaleler ve kır sosyolojisi üzerine iki kitap yayınlamıştır (Planck, 2010). Edebiyat alanında ise Ebubekir Hazım’ın *Küçük Paşa’sı*, Reşat Nuri’nin *Çalığışu*, Yakup Kadri’nin *Yaban* romanlarından (Arslan, 2019: 79) sonra köye/kıra ilgiyi belirgin ölçüde çeken yazar kuşkusuz Yaşar Kemal’dir. Çukurova insanını, bölge insanını, isyanını, aşklarını tanıtan Yaşar Kemal ve ardından Köy Enstitülü yazarların köy/kır romanları edebiyat dünyasında belli bir dönem egemen olmuştur (Narlı, 2021). Rıfat Ilgaz, şehirleşme ve sanayileşmeye, şehir insanına kuşkulu bakışıyla, köy ve köylüyü yüceltmeyle öne çıkan köycülükten ayrı olarak; kırdaki sömürü ilişkilerini, kadın-erkek ilişkilerini (Yaşar, 2012: 93-103; Ertuş, 2020: 45) aktarmaktadır. Romanda Gemeinschaft-Gesellschaft ayrımının (Falk, 2004) kapitalizmin gelişmesiyle ortadan kalktığı, toplumsal ilişkileri belirleyen ana unsurunun üretim ilişkileri olduğunu sezdirilmektedir. Yazar, kapitalizmin kök saldıği toplumsal birimlerin cemaat/topluluk da olsa cemiyet/toplum da olsa sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel açıdan birbirine benzemeye başladığına dikkat çekmektedir. Arslan’ın aktardığına göre (2019: 21) cemaat/topluluk (Gemeinschaft) ve cemiyet (Gesellschaft) küçük ve büyük çaplı toplumların özelliklerini, ilişki tiplerini yansıtan (Marshall, 1999: 763) ideal tiplerdir. Emiroğlu’na göre (1970: 11), ilçe olmasına rağmen küçük kasabalarımızdan biri olan Akçakoca nüfusun zirai faaliyet sahasında, kır yerleşim merkezlerinde, müstahsil durumuna sokulabileceğine ayrı ve canlı bir örnek teşkil etmektedir.

Rıfat Ilgaz öğretmenlik yaptığı -kasaba görünümündeki- Akçakoca'da 1930'lu yıllardaki gözlemlerine dayanarak kurguladığı romanında kasaba ölçeğinde toplumsal ilişkileri, değerleri, statüleri öyküleştirmiştir.

1. RIFAT ILGAZ VE BATI KARADENİZ

Rıfat Ilgaz, 7 Mayıs 1911'de Kastamonu Cide'de dünyaya geldi. Anne ve babasının Bartınlı olmasına karşın yazarın kendini bulduğu, ergenliğe kadar yaşadığı ve yaşamında iz bırakan yer Cide'dir. Aile soyadı olan Paçacıoğlu yerine Ilgaz'ı tercih eden yazar, gerekçesini Kastamonu'nun yaşamında tuttuğu merkezi yerle/önemle açıklar (Saydur, 1994).

Düyun-u Umumiye memuru olan babasının 1928'de ölümünden sonra öğrenimine ablasının yanında, Kastamonu'da devam eder. Ekonomik nedenlerden ötürü gittiği Kastamonu Muallim Mektebinden 1930 yılında mezun olmasının ardından altı yıl Gerede, Akçakoca, Hendek ve Gümüşova gibi çeşitli ilçelerde öğretmenlik yapar. Öğretmenlik yaparken girdiği Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümünü 1938'de bitirir ve Adapazarı Ortaokuluna Türkçe öğretmeni olarak atanır. Gazi Eğitim Enstitüsü son sınıfındayken verem hastalığına yakalanır ve Adapazarı'na atanmasına rağmen tedavisi için gittiği İstanbul'da edebiyat çevresine giren Ilgaz'ın şiirleri birçok dergide yayımlanır.

Yazın yaşamına *Sevgilimin Mezarında* adlı şiirle başlayan Ilgaz'ın ilk şiirleri Kastamonu'da yayımlanan gazetelerde çıkar. *Sınıf* (1944) adlı ikinci şiir kitabı sıkıyönetim kararıyla toplatılır ve TCK 142'ye muhalefet ettiği ve komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle altı ay hüküm giyer. Bu süreçte Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Mustafa (Mim) Uykusuz ile Markopaşa başta olmak üzere çeşitli dergiler çıkarır ve kitapları yayımlanır. *Hababam Sınıfı* öykü serisi ile geniş kitleler tarafından tanınır. Dergilerde çıkan yazıları ve kitapları nedeniyle kovuşturmalar geçirir ve zaman zaman tutuklu kalır. 1947'de öğretmenlik mesleğinden çıkarılınca yaşamını yazarak kazanmaya başlar.

Batı Karadeniz, Ilgaz'ın yaşamında önemli yer tutar. Doğup büyüdüğü, öğrenimini gördüğü, ilk öğretmenlik deneyimini yaşadığı yerlerin tümü Batı Karadeniz coğrafyasındadır. Dolayısıyla Batı Karadeniz'in Rıfat Ilgaz'ı kültürü ve insanıyla derinden etkilediği söylenebilir (Ayaz, 2016: 184). Kastamonu, Gerede, Akçakoca, Hendek, Gümüşova, Adapazarı aynı coğrafyada yer almalarına rağmen bölge insanının sosyal ve kültürel yapısı farklılıklar barındırır. Rıfat Ilgaz, bölgenin farklı yönlerini yakalar ve yakından tanıma olanağı bulur. On iki yıl içinde yazdığı, *Karadenizin Kıyıcığında* (1969), *Halime Kaptan* (1972), *Sarı Yazma* (1976) ve *Yıldız Karayel* (1981) romanlarının geçtiği coğrafi mekân Batı Karadeniz'dir. Rıfat Ilgaz, 7 Temmuz 1993'te sona eren yaşamının ardında yukarıda sayılanlarla birlikte birçok eser bırakmıştır.

2. KARADENİZİN KIYICIĞINDA ROMANININ KONUSU

Değirmenci Ahmet ve kardeşi Nuri, Hacıyusuflar Mahallesi'ndeki su değirmenini işletmektedir. Ahmet'in arkadaşı Hamit, mısırlarını öğütmek amacıyla fırtınalı bir havada

değirmene giderken kıyıda, dalgaların arasında bir karaltı görür. Mısırlarını değirmene bıraktıktan sonra kıyıya iner ve dalgaların içinden Recep'i güçlükle kurtarır. Değirmenci Ahmet'le birlikte Recep'i değirmene taşırlar. Değirmende Recep'in üstünü değiştirirler, soğuktan neredeyse donmak üzere olan Recep'e sıcak çorba içirirler. Kendine gelen Recep önce motordaki arkadaşlarını sorar ancak bilgi alamaz. Aradan biraz zaman geçince iyice kendine gelen Recep, yatacak yer ve yemek karşılığında Hacı Dursun'un fındık fabrikasında çalışmaya başlar. Hacı Dursun fındık kırma motorunun kolunu çevirecek işçi aramakta, bulamamaktadır. Fiziksel yönden oldukça güç isteyen bu işe giren elemanlar kısa sürede pes etmekte ve işi bırakmaktadır. Çalıştıracak işçi bulamayan Hacı Dursun için bu durum sipariş aldığı iç fındığı zamanında teslim edememek demektir.

Hacı Dursun'un fabrikasında kasabanın kızları çalışmaktadır. Fındık kırma fabrikalarında iç fındığı kabuklarından ayırmak için ince parmaklara sahip kızların çalışması işveren için büyük bir avantajdır. Fabrikada çalışan kızlara çok az ücret ödemekte, ücretlerinin bir kısmı ile de yine kendisine ait olan bakkal ve manifatura dükkânından mal satmaktadır. Böylece Hacı Dursun kasabada kapalı devre bir sömürü sistemi kurmuştur. Kasabaya giren paranın Hacı Dursun'un kasasına girmeden dolaşması olanaksız gibidir. Benzer durumdan Kıray da ilk basımı DPT tarafından 1964 yılında yapılan komşu ilçe Ereğli'de yaptığı araştırmasında söz etmektedir. Kıray (2000, 88), köylünün kendisinin, karısının, kızı ya da ailesinden kim varsa, kasabaya indiği zaman gereksinimlerini kendi tüccarlarının dükkânından veresiye olarak aldığını ve borcun yalnız tüccar tarafından kaydedildiğine dikkat çekmektedir.

Kasabada halk kendi gıda ihtiyacını karşılamak üzere başta mısır, buğday ve pirinç yetiştirirken tarım sanayisi ürünü olan fındıkla geçimini sağlamaya başlamıştır. Genellikle engebeli arazilerde yetişebilen fındığın ekimi için geniş ormanların fındık tarlasına dönüştürülmesi gereklidir. Bu ise ormanların büyük çapta talan edilmesi demektir. Kasabanın temel geçim kaynakları denizcilik ve tarımdır. Geleceğini ufuklar ötesinde arayan gençler için bir motora atlayıp uzaklara gitmek sıradan bir rüyadır. Yoksulluğun yoğun yaşandığı dönemde gençlerin fazla seçeneği bulunmamaktadır. Ormandan "açma" açarak tarla sahibi olmak, 6-7 yıl sonra ürün ve gelir elde etme düşüncesi bir seçenek olarak önlerindedir. Bunun için ise kasabanın yöneticileriyle, jandarma ve orman idaresiyle aralarını sıcak tutmak yeterlidir. Bu sıcaklığı sağlayan ise rüşvettir.

Arabacılık yapan Hamit, evli ve üç çocuklu olup zar zor geçinmektedir. Orman açarak bir tarla sahibi olmayı düşlemektedir. Hamit, Değirmenci Ahmet'in aklını çeler ve sahipsiz bir orman alanı bularak orayı yakmaya, tarlaya dönüştürmeye karar verirler. Açacakları orman alanına Hamit, Değirmenci Ahmet ve Güllü'nün annesi ortak olacaktır. İlk olarak yakacakları ormanı belirlerler, esen rüzgârın ateşi etkileyebileceği alanı hesaplarlar, yangını başlatırlar ancak rüzgâr yön değiştirmesiyle sınır komşuları Hacı Dursun'un yeni diktirdiği fidanlarından bir kısmının da yanmasına sebep olurlar. Değirmenci Ahmet, ormancılarla rüşvet karşılığında anlaşır, bu sayede açtıkları orman alanının sahibi olmalarının kolaylaşacağını düşünür.

Kendi tarlasının sınırında Değirmenci Ahmet ve Hamit'in orman açtıklarını ve kendi fidanlarından bir kısmının yandığını duyan Hacı Dursun için büyük bir fırsat doğmuştur. Başkalarının açtığı fındıklığa da sahip çıkarak hazıra konmak istemektedir. Bunun için mahkeme kâtipliği yapan Raşit Efendi'ye sahte belgeler hazırlatır, yalancı tanıklar bulur ve elli dönümlük tarlayı sahiplenir. Hacı Dursun'un çok geniş toprakları olmasına rağmen gözü doymamaktadır. Hacı Dursun, kasabanın ileri gelenlerinin, devlet görevlilerinin, yargı ve jandarmanın mensuplarıyla iyi ilişkiler kurarak topraklarını genişletir ve başkalarının topraklarını üzerine geçirir. Diğer yandan bir fırtına sonrası canını zor kurtaran Recep, kimliği ve gemici kâğıdını kaybetmesinin ceremesini boğaz tokluğuna çalışarak ödemektedir. Evraklarını çıkarma girişimi de yine devlet görevlilerine takılmıştır. Onu motorunda çalıştırmak isteyen Sefer Reis için ise Recep'in kimliğini ve gemici kâğıdını çıkarmak oldukça kolaydır. Sefer Reis, Recep'in evraklarını yeniletir ancak Recep'in kimliğini kendisine vermez. Recep bir yandan Hacı Dursun'un yanında boğaz tokluğuna çalışırken, diğer yandan kendisine rahatça seyahat ve iş olanağı sağlayacak belgeleri de Sefer Reis tarafından tutulmaktadır. Elinde evrakları olmayan Recep, adeta rehin düşmüştür.

Hacı Dursun'un oğlu Şemsi'nin yaptığı ahlaksızlıklar ayyuka çıkmıştır. Fabrikada çalışan kızları sıkıştır. Kasabada da Zeynel ve Hüsnü adlı yardakçılarıyla birlikte çevreyi rahatsız etmektedir. Fabrikadaki kızların bazılarıyla kendi rızalarıyla oynayan Şemsi, kendisine karşılık vermeyen Güllü'nün peşine düşer. Güllü ise Recep'i sevmektedir ve sabahları fabrikaya erkenden gelip Recep'le sohbet etmeye ve onu tanımaya çalışmaktadır. Bu küçük yerde önce fabrikada çalışan diğer kızlar tarafından sonra da Şemsi tarafından durum sezilir. Şemsi bir yandan Recep'in gözünü korkutmaya çalışır ama bunda başarılı olamaz. Çünkü, kimliği bile olmayan Recep'in kaybedeceği bir şey yoktur.

Oğlunun Güllü'nün peşinde koştuğunu ve onu rahatsız ettiğini duyan Hacı Dursun, Güllü'nün yaşının küçüklüğünden endişeye kapılır. Endişeye kapılmasının nedeni ise Güllü'nün evlilik yaşında olmaması değil, bir cinsel birliktelik sonrasında oğlunun cezai işleme tabi tutulacağı korkusudur. Hacı Dursun yine kamudaki çetrefilli işlerini gördürdüğü Raşit Efendi marifetiyle Güllü'nün yaşını büyültür. Güllü'ye küçük yaştakilerin fabrikalarda çalışmasının yasak olduğu söylenerek yaşını büyütmeleri gerektiği bildirilir. Güllü ise Recep'le evlenebilmek için yaşını büyütmesi gerektiğinden buna rıza gösterir. İki taraf da Güllü'nün yaşının büyütülmesiyle kendi amaçlarına kolayca ulaşabilmenin hesabını yapar. Bütün kızların ilgi göstermek için bir işaretini bekledikleri Şemsi, Güllü'den beklediği karşılığı alamayınca, annesinin komşuya fındık ayıklamaya gittiği bir gece arkadaşlarıyla birlikte Güllü'nün evini basar. Güllü, pencereden atlayarak kendini bu baskından kurtarır.

Değirmenci Ahmet ve Hamit tarlalarını hileyle üzerine alan Hacı Dursun'dan tarlayı kurtarmak için Raşit Efendi'yle görüşür. Hacı Raşit, Hamit'e ormandan on dönümü kurtarabileceğini söyler. Bir gün Hacı Dursun yanına jandarmayı da alarak "açma" yapılan orman alanına gelir ve Ahmet'i, Hamit'i ve Güllü ile ailelerini tarladan çıkarmaya çalışır. Hacı Dursun kendi ırgatlarını Ahmet ve yanındakilere karşı kışkırtmaya çalışsa da başarılı olamaz. Tartışma sırasında Ahmet'in annesi Durdu Kadın ölür, Ahmet tabancasını ateşler ama

Hacı Dursun'a isabet ettiremez. Jandarma, Ahmet'i tutuklar. Şemsi ise bir gece yanına yeni yordakçısı Kara Ekrem'i de alarak Güllü'nün evini basar. Evin kapısı bu kez kilitli değildir ya da kilitlenmemiştir. Belki de fabrikada usta olarak çalışan Safiye tarafından Hacı Dursun'la dünür olacağı söylenerek gözü boyanan Güllü'nün annesi tarafından açık bırakılmıştır. Şemsi, Güllü'ye zorla sahip olur. Güllü'ye göre Şemsi'nin sevgi sandığı şey sahip olma duygusudur. Olanları herkes gibi Recep de duyar, Güllü hakkında kurduğu hayalleri yıkılır. Bir gözü denizde olan Recep, Sefer Reis'in İstanbul'a fındık taşıyan motoruna atlar ve kasabadan ayrılır.

3. KASABA İNSANININ YAŞAM MÜCADELESİ

Akçakoca ilçesinde geleneksel olarak üretilen tahıl ürünleri mısır, buğday ve sulak arazilerde pirinçtir. Karadeniz'de mısır, ekmekten tatlıya hatta bebek mamasına kadar çeşitli alanlarda kullanılır. O dönemde mısır Akçakoca için başlıca besin kaynağıdır. Buğday unundan elde edilen mamullerin kullanımı sosyo-ekonomik düzeyi yüksek ailelerle sınırlıdır. Kendi ihtiyaçları kadar ürettikleri bu ürünlerin yerine bir sanayi ürünü olan fındık üretimine uygun coğrafi ve iklimsel koşulları taşıması nedeniyle yoğun bir şekilde fındık dikimine başlanmıştır. M. Emiroğlu (1970: 86-87), bölge insanının fındık tarımına yönelmesini on üç madde altında toplamıştır. Bunlar, kooperatifleşmeden, çabuk ürün vermesine, elde edilen gelirin diğer ürünlerden yüksek olmasına, saklanmasına, nakli ve toplanmasının kolaylığına, iklim koşullarından, arazilerin uygunluğuna kadar birçok etken bulunmaktadır. Halkın kendi ihtiyaçlarını karşılayan mısır, buğday ve pirinç gibi ürünlerin dışında kasabaya artı değer kazandıran fındıkçılığın gelişmesi kasabanın ulusal pazarla, kapitalist ilişkilerle tanışmasına da olanak sağlamıştır (Emiroğlu, 1972). Kautsky'e göre (1990: 75), toprağın önemli bir özelliği verimliliği, bölgeselliği, pazarlara yakınlığı-uzaklığı durumudur Kasaba insanının fındık dışında yaşamını idame ettirebileceği iş alanları ise orman ve deniz üzerinden çeşitlenebilecek işlerdir. Denizde balıkçı veya gemici olmak bölge insanı için ulaşılabilir iş alanlarıdır. Ormanda ise orman işçiliği, kereste taşımacılığı yapılmaktadır. Romanın geçtiği deniz kıyısındaki Akçakoca kasabasında bölge insanı ekmeğini deniz veya topraktan çıkarmaktadır

Toprakla meşgul olmak denizde çalışmaya oranla daha güvenlidir. Deniz araçlarının uygun olmayan sığınma olanakları, o dönemin deniz taşıtlarının yetersizliği, iklim koşulları denizciliği daha güç hâle getirmektedir. Batan gemiler, motorlar; karaya vuran cesetler, cesedi bulunmayan denizciler üzerinden üretilen efsaneler sıradanlaşır. Tarımsal gelirin olmadığı ya da yetersizliği durumunda denize açılıp yaşamları pahasına mücadele etmek insanlar için bir seçenektir. Denizcilik insanları başka coğrafyalarla tanıştıran bir araç işlevini de görür. Hemen her gencin rüyasında bir gemiye, bir motora atlayıp çalışmak, para biriktirmek; biriktirdiği parayla toprak sahibi olabilmek, evlenmek, çoluk çocuğa karışmak vardır. *Karadeniz Kıyıçığında* adlı romanda anlatılan olaylara göre kasaba insanının toprak sahibi olabilmek amacıyla ormanları açmaktan başka çıkar yolu bulunmamaktadır.

Karpat'ın (1971: 15), "Türkiye'nin sosyal tarihini yazacak olanların ilk sağlam kaynağı şüphesiz ki edebiyat olacaktır" tezine uygun olarak "...kurmaca dünyadaki bütün durum ve hareketler de bir zaman dilimi içinde gerçekleşir ve az veya çok her olay veya şahıs, içinde olduğu zamanın izlerini taşır." (Narlı, 2002: 94). Bu nedenle bir coğrafyanın, bir kasabanın, bir köyün sosyal tarihini anlamak için bunların üzerine yazılmış roman, şiir, makalenin incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. *Karadeniz Kıyıcığında* romanında toprağın ve denizin bölge insanının yaşamındaki önemi görülmektedir.

3.1. Kasaba İnsanın Yaşamında Deniz

Karadenizin Kıyıcığında romanında deniz korkunç deneyimlerin mekânı olduğu gibi uzaklarda bir yaşam kurabilmenin umudunu taşımaktadır. Deniz sadece balıkçılık demek değildir; karayolları ve demiryollarının gelişmediği dönemde ulaşım genellikle deniz üzerinden sağlanmıştır. Deniz bir yandan kasabada üretilen ürünlerin dış pazarlara ulaştırılmasını mümkün kılarken diğer taraftan da kasabanın ihtiyaçlarını dış pazardan yerele taşımaktadır. Bolu dağlarından elde edilen kereste dahi Akçakoca üzerinden İstanbul'a, Zonguldak'a veya dış pazarlara ulaştırılmaktadır. Marmara bölgesi ağaç endüstrisi ve yakacak ihtiyacını uzun süre Akçakoca ve çevresindeki ormanlardan sağlanmıştır. Ayrıca Akçakoca, Osmanlı donanmasına gemi yapılan tezgâhların kurulduğu bir iskele olarak uzun yıllar hizmet vermiştir (Emiroğlu, 1970: 104). Keza diğer tersanelerin kereste ihtiyacı da deniz yoluyla ulaştırılıyordu. Ulusal ve uluslararası pazarlara yakınlığı-uzaklığı bir bölgenin önemini artırmaktadır (Kautsky, 1990: 75). En kullanışlı ulaşım yolu olan deniz, bu özelliğiyle de istihdam alanı oluşturuyordu.

Bolu dağlarından kesilmişti bu direkler, hepsi de bir boyda... Çocukların söylediği maden direkleri bunlar olacaktı. Büyük bir motor gelecek, bu direkleri yükleyip götürecekti Zonguldak'a..."(KK,81) "Deniz patlayacak haaa! Lanet olsun, gene bir hafta yol kapanacak." (KK, 94)

Denizde fırtına veya şiddetli rüzgârlar nedeniyle ulaşımın aksaması dolayısıyla mal tedarik zincirinin durması demektir. Karada kendine gelecek kuramayanlar için deniz, umut üreten bir seçenek olarak durmaktadır. Askerliğini denizci olarak yapan Ahmet de zaman zaman böyle hayaller kurmaktadır.

Gün oluyor, kendi kendime, ulan Ahmet, diyorum, çek git! Gir böyle bir vapura, çalış! Canına yandığımın, seviyorum Akçakoca'yı. Fakir memleket, ama güzel memleket be! İlk yazın sonuna doğru bir açılıp yeşermesi var. Denizin suyu bile yemyeşil oluyor bu aylarda... Dupduru bir yeşil... Avuç avuç içesi geliyor adamın." (KK, 41)

Kasaba insanı için denizden kurtulmak kolay değildir. Doğa kasabanın kuzeyini denizle, güneyini ormanla kaplamıştır. Ekmeklerini doğayla mücadele ederek kazanmak zorunda olan insanlar için iki seçenek vardır.

“Şu denizin kıyısında mısın, sen arabacılık et, ben de değirmencilik... Gene de kurtuluş yok. Nasibimiz bu denizden... Belki de ecelimiz... Adaam sende, yaşayabildiğimiz kadar yaşarız.”(KK, 16)

Karadeniz insanının gözünde deniz demek yaşamın kendisi demektir. Deniz ekmektir, deniz evlilik, deniz çiftlik, deniz tiryakilik, deniz bolluktur, berektir...

“Bu aylar Karadeniz’in en verimli aylarıydı. En yağlı balıkların bu ayda verirdi cömertçe. Uskumru, lüfer, levrek... Kınalı kınalı barbunlar, pırıl pırıl gümüşler, yıldızları üzerinde... Çek, Değirmenağzı’na savurduğun saçmayı, usuldan usuldan... Çıkan gümüşleri olduğu gibi silkele tavaya. Boşuna dememiş Karadenizli, Bu ayda denizden baban bile çıksa, korkma, ye!” diye.” (KK, 1), “Değirmenden çıkan Nuri, “Hey anam! dedi. Kalk da şu denize bak! Çarşaf gibi serilmiş ayağının altına, dümdüz. Ne kazması var, ne kök sökmesi... Rüzgârını tutturdun mu git de git! İşlemesini bilersen altın verir bu çiftlik sana!” (KK,66), “Deniz bu be! Sigara gibi, rakı gibi başka bir çeşit tiryakilik.” (KK, 41),

“Karadeniz böyleydi işte, zamanı gelince ne varsa alıp götürürdü. Buna karşılık ne veriyordu ki... O da adamına. Fakir fukara için bir hamsisi vardı gani gani verebileceği... Verince de verirdi haaa! Dağı, taşı doyururdu. Gübre diye dökülürdü bağa bostana.” (KK, 137), “Recep birden canlanıverdi, dimdik kalktı ayağa... Deniz çağırdı mı gideceksin ister istemez. Karşı duramazsın. Bizim ekmeğimiz denizkızının ağzında. Sen bakma bana, bir dirileyim, bağlasalar durmam!” (KK, 148)

3.2. Orman

Kasabada geleneksel tarım kendi ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde uzun yıllar boyunca yapılmıştır. Başlıca tarım ürünleri mısır, buğday ve pirinç ekiminin yanında sebze ve meyve üretimi idi. Fındık tarımının yaygınlaşmasıyla ulusal pazarlarla kurulan ilişki ağı kasabanın sosyal ve kültürel yapısını değiştirmiştir (Emiroğlu, 1972).

“Değirmene her zaman için buğday gelmezdi. Mısırdı buralarda bulunan. Buğday geldi mi, öğütme payı olarak ölçeği tepeleme doldurmak pek haksızlık sayılmazdı.” (KK, 20)

Karadeniz’in bir başka geçim kaynağı ormandır. Yüksek kesimlerde orman köylüsü kereste tedariki işlerinde çalışırken, açma açarak ormanı fındıklığa dönüştürme işi romanda sözü edilen yıllarda hız kazanmıştır. Bölge insanı yoksullukla doğayı tahrip arasında tercih yapmak zorunda kalmıştır. Fındık alanlarını genişletme merkezden çevreye doğru yaygınlaşmıştır. Akçakoca’nın ekonomik yapısında da fındığın ağırlığı ve egemenliği ormancılığı arka plana itmiştir (Emiroğlu, 1970: 100). Ağacı, ormanı seven bölge insanı bir

yandan yeşili korumaya çalışırken bir yandan da doğayı tahrip etmiştir. “Yazık olacak ormana! dedi Ahmet. Bize de yazık! Orman yanmazsa biz yanacağız.” (KK,45)

Rıfat Ilgaz, kasabalının orman sevgisini dile getirirken halkın çektiği yoksulluğu da dile getirmiştir. Sanayi ürünü olan fındık bölge halkı için artı-değer demektir. Fındık ağacının altı-yedi yıl gibi kısa bir zamanda ürün vermesi halk için cezbedicidir.

Hamit, “Ne mi istiyorum... Alaplı yolunda bir açma sahibi olmak... Fındıkta çok iş var. Şimdiden başlarsak beş altı yıl sonra alırız ürününü.” (KK,17), “Biz girişelim mi, girişmeyelim mi derken millet çoktan fındıklık sahibi oldu, çıktı. Yakınlarda açma kalmadı. Fındığını toplamaya başlayan bile var, komşulardan. Bizimki Polatlı yolunda... Töngelli’nin oralarda... Ayazlı’dan geçiyorlardı. Buralar biz askerdeyken kestanelikti. Beş altı yıl içinde fındıklık olup çıkmış.” (KK, 42)

Görevleri ormanları korumak olan ormancılar, ormanları korumak adına fazla bir şey yapmamaktadır. Böylesine esnek tutumlarının merkezi idarenin rızası dışında gerçekleşebileceği düşünülemez. Ormanları yakan alevlerin, çıkan dumanların ilçe yöneticileri tarafından görülmemesi, bundan il idarelerinin haberdar olmamasını düşünmek akılcı değildir.

“Ormancılar gelir, zabıt tutup giderler... Şimdiye kadar ne yapıyorlarsa gene onu yaparlar. Sonra keyif için yakmıyoruz ya ormanı. Kestaneliği yakıp fındıklık yapacağız. Bunu ormancılar da biliyor.” (KK, 45)

3.3. Emek Sömürüsü

Rıfat Ilgaz’a göre Akçakoca halkı denizde fırtınalara, rüzgâra karşı verdiği mücadeleyi karada da doğaya karşı vermektedir. Halkın toplumsal yaşamda mücadelesi ise ulusal ve uluslararası tekellere bağlı yerli ağalardır. Uluslararası ticarete de açık olan bölgede; kapitali dolayısıyla iş ilişkilerini, tedarik zincirini elinde tutan kapitalist/burjuva/ağa/komprador farklı tonlarda da olsa benzer dili geliştirmişlerdir. “Ulan tuttuk, memleket kalkınsın diye pavruka¹ kurduk. Kimin umurunda. İş yokmuş memlekette. İşte iş. Çalışacak adam yok!” (KK, 93).

Hacı Dursun düzmece tapularla ele geçirdiği arazilerde fındık tarımı yapmaktadır. Bunun yanında bakkaliyesi, manifatura dükkânı ve fındık fabrikası bulunmaktadır. İlçeden dönen bütün para bir şekilde Hacı Dursun’un kasasına girmektedir. Paranın dolaşım ağında adeta bir baraj olan Hacı Dursun yerel bir ağa olmasının yanında fındığı dış pazarlara ulaştıran bir aracı/kompradordur aynı zamanda. Kasabayı kuşatan bir sömürü sistemi kuran Hacı Dursun, fabrikasında çalıştırdığı kızlara para yerine mal vermeyi tercih etmektedir. Nakit yerine bakkaliye veya manifatura dükkânına yönlendirdiği kızlardan bir kez daha kâr etmektedir.

¹ Fabrika.

En önemli değeri para olan Hacı Dursun, yaptığı yatırımları fakir fukaranın karnının doyması için yaptığını söyleyerek saygı devşirmeye, sömürü düzenini meşrulaştırmaya çalışır. Hacı'nın kurduğu düzende yeni evlenen de ona bağımlıdır çocuk sahibi olan da, hatta ölen de...

“Anası haber yollamış, beş lira yollasın, diye. Ben para mı kesiyorum ki burada? Ulan bunlara iki tane dükkân göstermişim. Koskoca iki tane mağaza... Biri manifatura, biri bakkaliye... Öylesine iki dükkân ki, yok yok! Memlekete hizmet bu kadar olur. Genç kızından, dul karısına kadar herkese açmışız pavrukanın kapısını, gelsinler çalışsınlar diye. Pavrukada çalışmak işine gelmezse, sırtlan çuvalını, götür evinde kır! Şurayı açalı bu yılınan üç yıl oluyor. Üstünü başını donatıp evermediğimiz kız kalmadı memlekette!” (KK, 94)

Kapitalizmin emek üzerindeki bakışı geçmişten günümüze hemen hemen hiç değişmemiştir. Kapitali temsil eden kişiliklerin en kutsal amacı görünüşte başkalarına ekmek vermek, onları yoksulluktan kurtarmaktır. İnsan onuruna yakışmayan koşullarda ücret ve çalışma koşulları altında sunulan işleri kabul etmeyen işçiler, iş beğenmemekle suçlanır. Kapitalizmin kendini meşrulaştırmak amacıyla sergilediği bu ortaoyunu değişik coğrafyalarda yüzyıllardır oynanmaktadır.

“...Şu var ki Hacı Emmi, dükkânda patiska, amerikan bezi, entarilik, şalvarlık alan kızlara zorluk çıkarmıyor, her isteyene fiş kesiyordu. Hemen hepsinin borçları kabarmıştı şimdiden. Bakkaliyeyi veresiye vermezken şekerine pirincine kadar hesaplıyordu Hacı Dursun. Hep böyleydi, Hacı'nın işleri. Fındık fiyatları yükseldikçe kızların da mevsim başında yükselirdi defter hesapları. Sonra birden keserdi satışları, bıçak gibi...” (KK, 118)

Değirmenci Ahmet ve Hamit'tin fındık tarlası sahibi olmaları Hacı Dursun tarafından engellenir. Hacı Dursun, insanların ekonomik bağımsızlıklarını kazanarak kendi boyunduruğundan kurtulmasını da engellemeye çalışmaktadır. “Bilmezsin Hacı'yı sen. İş çıkarır başımıza... Bu adamların gözü doymaz hiç. Memleketin yarısı onun. Neden tümü benim değil diye uyku girmez gözüne...” (KK, 46)

3.4. Bölgesel Bir Travma “Mükellefiyet Korkusu”

Romanda verilen örtük mesajlardan biri de zorla çalıştırılma yani mükellefiyettir. Türk toplumsal tarihinde iki mükellefiyet dönemi yaşanmıştır. Zorla çalıştırma (angarya) diyebileceğimiz mükellefiyet ilk defa Dilaver Paşa Nizamnamesi'yle resmi bir nitelik kazanmıştır. 1867 Dilaver Paşa Nizamnamesi ile Ereğli taş kömürü havzasından ve yakın on dört ilçeden 13-50 yaş aralığında sağlıklı erkekler altışar ay zorunlu olarak, sembolik bir ücret karşılığında çalıştırılmıştır. 1923'e kadar süren 1. Mükellefiyet Dönemi, Cumhuriyet'le beraber sonlandırılmıştır. Mükellefiyete uymayıp, zorla çalıştırmayı kabul etmeyerek firar edenler askere alınmış, asker olarak çalıştırılmıştır (Kara, 2011). Firar edenlerin

yakalandıklarında hapse atıldıkları, türlü cezalarla karşılaştıklarına dair öyküler yöre halkı üzerinde büyük bir korku ve baskı oluşturmuştur.

Ereğli Kömür Havzası denince akla gelen önemli bir konu, havzada uygulanan “*Ücretli İş Mükellefiyeti*”dir (Kara, 2011: 411). İkinci Mükellefiyet Dönemi olarak adlandırılan dönem ise 1940-1947 yılları arasında uygulamaya konulmuştur. Milli Korunma Kanunu adını taşıyan düzenlemeye göre tüm uygulama alanlarında özellikle Zonguldak’ta insan onuru ayaklar altına alınarak zorla çalıştırılmaya başlanmıştır. Bu kanuna göre tüm çalışanlar (köleler) mazeretsiz olarak işyerini ve işi terk edemeyeceklerdi. Mükellefiyet kapsamında olmayan bölgelerde de kanunda düzenlenen cezai yaptırımlar gerçeğe aykırı olarak diğer çalışanlar üzerinde de baskı oluşturmak amacıyla kullanılır.

“Nasıl izinsiz işini terk edebilir!” dedi. “Katiyen edemez. Büyük cezası var bunun. Yaptığı nedir biliyor musun Hacı Efendi?”, “Asilik!”, “Daha da büyük! Zonguldak’ta bu gibilerin peşine jandarma salıp hapse atıyorlar. Büyük suç bu.” (KK, 305)

Bölge halkı nüfus memurlukları vasıtasıyla askere çağırılır gibi madenlere çağrılmakta, mükellefiyet davetine uyulmadığı hallerde ise jandarma devreye girmekte ve “askeri zorlama” usulü ile şahısları maden ocaklarına teslim etmektedir. Pranga ve dayakla, zorla çalıştırılan bu kaçaklar için askeri bir tümen de kurulmuştur (Cipof, 2018). Maden dışındaki alanlarda da yapılan bu uygulama, salt Zonguldak Bölgesi’nin değil, tüm Türkiye emek tarihinin, belki de tüm Türkiye toplumsal tarihinin en önemli olgularından biridir (Cipof, 2018). Devletin bu ceberrut uygulaması fiilen Akçakoca kasabasında gerçekleşme de mükellefiyet kapsamına alınan köylerin varlığı bölge halkının üzerinde baskı yaratmıştır.

3.5. Yüzlerce Yıllık Hastalık “Rüşvet”

Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra kurulan Cumhuriyet rejimi ülkenin siyasi yapısını –kimilerine göre Jakoben- bir anlayışla (İrem, 2004; Türköz, 2021) değiştirmiş; toplumsal, kültürel kodlara nüfuz eden rüşvet, kayırma, nepotizm gibi alışkanlıkları değiştirmekte aynı başarıyı gösterememiştir. Fuzulî’nin Şikayetname’sinde “*Selam verdim, rüşvet değil deyu almadılar.*” serzeniş Cumhuriyet Dönemi sanatçılarının yapıtlarında başka formlarda görülürken bir toplumsal gerçekliği aktarmaktadır.

Hacı Dursun’un devlet dairelerinde işlerini gördürdüğü Raşit Efendi, yerel yöneticiler üzerinde sermayenin nüfuzunu kullanmaktadır. Mahkemelerde beş yıl kâtiplik yapanların memurluktan ayrılmaları durumunda davavekili olarak davalara girebilme olanağının bulunması (KK.175), okuma-yazma oranının oldukça düşük olduğu bir dönemde kendisinin yerel kamu görevlileriyle rahatça ilişki kurmasını sağlamaktadır. Ayrıca Raşit Efendi, rüşvetlerin dağıtılması ve yalancı tanıkların temini işlerinde aracılık rolü üstlenmektedir. Hacı Dursun’dan aldığı paranın önemli bir kısmını da kendi payına almaktadır.

Güllü'nün yaşını büyütme için Hacı Dursun jandarma işbirliğinde bir mizansen planlamıştır. Maarif memuru yaşı küçük olduğu halde Hacı Dursun'un fabrikasında çalışan kızları görmemekte ancak özel olarak Güllü'nün yaşını büyütme için düzenlenen mizansene Hacı Dursun'un ricası üzerine katılmaktadır.

“İyi ama durup dururken de kıza, gel senin yaşını büyütelim nasıl deriz?” diyemeyiz! Ama maarif memuru elindeki kanuna dayanıp, fabrikada mektep yaşındaki kız çocuklarını çalıştırıyormuşsun diye kapıya iki jandarma gönderirse...”,

“Gönderdi mi yoksa?”,

“Nasıl gönderir! Hele bir göndersin bakalım...” ,

“Eeee?” Gönderemez göndermesine emme, ben gidip rica edersen çıkamaz sözümünden, hemen yollar iki jandarma... Yarından tezi yok gönderir de...” (KK, 182-183)

Hacı Dursun'un oğlu Şemsi, her zamanki gibi şımarık davranışlar sergilemeye devam etmektedir. Başöğretmenin yolunu kestiğinde Hacı Dursun'un tavrı bir kasaba tüccarının öğretmenle yaşadığı çatışmayı değerlendirmeye değerdir. Öğretmen haklı da olsa kasabanın ileri gelenleriyle iyi geçinmek zorundadır. Kasabada rahatça yaşamasının koşulu budur. Rıfat Ilgaz, kamu görevlilerinin kaderinin yerel inisiyatif tarafından kolayca belirlendiği gerçeğini de gözler önüne sermektedir.

“Geçen gün başöğretmenin önüne çıkmış. Zorla yatıştırmışlar adamcağızı...Yatışmayı da ne yaparmış. Keskin sirkenin küpüne olur zararı. Eğer şunun şurasında burnu kanamadan oturmak istiyorsa, ilk evvela bizimle iyi geçinsin.” (KK, 94)

Benzer şekilde bir başka olayda Şemsi ve arkadaşları belediye memurlarına saldırmışlardır. Sıradan yurttaşın yapması durumunda cezai işleme tabi tutulacağı eylemler karşısında eşrafa ayrıcalıklı davranılması, bir yandan yerel nüfuz sahiplerinin halk üzerindeki gücünü pekiştirmekte bir yandan da kamu görevlilerini itibarsızlaştırmaktadır. Günümüzde de zaman zaman benzer olayların yaşandığı iddia edilmektedir.

“Geçen gün Tekkol'un kahvesinde indirmiş camları. Geç geldi diye kahvesi...Kim, Şemsi mi indirmiş camları, adamları mı?” diye sordu Hamit.” Canım ha Şemsi indirmiş ha adamları! Kazım'ın Zeynel'le Reşide'nin Hüsnü... İkisi de bir işaretine bakıyor Şemsi'nin... “Eee sonra?” diye sordu Hamit. Sonrası gitmişler karakola, İsmet Çavuş birer kahve ısmarlamış onlara! Geçenlerde belediyenin adamları... Şu fabrikadan atılan fındık kabukları dereyi dolduruyor, bir daha atmayın, diyecek olmuşlar... Toplamış

kafadarlarını, dediğine diyeceğine pişman etmiş belediyenin memurlarını.”
(KK, 24)

Recep, fırtınada kaybettiği nüfus kâğıdını ve gemici kâğıdını çıkartabilmek için Liman Dairesi'ne gitmekte ve sürekli olumsuz yanıt almakta, Hacı Dursun'un yanında boğaz tokluğuna çalışmaya devam etmektedir. Recep'in kendi adına çıkartamadığı belgeleri Sefer Reis rahatlıkla çıkartabilmiştir. “Geçen gün bir sandal atıp Liman Dairesi'ne götürdüm, gemici kâğıdı için. Nüfus cüzdanın yok, biz ne yapalım, dediler.” (KK, 41)

Rüşvet, yüzyıllardır süren yaygın toplumsal hastalıklarımızdan biridir. Kasabada rüşvet, orman talanında, kamu işlerini gördürmede sık kullanılmaktadır. Kuşkusuz rüşvet ilişkisi kurabilmek için, rüşvet verebilecek mali yeterlilikte olmak gerekir. Ormanların yakılması ile eş zamanlı olarak işleyen rüşvet çarkı büyük bir doğa yıkımına yol açmıştır. Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı'da saltanata ve ayanlara ait olan büyük toprakları toprak reformu yoluyla halka dağıtamamıştır. Ancak kamu arazilerine köylünün el koymasını görmezden gelen Erken Cumhuriyet idaresinin böylece yoksul köylünün yaşamını sürdürebilmesi için gerektiği kadar toprak sahibi olmasına göz yummuştur. Böylece mülkiyetin önemli bir kısmının devlette olduğu ancak köylülerin tarım yapabileceği bir toprak yönetimi, bir bakıma esnek mülkiyet sistemi yaratıldığı söylenebilir.

“Geriden gelen Hurşit, koluna girip yürümeye başlamıştı. Ahmet, dedi. Böyle ucuz kurtulamazsın elimizden. Bana kalsa hava hoş! Arkadaş bırakacağı benzemiyor yakanı. Bütün açma sahibi olanları geçtiği yoldan sen de geçeceksin!” (KK, 55)

Değirmenci Ahmet, ormanı yaktıktan sonra evine dönerken oldukça temkinli davranmasına karşın ormancılara yakalanmıştır. Üzerine sinen gaz kokusu yakalanmasına yetmiştir. Rüşvete alışkın olan orman koruma memurlarından “iyi polis” olan Hurşit konuyu açmıştır. Ahmet de dünden razıdır. Toprak sahibi olmanın koşullarından biri orman ve tapu idareleriyle iyi geçinmektir. İyi geçinmenin turnusol kâğıdı ise verilecek rüşvettir.

“Anladık. Nedir ceremesi bu işin?” “Şimdilik yüz lira... Yanımda yok diyeceksin, biliyorum. Akşama gelip değirmenden alırım. Tamam mı?”, “Ahmet'in içine bir dinginlik yayılıvermişti. Mal sahibi olmuş, ormancılara rüşvet veriyordu işte! Orman İdaresi resmen bu yangın kesimini onun kendi malı gibi tanıyacak demektir bundan sonra. Yüzlerce dönüm fındıklık, hep böyle çıkmamış mıydı ortaya? Fındıkçılık başlamadan önce ormanlar, mahallenin içine kadar gelmiyor muydu? Her yıl biraz daha gerilere itile itile, kasabadan uzaklaştırmış, köylerin bile ötesine atılmıştı. Tüm ilçe, silme fındıklık olarak çıkacaktı bu gidişle. Nasıl mı olacaktı? Hep böyle böyle işte! Ormancuların eline elli kâğıt, yüz kâğıt kıstıra kıstıra!” (KK,56).

İlkel kapitalist/komprador formunun yerel prototipi olarak Hacı Dursun, teknolojinin kasabaya getireceği sosyal ve kültürel yararları görmemekte, kasabaya elektrik gelmesi

durumunda daha az sayıda işçiye ücret ödeyeceğinin hesabını yapmaktadır. Ayrıca, ancak kamu gücüyle yapılabilecek bir yatırımda kendi payının olduğunu belirterek güç devşirmektedir. Ayrıca yerel ölçekte bir kapitalist olan Hacı Dursun teknoloji ile kâr denklemini çoktan çözmüştür.

“Kaymakam’a gidiyorum! dedi. Elektrik getirtiyoruz da... Bundan sonra gaz lambası yok! (...) Gaza yeniden zam yapılmasın da..., dedi Tekkol Fahri. Bizim elektrik melektrik neyimize. (...) Elektrik gelecek ne demek biliyor musun? Değirmenağzı’na çark kurulacak demek.. Çark kurulunca da... (...)Gelecek sene, bu adam azmanı Recep de barınmayacak buralarda. Elektrik gelince, bu adam azmanını kim doyurup duracak babasının hayrına.” (KK, 289).

3.6. Karadeniz Kıyıciğında Romanında Kadın “Emek, Statü, Namus”

Karadeniz Kıyıciğında adlı romanda Akçakoca özelinde Batı Karadeniz kadınının toplumsal konumları, aşkları, yoksullukları, emeklerinin sömürülmesi, doğayla mücadeleleri, toplumun kadına bakışı olayların gelişimi sürecinde irdelenir. Karadeniz’de kadın üretici bir güç olarak erkeklerin yanında çoğu zaman da erkeklerden daha önde yer almaktadır (Altunkaya, 2022). Emegi sömürülen kadının bu sömürüden kurtulmasının tek yolu varlıklı biriyle evlenerek tüketici konuma geçmesidir. Fındıklık açmak için Ahmet’i ikna etmeye çalışan Hamit’in söyledikleri, erkeğin kadın emeğine bakışını sergilemektedir. Erkekler denizle ilgili işlere yatkınlıklarını geliştirirken toprak işlerini kadınlara bırakmıştır. Kadın her anlamda bağımlıdır; erkek kasabayla bağını koparabilecek denize yönelirken, kadın toprakla bağlanmıştır, sabitlenmiştir. Topraktan kurtulabilen kadın bir başka ağa, kocasının evine bağlanmaktadır. “Sözü biz erkekler verelim de, işi karılara yıkarız sonrasında. Cuma sabahı erkenden gel al bizi evden. Söylerim yarın akşam anana.”(KK, 19)

İlgaz, erkeğin kadına bakışını yine kadının ağzından eleştirir. Ahmet’e borç verme isteğine karşı çıkan Ahmet’in “Karı parası yemeye alışmadık.” demesine isyan eder Raife... Raife, Ahmet’in bu davranışını iki yüzlü bulmaktadır. Raife kaşlarını çatarak:

“Bırak” dedi. Söyletme beni! Karı parası yemezsiniz öyle mi? Kızınız kırsrağınız fındıklıklarda didinir. Siz kumar oynarsınız, yalı kahvelerinde. Git, kaynatama sor, o da yemez karı parası.. Açmayı biz açarız kaynanamla, biz sökeriz kökleri... Taşını toprağını biz temizleriz. Fideleri diker, diplerini kazırız... Zamanı gelir toplar, harman ederiz. Alıcının ambarına kadar biz taşırız sırtımızda. Hesap görür kaynatam, kaç kuruş aldığını söylemez bize. Hakkımız, birer yazmayla birer şalvar. Kadın olmak, köle olma gibi bir şey bizim buralarda.” (KK, 250)

Erkeğin kadına bakışına isyan eden Raife, bir başka yerde Ahmet’e karşı beslediği duygularla toplumsal yapı karşısında direnemeyerek bir kadının vermeyeceği tavizi

verebileceğini ve toplumsal bakışa teslim olacağını dillendirmektedir. Sevdiği adamın genç bir kızla evlenmesine rıza göstereceğini söylemektedir.

“Evlensin! dedi. Söylüyorum ona! Dul karı almazmış beyzadem. Genç kızın benden ayrı boynuzu, kulağı var ki? Bak kardeş, söyle sen ona! Uzatmayın bu işi. Bütün memlekete rezil kepaze ettim kendimi onun için. Kimin peşinde dolaştığını biliyorum. Söyle ona sen, anlar, o! Yok eğer genç kız istiyorsa, öylesini de bulurum ben. Kendi elimle bulurum kör olayım.” (KK,71)

Fabrikalarda, tarlalarda düşük ücretlerle çalışan kadın, emeğin ucuz istihdamıdır. Kadınlar düşük ücretlerinin yanı sıra erkeklere göre daha ince parmaklara sahip olmalarından dolayı fındıkları kabuklarından ayırma işinde tercih edilmektedirler. Kadın emeği ucuz olması, esnek üretime uygunluğu ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yarattığı olumsuz koşullar gibi nedenlerle fındık kırma fabrikalarında uzun süre tercih edilmiştir. “Nereye? Fındıklıkta çalıştırmaya mı? Kadın ırgatın ucuza geldiğini o da mı anladı yoksa?” (KK, 366)

Kadınların fabrikada da çalışması ve Hacı Dursun’un oğlu Şemsi’nin kendisini kızların da sahibi olarak görmesi, tacizlerde bulunması, Ahmet ve Raife’nin birlikteliği ilgiyi kadın cinselliğine çevirir. Kadın, namus kavramının somut göstergesi olarak değerlendirilse de kimi örneklerde cinsel bir obje olarak görülür. Dulluk, kapalı toplumlarda olumsuz bir durumdur ve pejoratif anlamda ele alınır. “Doğru demek, senin için söylenenler... Bunlar hep dul karı dedikoduları...” (KK, 24)

“Bir ara Hamit’e tebelleş olmuştu bu kadın. Onu geçen güz Düzce’ye götürmek için arabasına almıştı. Daha başka kadınlar da vardı arabada. Hava gene böyle soğuktu. Üzerlerine çektikleri battaniyenin altından onun bacaklarını okşamıştı da hiç orali olmamıştı. Dönüşlerinde kimse yoktu arabada, Raife’nin altı yaşındaki çocuğundan başka. Çok ateşli kadını doğrusu!” (KK, 37)

Fabrikada çalışan bazı kızların varlıklı bir koca bulmak umuduyla Şemsi’nin tacizlerine ses çıkarmaması, hatta Şemsi’den hamile kalmaları karşısında Güllü’nün sözleri kasabada kültürel, sosyolojik ve ekonomik farkların yarattığı durumu özetler. “Onlar kimseyi sevmezler... Onlar bizim gibilerle yatmak isterler. Söyle bakalım, Şemsi seni seviyor mu?” (KK,342) diyen Güllü, farklı toplumsal sınıflara ait olan insanların birbirine bakışını, Şemsi’nin kişiliğinde varlıkların sergilediği davranışı kavramıştır.

Şemsi’yle birlikte olan ve hamile kalan Hacer, yaşadığı mağduriyeti erkeklerin oluşturduğu bir algı dünyası içinde değerlendirmektedir. Bu nedenle, hamile olduğunu bilmesine karşın saklamayı tercih etmesi, toplumsal cinsiyetin kadın ve bedeni üzerinde oluşturduğu denetleyici, hegemonyacı algıyla yakından ilgilidir (Zambak, 2017: 368). Hamile kaldıktan sonra intihar etmeyi düşünmekte ve son bir umut olarak Şemsi’nin kendisine acıyarak evlenebileceğini düşlemektedir. Bunu duyan Güllü, annesi ile birlikte İstanbul’a

veya başka yerler gitmesini önerir ancak Hacer, kardeşi Hüseyin'den de çekinmektedir. Şemsi'nin ve yarıdakçılarının öngöremediği bölge insanının taşıdığı namus algısı ve göstereceği tavrıdır. Yazar, bu konuda mağdurun sözleriyle uyarıda bulunmaktadır. Hacer, içine düştüğü durumdan erkek kardeşinin öncelikle kendisini sorumlu tutacağını bilmektedir. Hüseyin'in olayı İstanbul'da duyması halinde katlanabileceğini Akçakoca'da duymasıyla deliye döneceğini söyleyerek olayın duyulmasının yaratacağı "mahalle baskısına"¹ dikkat çekmektedir. "Ya Hüseyin duyarsa ne yapar beni!", "Er geç duyacak... İstanbul'da duyarsa katlanır, burda duyarsa deliye döner. Adam içine çıkamaz olur." (KK,343)

Benzer şekilde Güllü de tecavüze uğradıktan sonra ya namusu kirletilmiş bir kadın olarak yaşamına devam edecek ya Şemsi'den şikâyetçi olacak ya da Şemsi'nin kendisiyle evlenmesini bekleyecektir. Yazar, içinde bulunduğu duruma akılcı çözümler bulan Güllü'nün sergileyeceği tavrı okura bırakmaktadır.

Kendini fabrikada çalışan kızların sahibi olarak gören Şemsi'nin her türlü ahlâksızlığı yapmaya hakkı olduğu da yarıdakçılar tarafından dillendirilir. Onlara göre, parası olan taciz de edebilir, tecavüz de... Suç algısı toplumdan topluma, zamandan zamana değişebildiği gibi mağdur ile zorbanın kimliğine göre de değişebilmektedir.

"Yaaa! İşte böyle yarenim!" dedi Zeynel. "Birinci sefer atlatmıştı bizi Güllü, ama bu sefer düştü tongaya. Kaleyi içerden yıktık! Paranın açamayacağı kapı var mı acep yeryüzünde. Huriş Kadın Şemsi'den iyi damat mı bulacak?" (KK, 87)

Karadeniz Kıyıcığında romanında yapılan betimlemelerde ve olay kurgularında bölge kadını tanımak olasıdır. Sezer de (1991) *Karadeniz Kıyıcığında* ve *Yıldız Karayel* romanları Karadeniz kadınının romanı olduğundan söz etmektedir. Hacı Dursun, mirasının oğluna kalacağını söylerken kızlarını evlattan saymamaktadır.

"Ulan sen onunla bir misin? Sen benim bugüne bugün oğlumsun. Bugün bir emr-i Hak vaki oldu da gözlerimi bir yumdum mu bu pavruka kimin? Üç kızı evlattan saymazsan, senin! Öyle değil mi?" (KK,114)

Komprador/ağa Hacı Dursun'un değerler silsilesinde devlet memurluğu gibi toplumca kabul görmüş meslekler yerine gelir getirici işler makbul sayılmaktadır. Hacı Dursun devlet memurluğunu küçümsemektedir. Geleneksel tarımda yılda iki-üç ay çalışarak bir memurun yıllık gelirini kazanan bölge halkı için de yakın zamana kadar durum farklı değildir. Varlıklı aileler çocuklarını evlendirecekleri gelin veya damat adayını belirlerken öncelikle varlıklı ailelerin çocuklarını tercih etmektedirler.

¹ "Mahalle baskısı" kavramını sosyoloji literatürüne Şerif Mardin 2007'de yaptığı bir söyleşiyle kazandırmıştır. 2007'den bu yana daha çok siyasal çözümlemelerde kullanılan "mahalle baskısı" literatürde yeni bir kavram olmasına karşın toplumsal yaşamımızda tarihsel bir gerçeklik olarak yer almaktadır.

“Elin çulsuzunu gelin diye bu eve sokmam, anladın mı? Büyük kız da böyleyken böyle, dedin de kaptırdık iki buçuk kuruşluk memur parçasına. Kızı yarım arşın kravata kul köle ettik.” (KK, 287)

3.7. Ekonomik yaşamın kanserli hücresi “Tefecilik”

Para ilişkisinde kanserli hücre olarak nitelenen tefecilik (Yüksekkaya, 2013) bireyin acil nakit paraya ihtiyacı olduğunda gerçekleşen bir olgudur. Sadece ticari alanda karşılaşmadığımız tefecilik, para alış-verişinde paranın kendisinin üretim metaı olarak piyasada dolaşımıdır. Dinen haram, kanunen suç olmasına rağmen içinde bulunduğumuz coğrafyada paradan para kazanmak, tefeciye borçlanan insanların tüm birikimlerini yitirmelerine tanık olmak sık karşılaşılan olaylardır. Tefecilik iki şekilde uygulanmaktadır: Birincisi para karşılığında para ödenmesi, ikincisi ve bölgede yaygın olanı ise para karşılığında ürünün peşin satılmasıdır. Fındıkta ise tefecilik, henüz ürün dalda belirmeden günlük rayicin çok altında bir para karşılığında satılmasıyla gerçekleşir. Üretici hasat zamanına geldiğinde hasat ettiği ürün doğruca borcu karşılığında tefeciye gitmektedir. Bir sonraki ürüne kadar üretici beş parasız kalmakta, yine tefecinin eline düşmektedir ta ki toprağı elinden çıkana dek (Erdem, 2021). Rıfat Ilgaz’ın, bölgede kanayan bir yara haline gelen tefecilik sorununu da romanında işlemesi toplumsal gerçekçi bir yazar olduğunu bir kez daha göstermektedir.

“Melenli diretiyor, fındıklarını ucuza kaptırmamak için bin dereden su getiriyordu.” Sana on dönümlük fındıklık ipotek ediyorum! diyordu. “Bu fiyata nasıl kapatırsın fındığımı? Hiç olmazsa beş yüz lira daha koy üstüne!” (KK,176) Hacı Dursun’un hiç minneti yoktu. “Canın isterse...” diyordu. “Sana kuru para bin beş yüz kâğıt veriyorum, bin altı yüz liralık da mal...”(KK,176)

Acil ihtiyacı olanın koşulları yaratmayacağıının, var olan koşullara rıza göstereceğinin bilincinde olan Hacı Dursun taviz vermemektedir. Paraya ihtiyacı olan Melenli Yakup tefecinin ağına düşmüştür bir kere, çırpınışları boşunadır.

“Peşin parayla bunları bin kâğıda alamazsam yüzüme tükür. Dügün acele olmasa, gelip yüzuyu dökmezdim sana. Ocağına düştük diye mi? Sen söyle, Raşit Efendi kardeşim, iki yüz yirmi kuruşa fındık mı verilir? Biliyorsun, geçen sene dört yüz yirmiden gittiğini.” (KK,176)

Değirmenci Ahmet’e borç para vermek isteyen sevgilisi Raife’nin bu teklifini Ahmet’in kabul etmeye yanaşmaması üzerine verdiği yanıt ilginçtir. Bingüller’in dudu Raife, kasaba halkının tefeciler tarafından sömürülmeyi kanıksadıklarını vurgulamaktadır. “Eğer dara düşersen...”, “Kolay... Tefeciler sağ olsun!”, “Alışmışsınız, iki kat üç kat faiz vermeye.” (KK,250).

Benzer durumlar sosyoloji araştırmalarında da dile getirilmiştir. Mübeccel B. Kıray’ın *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* adlı araştırmasında şöyle demektedir:

“Köylünün, ürünün yetiştiği dönem dışında paraya ihtiyacı çoktur. Bunu en kolay tüccarından sağlamaktadır. Gerekli parayı gerektiği anda hiçbir formaliteye gerek göstermeden tüccarı verir. Daha sonra çok yüksek faiz ödeyse, bütün geleceğini onun eline teslim etse de, o anda gereği olan parayı hemen temin etmesinin köylü için hayati önemi vardır.” (Kıray, 2000: 89).

3.8. Dini Yaşam ve Bir Gelenek Olarak Gerdek Alayı

Romanda dine ilişkin olumsuz sayılabilecek tek örnek Hacı Dursun tiplemesidir. Hacı Dursun kasabadaki tüm olumsuzlukların müsebbibi olarak resmedilmiştir. Hacılık müessesesi din boyutuyla ilgili çağrışım yapsa da yazar Hacı Dursun’un dine önem vermediğini dinle ilgili bir şahsiyet olmadığını aktarmayı ihmal etmemiştir. Hacca gitmenin, hacı olmanın zaman zaman sosyal statü kazanma aracı olarak değerlendirildiği gözlenmektedir.

“Ufak kız gitti mi mektebe?”, “Gitti!”, “Hangisine?”, “Kuran mektebine”, “Parmak kadar uşağı niye gönderiyorsun bu soğukta? Ortaçarşı Camisi’ne müezzin mi yapacaksın? Eksik olsun onun öğreneceği Kuran ...” (KK,285)

Hacı Dursun önce kızının hangi okula gittiğini öğrenmekte, Kuran öğrenmeye gittiğini öğrenince de kızgınlığını ifade etmektedir. Akçakoca’da yerleşik bulunan Yukarı Mahalle halkı o dönemde köklerinden tamamen kopmamış, geleneklerini devam ettirmektedir. Yazarın aktardığına göre, bunun bir örneği düğünlerde yapılan “Gerdek Alayı” geleneğidir. Dinsel ve geleneksel motifler taşıyan Gerdek Alayı, camide başlar, imamın önderliğinde ve damadın sağdıç eşiğinde gerdek odasına girinceye kadar sürer. Günümüzde kaybolan bu gelenek bir eğlence çeşitliliği de katmaktadır insanların yaşamına.

“Mahallenin bütün kalburüstü kızları, cami avlusu ile Sefer Reis’in evine giden sokak üzerindeki evlerin pencerelerine ikişer üçer dağılmışlar, ellerindeki meşalelerle geçecek olan gerdek alayını görebilmek için taa akşamdan yerlerini almışlardı. Camiden çıkacak olan güveyi, kendileri için gelecekmiş gibi, bütün dişilikleri üzerinde, bekliyorlardı fıkır fıkır... Kesik gaz tenekelerinden yapılma meşaleler yakıldı. Güveyin çıkmasıyla birden şenleniverdi ortalık. Kemal, sağdıçının yanında soluk bir yüzle dikiliyordu. İmamın katılmasıyla alay yola düzüldü.” (KK, 380).

Romandaki Hacı Dursun’un taşıdığı “Hacı” unvanının dışında dini terminolojiyi çağrıştırabilecek olumlu ya da olumsuz bir bölümle karşılaşılmamıştır.

3.9. Akçakoca “İki Çarşılı, Çok Kültürlü Bir Kasaba”

Rıfat Ilgaz, Aşağıçarşı ve Ortaçarşı olarak tanıttığı alışveriş merkezleri Çuhallı Çarşısı ve Merkez Çarşı (Kızlarağası Çarşısı) adıyla günümüzde de mevcuttur. Antik çağlarda dere

ağızlarında kurulan Emperionlar'a¹ benzer şekilde Deredibi Deresi'nin denize döküldüğü Çuhallı Çarşısı ve Orhan Deresi'nin denize döküldüğü Merkez Çarşı'da olmak üzere iki pazar kurulmuştur. Dere ağızlarında kurulan benzer yerleşim karakteristiği tüm Karadeniz'de görülebilir. Kasabanın eski merkezi deniz ulaşımına ve emtia depolamaya daha müsait olan Çuhallı Çarşısı'ndadır. O dönemde Akçakoca'nın ticari ve idari merkezi Çuhallı'dadır.

Akçakoca, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Batum, Artvin, Rize ve Trabzon'dan yoğun göçe maruz kalmıştır. Doğu Karadeniz'den göç edenler genellikle geldikleri coğrafyanın özelliklerine benzettikleri noktaya kendi yerleşkelerini kurmuşlardır (Okan, 2007: 82-87). Çuhallı Çarşısı'nın içinde bulunduğu Osmaniye Mahallesi ve daha sonra Doğancılar köyünden ayrılarak Ayazlı Mahallesi adını alan yerleşim yeri Lazların ve Gürcülerin yerleşim için ilk tercihleri arasındadır. Kuşkusuz her iki çarşının nüfus yapısı homojen değildir. Etnik olarak Lazların yoğunlaştığı Çuhallı Çarşısı ile yerli Türklerin ağırlıklı olduğu Merkez Çarşı arasındaki ayrışma, kültürlerin temasıyla neredeyse yarım yüzyıl yaşanan kültür şoku; etnik gruplar arasındaki evliliklerin artması, okullaşma, iki merkez arasındaki yerleşim boşluğunun dolmasıyla (Okan, 2002: 96) yakın zamanda azalmaya başlamıştır. Kasabaya göç eden diğer etnik grupların entegrasyonu eğitim yoluyla sağlanmıştır.

Kasabanın ticari ve idari merkezi olan Aşağıçarşı'daki (Çuhallı Çarşısı) dükkânların sahipleri Kızlarağası Çarşısı'nda ikamet etmektedirler. Sabahları ticaret amacıyla dükkânlarını açan esnaf, akşamları evlerine dönmektedir. "Gündüz gideriz kâr için/Akşam döneriz yar için." (KK, 58). Zamanla kasabanın hem idari hem de ticari merkezi Kızlarağası Çarşısı'na kaymıştır.

Türkiye gibi çok kültürlü bir toplum olan ABD'de, yirminci yüzyılın başlarında da Roosevelt'in göçmenlerin Amerikan toplumunun en önemli gücü olduğunu savunurken onlardan bir şeyi beklemeye de hakkı olduğunu düşünüyordu (Şan ve Haşlak, 2012: 32). Benzer şekilde genç Türkiye Cumhuriyeti gibi Akçakoca'nın da çok kültürlü sosyolojik yapısı gereği Batum ve Hopa'dan gelen göçmenlerden Türk ulusu yaratma çabalarına rıza göstermelerini bekleniyordu. Nitekim zaman içinde ilçede yaşayan Lazlar, Gürcüler, Abhazlar, Çerkesler ekonomik, sosyal ve siyasal yaşama katıldıkça kendilerinden beklenen rızayı göstermişlerdir. Farklı kültürlerin kaynaştığı eritme potasına (melting pot) katılarak Türklük Sözleşmesi'ni² (Ünlü, 2014:1) imzalayanların ürettiği Akçakocalılık kimliği, etnik kimliklerin üzerinde inşa edilmeye başlamıştır. Etnik kimlikler günümüzde kendini diğerlerinden ayırıştırıcı/çatışmacı bir özellik taşımamakta; sadece bir köken ve aidiyet statüsü sağlama işlevi görmekte olup ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir.

¹ Antik çağlarda kurulan pazar.

² Ünlü'nün Türklük Sözleşmesi dediği bu içirme ve dışlama süreci, devlet ve Türkleşmeyi kabul eden çeşitli Müslüman etnik gruplar arasındaki karşılıklı bir anlaşmadır (Ünlü, 2014: 1).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Karadeniz Kıyıciğında romanında küçük bir kasabada gelişen olayları anlatan yazar, toplumsal yapıyı gerçekçi bir dille aktarmıştır. Yoksulluk koşullarında yaşayan halkın içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için mücadele etmesi gerekmektedir. Romanda, Güllü ve Recep, durumlarını kabullenmiş, kaderlerine razı olmuş, gerçeklik karşısında mücadeleden kaçmayı tercih etmişlerdir. Kasabada, Hacı Dursun'un sömürebilmesi için nesne konumundaki halkın bir başka açmazı da devlet görevlileriyle doğrudan iletişim kuramamasıdır. Anlatılan öyküler, ortak dilin rüşvet ve çıkar olduğu kasabada bu dile sahip olamayanların yazgısıdır. Kamu görevlileri, Raşit Efendi'nin kurduğu sosyal ilişkiler ve rüşvet ağıyla varlıklılardan çekinmektedir. Halkın kamu gücü karşısında edilgen tutumu gerçekliğe uygun olmakla birlikte zaman zaman isyanı da gerçekliğe uygun olarak aktarılmıştır.

Kıray (1964), araştırmasının ilk sayfalarında Türkiye'nin sosyolog ve antropologların araştırma listelerine hemen hemen hiç girmemiş ülkelerden biri olduğunu dile getirerek tarihçilerin, iktisatçıların, siyasal bilimcilerin ve başkalarının ülkemizi çeşitli yönlerden incelediğini ve birçok güzel eser ortaya konulduğunu belirtirken sosyolojik ve antropolojik yönden ise olgulara dayanan ampirik çalışmaların iki elin parmakları ile sayılabilecek kadar az olduğuna vurgu yapmıştır (Kıray, 2000: 11). Kıray'a göre (2000: 11), Batılı olmayan fakat Batılılaşmaya ve sanayileşmeye benzerlerinden çok daha önce başlamış bir toplum olarak Türkiye şehirlerinin en uygun laboratuvar-toplum özelliklerini taşıdığı açık bir gerçektir. Emiroğlu'nun (1972) Akçakoca'nın Edilli köyünde yaptığı araştırmada elde ettiği sonuçlara göre, köylüler toplumun ihtiyacına cevap veren, toplumun kültürü ile uyuşan, ucuz sağlanan değişimleri kolayca kabul etmekte; buna karşılık inançlar, kadın-erkek ilişkileri gibi içinde bulunulan kültür tarafından kuvvetle desteklenen tutumlar yavaş bir değişme içerisinde (Arslan, 2019: 165). Bu bağlamda Rıfat Ilgaz'ın öğretmenlik yaptığı kasabadaki gözlemlerine dayanarak kurguladığı eserin dönemin sosyolojik yapısını kavramada önemli olacağı açıktır.

Romanda kurgulanan olayların ve yaşananların gerçeğe yakın/uygun olduğu düşünülmektedir. Yaşananlar, "hayatın olağan akışına uygun olarak" toplumsal gerçekliğe uygun biçimde sonuçlanır. Yazar, olaylar gelişirken ağaya karşı çıkan bir öykü kahramanı/mağdur yaratmayı da tercih etmez. Zira, kahramanların itirazları ve başkaldırıları her defasında ağaya/zengine, toplumsal düzene, geleneklere yenilir.

Ilgaz, *Karadeniz Kıyıciğında* romanında halkı sömüren, halka zulmeden ağa/komprador tiplerini teşhir ederek onlara karşı bir söylem ortaya koymuştur. Örneğin, gençliklerinde tehlikeli denizcilik deneyiminden sonra karada iş tutmaya karar veren ve bir findık tarlası hayali kuran Değirmenci Ahmet ve Arabacı Hamit'in düşleri Hacı Dursun tarafından engellenmiştir. Kasabada yoksulların kurdukları hayallerin sınırları Hacı Dursun tarafından çizilmektedir. Kasabanın sosyolojik durumunu karamsar bir anlatımla ele alan Rıfat Ilgaz, geleceğe ilişkin olumlu ya da olumsuz bir mesaj vermek yerine olayların sonucunu kurgulama işini okura bırakmaktadır.

Timur'a göre kırsalı, köyü konu edinen romanlarda yoksul halk ve onları sömüren ağa tipleri mevcuttur (Timur, 2002). Yaşar Kemal de de mevcut olan bu kurgu Rıfat Ilgaz'ın *Karadeniz Kıyıcığında* romanında Hacı Dursun olarak karşımıza çıkar. Ezilen halka karşı onları ezen, eşraftan bir sermayedar ve kamu görevlileri halkı mutsuz etmektedir. *Karadeniz Kıyıcığında* romanında Hacı Dursun, oğlu Şemsi ve Raşit Efendi'nin dışında herkesin öyküsü hüznle sonuçlanmıştır. Değirmenci Ahmet, Hamit ve Güllü'nün fındıklığı ellerinden alınmış, Durdu Kadın tarlada çıkan tartışma sırasında ölmüştür. Değirmenci Ahmet, Hacı Dursun'a ateş etmiş ama vuramamıştır. Ahmet hapse düşmüş, tarla sahibi olma hayali gerçekleşmemiştir. Recep, Güllü'nün başına gelenleri duyunca bir yük motoruna atlamış, kendisini çağırın denizin çağrısına uymuştur.

Romanda Doğu Karadeniz'den yoğun göç alan Akçakoca'da yaşayan etnik gruplardan -Lazlar, Gürcüler- söz edilmemiştir. Bu durum, kasabada etnik dağılımın veya göçler sonucu değişen demografik yapının üzerinde durulmamıştır. Bu durum, göçle gelen nüfusun yerleşik kültür üzerinde henüz etkili olamamasına veya ulus-devlet ideolojisinin baskınlığına bağlanabilir. Tek Parti Dönemi'nde küçük bir kasabada gelişen olaylardaki karakterlerin siyasi bağlantılarından söz edilmemesi de ayrıca not edilmelidir. Romanda adı geçen kişilerin bir kısmının gerçekten yaşadığı, adlarıyla lakaplarıyla tanındığı bir kısmının da kurmaca olduğu değerlendirildiğinde *Karadeniz Kıyıcığında* romanının tarihî bir belge olmamakla birlikte sosyolojik, tarihsel ve kültürel bağlamda kasabanın geçmişi hakkında bilgi edinilebilecek oldukça değerli bir eser olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Arslan, H. (2019). *Türkiye'de Kır Sosyolojisi Araştırmaları*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Ayaz, H. (2016). Karadeniz Kıyıcığında Bir Yıldız Karayel: Rıfat Ilgaz'da Batı Karadeniz İnsanı. 1. *Uluslararası ABANA Sempozyumu, Geçmişten Günümüze Kastamonu/Kent-Kültür-Kimlik. 20-21 Mayıs, Kastamonu*
- Altunkaya, N. (2022). Çayda "Görünen" Kadın Emegi. www.kadinsavunmasi.org/cayda-kadin-emegi. (E.T.: 15.04.2022)
- Bezirci, A. (1992). *Rıfat Ilgaz*, İstanbul: Çınar Yayınları.
- Cipof, B. (2018). Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te Köle Bir Sektör: Kömür Madencileri ve Zorla Mükellefiyet. <http://soyledik.com/tr/makale/7461/osmanlida-ve-cumhuriyette-kole-bir-sektor-komur-madencileri-ve-zorla-mukellefiyet--bojidar-cipof.html> (E.T.: 15.04.2022)
- Emiroğlu, M. (1970). *Akçakoca'da Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler*. Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, No: 192, Ankara.
- Emiroğlu, V. (1972). *Edilli Köyünün (Akçakoca) Kültür Değişmesi Bakımından İncelenmesi*. Varol Matbaası, Ankara.
- Erdem, A.K. (2021) Tarımda Tefecilik Yeniden Tırmanışta. Independent Türkçe, www.indyturk.com/node/317191 (E.T.: 20.11.2021).
- Ertuş, A. (2020). Toplumcu Gerçekçi Türk Şiirinde Geleneksel Algıda Kadın. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(2), 43-60.

- Falk, J. (2004). Ferdinand Tönnies, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, (Çev: Lülüfer Körükmez), 1(2), 45-60
- İrem, N. (2004) Jakobenizm-Cumhuriyetçilik Açmazında Kemalist Radikalizm. *Journal of Faculty of Business*, 5(2), 1-25
- Ilgaz, R. (2014). *Karadenizin Kıyıcığında*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kara, M. (2011). Ereğli Kömür Havzasında Mükellefiyet (Zorunlu Çalıştırma), 1940-1947). *Zonguldak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 411-435
- Karpat, K. (1971). *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*. 2. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları
- Kıray, M.B. (2000). *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. 3. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Kautsky, K. (1990). *Seçilmiş Politik Yazılar*, Kavram Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2010). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. (Derleyen: Türköne, M. ve Önder, T.), 17. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Narlı, M. (2002). Romanda Zaman ve Mekân Kavramları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(7), 91-106
- Narlı, M. (2021). Toplumsal Gerçekçi Roman ve Gelişimi. www.turkedebiyati.org. (E.T.: 15.11.2021).
- Okan, K. (2002). *Akçakoca Folkloru*. Dünya Yayıncılık, Akçakoca Belediyesi Kültür Yayınları
- Okan, K. (2007) *Akçakoca 2007*. Akçakoca Belediyesi Kültür Yayınları
- Planck, U. (2010). Türkiye’de Köy Sosyolojisi, (Çev: M. Reşit Küçükboyacı). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (4), 223-240
- Saydur, M. (2006). *Rıfat Ilgaz’lı Yıllar*, İstanbul: Çınar Yayınları
- Sezer, S. (1991). Rıfat Ilgaz’ın Şiiri ve Romanı. *Varlık Dergisi*, Sayı 1011, s. 30- 41.
- Şan, M. & İ. Haşlak (2012). Asimilasyon ile Çokkültürlülük Arasında Amerikan Anaakımını Yeniden Düşünmek. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 29-54
- Timur, T. (2002). *Osmanlı Türk Romanında Tarih Toplum Kültür*. İstanbul: İmge Kitabevi
- Türköz, E.N. (2021). Jakobenizmin Pratik Siyasete Etkisi: Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Eğitim. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3(6), 1370-1391
- Ünlü, B. (2014). Türklük Sözleşmesi’nin İmzalanışı (1915-1925), *Mülkiye Dergisi*, 38(3), 47-81.
- Yaşar, H. (2012). Rıfat Ilgaz’ın “Yıldız Karayel” Romanının Politik Roman Türü İçindeki Yeri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 31, 93-103.
- Yüksekkaya, B. (2013). Para İlişkisinde Kanserli Hücre: Tefecilik, <https://yuksekkayalawoffice.com/dokumanlar/tefecilik.sucu.pdf> (E.T.: 15.02.2022)
- Zambak, F. (2017). Gecikmiş İradenin Gölgesindeki Hayatlar: Kuyucaklı Yusuf’ta Mağlup Kadınlık ve Erkeklik. *Kesit Akademi Dergisi*, 3(12), 360-376

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

KARL MARX VE MAX WEBER’DE MODERNİTE

Burcu GEDİKLİ¹

Öz

Sosyolojinin kurucu isimlerinden Karl Marx ve Max Weber, sosyolojilerini ortaya koyarken öncelikle modern toplumun değişim ve dönüşümünü anlama gayreti içerisinde girmişler ve modern toplumda yeni olanın ne olduğuna dair kapsamlı bir analiz sunmuşlardır. Bu bağlamda, modernliğe dair Marx’ın görüşlerini anlayabilmek için öncelikle onun toplumların tarihsel gelişim basamaklarına dair görüşleri ele alınmıştır. Son olarak Marx’ın olumsuzladığı modernliğin, ideal topluma giden yolu açması sebebiyle Marx tarafından nasıl olumlandığına değinilmiştir. Marx’ın ardından, Weber’in modern toplumu açıklamada kullandığı rasyonelleşme ve bürokratikleşme kavramlarına yer verilmiştir. Bu doğrultuda, Weber’in modernliğin esas tanımlayıcısı olarak gördüğü rasyonelliğin; ekonomi, sanat, hukuk, din dahil tüm yaşam alanlarına nasıl yayıldığı ifade edilmiştir. Weber’de rasyonelliğin modern toplumdaki temsilcisi ve görünümü olan bürokrasi; katı kurallar, hiyerarşik düzen gibi özellikleri doğrultusunda açıklanmıştır. Weber’e göre modern toplumları tanımlayan bu özelliklerin, insanları nasıl bir makinenin dişlisi haline dönüştürdüğü, eş deyişle, büyübozumuna neden olduğu ve bu sistemin sonunda insanların özgürlüğünü ortadan kaldıran demir kafese dönüştüğü ifade edilmiştir. Son olarak, Marx ile Weber’in modernizme dair ikircikli yaklaşımları karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marx, Weber, Modernite, Yabancılaşma, Rasyonellik.

MODERNITY IN KARL MARX AND MAX WEBER

Abstract

Karl Marx and Max Weber, one of the founding names of sociology, tried to understand the change and transformation of modern society while presenting their sociology and presented a comprehensive analysis of what is new in modern society. First of all, in order to understand Marx's views on modernity, his views on the historical development stages of societies are discussed. Finally, it is mentioned how modernity was affirmed by Marx as it paved the way to the ideal society, despite Marx's negation of modernity. Secondly, the concepts of rationalization and bureaucratization that Weber uses to explain modern society are explained. In this direction, rationality, which Weber sees as the main descriptor of modernity; how it spread to all spheres of life, including economy, art, law and religion. In Weber, it is stated that bureaucracy, which is the representative and appearance of rationality in modern society, has characteristics such as strict rules and hierarchical order. According to Weber, it is stated how these features that define modern societies turn people into cogs of a machine, in other words, they cause disenchantment, and this system eventually turns into an iron cage that destroys people's freedom. Finally, Marx and Weber's ambivalent approaches to modernism are compared.

Keywords: Marx, Weber, Modernity, Alienation, Rationality.

¹ Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, burcuturkdogan@gmail.com, Orcid: 0000-0002-5339-6366

Bu makaleye atıfta bulunmak için/Cite as: Gedikli, B. (2022). Karl Marx ve Max Weber’de Modernite. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 638-653

Giriş

Modern terimi, Latince “şimdi” anlamına gelen modus kelimesinden türemiştir. Modern kavramı ilk olarak 15. yy’da, Hristiyanların kendi çağlarını pagan çağından ayırmak için kullandıkları bir terimdir. Genel olarak terim, geçmiş çağların bulunulan çağa göre yeniden yorumlanmasıdır (Ritzer, 2007: 3068). Sosyolojik anlamda modernite, endüstrileşmiş, büyük ve heterojen bir nüfusa sahip, yüksek düzeyde sanayileşmenin olduğu, birincil olarak kapitalist ve pazar ekonomisinin işlediği, bilim ve teknolojinin giderek daha fazla egemen olduğu, az ya da çok sekülerleşmiş, yapısal anlamda oldukça örgütlü toplumsal farklılaşma ve işbölümü biçimleri olan hem vatandaşlık ve vatandaşlığa genel üyeliğin organize edilmesi hem de siyasi faaliyetlerin ve süreçlerin şekillendirilip yapılandırılması anlamında ulus devlet üzerine kurulu bölgesel ve idari bir sistemin ön plana çıktığı bir toplumsal yapıyı imlemektedir (Jenks, 2012: 492).¹ Modernleşmeyi tanımlayan önemli durumlardan biri de modern dönemin, bir önceki döneme atıf yaparak onun tüm kültürel, ekonomik ve siyasal yönünü aşması ve bir yeniliği ifade etmesidir. Özetle modernleşme, farklı bir dünyanın yaratılması, eski dünyanın terk edilmesidir. Tarihsel bağlamda modernite öncelikle Fransız Devrimi ve İngiltere’deki Endüstri Devrimi’nin bir sonucu olarak 17. yy dan 20. yy postmodern toplumuna kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Modernitenin ortaya çıkışı ile akademik bağımsız bir disiplin olarak kurulan sosyolojinin ilişkisi özellikle Aydınlanma, Fransız devrimi ve Sanayi devrimi gibi bireysel ve toplumsal yaşamda ortaya çıkan kırılmalarla bağlantılı değişimlere odaklanarak daha iyi gözlemlenebildiği, önemli bir tarihsel bağlantıya işaret ettiği için önemlidir. Yukarıda sosyolojik ve tarihsel bağlamda tanımladığımız modernite kavramı sosyologlar, psikologlar, filozoflar, düşünürler vb. bütün kültürel hayatı yorumlayan kişilerce farklı kategorilerde ele alınmıştır. Bu kategoriler beş başlık altında toplanabilir (Hollinger, 2005: 44-45).

Bunlardan ilki moderniteye hep ilerlemeci ve iyimser bir tarzda bakıp geleneği kötüleyenler, ikincisi ilkinin tam tersi olarak moderniteye hep kötü, gelenekselliğe iyi olarak bakanlardır. Üçüncü olarak moderniteye ikircikli bir tavırla bakan düşünce biçimi vardır. Bu düşünce biçimi modernitenin olumlu ve olumsuz yanlarının bir arada olduğunu ifade eden bir görüştür. Diğer bir görüş modernitenin ve geleneksel toplumun aşılması gerektiğini söylemektedir. Son görüş ise modernitenin karşılaştırılmaz bir toplumsal fenomen olduğunu, bu anlamda diğer unsurlardan yalıtılmış olarak ele alınması gerektiğini savunur (Hollinger, 2005: 50).

Gerçekleşen devrimler neticesinde farklı kategorilerde değerlendirmeye tabi tutulan modernlik, uzun süreli bir tarihsel zaman dilimi içerisinde şekillenmiştir. Önceki dönemlerden önemli ölçüde farklı olanın ne olduğunun sorgulanması başka bir deyişle yeni toplumda “yeni” olanın ne olduğunun araştırılması ilk dönem sosyologların temel amaçlarından olmuştur. Değişen toplumsal ilişkileri, yeni toplumun doğasının ve karakterinin anlaşılmasını amaçlayan klasik sosyologlar anomi, yabancılaşma, intihar, bürokrasi, kapitalizm, bireycilik vb. gibi kavramlar ile toplumun radikal dönüşümünü açıklamaya çalışmışlar, teorilerini geliştirmişlerdir. Bu makalede de bu çerçevede moderniteye en derin sosyolojik eleştirileri yapan iki klasik teorisyenin Karl Marx ve Max Weber’in görüşleri bağlamında modernliğin neliği incelenmeye çalışılacaktır. Marx’ın görüşleri modern toplumsal gerçekliğin temel özelliklerini, tarihsel eğilimlerini, kendi zamanımızda ortaya çıkan sorunları hala

¹ Modernite, modernizm ve modernleşme kavramlarının anlamlarında bazı farklılıklar mevcuttur. Modernite kavramı, önceki dönemden farklı olarak içinde bulunulan çağa, mevcut duruma işaret etmektedir. Kavram, önceki dönemden farklılaşan felsefi, toplumsal, politik, ekonomik, teknik düşünce yapısını tanımlamaktadır. Gelenekselden kopuşu ve gelenekselin eleştirisini içermektedir. Modernizm kavramı, bir dönemin doktrinine, belli bir düşünce sistemine işaret etmektedir. Kavram genel olarak, sanatsal ve kültürel alanlarda önceki dönemlerden farklılığı tanımlamaktadır. Modernleşme kavramı, geleneksellikten koparak oluşturulan ilişki ve kurumların varlıklarını sürdürmelerine, bir toplumsal gelişim aşamasına işaret etmektedir. Modernizm kavramından çok daha geniş bir anlama sahip olması, modernizmin modernitenin içerisinde belli bir durumu tanımlamak için kullanılmasından dolayı yazıda modernite kavramının kullanımı tercih edilmiştir (Hollinger, 2005: 45; Cohen, 2020:628-634; Reifer, 2020: 634-636; Çiğdem, 2012: 68).

açıklayabileceğimiz kategorik çerçeveyi yaklaşık 140 yıl önce ortaya koyabilmiş ve hala güncelliğini koruyor olması sebebiyle önem arz etmektedir. Weber'in görüşleri kapitalizme bir kaçınılmazlık ve belirleyicilik yükleyen Marksizme karşı itiraz niteliğindedir ve Weber, kapitalizmi evrensel bir süreç ya da yasaya bağlamadan, ideal ve etik yönlerinin baskınlığını vurgulayarak açıklama amacında olmuştur. Ayrıca analizlerini insanların değerlerine de odaklaması, çalışmalarında değerlere ağırlık vermesi bakımından önemlidir. Bunların yanı sıra bu iki düşünürün görüşlerinin belli bir konu çerçevesinde yapılan karşılaştırmasının az olması da bu makalenin yazılma motivasyonunu oluşturmuştur. İlaveten geçmiş nesillerden miras olarak alınan bu eserler, eserlerin yazılmasından bu yana geçen süre içinde neler olup bittiğine, değiştiğine dair bilgi edinmeyi, yaşanan dönemi anlamayı sağlayabilir. Bunların yanı sıra klasik düşünürlerin eserlerinden faydalanmanın, eserlerini okumanın güncel teorik ve pratik tartışmalara, araştırmalara katkı sağlaması bakımından önemli olduğu da düşünülmektedir (Alexander, 1982: 1-7).

Kanaatimizce makalemizde karşılaştıracığımız Marx ve Weber, moderniteye ikircikli bir tavırla bakmaktadır. Marx, moderniteyi temel olarak aşılması gereken ancak bir basamak olarak da tarihsel süreçte var olması gereken bir olgu olarak ele almıştır. Bu yönüyle moderniteye hem müspet bir anlam hem de menfi bir anlam yüklemiştir. Benzer bir şekilde Weber de moderniteyi gerek insanın rasyonelleşmesi gerek insanın tüm organizasyonlarının rasyonelleşmesi gerekse bireyselleşmesi bağlamında müspet yönü ile ele alırken bu rasyonalitenin katı kuralcılığın, bürokratik yapının insanı demirden bir kafesle çevirdiğini bir nevi onun duygusallığını, romantikliğini, yaratıcılığını sınırlandırdığını, değerleri geri plana attığını ifade ederek moderniteye ikircikli tavrını göstermektedir. Marx'tan farklı olarak Weber'de kapitalist toplumun aşılmasına ya da nasıl aşılabacağına dair net ifadeler bulunmamaktadır. Biz de bu temel düşünceler çerçevesinde iki düşünürün moderniteyle ilgili görüşlerini ortaya koyarak ve karşılaştırarak inceleyeceğiz.

1. MARX'TA MODERNİTE

Marx'ın moderniteye dair görüşlerinin incelenmesi için Lenin'in de Kapital'den bahsederken vurguladığı gibi Marx'ın modern toplumdan ne anladığının, neden bahsettiğinin, bu toplumu hangi özelliklerle önceki dönemlerden ayırt ettiğinin anlaşılabilmesi gerekmektedir (Lenin, 1960: 135-136). Marx'ın eserlerine bakıldığında ilk olarak modern toplumun, tarihsel evrim sürecinde ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bunun için onun modernite öncesi toplumları nasıl ele aldığına, nasıl kavramlaştırdığına bir göz atmamız gerekmektedir.

Marx'a göre tarihsel süreçte ilk ortaya çıkan ve toprak sahipliğinin esas olduğu mülkiyet biçimi, aşiret mülkiyetidir. Toplumsal sınıfların aşiret reisi, aşiret üyeleri ve kölelerden oluştuğu bu toplumsal yapıda değiş tokuşa dayalı, doğal bir iş bölümünün bulunduğu ekonomik yapı mevcuttur. Site devletlerinde görülen ikinci mülkiyet biçiminde, özel mülkiyet, daha gelişmiş bir iş bölümü ve yurttaşlar ile kölelerden oluşan toplumsal sınıflar bulunmaktadır. Roma devletinde bu ikinci mülkiyet biçiminin daha gelişmiş bir hali, küçük köylü, plepler, mülk sahibi yurttaşlar ve köleler şeklindeki toplumsal sınıflarda kendisini göstermektedir. Marx'ın tarihsel süreçte değindiği üçüncü mülkiyet biçimi, Orta çağ'da görülen feodal ya da zümre mülkiyeti olarak adlandırdığı mülkiyet biçimidir. Orta çağ'ın kırsal alanındaki toplumsal sınıflar prens, soylu, din adamları ve serfleşmiş köylülerden oluşurken, kent alanındaki toplumsal sınıflar lonca mülkiyetine dayanan kalfalık ve çıraklığa da sahiptir (Marx ve Engels, 1845: 1273-1280).

Marx, modern toplumun ortaya çıktığı tarihsel süreci "Grundrisse"de şöyle ifade etmiştir (1973: 88): "*Kişisel bağımlılık ilişkileri (başlangıçta tamamen kendiliğinden), insanın üretken kapasitesinin yalnızca küçük bir ölçüde ve yalıtılmış halde gelişen ilk toplumsal biçimleridir. Şeylerin bağımlılığına dayanan kişisel bağımsızlık, genel bir sosyal metabolizma, evrensel ilişkiler, çok yönlü*

ihtiyaçlar ve evrensel kapasiteler sisteminin ilk kez oluşturulduğu ikinci büyük biçimdir. Bireylerin evrensel gelişimine ve toplumsal mülkiyetleri olan komünal, toplumsal üretkenliğe tabi olmalarına dayanan özgür bireysellik üçüncü aşamadır.”

Bu alıntıda da görülebileceği gibi şeylerin bağımlılığına dayanan ikinci aşama modern topluma işaret etmektedir ve modern öncesi tüm toplumlar “ilk toplumsal biçimler” olarak birleştirilmektedir. Çünkü bu toplumlarda, ekonomik ve toplumsal özellikler ortaklıklar göstermektedir ve bireysellik gelişmemiştir. Ürünlerin kullanım değerleri esastır ve para kazanma temel amaç olarak görülmemektedir. Bunların yanı sıra sürekli bir ilerleme değil sınırlı bir gelişme söz konusudur. “Felsefenin Sefaleti” adlı eserinde de modern toplum ve önceki toplumları ayırt etmek için “*Elle işletilen değirmen, size, derebeyli toplumu verir; buharla işleyen değirmen, size sanayici, kapitalistli toplumu verir*” demektedir (Marx, 1966: 122). Görüldüğü gibi Marx, tarihsel dönemleri ve tarihsel toplumları incelerken iki temel kategori üzerinden tanımlama yapmıştır. Bunlardan ilki onun tarihsel materyalizmine uygun olarak bir toplumu tanımlamak için onun ekonomik yapısına bakması ikincisi bu ekonomik yapının doğurduğu toplumsal sınıfları ele almasıdır. Biz de bu perspektifte Marx’ın modernite anlayışını tanımlamak için onun modernite ile ilgili ekonomi ve modernitede bu ekonominin doğurmuş olduğu sınıf yapısını ortaya koymaya çalışacağız. Böylece Marx’ın modernite ile ilgili modern toplumu nasıl tanımladığını ortaya çıkarmış olacağız.

Bu tarihsel süreç neticesinde üretim biçimlerinde yaşanan değişimler neticesinde ortaya çıkan modern toplumun özelliğini “Komünist Manifesto”da şu şekilde açıklamıştır (1992: 34-35): “*Üretimin sürekli devrimleştirilmesi, tüm toplumsal koşulların kesintisiz bozulması, sonsuz belirsizlik ve ajitasyon, burjuva çağını tüm öncekilerden ayırır. Tüm sabit, hızlı donmuş ilişkiler, eski ve saygıdeğer önyargılar ve görüşler ile birlikte süpürülüp atılır, tüm yeni olanlar kemikleşmeden eskirler. Katı olan her şey havaya karışır... burjuvazi, insan etkinliğinin neler yapabileceğini göstererek Mısır piramitlerini, Roma su kemerlerini ve Gotik katedralleri aşan harikalar yarattı. Burjuvazi, üretim araçlarında ve dolayısıyla üretim ilişkilerinde ve onlarla birlikte tüm toplum ilişkilerinde sürekli devrim yapmadan var olamaz.”*

Bu ifadelerden yola çıkıldığında Marx’ın değişimi ve sürekli genişlemeyi modern toplumun temeli olarak ele aldığı görülmektedir. Marx’a göre modern toplumun bir diğer özelliği olarak sermayeyi göstermek mümkündür. Marx için en yüksek kâr peşinde koşan sermaye mantığı, varlığını sürdürmek için gerek duyduğu dinsel baskı ortamından bağımsızlık, akıl, bireysellik, öznellik, özgürlük, piyasa kuralları (ekonomik özgürlük) vb. gibi koşulları sağlayarak kurtulmuş ve bunlar modernitenin oluşumuna da zemin hazırlamıştır. Marx, sermayenin önemini “Grundrisse”de (1973: 39-40, 336) şu şekilde ifade etmiştir: “*Toplumun tüm biçimlerinde, diğerlerine baskın çıkan ve ilişkileri diğerlerine rütbe ve etki atayan belirli bir üretim türü vardır. Bu, tüm diğer renkleri yıkayan ve onların özelliklerini değiştiren genel bir aydınlanmadır. O, içinde cisimleşen her varlığın özgül ağırlığını belirleyen özel bir eterdir.... Sermaye, burjuva toplumunun her şeye egemen olan ekonomik gücüdür ve burjuva toplumunu yaratmıştır.”* Sermaye, üretim için gerekli araçlar ve hammaddeler olarak tanımlandığında yeni toplum biçiminin eski dönemlerden bir farkı oluşmamaktadır. Halbuki Marx’a göre sermayenin başlatmış olduğu yeni toplum düzeni tüm daha önce yaşanmış olan üretim biçimlerinden farklı bir toplumsal yapı ve ilişki biçimi ortaya çıkarmıştır. Eski toplumsal ilişki biçimlerinde tüccar ve tefeci sermayenin olduğundan bahseden Marx’a göre modern kapitalizmin mantığı hiçbir zaman yalnızca para ve meta dolaşımı ile sınırlanamaz. Bahsedilen tüccar ve tefeci sermayesi ile kapitalizm arasındaki ayırım, sermayenin, üretim sürecini genişlemesinin bir aracı olarak kullanmasından başka bir ifadeyle basit yeniden üretimden genişletilmiş yeniden üretime geçişten kaynaklanmaktadır. Üretim sürecindeki bu değişimin temelinde ücretli emek bulunmaktadır (1894: 593; 1943: 575-576).

Marx için modern toplumun, yeni üretim biçiminin başka bir deyişle modern kapitalizmin öncelilerden temel farkı, ücretli emek temelinde meta üretimidir. Bu temelden hareketle sermaye de kendi kendini üreten hatta kendi kendinden daha fazla değer üreten ve bunun için emek gücüne bağlı olan değer olarak tanımlanabilir. Modern toplumun ayırt edici iki özelliği olan ücretli emek ve meta üretimini “Kapital” adlı eserinin birinci cildinde şu şekilde açıklamıştır (1943: 550): “...bir meta olarak emek gücünün bizzat emekçi tarafından serbest satışı yapıldığı andan itibaren kaçınılmazdır. Ama aynı zamanda ancak o andan itibaren meta üretimi genelleşir ve tipik üretim biçimi olur; ancak o andan itibaren her ürün satış için üretilir ve üretilen tüm servet dolaşım alanından geçer. Yalnızca ücretli emeğin temeli olan zaman ve yerde meta üretimi kendisini bir bütün olarak topluma dayatır ancak o zaman ve orada tüm gizli potansiyellerini açığa çıkarır.” Marx için meta üretiminin önemini temel eseri olan Kapital’e sermaye ya da kapitalizmin ne olduğunun tanımlanması ile değil bunun yerine kapitalist üretim tarzının temel biçimini temsil eden metanın analizi ile başlamasında da görmek mümkündür. Özetle meta üretimi için üretim araçlarının özel mülkiyetinin bulunması ve biçimsel olarak “özgür” ücretli emeğin yaygınlaştırılması sermaye için vazgeçilmez koşullardır. Sermayeyi, “bir şey değil şeylerin aracılık ettiği kişilerarası bir toplumsal ilişki biçimi” olarak ele alan Marx’a göre bu durum, işçilerin sömürülmesi ve kontrol edilmesini sağlayan bir ilişki biçimi yaratmaktadır (Marx ve Engels, 1962: 793).

Bu noktada Marx’ın Weber’in detaylı olarak analiz etmiş olduğu rasyonelleşmeye de değindiğini ifade etmek gerekmektedir. Marx, rasyonelleşmeyi sadece ekonomi temelinde ele almış olsa da Weber’e benzer şekilde modern üretim sürecini aynı terimle analiz etmiştir. Weber’de rasyonalizasyon kabaca, bir kurumun verimliliğinin değerler ekseninde değil bir dizi kurala göre çalışmasını ifade etmektedir. İnsan eylemlerinde bir hedefin belirlenmesi, hedeflere uygun araçların seçilmesi ve amacın gerçekleştirilmesi veya tüm eylemlerde belirli değerlerin/normların gözlemlenmesi söz konusudur. Marx için modern toplumda rasyonelleşen çalışma/ iş sürecidir. “Kapital” eserinde endüstriyel kapitalizm içerisinde üretim güçlerinden biri haline gelen rasyonalizasyondan bahsetmektedir. Fabrikalardaki iş bölümünün analizinde verimliliğin değerlere göre olmadığını ancak verimliliğin oluşabilmesi için bir dizi kuralın bulunduğunu ifade etmiştir.

Buraya kadar ifade edilenler sonucunda modern toplumun ekonomik yapısı, sanayi devriminin de bir yansıması olarak kapitalist üretim biçimidir. Sınıfsal yapısı sermayedar/kapitalist ve işçidir (üretim araçlarına sahip olanlar ile üretim araçlarına sahip olmayanlar). Yeni ortaya çıkan toplumun siyasi yönüne bakıldığında devlet, kapitalist gelişme için bir nevi olmazsa olmazdır. “Hegel’in Hukuk Felsefesi’nin Eleştirisi” adlı eserinde devletin modern bir olgu olarak sivil toplumun yanında ve dışında ayrı bir varlık haline geldiğini şu şekilde ifade etmiştir (<https://www.marxists.org>): “Siyasal yapı, özel alanlar bağımsız varoluşa sahip olduğunda yetkin hale gelir. Ticaretin ve toprak mülkiyetinin özgür olmadığı, bağımsız hale gelmediği yerde siyasal anayasa da mevcut değildir....devletin soyutlaması yalnızca modern zamanlara aittir çünkü özel hayatın soyutlaması yalnızca modern zamanlara aittir. Politik devletin soyutlaması modern bir üründür.”

Marx için modern bir olgu olan devlet, toplumda egemen olan sınıfın, burjuvazinin çıkarlarını korumakta ve yaygınlaştırmaktadır. Ancak buradaki önemli nokta feodal üretim tarzının egemen olduğu dönemdeki tahakküm ve kölelik ilişkileri kapitalist üretim biçiminin yaygınlaşması ile ortadan kalkmıştır. Çünkü Marx’a göre kapitalist üretim biçiminin gereklerinden biri de ekonomik aktörlerin (sermayedar ve işçi) “eşit ve özgür” kişiler olarak karşılıklı tanınmasıdır. Aktörler arasında mübadelenin gerçekleşebilmesi, yasal eşitliğe güven duyulmasına dayanmaktadır. Kapitalist bir toplumda devlet, özel mülkiyeti güvence altına almak ve bireylerin eşitliğini, özgürlüğünü önceki üretim biçimlerinde ortaya çıkan haliyle herhangi bir keyfilik durumuna karşı korumakla görevlidir. Bu durum sadece üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olanlar için değil yalnızca emek gücüne sahip olan işçiler için de geçerlidir. Dolayısıyla burjuva devleti, hukukun üstünlüğü, demokrasi gibi

unsurlarla kapitalist üretim koşullarını güvence altına aldığı için ekonomik egemenliğin sürdürülmesi mümkün olmaktadır. “...kişisel kuralları aynı zamanda ortalama bir kural biçimini almalıdır. Kişisel güçleri, geliştikçe birçok birey için ortak olan ve egemen bireyler olarak başkalarına karşı sürdürmek zorunda oldukları ve aynı zamanda herkes için iyi olduklarını savunmak zorunda oldukları yaşam koşullarına dayanır (Marx ve Engels, 1978: 74; Marx ve Engels, 1845: 1848-1849).”

Devlet konusundaki bu görüşlerine ek olarak devletin iktidar gücü aracılığıyla “bir insanda var olan ve bir kullanım değeri ürettiğinde kullandığı zihinsel ve fiziksel yetenekleri” piyasaya göre koyduğu yasalarla düzenlemesi söz konusudur. Devlet, bu yasalar ile burjuvazinin kullanabileceği biçimde iş gününü uzatma, ücretleri belirleme, iş gücü hareketliliğini düzenlemektedir. Ayrıca devlet aracılığıyla dünyanın “modern” hale getirilebilmesi için devlet gücü Avrupa dışında da kullanılarak yağmalama, köleleştirme, cinayetlerle ele geçirilen hazineler sermayeye dönüştürülebilmektedir (Marx, 1943: 167, 705). O halde Marx’a göre moderniteyi özetle şu şekilde tanımlayabiliriz; kapitalist üretim süreci ve onun ürünü olan modern dünya değişimin ve genişlemenin sürekli olduğu, tarihsel evrim süreci içerisinde ortaya çıkmış, rasyonelleştirilmiş, sermaye mantığından ve toplumsal çatışma ve bölünmelerden doğmuş, sınıf temelli olarak yapılmış, sömürü üzerine kurulu, yabancılaşmış ilişkilerin olduğu, sermaye-emek, kapitalist- işçi sınıfı düalizminin ortaya çıktığı bir dünya, toplumdur. İşte Marx bu doğrultuda, modern insanın ve modern toplumun bir çıkmazda olduğunu vurgular. Ona göre bu çıkmaz, yabancılaşmadır. Başka bir deyişle yabancılaşma, modernizmi betimleyen en temel kavramdır (Harvey, 1991: 99-105, 106-112).

Yabancılaşma kavramı genel olarak, kişinin kendisine, yaşadığı topluma, tabiata yabancılık olarak tanımlanır. Eş deyişle kişinin kendisi ve yaşamı (tüm hayat pratikleri) arasındaki ayrımdır (Ritzer, 2007: 119). Yabancılaşma kavramı, Marx ile beraber sosyolojinin temel gündemine oturmuştur. Marx’a göre insan, hayvan veya makineden yaratıcı aktiviteye sahip olması ve bu yaratıcı aktivitenin farkındalığı ile ayrılır. Ona göre, insanın bu yaratıcı aktiviteye uzaklaşması onun yabancılaşmasının özüdür. Marx’a göre yabancılaşma dört ayrı görünümde tezahür etmektedir. Bunlar işçinin üretim sürecine, ürettiği ürüne, kendisine ve topluma yabancılaşmasıdır.

Marx’a göre işçi, üretim sürecinde bir ürünün sadece bir parçasını ürettiği, üretimin sonunda nasıl bir nesne çıkacağını bilmediği için üretim süreci onun için yabancıdır. Bu durum esasında becerilerin parçalanması ile emeğin daha geniş bir oranda sermayeye bağlılığını, tabi kılınmasını getirmektedir. Bunun yanı sıra üretim sürecinin kendisi işçi açısından bir amaç değil bir araç haline dönüştüğü için, işçi kendisini üretim çarkının bir dişlisi gibi hissettiği içindir ki üretim süreci bir kez daha işçiye yabancılaşmıştır. Marx’a göre iş birliğine dayalı üretim ile daha önceden bağımsız olan işçiler, sermayenin disiplinine tabi olmanın yanı sıra *üretken yetenekler ve içgüdülerden oluşan bir dünya pahasına ayrıntı becerileri için zorlanarak sakat bir canavara dönüştürülmekte, birey kesirli bir işlemin otomatik motoru* haline gelmektedir. Ayrıca Marx, işçinin üretim süreci sonunda ortaya çıkan nesneyi satın alma gücü olmadığı ve ürettiği malın nereye gittiğini bilmediği için, işçinin ürettiği nesneye de uzak olduğunu, yabancılaştığını da ifade etmektedir. Esasında üretim sürecine yabancılaşma ile üretilen ürüne yabancılaşma birbirinin içine geçmiş ve bağımsız ele alınamayacak yabancılaşma biçimleridir. İnsanın kendisine yabancılaşması, insanların eylemlerini kendilerinin belirleyememesi ve bu nedenle de yabancılık duyguları geliştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Zira üretim faaliyetleri, insani nitelikten yoksun olduğu için insan kendi varlığına da bu noktada yabancılaşmıştır. İşçi, emek gücünü sermayeye sattığı andan itibaren kapitalistin atölyesi dışında bir işleve sahip olamayacak bir durumda kendisini bulmaktadır. Böylece doğası gereği bağımsız olarak herhangi bir şey yapmaya uygun olmayan işçi, ancak atölyede üretken faaliyet içerisinde bulunabilir hale gelmektedir. Son olarak insanlar, meta olarak emek güçlerini satan diğer fabrika işçileri de dahil olmak üzere içinde buldukları topluma yabancılaşırlar (Marx, 1973: 335; Marx, 1943: 38-39, 359-360; Kilminster, 2003: 10).

Başka bir deyişle kapitalizm, insan ilişkilerini pazar ilişkilerine indirgemektedir. Böylece insani nitelikler, pazardaki yer ve statü niteliklerine dönüşmektedir. Bu da insanlar arasındaki niteliksel ilişkinin, niceliksel hale gelmesine ve her şeyin değişim değeri üzerinden tanımlanmasına neden olmaktadır. Modern toplumsal ilişki biçiminde, ilişkiler *şeyler arasındaki ilişki* biçimindedir. Meta ya da emek, kapitalist toplumda değişim değeri üzerinden tanımlanmaya başlayınca, bireyler bu süreci gerçekleştiren birer mübadeleci olarak birbirlerini görmektedirler. Bireyler (kapitalist- “özgür” emekçi) piyasa ilişkisi içinde farklı rollerde (alıcı-satıcı) eşit konumda olmuş gibi görünürler. Ancak toplumsal bağlar bireylerden bağımsız, onların dışında bir görünüme sahiptir. Başka bir deyişle, kapitalizmin rasyonelleştirici karakteri, Marx’a göre en dolaysız olarak, insanın toplumsal ilişkilerinde, paranın mutlak hakimiyet kurmasında ve para peşinde koşmanın kendi başına amaç haline gelmesinde tezahür etmektedir. Para, kapitalizmde insanın kendi kendine yabancılaşmasının özüdür çünkü bütün insani nitelikleri, niceliksel değişim değerlerine indirgemekte, her şey alınıp satılabilen bir ürün haline dönüşmektedir (Giddens, 2001: 83; Marx, 2003: 60-75). Servet için servet peşine düşülmesi, genel bir ahlaki ethos olarak yalnızca modern kapitalizmde karşılaşılan bir olgudur (Giddens, 2001: 83). “Kapital”de (1943: 582), *“dinde insan kendi beyninin ürünleri tarafından yönetildiği gibi kapitalist üretimde de kendi elinin ürünleri tarafından yönetilir.... Böyle bir yabancılaşmanın temelinde ise piyasa vardır.”* diyerek kapitalist üretim ve yeniden-üretim sürecinin doğasında var olan çelişkilere dikkat çekmektedir.

Yukarıda ifade edilmiş olan yabancılaşma kavramı, Marx’a göre, modernitenin sonuçlarını özetleyen bir kavramdır. Marx açısından ekonomi ve sınıf kavramları temelinde moderniteye bakış, yabancılaşma ile sonuçlanmayı göstermektedir. Bu, Marx’a göre modernitenin menfi boyutuna işaret etmektedir. Ancak daha öncede ifade edilmiş olduğu gibi Marx’ın moderniteye bakışı ikirciklidir. Moderniteye menfi görüşlerinin yanında müspet bir anlam da yüklemektedir. Marx’a göre modernitenin müspet manası komünist toplumun ortaya çıkması için zorunlu bir basamak olmasından ileri gelmektedir. Modern kapitalist toplum içinde barındırdığı çelişkiler ile komünist toplumun ortaya çıkmasının olmazsa olmaz koşuludur (Kivisto, 2008: 25). Bu çelişkiler neticesinde insanlığı köleleştiren bir güçten, insanlığın kontrolü altında olan ve insanlığa hizmet eden bir güce sahip olunabilir. Tarihsel olarak bu aşama geçilmeksizin komünist toplum hiçbir zaman kalıcı bir biçimde ortaya çıkamayacaktır. *“Komünizm, önceki tüm üretim ve ilişki biçimlerinin temelini altüst etmesi ve ilk kez bilinçli olarak tüm doğal öncüllere şimdiye kadar var olan insanların yaratıkları olarak davranması, onları doğal karakterlerinden arındırması bakımından önceki tüm hareketlerden farklıdır* (Marx ve Engels, 1845: 1368).”

Marx’ın moderniteyi tanımlarken kullanmış olduğu ekonomi ve sınıf temelli bakış açısı Weber’de kültür temelli bakış açısına dönüşmüştür. Weber, modern toplumu tanımlarken rasyonelleşme, bireyselleşme, bürokrasi, ekonomi ahlakı, demir kafes, büyübozumu gibi temel kavramlara başvurmuştur. Weber, modernizmin tıpkı Marx gibi müspet ve menfi yönlerinin iç içe olduğunu ifade etmektedir. Şimdi Weber’in modernizmle ilgili görüşleri ifade edilecektir.

2. WEBER’DE MODERNİTE

Weber, sosyolojik, dini ve felsefi özellikleri temelinde modern/kapitalist topluma odaklanan bir diğer klasik sosyologdur. Modern toplumun ve onun kültürel değerlerinin ne gibi değişimler ve sorunlar yarattığını, bunların neden Batı dışı diğer toplumlarda görünmediğini ifade etmiştir. Weber’e göre modern toplumun ortaya çıkmasından sorumlu olan bazı kilit gelişmeler; Protestan reformu, piyasa ekonomilerinin yükselişi, modern bilimin icadı, teknoloji ve rasyonelleştirilmiş yasal sistemlerin benimsenmesidir. Ona göre modern toplumun ana kavramı, rasyonelliktir (Turner, Beeghley ve Powers, 2010: 268-269). Weber bu kavram doğrultusunda, modern toplum ile diğer toplumları ayırır. Burada Weber’in özellikle vurgulamış olduğu rasyonellik, spesifik ve kendine özgü

bir biçim olan sistemci bir rasyonalizmdir. Rasyonalizasyon Weber için sistematikliği, tutarlılığı, düzenliliği, yöntemi ifade etmektedir. Bu rasyonellik, kontrol arzusuna hizmet eden bir biçime sahiptir. Weber'e göre Batı'da yüzyıllar sonucunda ortaya çıkan bu süreç neticesinde serbest girişim, ücretli emeğin kullanımı ile zenginlik arzusu, artan makineleşme vb. gibi pek çok uygulama sayesinde Batı toplumunda yaşayan bireyler, içinde yaşadıkları koşullar üzerindeki kontrollerini hiç olmadığı kadar genişletme imkanına sahip olabilmişlerdir. Ama şuna da değinmekte yarar vardır ki bu kontrollere tabi bireyler her ne kadar belirli özgürlüklere sahip gibi görünseler de toplumsal hedeflere ulaşabilmek için belirlenmiş disiplin alanlarının kurallarına tabi olmaları gerekmekte başka bir ifadeyle net bir özgürlüğe sahip oldukları söylenememektedir (Weber, 2001: xxx-xxxviii).

Ayrıca rasyonelleşme, karşıtı olan geleneğin reddi ile keyfilik ve sihrin dışlanması da ifade eden bir kavramdır. Herhangi bir olgunun öncesi ve sonrası ile beraber bir bütün biçiminde ilişkilendirilmesi, modern rasyonalizmin ayırıcı özelliğidir. Örneğin; kapitalizm Çin, Hint, Babil gibi toplumlarda da var olmasına karşın hem bu toplumlarda kişisel boyutta kalmış hem de bu toplumlar ve çağlardan hiçbirinde bir *ethos* oluşturamamıştır. Dolayısıyla ilk kez modern toplum ile ve onun içerisinde baskın olan rasyonel ruh ile beraber kapitalizm, rasyonel eylem ve ahlak haline gelmiştir. Başka bir deyişle Weber için, modern toplum yapısının temelinde rasyonalizasyon bulunmaktadır ve kapitalizm de bu olgunun uygulama alanlarından birisini oluşturmaktadır (Weber, 2001: xxviii).

“Kapitalizm, hangi ihtiyacın söz konusu olduğuna bakılmaksızın bir insan grubunun ihtiyaçlarının endüstriyel tedarik yöntemiyle gerçekleştirildiği her yerde mevcuttur ve rasyonel bir kapitalist işletme, modern muhasebe ve bir bilanço hazırlanması yoluyla karlılığını aritmetik olarak arttıran/kontrol eden bir işletmedir (Weber, 1923: 238).” Kapitalizmi bu şekilde rasyonellik temelinde açıklayan Weber, Marx'tan farklı olarak kapitalizmin modern öncesi biçimleri de denebilecek olan farklı türlerine değinmiştir. Kapitalizmi siyasal kapitalizm ve çağdaş endüstriyel kapitalizm biçiminde iki türe ayırdıktan sonra siyasal kapitalizmin alt türleri olan emperyalist kapitalizm, sömürgeci kapitalizm, serüvenci kapitalizm, vergici kapitalizm ve parya kapitalizminden bahsetmiştir. Ancak Weber'in esas ilgilendiği kapitalizm, Batı biçimi olan burjuva kapitalizmi ya da çağdaş endüstriyel kapitalizmdir. Bu kapitalizmde farklı olan unsur, kâr için sürekli ve rasyonel istihdamın, üretimin örgütlenmesinde esas olmasıdır. Böylece piyasa fırsatlarının “barışçıl” sömürülmesi sayesinde, kâr elde etmeyi amaçlayan, süreklilik ve düzenliliğin, hesaplanmanın temel olduğu bir toplumsal örgütlenme biçimi ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla Weber, kapitalizmi bir üretim tarzı olarak değil Batı'ya özgü, emeğin rasyonel örgütlenmesine dayanan bir ekonomik eylem biçimi olarak tanımlamaktadır. Batıya özgü olan bu rasyonel muhasebe biçiminin ekonomik bir eylem biçimi olarak varlığını sürdürebilmesinin belli koşulları bulunmaktadır. Weber'e göre bu koşullardan temel olan iki tanesi; Marx'a benzer şekilde I) üretim araçlarının özel mülkiyeti ve II) özgür emektir. Bunlara ek olarak III) rasyonel bir teknoloji, IV) hesaplanabilir yasa, V) piyasa özgürlüğü, VI) ekonomik yaşamın ticarileşmesi, VII) uzmanlaşmış resmiyet ve hukuka sahip rasyonel devlet¹, VIII) rasyonel etik² ve IX) işin evden ayrılması gerekmektedir. En temel benzerlikleri olarak görülebilecek olan kapitalizmin temeli olan özgür emek konusunda Weber şunu ifade etmiştir: *“Sadece yasal olarak değil aynı zamanda ekonomik olarak da emeklerini kısıtlama olmaksızın piyasada satmak zorunda olan kişiler hazır bulunmalıdır. Yaşamak için emeklerini satmak zorunda olan bir sınıf yoksa ve yalnızca özgür*

¹ Weber'e göre modern devlet güç kullanımı, piyasa normlarını belirleme gibi işlevleri aracılığıyla piyasada “barışçıl” bir rekabet ortamı oluşturarak rasyonel hesaplama dayanan ekonominin yaratılması için bir önkoşuldur.

² Batılı ve rasyonel ilkelere dayanan kapitalizm, varlığını özellikle başlangıç aşamasında rasyonel etik gibi bir ekonomik tutum sayesinde koruyabilmiştir. Bu rasyonel etik sayesinde, kapitalist eylem biçimleri varlıklarını sürdürmüş ve kültürel olarak da meşruluklarını sağlamışlardır. Özellikle din sosyolojisi alanında yaptığı araştırmaların neticesi olan bu rasyonel etik anlayışı, bu dünyada profesyonel çalışmayı gerekli kılmıştır. Çalışarak başarılı olmak, ekonomik karların harcama için değil sermaye birikimi için kullanılmasını sağlayarak kapitalist girişimciyi ortaya çıkarmıştır.

olmayan emek varsa (her iki durumda da) kapitalizmin gelişmesi imkansızdır. Rasyonel kapitalist hesaplama ancak ücretsiz emek temelinde mümkündür; ancak biçimsel anlamda gönüllü olarak ama fiilen açlık kırbacının zorlamasıyla kendilerini sunan işçilerin varlığının bir sonucu olarak ürünlerin maliyetleri açık bir şekilde önceden anlaşmayla belirlenebilir.” (Weber, 1923: 238-240; Weber 2001: xxxv, 21; Weber, 2007: 66-67)

Kapitalizmin, rasyonel ruhun olmadığı Batı dışı toplumlarda gelişmemesinin sebeplerini Çin ve Hindistan örnekleri üzerinden aktaran Weber bu bağlamda şunları ifade etmiştir (Weber, 1923: 239-240, 247-248, 269-270, 308) *“Çin’de demiryolları ve fabrikaların inşasını başlatmak için girişimlerde bulunulduğunda, jeomansi ile bir çatışma çıktı. İkincisi, belirli dağlar, ormanlar, nehirler ve mezarlık tepelerindeki yapıların yerlerinde, ruhların geri kalanını rahatsız etmemek için öngörülmesi talepli... (Hindistan’da) birbirlerinin elinden su dolu bir kabı almaya cesaret edemeyen işçiler, aynı fabrika odasında birlikte çalıştırılmazlar. Açıktır ki, büyüsel inançlarla eli kolu bağlı bir ekonomik grup içinde kapitalizm gelişemezdi.”*

Weber, kapitalizm ile bağlantılı olarak, modern toplumun toplumsal ve ekonomik yapısının temelini açıklamada Marx’ın teorisinde var olan sınıfın yanı sıra statü ve parti olgularını da açıklamalarına dahil etmiştir. Weber için sınıf, piyasanın varlığına dahil olan çıkarlar neticesinde oluşmaktadır ki bunu şu şekilde ifade etmiştir: *“I) bir dizi insan yaşam şanslarının belirli bir nedensel bileşenine ortak olarak, II) bu bileşenin yalnızca mallara ve gelir fırsatlarına sahip olma konusundaki ekonomik fırsatlarla temsil edildiği, III) meta veya işgücü piyasalarının koşulları altında temsil edildiği sürece.”* Dolayısıyla Weber sınıfı, mal veya hizmetlere sahip olup olmama temelinde açıklamak yerine mal veya hizmetlerin piyasa bağlamında kullanılma durumlarına vurgu yaparak açıklamaktadır. Ayrıca bir sınıfı tanımlayan özellik, malların üretimi ve edinimi ile ilişkili iken, statüyü tanımlayan özellik özel yaşam tarzları ile temsil bulan mal tüketim ilkeleridir (Weber, 2007: 181, 193).

Weber, bilim, hukuk, din, siyaset (bürokrasi), şehir gibi toplumun tüm sahalarında modern toplumun hatta Batı toplumlarının ayırıcı özelliği olarak rasyonelleşmeye vurgu yapmaktadır. Weber, bilim alanında sadece Batı medeniyetinde rasyonel bir gelişme yaşandığını, diğer toplumlarda bilgi biçimlerinin rasyonel değil ampirik olduğunu vurgulamıştır. Bunların örneği olarak ise Babil astronomisinin matematik temelden yoksun olması, Hint doğa biliminin deney yönteminden yoksun olması gibi örneklerle başvurmuştur (Weber, 2001: xxviii). Hukuk alanında modern Batı tipi adalet yönetimi, önceki dönemlerin kutsal hukukundan farklı olarak rasyonel, katı sistematik yasalara dayanarak ortaya çıkmıştır ve rasyonel hukuku önceliklerden ayıran genel ve soyut normlar temelinde hareket etmesidir (Weber, 1978: 880-882). Din alanında modernliğin ortaya çıkışıyla beraber, toplumsal kurumlar dinsel olanlardan ayrılmış, dinsel inanç ve uygulamalar özel bir alana doğru yön değiştirmiş ve güç kaybetmiştir. Ancak Weber, modern kültürü tanırsız bir kültür olarak görmemiştir. Ona göre akılcı kültür, yeni dindarlık tipleri yaratmıştır (Clarke, 2012: 138-139). Siyasette, Marx ile benzer biçimde kapitalist bir piyasanın var olabilmesi için piyasanın işleyebileceği koşulların devlet aracılığıyla gerçekleştirilen düzenlemelere ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Weber’e göre burjuvazi, devleti ve onun yasal düzenini özel mülkiyetine dayalı piyasa koşullarının avantajlarına sahip olmak, sürdürmek için kullanmaktadır. Weber’e göre *“rasyonel, yazılı bir anayasa, rasyonel olarak atanmış bir yasa ve eğitilmiş yetkililer tarafından yönetilen rasyonel kurallara veya yasalara bağlı bir yönetimle siyasi bir ilişki... sadece Batı’da bilinmektedir.”* *“Rasyonel devlet sadece batı dünyasında var olmuştur.”* Modern devletin öncüllerinden farkı; *“içsel gerekçesi, yasal tüzüğe dayalı olması ve rasyonel olarak oluşturulmuş kurallara dayalı olmasıdır* (Weber, 1923: 289; Weber, 2001: xxxi-xxxii; Weber, 2007: 78-79).” Bu devlet yapılanması içerisinde, modern bürokrasi yapısı ön plana çıkmaktadır. Bürokrasiye büyük bir önem vermesinin sebebi esasında rasyonelleştirme dinamiğinin kendini gösterme biçiminin önemli bir örneği olması kaynaklı olabilir. Modern bürokrasinin

karakteristik özelliği, yasalar veya idari yönetmelikler tarafından düzenlenen resmi yetki alanlarının sıkı, düzenli bir biçime bürünmesidir. Bu şekilde anlaşılan bürokrasi, modern devlet ve özel ekonomi gibi sadece en gelişmiş kurumlarda tam olarak gelişir. Modern toplumdaki rasyonalist bürokrasinin, klasik toplumlardaki ileri gelenlerin yönetimine karşı bir üstünlüğü vardır (Weber, 1978: 956, 973-976). “Bürokratik yönetimin üstünlüğünün temel nedeni, mal üretimindeki modern teknoloji ve iş yöntemlerinin gelişmesiyle tamamen vazgeçilmez hale gelen teknik bilgide yatmaktadır” (Weber, 1947b: 310).

Bürokrasiyi tarif ederken Weber, genellikle makine imgesini kullanmıştır. İnsanlar, bireysellik, yaratıcılık ve özgürlük duygularını kaybederek bir makinenin dişlileri haline gelmektedir. Bürokrasi, Weber'in ifadesiyle, "*sevgi, nefret ve hesaplamanın dışında olan tüm salt kişisel, akıldışı ve duygusal unsurları resmi işlerden uzaklaştırmakla*" meşgul olan yabancılaşmış ve insanlıktan çıkmış bir tutumu üretmektedir. Weber, bürokrasinin, çağdaş ekonomi için makine kadar merkezi öneme sahip olduğuna inanmaktadır. Bunun nedeni şudur: Rekabetçi bir pazarda "başarılı olabilmek için bir kapitalistin, verimliliğe, hesaplanabilirliğe, öngörülebilirliğe dayanması ve kontrole dayanan kararlar" verebilmesi gerekir. Weber, kapitalizmin rasyonel ve bilimsel bir dünya görüşünü teşvik ettiği konusunda Marx'la aynı görüştedir. Artan üretim kapasitesi lehine makine üretiminde teknolojiden faydalanılmaktadır. Aynı şekilde iş düzenlemeleri de aklileştirilmiştir ki bu, modern çağı bürokrasi çağı olarak tanımlamanın uygun olacağı şeklinde yaygınlaşan, yeni bürokratik düzenleme formunun bir sonucudur. Weber'e göre bürokrasinin karakteristik ilkesi şudur: "...*kişisel ve işlevsel anlamda yasa önünde eşitlik talebinin dolayısıyla ayrıcalık dehşetinin ve durumdan davaya iş yapmanın ilkesel reddinin bir sonucu olan otoritenin uygulanmasının soyut düzenliliği...*" Bürokrasi içerisinde hem devletin hem de ekonomik yaşamın direği olarak nitelendirilebilecek olan eğitimli memur, kurumlardaki rasyonelliğin vurgulanması bakımından önemlidir. "*Ama hiçbir ülke ve hiçbir çağ, modern Batı'yla aynı anlamda tüm varlığının, yaşamının siyasi, teknik ve ekonomik koşullarının özel olarak eğitilmiş bir memurlar örgütüne mutlak ve tam bağımlılığını yaşamamıştır. Toplumun günlük yaşamının en önemli işlevleri teknik, ticari ve yasal olarak eğitilmiş hükümet yetkililerinin elinde olmuştur*" (Weber, 2001: xxxı; Weber, 2007: 224; Kivisto, 2008: 75-76)."

Weber'in şehir konusundaki düşüncelerine bakıldığında, şehirde dikkat çektiği hususlar rasyonellik temeline dayanmaktadır. Bunlar istihkam, bir pazar yeri, kendisine ait bir mahkeme veya kısmen özerk hukuk, birliksel bir yapı ve kısmi bağımsızlık, kendi kendini yönetme ve şehir sakinlerinin katıldığı seçimle işbaşına gelen idari yetkililerce yönetimdir. "*Tam anlamıyla kentin kendisi özellikle batılı bir kurumdur çünkü batının dışında üniter bir topluluk anlamında şehirler olmamıştır.*" "*Batıda sonraki dönem için üç büyük gerçek çok önemliydi. Birincisi, Yahudiler arasında, Yahudiliğin sınırları içinde büyüyen yok eden kehanetti. İkinci gerçek, ilk Hıristiyan coşkusunun olağanüstü yayılmasında belirleyici bir faktör olan, Mesih'in ruhuna törensel olarak kabul edilen pentekostal mucizeydi. Nihai faktör, Antakya'da Pavlus'un Petrus'a karşıt olarak sünnetsizlerle arkadaşlığını benimsediği gündü. Klanlar, kabileler ve halklar arasındaki ve antik poliste hatırı sayılır ölçüde bilinen büyümlü engeller böylece bir kenara bırakıldı ve batılı kentin kurulması mümkün oldu.*" Weber için şehir, partiyi ve demagogu yaratması, sanat tarihi olgusunu ortaya çıkarması, modern anlamda bilim üretmesi, belirli dini kurumların temeli olması, rahiplik tarafından dizginlenmemiş düşüncenin beşiği olması, ticaret ve sanayinin merkezi olması gibi sebepler dolayısıyla önemlidir. Weber, Doğu'da Batı rasyonalizmine uygun şehirlerin gelişmeme nedeni olarak "*büyükçe bağlantılı fikir ve kurumların yaygınlığını*" belirtmiştir. Hindistan'da kastların bulunması, Asya'da rahiplerin tekelinin bulunmasını bu durumun örnekleri olarak sunmaktadır. (Doğan, Özyurt ve Boztoprak, 2009: 514-515; Weber, 1923: 271-273, 276-277; Weber, 1978: 1226).

Weber, Batı'daki rasyonelleşmenin, müzik gibi çok özel bir deneyim alanında bile ortaya çıktığını ifade etmektedir. Müzik sosyolojisi ile ilgili yazılarında Weber, modern müziğin kısa ve öz

notalandırılması ve ince ayar dizisi ile (modern bir senfoni orkestrasına hâkim olan titiz standartlaşma ve eşgüdüm) Asya veya okur yazar olmayan kabilelerin müzik sistemlerinin kendiliğindenliği ve icatçılığı arasındaki karşıtlıklara değinmekte ve rasyonelliğin örneklemesini müzik alanında da yapmaktadır. Rasyonel uyumlu müziğin sadece Batıda bilindiğini ifade etmektedir (Coser, 1977: 233; Weber, 2001: xxix).

Yukarıda da bahsedilmiş olduğu gibi Weber'e göre, modern toplumu diğer toplumlardan ayıran unsur, rasyonelliktir. Rasyonel boyutuyla modern toplum Weber'e göre, modernizmin müspet yönünü oluşturmaktadır. İkircikli tavrın neticesi olarak modernizmin menfi yanı bu rasyonelleşme sürecinin demir kafes ile sonuçlanmasıdır. Ancak demir kafes teriminin açıklanmasına geçmeden önce rasyonellelikle ilişkili olarak özellikle üzerinde durulması gereken kavram büyübozumudur.

Büyübozumu, dünyanın ve kâinatın artık büyüsel güçlerin yardımıyla değil bilimin, aklın güçleriyle açıklanmasıdır. Dünya artık hesaplanamaz gizemli güçlerin değil hesaplanabilir, öngörülebilir güçlerin egemenliği altında olarak düşünülmektedir. Başka bir ifadeyle bu kavram esasında rasyonelleşme ilkesi ile bağlantılıdır ki rasyonelleşmenin insan tutum ve zihniyetlerinde, toplumsal hayatta yarattığı değişimi ifade etmek için Weber, Friedrich Schiller'in dünyanın büyüünün bozulması kavramına başvurmuştur. Dünyanın büyüünün bozulması, liberalizmin ve Aydınlanma düşüncesinin etkisi neticesinde ortaya çıkan, akla duyulan inancın ve mükemmelliğe doğru gerçekleştirildiği varsayılan tek çizgili bir ilerleme anlayışına da işaret etmektedir. Yine bu minvalde dünya, artık Tanrı ile şeytanın birbirlerine karşı olan eylemleri üzerinden anlamlandırılmamaktadır. Modern dünyanın, mekanik dünya görüşünde bu kavramlara yer yoktur. Bu durum Weber'e göre dünyanın büyübozumu durumunu ifade etmektedir. "...kişinin dilediği takdirde istediği zaman öğrenebileceği bilgisi veya inancıdır. Dolayısıyla, bu ilkesel olarak hesaplanamaz gizemli güçlerin devreye girmediği, aksine ilke olarak hesaplama yoluyla her şeye hakim olabileceği anlamına gelir. Artık ruhlara hükmetmek ya da onlara yalvarmak için bu tür gizemli güçlere sahip olan vahşilerin yaptığı gibi büyüü araçlara başvurmak gerekmez. Teknik araçlar ve hesaplamalar hizmeti gerçekleştirir." (Swedberg ve Agevall, 2005: 62-63; Weber, 2007: 51, 139).

Demir kafes¹ ise Weber'e göre aydınlanmacı aklın sonucunda gerçekleşen rasyonelleşmenin somut yansıması olarak bürokratik kurumların gelişimi hatta tüm toplumsal yapıya yayılmasını ifade etmektedir. Modern yaşamı kafes olarak ilk kez nitelendirdiği "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı" adlı eserinde Weber, modern ekonomik düzenin katı, tutarlı, sistemli ve düzenli şeklinin (bu da onun akılcı yanını temsil eder) tümüyle bir demir kafese yol açması sürecini anlatmaktadır ki bu durumu kapitalizmi, modern yaşamın en belirleyici gücü (schicksalsvollsten Macht) olarak tanımlamasında da görmek mümkündür (Weber, 1947a: 4; Cevizci, 2006: 118). Başka bir deyişle Weber'e göre akılcılaştırma süreci, iktisadi yaşamı, hukuku, idari yapıyı ve dini etkilemiştir ve kapitalizm, bürokrasinin ve hukuk devletinin ortaya çıkışının temelini oluşturmaktadır. Akılcılaştırma sürecinin özü, toplumsal aktörlerin kişisel olmayan ilişkiler bağlamında çevrelerindeki dünya üzerinde daha fazla denetim kurmak için bilgiye giderek daha çok başvurmalarıdır. Bununla birlikte akılcılaştırma daha fazla özgürlük ve özerklikten ziyade, amaçların araçlarını yaratır. Başka bir ifadeyle, modern

¹ Demir kafes kavramı, "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı" adlı eseri Almanca'dan İngilizce'ye çevirmiş olan Talcott Parsons tarafından bu şekilde çevrilmiştir. Eserin Almanca aslında kavram, "stahlhartes Gehäuse" olarak ifade edilmiştir. Demir kafes kavramsallaştırmasının etkili bir kavram olduğunun vurgulanmasının yanı sıra bazı yazarlar Weber'in anlatmak istediği düşüncenin bu kavram ile net olarak anlaşılmadığını ifade etmektedirler. Kavramın Almanca orijinalinin çevirisi çelik kadar sert kabuk/kasa'dır. Bu eleştiriyi yapan yazarlara göre eğer Weber çelik kafes kavramını kullanmak istese idi "eiserner Käfig" kavramını kullanabilirdi. Bunun yanı sıra Weber'in demir kavramını değil çelik kavramını tercih etmesi çeliğin demirden farklı olarak insan icadı olması ve kitlesel endüstriyel üretim sonucunda ortaya çıkmasına dair önemli bir olguya işaret etmek içindir (Baehr, 2001: 160-164). Dolayısıyla demir kafes imgesi, bahsedilen konuyla ilgili bir şeylerin anlaşılması için önemli bir kavram olsa da Weber'in bu kavrama yüklediği öznel anlamın ne olduğunu tam olarak yansıtmadığı için önemli bir hermeneutik zorluğu da bünyesinde taşımaktadır.

bürokrasiler içindeki kurallara köle gibi bağlı olmak, bireyi modern yaşamın akılcılaştırılmış kurumlarının, organizasyonlarının ve etkinliklerinin bir nevi tuzağına düşürmekte, demir kafesine hapsetmektedir (Marshall, 1999: 11-12). Özetle Weber için rasyonelleşme, iki farklı açıdan ele alınmaktadır. Rasyonelleşmenin sonuçları hem uygarlıktaki ilerleme (büyüme, özgürlükler ve bunların koruma altına alınması, artan refah ile bu refahın yayılması) hem de insanların güçlenen ekonomik ve idari mekanizmaların birer dışısına dönüşmesi başka bir deyişle özgürlüğe yönelik tehlikeleri içermektedir.

“Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu” adlı eserinde de bu kavram ile ilgili olarak şunları yazmıştır:

“Bugün bu güçlü kozmos ezici bir baskıyla bu mekanizmanın içine doğan her bireyin yaşam tarzını belirlemektedir ve ...bunu yapmaya devam edebilir. Baxter’ın görüşüne göre dışsal mülkiyet kaygısı “herhangi bir zamanda üzerinden atılabilen ince bir pelerin gibi” azizlerinin omuzlarına hafifçe oturmaktadır. Ama kader, pelerinlerin çelik (stahlhartes Gehäuse) kadar sert bir kabuk haline gelmesine izin verdi. Çilecilik dünyayı değiştirmeye ve onun üzerinde etkisini göstermeye başladıkça bu dünyanın görünen malları insanlar üzerinde tarihte hiç olmadığı kadar artan ve sonunda kaçınılmaz bir güç kazandı (Weber, 2001: 123-124).”

Demir kafes metaforu, sanayileşmiş çağdaş dünyanın gerçek karakterinin özgürleştirici vaadiyle nasıl çeliştiğini anlamak için kullanışlıdır ve Weber’in modern yaşamın demokrasi için olumsuzluklar barındırdığına dair derin kaygısının dair bir yansımasına işaret etmektedir. Weber, bireylerin bu sistem içerisinde yaşamaya devam edebilmek için başka hangi alanlara yönelik ilgi ve yetenekleri olursa olsun kendilerini uzmanlaşmış emeğe adanmaları gerektiğinin bilincinde olduklarını da vurgulamaktadır. Bu durum bireylerin, Marx’ın bahsetmiş olduğu yabancılaşmaya maruz kalmaları, tek boyutlu olmaları anlamına gelmektedir. Bu sistemin varlığını korumasının nedeni Weber’in ifadesiyle modern toplumdaki ekonomik düzenin muazzam bir kozmos haline gelmesi ve içine doğan tüm bireylerin yaşamlarını belirlemesinden kaynaklanmaktadır¹ (Weber, 2001: 19-20, 123; Kivisto, 2008: 72).

Weber’e göre katılaşmış kurumsal dokular ve tekdüze yaşam biçimleri, artan gerginlik, baskı ya da acılara dayanamayıp çöküp dağılabilir. Bürokrasinin bu durumuna karşılık bir denge olarak karizma kavramını ileri sürmüştür. Karizma, tüm kurumsal rutinlerin, gelenekten kaynaklanan ve rasyonel yönetime bağlı olan tüm tekdüze işleyişlerin karşısındadır. Weber’in ifadesiyle, “*Karizma, gelenekçi dönemlerde en büyük devrimci güçtür.*” Dolayısıyla rasyonelleşmenin yaratmış olduğu demir kafesten kurtulmanın yolu toplumun kılcal damarlarına sirayet etmiş olan rasyonellikten uzaklaşma anlamına gelen irrasyonelitedir. Bu kavram, temel tutumlar ve eylemlerin yöneldiği, merkezi sistemdeki kökten bir değişimi ve yaşamın tüm özel biçimlerine kısacası dünyaya ilişkin tutumlarda yeni bir yönelimi ifade etmektedir (Weber, 1947b: 333; Weber, 1978: 245; Weber, 2007: 51-53). Weber’in demir kafesten kurtulmanın bir yolu olarak sunduğu bu açıklamalarının yanı sıra Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu adlı eserinin son kısmında olayların seyrinin öngörülemezliğine vurgu yaptığı, böyle bir gelişmenin olmaması neticesinde yaygınlık kazanacak tiplere vurgu da yapmakta, ikircikli tavrını burada da göstermektedir. “*Gelecekte bu kafeste kimin yaşayacağını ya da bu muazzam gelişimin sonunda tamamen yeni peygamberlerin mi ortaya çıkacağını yoksa eski fikirlerin ve ideallerin büyük bir yeniden doğuşunun mu olacağını ya da ikisi de olmayacaksa mekanik bir taşlaşma mı olacağını kimse bilmiyor. Bu kültürel gelişimin son aşaması*

¹ Bir sonraki paragrafta yapılan alıntıda da görülebileceği gibi Weber, her ne kadar ekonominin, maddi malların bireyler üzerindeki belirleyiciliğini vurgulasa da sonraki pasajlarında bunun aksi yönde görüşler de ortaya koymuştur. Dolayısıyla Marx gibi sadece ekonomi temelinde bir toplum okuması yapılmaz.

için gerçekten şöyle denebilir: “Ruhsuz uzmanlar, kalpsiz duygular bu hiçlik daha önce hiç ulaşmadığı bir uygarlık seviyesine ulaştığını hayal ediyor (Weber, 2001: 124).”

SONUÇ VE TARTIŞMA

Günümüz perspektifinden bakıldığında bir bilim olarak sosyolojinin, modernitenin bir çıktısı olduğu ifade edilebilir. 19. yy. modern dünyanın yeni ilkeler temelinde toplumsal düzen ve gerçekliği kökten değiştirmeye başladığı bir yüzyıl olmuş, sosyolojinin kurulması ve gelişmesine katkı sağlayan düşünür ve teorisyenler de bu yeni modern/kapitalist toplumun birer yorumcusu olarak bu bilimi şekillendirmişlerdir. Bu makalede görüşleri incelenen Marx ve Weber’de modern toplum ile sosyal bilim arasındaki ilişkide önemli iki düşünürdür. Bu nedenle de onların yeni çağı nasıl gördükleri önemlidir.

Hem Marx hem de Weber kapitalizmi, modern toplumsal düzenin temeli olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla temelde çalışmaları ekonomi ve toplumun nasıl işlediği, ilişkileri üzerine olmuştur. Ancak düşünürler bu konuda farklı noktalardan hareket etmişlerdir. Marx için ekonomik faktörler (diğer faktörlerin etkisini yadsımamakla birlikte temelde belirleyici ve etkili olan olarak) diğer toplumsal olguların temelini oluşturmakta, onları şekillendirmektedir. Weber için dini fikirler ekonomik koşulların gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. Diğer bir deyişle modern toplum ya da kapitalizm analizlerinde Marx, kapitalizmi bir üretim biçimi olarak ele alırken, Weber kapitalizmi dinin bir yan ürünü ya da bir eylem biçimi olarak ele almaktadır. Bu düşünceleri temelinde Weber’in analizinin bilinç ile kurumsal süreçler arasındaki ilişkiyi vurgulaması bakımından Marx’ın ekonomik analizlerine ikinci bir boyut hatta farklı bir bakış açısı sunduğu söylenebilir. Gerçekten de Weber’in modernizm analizinde Marx’ın ekonomik vurgusunun aksine toplumlarda mevcut olduğunu düşündüğü bilişsel yapılara özel bir vurgu bulunmaktadır. Öyle ki modernizme ulaşamayan doğu toplumlarını analiz ederken Weber, yalnızca üretim biçimine değil o üretim biçimine öncülük eden toplumsal bilinç, zihniyet analizlerine de sıklıkla vurgu yapmıştır. Düşünürler arasındaki bir diğer temel farklılık, toplumlara ve toplumların dönüşümlerine yönelik açıklamalarında ortaya çıkmaktadır. Marx için tüm dünya kapitalist üretim biçimine doğru evrensel ve tek bir yol izleyecek ve sonunda kapitalist üretim biçiminin ve dolayısıyla sömürünün tüm dünyada etkili olmasının ardından komünizm yayılacaktır. Weber’e göre ekonomik koşulları oluşturan farklı nedenler söz konusudur. Bu durum farklı toplumların farklı yollar izleyebileceği anlamına gelmektedir. Ayrıca Weber’in rasyonelleşmeye karşı bir strateji ortaya koymamasına dair eleştiriler kanaatimizce yanlıştır. Çünkü Weber, özellikle pek çok bahsinde Batı’da ortaya çıkan kapitalist üretim biçimi ve kapitalist ruhu incelediğini açıklamıştır. Dolayısıyla diğer tüm toplumlarda geçerli olacak, genel kabul görmüş bir toplumsal yapı sisteminden bahsetmesi kendi felsefesine ters düşmesi anlamına gelecekti. Bu nedenle de Marx’tan farklı olarak evrensel açıklamalar, yasalar üzerinde durmamıştır.

Marx’ta modernite kavramı, onun felsefesine uygun olarak ekonomik ve sınıfsal yönü ile irdelenmiş, modernitenin anlamı bu yönüyle eleştirilmiştir. Ona göre, Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan kapitalist toplum (ekonomik temel) daha önceki çağlardaki ezen- ezilen sınıfsal yapısının modernitedeki temsilidir. Bu manada kapitalist modern toplum, işçilerin tüm hayat pratiklerinin kendi öz malı, öz etkinliği halinden kopuşunu temsil etmektedir. Kapitalist üretim biçimi insanları ücretli kölelere dönüştürmekte başka bir ifadeyle emek, sermayeye tabi kılınmış olmaktadır. Ayrıca tüm etkileşimler parayla ilişkilendirilerek niteliğinin ortadan kalktığı tüm etkileşimlerin niceliksel hale getirildiği bir yapı ortaya çıkmaktadır ki bu durum Marx’ta yabancılaşma kavramı ile ifade edilmektedir. Marx’ın yabancılaşma kavramı ile moderniteye yüklediği bu menfi durum, Weber’de katı bürokratik yapının, katı rasyonelitenin insanların tıpkı Marx’ta olduğu gibi öz varlıklarında bulunan bir yetinin kaybolmasına başka bir deyişle kısmen de olsa insanın kendisine yabancılaşmasına sebebiyet veren yaratıcı ve duygusal yönünün katı bürokratik yapı ile demir bir kafese hapsedilmesi

şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ek olarak Weber’de yine Marx’ın yabancılaşma kavramında vurgulamış olduğu ücretli emeğin durumunu benzer şekilde açıklamıştır. Kapitalist üretim sürecinin bireylerin istek ve tercihlerini dikkate almaksızın kendi yarattığı toplumsal koşullara boyun eğmelerini sağlayan bir toplumsal güç olduğunu, her şeyin niceliksel değere sahip bir hale getirildiğini ifade etmiştir. O halde gerek Marx’ta gerekse Weber’de modernitenin olumsuz yönü birbiriyle benzeşmektedir. Marx da Weber de modernitenin bu olumsuz yönünden kurtulmanın mümkün olduğunu, modernitenin olumsuz yönlerinin aşılabileceğini düşünmüşlerdir. Marx için bu aşma kapitalist toplum yapısının çelişkilerinin yarattığı yabancılaşmanın son raddeye gelmesi ile mümkünken, Weber için bu aşma her zaman geçerli olmamakla birlikte karizmatik bir liderle mümkün olabilir. İki düşünür için de modernitenin müspet yanları karşılaştırılmak istenirse, Marx’a göre modernite olmaksızın yani modernitenin doğurmuş olduğu işçi-işveren/sermayedar (üretim araçlarına sahip olmayanlar-üretim araçlarına sahip olanlar) gerilimi son noktaya ulaşılmaksızın, bu da kapitalizmin mutlak hakimiyeti anlamına gelir, komünist toplumun ortaya çıkması imkansızdır. Çünkü tüm insanlık, hiçbir zaman tam bir kapitalist yapı olmadığı sürece komünist bir toplumu talep etmeyecektir. Hatta komünist bir toplum ihtiyacını fark bile etmeyecektir. Görüldüğü gibi Marx’ta modernite, kendinden şey olarak olumlanmaz, müspet kabul edilmez. O, dolayimli bir olumlama ile moderniteyi tanımlar. Başka bir deyişle modernite, bir araç olarak değerlidir, amaç olarak değil. Weber için modernite, modernite öncesi çağlarda kısmen yüksek otoritelerin örneğin kralların iradelerine bağlı, keyfi ve gelişigüzel olan toplumsal yapının modern toplum ile yalnızca belli bir sınıfta ya da zümrede değil ya da yalnızca belirli bir alanda değil toplumun tüm zümrelerinde ve kültürün bütün öğelerinde din, sanat, bilim, hukuk, siyaset, ekonomi alanlarında rasyonel, sistemli, düzenli, tutarlı yapılar ortaya çıkarmıştır. Weber’e göre modernizmin olumlanan yönü bu rasyonelliğinde yatmaktadır. Çünkü rasyonellik, bir nevi öngörülebilirlik olarak ele alınabilir. Öngörülebilirlik, insanın ve toplumun ideal bir yaşam sürmesi için önemli bir araçtır. Ancak bu rasyonelliğin sonucunda ortaya çıkan modern çağ, bireylerin demir kafeste yaşaması bir nevi kapana kısılmışlık hissi ile yaşaması anlamına gelmektedir. Weber’in bu görüşlerinden yola çıkarak modern toplumsal yapıda herhangi bir değişimin mümkün olmayacağı kanaatine ulaşmak da yanlış olacaktır. Çünkü Weber ne olayların değişeceğini ne de aynı kalacağını net bir biçimde ifade etmemiş, toplumsal değişimin ve dönüşümün hangi yöne doğru olacağı hakkında sosyolojik bir ön görüde bulunmanın sosyolojinin asli görevi olmadığı görüşünü benimsemiştir. Bu bakımdan Marx’tan farklı olarak modern toplumu ne bir tarihsel sürecin basamağı ne de sonucu olarak nitelmiştir.

Netice itibariyle Weber, moderniteyi Marx’ın moderniteyi olumlayan yanından farklı olarak kendi başına bir değer olarak görür ve moderniteyi herhangi bir çağ için araçsallaştırmaz. Buna ek olarak esasında her iki düşünürde modernliğe yönelik bakışlarında ikircilikte olduğu gibi rasyonelleşmenin de olumlu ve olumsuz yanlarını bir arada değerlendirmektedir. Yeni toplumsal yapıyı ele alırken iki düşünür için de bireysel özgürlükler artmış olmakla birlikte bu özgürlüğe yönelik tehlike ya da fiili sınırlamalar da aynı şekilde artmıştır. Ayrıca Weber’in ele almış olduğu modern toplumdaki rasyonel düzen Marx’ın bahsetmiş olduğu ekonomik biçimi de içerecek şekilde geniş bir bağlamda değerlendirilmekte, geniş kapsamlı bir bakış açısı (ekonomik gelişmeyi toplumsal, politik, bilimsel, dini, yasal, kültürel süreçlerle karşılıklı etkileşimi bağlamında ele alması) sunmaktadır. Dikkat çekilmesi gereken diğer bir yön Weber’in bahsetmiş olduğu tüm bu olumlu ve olumsuz yönlerin Batı modernizmi için geçerli olduğudur. Nihayetinde, Marx’ın ve Weber’in modernite kavramlarını karşılaştırdığımız bu makalemizde her iki sosyologun da moderniteyi anlamlandırma, büyük toplumsal değişimin gerek nedenleri gerekse sonuçlarını ortaya koymaya çalıştıklarını görmekteyiz. Her iki sosyolog için de modernite göz ardı edilemez bir tarihsel olgudur. Bu sebeptendir ki her ikisi de sosyolojik bakış açılarını modern toplum ve onun tüm yansımaları üzerinden şekillendirmiştir.

Kaynakça

- Alexander, J.C. (1982). *Theoretical Logic in Sociology Volume II The Antinomies of Classical Thought: Marx and Durkheim*. Berkeley: University of California Press.
- Baehr, P. (2001). The “Iron Cage” and the “Shell as Hard as Steel”: Parsons, Weber, and the Stahlhartes Gehäuse Metaphor in the Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. *History and Theory*, 40 (2), 153-169.
- Clarke, Peter B. (2012). *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*. (Çev. Ed. İ. Çapçioğlu). Ankara: İmge Kitabevi.
- Cohen, I. (2020). Modernite. İçinde B. S. Turner (Ed.), *Sosyoloji Sözlüğü* (ss.628-634), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Coser, Lewis A. (1977). *Masters of Sociological Thought Ideas in Historical and Social Context*. USA: Harcourt Brace Jonavich, Inc.
- Çiğdem, A. (2012). *Bir İmkân Olarak Modernite Weber ve Habermas*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Doğan, M.S., Özyurt, S. & Boztoprak, G. (2009). *Sosyoloji Çarşısı*. İstanbul: Yazı Yayınları.
- Cevizci, A. (2006). *Felsefe Ansiklopedisi*. Ankara: Babil Yayıncılık.
- Giddens, A. (2001). *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*. (Çev: T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (1991). *The Condition of Postmodernity An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge: Blackwell Publishers.
- Hollinger, R. (2005). *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler Tematik Bir Yaklaşım*. (Çev. A. Cevizci). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Jenks, C. (2012). *Temel Sosyolojik Dikotomiler*. (Çev. Ed. İ. Çapçioğlu). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Kilminster, R. (2003). Alienation. İçinde W. Outhwaite (Ed.), *The Blackwell Dictionary of Modern Social Thought* (pp. 10-12), USA: Blackwell Publishing.
- Kivisto, P. (2008). *Sosyolojinin Temel Kavramları*. (Çev. İ. Çapçioğlu, Sefer Yavuz), Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Lenin, V. I. (1960). *Collected Works Volume I 1893-1894*. Moscow: Progress Publishers.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay, D. Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, M. (1894). *Capital Volume III*. Moscow: Progress Publisher.
- Marx, K. (1943). *Capital Volume I*. Delhi: The Macmillan Company of India Limited.
- Marx, K. & Engels, F. (1962). *Werke Band 23*. Dietz Verlag Berlin.

- Marx, K. (1966), *Felsefenin Sefaleti*. (Çev. E. Başar). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1973). *Grundrisse*. Penguin Books.
- Marx, K. & Engels, F. (1978). *Werke* Band 3. Dietz Verlag Berlin.
- Marx, K. & Engels, F. (1992). *Manifesto of the Communist Party*. USA: Oxford University Press.
- Marx, K. & Engels, F. (1845). *Die deutsche Ideologie (Werke Band 3, 11)*. Digitale Bibliothek.
- Marx, K. (2003). *1844 El Yazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*. (Çev. K. Somer). Eriş Yayınları.
- Reifer, T. (2020). Modernleşme. İçinde B. S. Turner (Ed.), *Sosyoloji Sözlüğü* (ss.634-636), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Ritzer, G. (2007). *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Singapore: Blackwell Publishing.
- Swedberg, R. & Agevall, O. (2005). *The Max Weber Dictionary: Key Words and Central Concepts*. Stanford: Stanford University Press.
- Turner, J. H., Beeghley, L. & Powers, C. H. (2010). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*. (Çev. Ü. Tatlıcan). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Weber, M. (1923). *Wirtschaftsgeschichte Abriss Der Universalen Sozial- Und Wirtschafts-Geschichte*. München und Leipzig: Duncker&Humblot.
- Weber, M. (1947a). *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I*. Tübingen.
- Weber, M. (1947b). *The Theory of Social and Economic Organization*. A. R. Henderson & T. Parsons (Trans.). London: William Hodge and Company Limited.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.
- Weber, M. (2001). *The Protestant Ethic and The "Spirit" of Capitalism*. London: Routledge Classics.
- Weber, M. (2007). *From Max Weber: Essays in Sociology*. H. H. Gerth & C. Wright Mills (Ed. Trans.). New York: Oxford University Press.

<https://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/ch02.htm> (E.T.: 01.10.2022)

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ'NDE LİSANS EĞİTİMİ ALAN AFRİKA KÖKENLİ ÖĞRENCİLERİN PROBLEM ALANLARI VE BAŞA ÇIKMA YÖNTEMLERİ

Merve SAYIKOĞLU UÇAR¹

Nur Hilal YILDIRIM²

Abdi GÜNGÖR³

Öz

Bu çalışmanın amacı Düzce Üniversitesi'nde eğitimine devam eden Afrika kökenli uluslararası lisans öğrencilerinin eğitim süreçlerinde yaşadıkları problem alanlarını ve bu problem alanlarına yönelik başa çıkma yöntemlerini incelemektir. Çalışma, nitel araştırma yaklaşımlarından olgubilim (fenomenoloji) deseni esas alınarak tasarlanmıştır. Araştırmanın katılımcıları Düzce Üniversitesi'nde eğitim almakta olan yaşları 19-26 arasında değişen 9 (4 kadın, 5 erkek) Afrika kökenli uluslararası lisans öğrencileridir. Örneklem belirlemede maksimum çeşitlilik ve kartopu örnekleme kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve görüşmeler odak grup görüşmesi aracılığıyla yapılmıştır. Odak grup görüşmesi sonucunda elde edilen veriler doküman haline getirilerek içerik analizi için çerçeve oluşturulmuştur. Odak grup görüşmesinde öğrencilerden elde edilen ses ve görüntü kayıtları tematik olarak analiz edilmiştir. Görüşme verileri temalar ve alt temalar şeklinde gruplandırılmıştır. Elde edilen temalar içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular; Afrika kökenli uluslararası lisans öğrencilerinin Türkiye'de eğitimleri sürecinde dilsel, ekonomik ve sosyal-kültürel alanlarda problemler yaşadıkları görülmüştür. Bunun yanında yaşadıkları bu problem alanlarına yönelik başa çıkma yöntemlerinin dini faktörler ve sosyal destek olarak belirginleştiği bulunmuştur. Elde edilen bulgular, literatür ışığında tartışılmış ve gelecek araştırmalar ve uygulamalar açısından öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası öğrenci, Problem alanları, Başa çıkma yöntemleri

PROBLEM AREAS AND METHODS OF COPING WITH THE PROBLEMS OF AFRICAN-ORIGIN STUDENTS UNDERGRADUATE EDUCATION AT DÜZCE UNIVERSITY

Abstract

The aim of this study is to examine the problem areas of African-origin international undergraduate students continuing their education at Düzce University during their education process and their coping methods for these problem areas. The study was designed based on the phenomenology pattern, one of the qualitative research approaches. The participants of the study are 9 (4 female, 5 male) African-origin international students aged between 19-26 who are studying at Düzce University. Maximum variation and snowball sampling was used in sampling. A semi-structured interview form was used as a data collection tool and the interviews were conducted through focus group interviews. The data obtained as a result of the focus group discussion were documented and a framework was created for content analysis. Audio and video recordings obtained from the students in the focus group interview were analyzed thematically. Interview

¹ Öğr. Gör., Düzce Üniversitesi, Rektörlük, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Birimi, mervesayikoglu@duzce.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9914-8544.

² Doktora Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, nur206021@ogr.duzce.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5146-2083.

³ Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, abdigungor@duzce.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7945-0906.

Bu yayına atıfta bulunmak için/Cite as: Sayikoğlu Uçar, M., Yıldırım, N.H. & Güngör, A. (2022). Düzce Üniversitesinde Lisans Eğitimi Alan Afrika Kökenli Öğrencilerin Problem Alanları ve Başa Çıkma Yöntemleri. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 654-672

data were grouped into themes and sub-themes. Obtained themes were analyzed by content analysis method. Obtained findings; It has been observed that international undergraduate students of African origin experience problems in linguistic, economic and social-cultural areas during their education in Turkey. In addition, it was found that the coping methods for these problem areas they experienced became more pronounced as religious factors and social support. The findings were discussed in the light of the literature and suggestions were presented for future studies and practice.

Key Words: International student, Problem areas, Coping methods

Giriş

Dünyada küreselleşmenin etkisiyle özellikle eğitim alanında uluslararası iş birliği ve paylaşımlar artmaktadır. Küreselleşen dünyada, savaşlar, farklı politik ve ekonomik problemler ve eğitimin bir pazar haline gelmesi gibi etkenlerle farklı ülkelerde eğitim alma imkânı bulan öğrencilerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır (Kıroğlu, Kesten ve Elma, 2010). Eğitim amaçlı uluslararası hareketliliğin en önemli bölümünü yükseköğretim oluşturmaktadır (Sağiroğlu, 2011). Türkiye hem konum hem de çeşitli imkanlar çerçevesinde eğitim alma amacıyla öğrencilerin tercih ettiği ülkeler arasına girmiştir (Kıroğlu, Kesten ve Elma, 2010). Türkiye’de Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) öncülüğünde birçok girişim ve teşvik programları kapsamında ülkemize hem lisans hem de lisansüstü eğitim almak amacıyla diğer ülkelere uluslararası öğrenciler gelmektedir (Sağiroğlu, 2011). YÖK (2022) istatistikleri incelendiğinde 2022 yılı itibariyle Türkiye’de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenci sayısının 260.151 olduğu görülmektedir. Türkiye’de uluslararası öğrenci hareketliliği kapsamında gelen öğrencilerden Afrika kökenli öğrencilerin sayısının azımsanmayacak kadar fazla olduğu görülmektedir. Afrika kökenli öğrencilerin Türkiye’de öğrenim görmelerini teşvik etmek amacıyla belli başlı eğitim politikaları yürütülmektedir. Afrika kökenli öğrencilere özel burslar ve eğitim imkanları sağlanarak bu öğrencilerin Türkiye’de nitelikli eğitim almaları desteklenmektedir (Savaşan, 2015). Bu kapsamda 2022 yılı itibariyle Türkiye’ye öğrenim görme amacıyla gelen Afrika kökenli öğrencilerin sayısı 35.372 civarında olduğu belirtilmektedir. Düzce Üniversitesi’nde ise 2022 yılı itibariyle Afrika kökenli öğrenci sayısının 490 olduğu bilinmektedir (YÖK, 2022). Türkiye’de desteklenen ve geliştirilmesi istenilen uluslararası öğrenci hareketliliğinin devamlılığı ve gelen öğrencilerin memnuniyetleri için öğrencilerin problem alanlarının tespit edilip önleyici ve geliştirici müdahalelerin yapılması oldukça önemlidir. Yaşanılan problemlerin öğrencilerin hem ruh sağlığı açısından hem de uluslararası hareketliliğin devamı nedeniyle araştırılması önem arz etmektedir. Literatür incelendiğinde farklı ülkelere eğitim amaçlı giden öğrencilerin karşılaştıkları çeşitli problemlerin olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, sosyalleşme, akademik, ekonomik, barınma, memleket özlemi, farklı bir dili anlamak ve anlaşılma, kabul görmek, uyum sağlamak bu problemler arasında gösterilebilir (Güçlü, 1996; Gebhard, 2012: 159; Dziwornu, Yakar ve Temurçin, 2016; Yardımcıoğlu, Beşel ve Savaşan, 2017; Torun ve Bozkurt, 2018; Topal ve Tauscher, 2020). Bunun yanında öğrencilerin yaşadıkları problem alanlarına yönelik kullandıkları başa çıkma yöntemlerinin ortaya çıkarılması da oldukça önem arz etmektedir. Öğrencilerin kullandıkları başa çıkma yöntemlerinin belirlenmesinin problem alanlarının çözümüne yönelik fikir sağlayacağı düşünülmektedir. Uluslararası öğrencilerin başa çıkma yöntemleri olarak marjinalleşme deneyimlerine direnerek eylemlilik geliştirme ve dirençli hale gelme, romantik ilişki ve yakın arkadaşlıklar kurarak sosyal destek sağlama, dini ritüellerden yardım alma, uzaktaki aile bireyleriyle telefon görüşmeleri yaparak özlem gidermek ve iyi hissetmeye çalışmak (Musıvıngoza, 2020; Oghenerhoru, 2020) gibi stratejiler geliştirmekte oldukları görülmektedir. Bu araştırma Türkiye’de lisans eğitimine devam eden Afrika kökenli öğrencilerin problem alanlarını belirleyip, ilgili kurumlara veri sağlayıp önerilerde bulunmak açısından önemlidir. Bu araştırma ile Düzce Üniversitesi’nde 2020-2021 yarıyılında öğrenim görmekte olan Afrika kökenli öğrencilerin problem alanlarına dikkat çekerek ve başa çıkma yöntemlerini açığa çıkararak alanyazına önemli bir katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bunun yanında Türkiye’de uluslararası öğrenci hareketliliğinin yükseköğretimde yaygınlaşacağı göz önünde

bulundurulduğunda, uluslararası öğrencilerin problem alanlarının belirlenmesi ve önleyici tedbirler ile yaşam kalitelerinin ve memnuniyetlerinin artırılması ve akademik başarılarının desteklenmesi adına bu araştırmanın önemli bir katkısı olacaktır. Eğitimine devam eden uluslararası öğrencilerin gerek eğitim süreçlerinin gerekse ülkemize kültürel ve sosyal olarak adapte olabilmeleri için karşılaştıkları sorunların ve bu sorunlarla nasıl baş edebildiklerini bilimsel metotlarla araştırmak önleyici ve iyileştirici uygulamaların belirlenmesi açısından oldukça faydalı olacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Eğitim alanında uluslararası hareketliliğin en yaygın olduğu dönem üniversite süreci olarak bilinmektedir. Dünyada pek çok ülke kendi ülkelerine eğitim amacıyla öğrencilerin gelmesini özendirici politika ve stratejiler izlemektedir. Türkiye’de son yıllarda özellikle uluslararası öğrenci hareketliliği için çeşitli politika ve stratejiler uygulamaktadır. Bunun sonucunda Türkiye’de yükseköğrenim amaçlı uluslararası öğrenci sayısında çok büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Bu önemli gelişmelere paralel olarak yükseköğretim sistemi uluslararasılaşmaya başlamıştır. Türkiye’ye eğitim amacıyla gelen öğrencilerin sayısı gittikçe artmaktadır. Bu öğrenciler çoğunlukla Balkan ülkeleri, Türk Cumhuriyetleri, Afrika ülkeleri ve Ortadoğu ülkelerinden gelmektedir (Snoubar, 2015). Uluslararası öğrencilerin Türkiye’yi tercih etme sebeplerine bakıldığında farklı kültürleri keşfetme isteği, Türkiye’nin jeopolitik konumu, tarihsel miras, akademik kalite, kültürel, dini ve etnik yakınlıklar, burs imkanları gibi sebepler olduğu görülmüştür (Kondakçı, 2011; Özoğlu vd. 2015).

1.1. Problem Alanları ve Başa Çıkma

Yurtdışında eğitim almanın belli başlı zorlukları bulunmaktadır. İnsan, alıştığı coğrafyadan farklı bir yerde olduğunda yabancılaşma, sevdiklerinin yanında olmaması nedeniyle pişmanlık ve özlem gibi duygular yaşayabilmektedir (Wenhua ve Zhe, 2013). Uluslararası öğrencilerin eğitim süreçlerinde eğitimlerini ve genel deneyimlerini etkileyebilecek bir dizi uyum sorunu yaşadıklarına dair kanıtlar bulunmaktadır. Literatürde uluslararası öğrencilerin sorunlarını anlamaya yönelik birçok çalışma bulunmaktadır. Uluslararası öğrencilere yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında; öğrencilerin dil problemleri, akademik performans, sosyal uyum alanları (Huntley, 1993), sosyal etkileşim ve yeni yaşamlarına karşı duygusal tepkilere bağlı olarak zorluklar yaşadıkları belirtilmiştir (Gebhard, 2012: 163). Bunun yanında sadece Afrika kökenli uluslararası öğrencilerin eğitim süreçlerinde yaşadıkları problem alanlarını inceleyen çalışmalarda öğrencilerin kültürel farklılıklar, sosyal ve dini nedenler, çalışma izni alamama (Dziwornu, Yakar ve Temurçin, 2016), sosyo-kültürel, kişisel, psikolojik ve akademik zorluklar (Musıvıngoza, 2020) yaşadıkları bulunmuştur. Türkiye’de öğrenim gören uluslararası öğrencilere yönelik yapılan çalışmalarda da öğrencilerin benzer problemlerle karşı karşıya kaldıkları görülmüştür. Öğrencilerin iletişim, dil, konaklama, kültürel konular, sağlık alanı ve sosyal etkileşim faaliyetleri (Titrek vd., 2016), akademik yazma becerilerinin yeterince kazanılamaması, profesörlerle yeterince iletişim kurulamaması ve lisansüstü eğitim programlarının uluslararası eğitim bağlamına uygun olmaması (Alpaydın, 2018: 90), ten renklerinin farklılığı, rahatsız edici sorular sorulması, yerel halkın ve öğrencilerin olumsuz tutumu (Yardımcıoğlu, Beşel ve Savaş, 2017), ayrımcılık, dış görünüş farklılığı, yalnızlık (Topal ve Tauscher, 2020) gibi çeşitli problem alanlarıyla karşılaştıkları görülmüştür. Sonuç olarak Türkiye’de eğitim amacıyla bulunan Afrika kökenli öğrencilerin uyum süreçlerinde kültürel, sosyal, psikolojik ve dil açısından çeşitli problemlerle karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Karşılaşılan problemler öğrencilerin eğitimlerini yarıda bırakmalarına ve ülkelerine dönmelerine neden olmaktadır (Özoğlu, Gür ve Coşkun, 2012; Dziwornu, Yakar ve Temurçin, 2016). Uluslararası öğrenci hareketliliğinin Türkiye için önemi düşünüldüğünde, öğrenci hareketliliğinin yaygınlaşması ve devamı için süreç içerisindeki öğrencilerin problem alanlarının belirlenip bu doğrultuda çalışmalar yapılmasının oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Başa çıkma, uyum sürecinde önemli bir faktördür ve bireyin durumla ilgili değerlendirmesini etkileyebilmektedir (Folkman, Newman, Lamb ve Shipley, 1986; Boerner, 2004). Başa çıkma, kişinin mevcut ve ulaşılabilir kaynaklarını aşan belirli iç ve/veya dış talepleri yönetmek için kişinin kullandığı bilişsel ve davranışsal çabalarını ifade eder (Lazarus ve Folkman, 1984). Literatürde çeşitli başa çıkma stratejileri tanımlanmıştır. Folkman ve Lazarus (1980), başa çıkmanın sıkıntıya neden olan sorunları değiştirmek ve yönetmek (problem odaklı başa çıkma) ve soruna verilen duygusal tepkileri düzenlemek (duygu odaklı başa çıkma) olmak üzere iki ana boyutta ele almıştır. Endler ve Parker (1990), görev odaklı, duygu odaklı ve kaçınma odaklı olmak üzere üç boyutlu bir yapı önermiştir. Görev odaklı, sorunu çözmeyi, bilişsel yeniden yapılandırmayı veya durumu değiştirmeyi amaçlayan aktif başa çıkma stratejilerini tanımlar. Duygu odaklı başa çıkma, stresi azaltmaya yönelik duygusal tepkileri içerir. Kaçınma odaklı başa çıkma, dikkatin dağılması gibi stresli durumlardan kaçınmayı amaçlayan etkinlikleri ve bilişsel değişiklikleri içerir (Endler ve Parker, 1990). Bunun yanında dini başa çıkma stratejisi ise kişinin karşılaştığı problemlerle mücadele sürecinde kendi dini inanç kaynaklarını kullanmasını ifade etmektedir (Pargament, 2001). Dini başa çıkma stratejileri, Tanrı'dan manevi destek arayışı, başkalarına dini yardım (Pargament, 2005); dua, ahirete iman ve sabır (Eryücel, 2013) olarak belirlenebilir. Olumlu başa çıkma stratejileri, kendini tanıma ve başkalarını daha iyi anlama, genişletilmiş bir dünya görüşü, yardım arama davranışı, kişilerarası ilişkilerin genişlemesi ve problemlerden kurtulmayı içerir (Lee, Koeske ve Sales, 2004). Olumlu başa çıkma stratejilerinin kullanılması uluslararası öğrencilerin uyumu üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (Wang, 2009). Uluslararası öğrencilerle yapılan çalışmalardan elde edilen kanıtlar, başa çıkma stratejilerinin uyum, yaşam doyumu ve akademik performans gibi konuları etkilediği görüşünü desteklemektedir (Struthers vd., 2000). Uyumsuz başa çıkma stratejilerinin ise sağlık açısından olumsuz sonuçları olabileceği belirtilmiştir (Pritchard vd., 2007). Bunun yanında başa çıkma stratejileri iyi oluş ile ilişkili bulunmuştur (Larsson, Nordin ve Nygren, 2016). Bu açıdan bakıldığında öğrencilerin problem alanlarının ne olduğunun belirlenmesinin yanında, öğrencilerin problemleriyle nasıl baş ettiğinin de oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada problem durumları ve başa çıkma yöntemleri bir arada ele alınmıştır.

Mevcut çalışma Düzce Üniversitesi'nde lisans eğitimi alan Afrika kökenli uluslararası lisans öğrencilerinin problem alanlarını ve başa çıkma yöntemlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma uluslararası öğrencilere yönelik yapılan diğer çalışmalarla paralellik gösterse de Düzce Üniversitesi'nde eğitim gören aynı zamanda sadece Afrika kökenli uluslararası öğrencilerle çalışmanın yapılması ve nitel araştırma yöntemleri içinde yer alan odak grup görüşme yönteminin tercih edilmesi nedeniyle literatüre anlamlı bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma bir nitel araştırma olup kişilerin deneyimleri, algıları ve sürece yönelik anlamları incelendiği için olgubilim (fenomenoloji) çalışması olarak yürütülmüştür. Fenomenolojik çalışma birden fazla kişinin bir fenomen veya kavramla ilgili deneyimlerinin ortak anlamını tanımlamaktadır (Creswell, 2015:77). Bu çalışma Afrika kökenli uluslararası lisans öğrencilerinin problem alanları ve başa çıkma yöntemlerini araştırmak üzere betimleyici bir yaklaşım izlenerek yürütülmüştür.

2.2. Çalışma Grubu ve Veri Toplama Süreci

Araştırmada odak grup görüşmesi yöntemi ile veri toplanmıştır. Odak grup görüşmesi ılımlı ve samimi bir ortamda önceden belirlenmiş bir konu hakkında algıları elde etmek amacıyla dikkatle planlanmış bir tartışmalar serisi olarak tanımlanmaktadır (Kreuger ve Casey, 2000:4-5). Odak grup

sürecinde katılımcılar diğer katılımcıların tepkilerini ve yanıtlarını duyarlar, buradan hareketle daha önce dile getirdikleri görüşlerine eklemeler yaparlar (Patton, 2002). Düzce Üniversitesi Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı aracılığıyla 2021 yılı itibarıyla Afrika kökenli öğrenci sayısının 166 olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu çalışma 2020-2021 eğitim öğretim yılında bahar döneminde Düzce Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan Afrika kökenli uluslararası lisans öğrencileriyle yürütülmüştür. Örneklem seçiminde maksimum çeşitlilik ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmasındaki amaç; çeşitlilik gösteren durumlar arasında ortak bir olgu olup olmadığının açığa çıkarılması ve bu çeşitliliğe göre problemlerin farklı yönlerinin ortaya koyulmasının amaçlanmasıdır. Kartopu örnekleme kullanılmasındaki amaç ise daha zengin bilgi kaynağı olabilecek öğrencilerin belirlenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu bağlamda çalışmaya dahil edilen öğrencilerin seçiminde cinsiyet, yaş, sınıf ve kaç yıldır Türkiye'de buldukları dikkate alınmıştır. Araştırma kapsamında 4 kadın 5 erkek olmak üzere 9 Afrika kökenli öğrenci ile görülmüştür. Öğrencilere ait bilgiler Tablo-1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Bilgiler

Kod Adı	Cinsiyet	Yaş	Ülke	Türkiye'de Bulunma Süresi	Okuduğu Bölüm	Sınıf	Kaldığı Yer
Ö1	Kadın	24	Ruanda	3 Yıl	Tıp Fakülte.	2	Yurt
Ö2	Kadın	20	Somali	1 Yıl	İktisat	1	Yurt
Ö3	Kadın	19	Somali	4 Ay	Hazırlık	-	Ev
Ö4	Kadın	20	Somali	2 Hafta	Hazırlık	-	Ev
Ö5	Erkek	26	Ruanda	4 Yıl	İlahiyat	2	
Ö6	Erkek	20	Somali	2.5 Yıl	İktisat	2	Ev
Ö7	Erkek	21	Somali	2 Yıl	U.A. Ticaret ve Finans	1	Ev
Ö8	Erkek	20	Cibuti	1 Yıl	U.A. Ticaret ve Finans	1	Ev
Ö9	Erkek	23	Ruanda	3 Yıl	Tıp Fakülte.	2	Yurt

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada nitel veri toplama yöntemlerinden odak grup görüşmesi yöntemi kullanılmıştır. Literatür taramasında benzer araştırmalar incelenerek görüşme formu oluşturulmuştur. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formlarıyla elde edilmiştir. Yarı-yapılandırılmış görüşme, araştırmacıya görüşme sürecinde ek soru sorma imkânı verdiği için tercih edilmiştir. Görüşme öncesinde araştırmacılar tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu ile öğrencilerin demografik bilgileri elde edilmiştir. Öğrenciler görüşme öncesinde kişisel veri toplanacağından 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ve ilgili mevzuat uyarınca kişisel verileri korumak amacıyla gerekli tüm tedbirlerin alınacağı ve gerekli her türlü yükümlülüğün özenle yerine getirileceği, çalışmaya katılımın gönüllülük esasına dayandığı, kimliklerinin gizli tutulacağı, kişisel rahatsızlığa sebep olacak bir unsur bulunmamasına karşın rahatsız hissetmeleri durumunda katılmaktan vazgeçme haklarının olduğuna dair bilgilendirilmiştir. Odak grup görüşme sürecinde ilk olarak katılımcılara Türkiye'ye uyum

sürecinde yaşadıkları problemlerin neler olduğu sorulmuştur. İkinci ana başlık ise yaşadıkları bu problemlerle nasıl baş ettikleridir. Böylece Afrika kökenli öğrencilerin Türkiye'ye uyum sürecinde yaşadıkları problemlere ilişkin açıklamalar ve örnekler, aynı zamanda başa çıkma yöntemlerine yönelik bilgiler elde edilmiştir. Görüşme, Düzce Üniversitesi Rektörlük binasında Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı psikolojik danışma ve rehberlik odasında, u düzeni oluşturularak yapılmıştır. Görüşme öğrencilere konu ve süreç hakkında bilgi verilerek kendilerine uygun zamanda, samimi bir sohbet ortamında gerçekleştirilmiştir. Görüşme sırasında öğrencilerden alınan yazılı onay dahilinde ses ve görüntü kaydı ile görüşme kayıt altına alınmıştır. İdeal bir odak grup görüşmesi için yeterli sürenin 1-2 saat aralığında olması gerektiği ve her katılımcının ortalama 10 dakika süreye sahip olması gerektiği bilinmektedir (Kitzinger, 1995). Bu doğrultuda gerçekleştirilen odak grup görüşmesi katılan öğrenci başına ortalama 9-10 dakika olacak şekilde toplamda 96 dakika sürmüştür. Araştırmaya katılım gösteren öğrencileri ifşa edecek bilgilere yer verilmemiş ve analiz ve bulgular dahilinde öğrencilerin ad-soyadlarına yer vermek yerine Ö-1, Ö-2... şeklinde kodlanmıştır. Görüşme boyunca öğrencileri yönlendirici ifadelerden kaçınılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada odak grup görüşmesi sonucunda elde edilen veriler doküman haline getirilerek içerik analizi için çerçeve oluşturulmuştur. Odak grup görüşmesinde öğrencilerden elde edilen ses ve görüntü kayıtları tematik olarak analiz edilmiştir. Görüşme verileri temalar ve alt temalar şeklinde gruplandırılmıştır. Elde edilen temalar içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir.

2.5. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

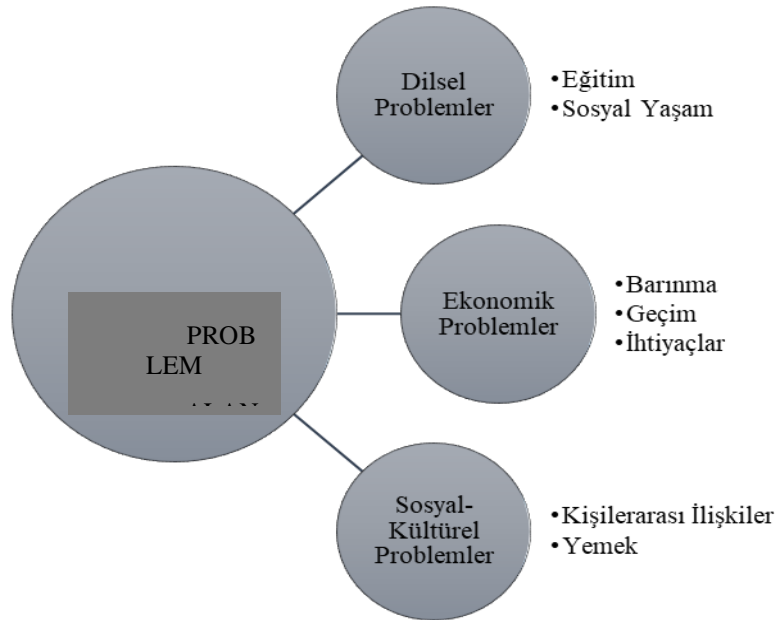
Nicel araştırmalarda “geçerlilik” ve “güvenilirlik” terimleri kullanılmasının yanında birçok yazar ve araştırmacı nitel araştırma için geçerlilik ve güvenilirlik yerine “inandırıcılık”, “aktarılabirlik” gibi terimleri tercih etmişlerdir (Corbin ve Strauss, 2008). Nitel araştırmada güvenilirlik araştırmanın benzer katılımcılarla benzer koşullarda tekrarlanması durumunda elde edilecek sonuçların benzer olması şeklinde açıklanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Geçerlilik ise araştırmacının ele alınan olguyu yansız bir biçimde gözlemlemesi ve aktarması anlamına gelmektedir. Bu araştırmanın geçerliliğinin sağlanması için öğrencilerden yazılı izin alınarak görüşmelerin ses ve görüntü kaydı alınmıştır. Bütün süreçte tüm öğrencilerin isimleri kodlanarak öğrencilerin gizliliği korunmaya çalışılmıştır. Görüşme kayıtlarının bizzat araştırmacılar tarafından deşifre edilmesi, öğrencilerin cevaplarına ilişkin doğrudan alıntılar verilmesi stratejileri izlenerek araştırmanın geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında bulguların tutarlı ve anlamlı olması ve literatür incelemesine bağlı olarak benzer araştırmalardan elde edilen bulgularla benzerlik göstermesi araştırmanın geçerliliğini desteklemektedir (Merriam ve Tisdell, 2015; Başkale, 2016: 24; Arastaman, Fidan ve Fidan, 2018: 37-75).

Görüşmenin araştırmacıların her ikisi tarafından gerçekleştirilmesi ve aynı biçimde ölçülmesi ile araştırmanın iç güvenirliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Görüşmelerin deşifresi iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı incelenmiş ve elde edilen temalar karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda araştırmacıların görüşme içeriklerinden aynı temaları elde ettikleri anlaşılmıştır. Araştırmanın güvenilirliği için araştırmacı üçgenleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmacı üçgenleme yöntemi verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanmasında birden fazla araştırmacının katılımıyla nitel araştırmalarda iç geçerliliği arttırmak için kullanılan bir yöntemdir (Holloway ve Wheeler, 1996; Houser, 2015). Her bir araştırmacı araştırmanın görüşme, veri analizi ve yorumlamasında yer almıştır. Bunun yanında araştırmanın yöntemi, analizi ve elde edilen sonuçlara ayrıntılı ve anlaşılır bir biçimde yer verilmiştir. Araştırmanın güvenilirliği açısından uzman ile değerlendirme toplantısı yapılmıştır. Görüşme kayıtlarının deşifre işlemleri bizzat araştırmacılar tarafından yapılmış ve elde edilen analizler

uzman görüşüne sunulmuştur. Araştırmacılar tüm süreçleri uzmana sözel olarak aktarmış ve ham verileri, bulguları ve sonuçları uzmana sunmuştur. Uzman incelemesinden sonra geri bildirimler alınarak araştırma tamamlanmıştır. Katılımcılara ait demografik bilgilere yer verilerek katılımcılar açık ve detaylı bir şekilde tanımlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın iç güvenilirliği yorumlamalar doğrudan alıntılarla desteklenerek artırılmaya çalışılmıştır. Elde edilen temalara göre verilerin sınıflandırılması aşamasında araştırma sonuçları Afrika kökenli öğrenciler, problem alanları ve başa çıkma tarzları hakkında yapılan benzer çalışmalarla ilişkilendirilmiştir (Merriam ve Tisdell, 2015; Arastaman, Fidan ve Fidan, 2018: 38). Katılımcıların ana dili Türkçeden farklı bir dil olduğundan bu çalışmada, katılımcıların görüşme boyunca kullandığı ifadeler ve cümleler olduğu gibi aktarılarak araştırmacı yanlılığı önlenmeye çalışılmıştır.

3. BULGULAR

Afrika kökenli öğrencilerin Türkiye’de eğitim sürecinde yaşadıkları problem alanlarına dair elde edilen bulgular “dilsel, ekonomik, sosyal-kültürel” şeklinde 3 alt temada açıklanmıştır. Dilsel problemler alt temasında öğrencilerin eğitim ve sosyal yaşam problemlerine yer verilmiştir. Ekonomik problemler alt temasında öğrencilerin barınma, geçim ve ihtiyaçlar problemlerine yer verilmiştir. Sosyal-kültürel problemler alt temasında öğrencilerin kişilerarası ilişkiler ve yemek problemlerine yer verilmiştir. Araştırmada ortaya çıkan Afrika kökenli öğrencilerin problem alanlarına dair temalar ve alt temalara Şekil-1’de yer verilmiştir.

Şekil 1. Afrika Kökenli Öğrencilerin Türkiye’de Eğitim Sürecinde Yaşadıkları Problem Alanları

3.1. Problem Alanları

3.1.1. Dilsel problemler

Yurtdışından gelen Afrikalı öğrenciler eğitim sürecine başlamadan önce yaklaşık bir sene Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÖMER)’nde dil eğitimi almaktadır. Dil eğitimlerini başarıyla tamamlayan öğrenciler bölümlerine devam etmektedir. Bu kapsamda öğrenciler aldıkları dil eğitimiyle ilgili çeşitli problem alanlarından bahsetmişlerdir. Genel olarak öğrenciler, Tömer’de alınan dil eğitiminin eğitim dili açısından yeterli gelmediğini ve dersleri anlamakta zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bunun sonucu olarak akademik başarı seviyelerinin de düşük olduğunu

ifade etmişlerdir. Türkiye’de henüz 2 haftadır bulunan iki öğrenci bu konuda henüz herhangi bir problem yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Afrika kökenli öğrencilerin dil konusunda yaşadıkları problemlerin daha açık aktarılabilmesi açısından, görüşme esnasında kullandıkları cümleler/ifadeler olduğu gibi aktarılmıştır. Konu ile ilgili örnek ifadeler şu şekildedir:

Ö1: “Tömer Türkçe ve eğitim Türkçe çok farklı. Yani Tömer Türkçe biraz konuşma diliyle sadece konuşmayla alakalı ama sınıfta biraz farklı. Yani tipta benim ilk dersim çok zordu. Yani hiçbir şey duymuyordum. Bir de hocalarda sık anlatıyor. Yani çok farklı hızlı yani benim için çok zor idi. Yani 1 ay falan hiç çözemedim ama. En zor problem benim için buydu.”

Ö9: “Mesela yüksek not almak çok çalıştım ya da alıştım. Mesela 80-90 ama burada yani düşük aldım. Mesela hoca ders anlatırken sadece sanki Türk öğrenciler var gibi ders anlatıyor. Bir de yabancıyı önemsiyorsa biz de yüksek puan alabiliriz.”

Ö3: “Sadece 2 haftadır buradayım. Hazırlık yapıyorum. O yüzden hiçbir sıkıntı görmedim. Her şey yolunda.”

Son yıllarda yaşanan koronavirüs salgınının sonucu olarak eğitimin çevrimiçi yürütülüyor olması uluslararası öğrencilerin dersi etkili dinleme ve anlama aynı zamanda sınavlarda başarı gösterme açısından problemler ortaya çıkardığı görülmüştür. Eğitim dili konusunda hali hazırda problem yaşayan öğrenciler salgın döneminde derslerin çevrimiçi platformlara taşınması ile dersi veren öğretim üyesine doğrudan ulaşamamak ve çevrimiçi sınavlarda zaman problemleri yaşadıklarını belirtmişlerdir. Konu ile ilgili örnek ifadeler şu şekildedir:

Ö2: “İlk defa Türkiye’ye koronadan geldik 2021 Martta. Okul uzaktan eğitim başlamıştı. Tömerden uzaktan eğitimi bitirmiştik. Bir yere kadar kazanmıştım ama en zor bir daha en sorusu vardı yani aynı gibi değildi Türkçe öğrenmekten bide eğitimde konuşmaktan hocamla ilk defa konuşmuştum yani en zoru benim için uzaktan eğitim. Türkiye’de uzaktan eğitim ama bir şey ilk defa derslere girdim çok zor oldu. Çünkü yani hazırlıktan bir daha eğitimden yani Türkçeden aynı değil. Uzaktan eğitimde hocaları göremedim yani bir şey anlamadım hiç dersleri anlamadım.”

Ö9: “Mesela şimdi online sınav yapıyoruz. Bir soru 1 dakika oluyor. Düşünerek süre bitiyor. Yani uydurarak seçiyorum. Bu olabilir ama neden çünkü süre az bir de anlamak zor geliyor bir de bence bu sorun yabancılar için hepimiz için böyle.”

Afrikalı öğrencilerin aldıkları dil eğitiminin sosyal yaşam alanlarında da yeterli işlevsellikte olmadığı belirtilmiştir. Öğrencilerin sosyal bazı kuralları öğrenmede ve uyum sağlamada zorluk yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu bulgulardan en göze çarpanı ev, apart gibi sözleşme yapılması gereken durumlarda dil sorunundan kaynaklı sözleşme içeriklerini tam olarak anlayamamaları ve buna bağlı olarak çeşitli mağduriyetler yaşamaları durumudur. Bu açıdan bakıldığında yasal haklarını da tam olarak bilmedikleri anlaşılmıştır. Bu bulgulara dair örnek ifadeler şu şekildedir:

Ö2: “Öyle bir şey var yani. Yani Türkiye kuralları bilmiyorsun. Yani her ev bir kural var dimi? O kuralı bilmiyorsun Afrika’dan geldin ve 5 sene süreli sözleşme imzalattılar. 5 sene kal dediler. İlk defa geliyorsun bir sıkıntı görmüştüm. Türkiye kuralları ev kuralları yurt kuralları anlamamıştım. Mesela Türkiye’ye yeni gelenler bilmiyorlar yani. Yeni gelenler bilmiyorlar.”

Ö7: “Ev durumunda sözleşme yapıyorsun. Böyle ev alırken internet sözleşme şeyi var yapacaksınız. Öyle bir sıkıntılı eğer sözleşmeniz bitmeden önce yani şöyle bir şey istemiyorum, bırakacağım çıkacağım eğer dersiniz çok zor olacak. Kalmadığım zamanın parasını istiyorlar.

Bunun yanında Afrikalı öğrenciler Türkiye’ye ilk geldikleri zamanlarda Türkçe bilmedikleri için çeşitli yaşam alanlarında zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Öğrenciler akademik, toplumsal, kültürel ve sosyal yaşam alanlarında yaşadıkları durumları uygun bir dille ifade edemediklerini, verilen cevapları anlamadıklarını ve başlangıçta bilgilendirmeler noktasında eksiklikler yaşadıklarını belirtmişlerdir. Kendilerine tercümanlık yapan bazı kişilerin yanlış veya hatalı bilgi verdiklerini bunun sonucunda da çeşitli sorunlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bulguya ilişkin örnek ifadeler aşağıda yer verilmiştir:

Ö7: “En çok sıkıntılı şey tercümanlık yapan öğrenciler geliyor. İlk geldiğimde bazı arkadaşlar tercümanlık ettiler bana. Bazen saklıyorlar yani. Tam doğru söylemiyorlar. “

Genel olarak öğrencilerin dil ile ilgili yaşadıkları problemler doğrultusunda TÖMER’den aldıkları dil eğitiminin yetersiz olduğu ve buna bağlı olarak sosyal ve akademik alanlarda çeşitli mağduriyetler yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında salgın döneminde eğitimin çevrimiçi olmasından dolayı eğitimde kullanılan dili anlayamama ve çevrimiçi sınavlarda dile tam hakim olmadıklarından dolayı sınav süresinin yetmemesi gibi akademik problemler yaşadıkları bulgularına ulaşılmıştır.

3.1.2. Ekonomik problemler

Afrika kökenli öğrencilerin ekonomik alanlarda yaşadıkları problemleri barınma, geçim ve ihtiyaçlar olarak sınıflandırmak mümkündür. Öğrenciler, barınma ihtiyacının karşılanması probleminden söz ederken barınma konusunda kiralık ev gibi daha farklı alternatifler istemelerine karşın yurt haricinde kalacak bir yer seçeneklerinin kısıtlı olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumun sebebi olarak ev kiralarının yüksek olmasını belirtmişlerdir. Bulgulara ilişkin örnek ifadeler aşağıda yer almaktadır.

Ö7: “Ev kirası da bazen çok geliyor. Her ay 1000 TL iki kişi 1200 TL öderken bana zor geliyor sizde biliyorsunuz. Yemek istiyor, öğrencidir, üniversite ödemem lazım.”

Ö1: “Mesela yani biz hepimiz yurttan kalmak zorunda değiliz. Bazen insanlar dışarıda kalabilir.

Geçim alanında ise Türkiye’deki ekonomik dalgalanmalardan dolayı burslarının/gelirlerinin temel geçim ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığını ve burs bulmakta zorlandıklarını belirtmişlerdir. Bunun yanında burs almayan ve kendi ekonomik imkanlarıyla geçinen bir öğrenci ekonomik durumunun yeterli olduğunu belirtmiştir.

Ö5: “İlk geldiğimizde problem yoktu Bildiğiniz üzere Türkiye ekonomisi dolar üzerinden hareket ediyor öyle diyim. İşte şimdi elhamdulillah burs alıyoruz. Çünkü şükretmemiz lazım almayanlarda var ama yetmiyor. Çünkü masraf çok olur.”

Ö3: “Bir de kendimin bursu yok. Burs almaya çalışıyorum. Hala bulamadım. En önemli şey burs bulmak.”

Ö2: “Ekonomik anlamda problem yaşamadım. Çünkü ben burslu değilim yani. Kendim kendime yani bana yeterli geliyor.”

İhtiyaçlar alanında ise öğrenciler ders kitaplarının ücretlerinin yüksek olmasını, farklı mevsim koşullarına uygun giyim ürünlerinin (mont, bot, ayakkabı vs.) pahalı olmasını belirtmişlerdir.

Ö9: “Türkiye de biliyorsunuz 4 mevsim var. Her mevsimin kendine göre kıyafeti var. Mesela kış mevsimi kıyafeti çok pahalı. Ayakkabı pahalı. Burslu öğrenciler için gerçekte kıyafet giyemiyorlar çünkü bir ceket 300, ayakkabı 200 o da. Mesela burslu bir öğrenci nasıl yapabilir.”

Ö9: “Öğrenci olduğumuz için kitaplar var ya kitaplar çok pahalı. Ben bir de bu arkadaşımız tıp okuyor ama kitapsız ders çalışıyoruz. Çünkü bir kitap 100-200. yani ders kitapları bize lazım. İhtiyacımız var. Bir de kitap almak yerine internetten bir de ders çalışmayı tercih ederim. Kitaplar pahalı ve bulmak zor. İstanbul gitmek zorunda Ankara ya da başka bir yere yabancılar için üniversite kolay bir şekilde bize kitap bulursa gerçekten ders çalışmak daha güzel olur yani.”

Öğrenciler uçak biletlerinin fiyatlarının yüksek olmasından dolayı Türkiye’ye geldikleri zamandan bugüne kadar ülkelerine dönme fırsatı bulamadıklarını problem olarak belirtmişlerdir. Buna bağlı olarak aile ve memleket özlemi çektiklerini belirten öğrenciler bu problem dolayısıyla akademik ve sosyal yaşantılarında motivasyonsuzluk, ailelerine dair endişe, kaygı gibi sıkıntı verici duygular yaşadıklarını belirtmişlerdir. Uçak biletlerinin fiyatlarının yüksek olmasına bağlı olarak eğitim süresi boyunca tatiller de dahil olmak üzere ülkelerini ziyaret edemediklerini, aile üyelerinin vefatı gibi durumlarda dahi maddi yetersizliklerden dolayı ülkelerinde bulunamadıklarını vurgulamaktadırlar. Bu bulgulara dair örnekler aşağıdaki gibidir:

Ö9: “Ülkemize geri dönmek için mesela anne babamızı nasıl hayat nasıl iyi mi bi de bu bizim için zor geliyor. Bi de ders çalışmaya engel oluyor. Mesela sınavdan sonra görüyoruz Türk arkadaşlarımız onların ailesine gidiyorlar biz de düşünüyoruz biz ne zaman gidecez yalnız büyük bi sıkıntı psikolojik bi sıkıntı. Biz de yani mesela ben 3 sene oldu 3 sene çok zor hiç gitmedim yani eğer 1 sefer ya da 2 sefer gidersem ders çalışmaktan moral yani geri gelebilir ama hepimizin bu büyük bir problem.”

Ö1: “Biz burdayız ama ailemiz yani sağlıklı mı hayat bazı arkadaşlarımız aileleri vefat ediyor babası ya da anne ya da kardeş yani vefat edebiliyor mesela Ruanda arkadaşlarımız iki arkadaşımızı onların aileler vefat etmişler yani onlara gitmemizi yani öyle bi şans yok ama istiyorlar yani aileleri nasıl diye yani onları öyle bi nasıl diyim yani imkan aileleri görmeyi imkan edebilsinler.”

Ö5: “Aslında bu çok büyük bir sıkıntı. Aramızda bi kaç arkadaşım var onlar derslerini bıraktılar geri döndüler Ruanda’ya. Etkileniyoruz tabi ki ondan sonra hiçbir şey öğrenemezsin.”

Anlaşıldığı üzere ekonomik nedenlerden dolayı ülkelerine gidip ailelerini görememek ve bunun sonucunda oluşan aile özlemi öğrencilerin eğitim hayatlarını sonlandırıp ülkelerine geri dönmelerine neden olabilmektedir. Aynı zamanda belirtilen bu durum öğrencilerin Türkiye’de kendilerini yalnız hissetmelerine neden olmaktadır.

3.1.3. Sosyal-kültürel problemler

Afrikalı öğrenciler sosyal-kültürel problemlere dahil edilebilecek şekilde eğitim gördükleri sınıf ortamında tek Afrika kökenli öğrenci olmalarından dolayı yalnızlık, sosyal destek sisteminden

mahrum kalmak gibi problemler yaşadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca sınıfta özellikle arkadaşlık kurmakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Bulgulara ilişkin örnek ifadeler şu şekildedir:

Ö9: “*Dersimizde sınıfta tek Afrikalı öğrencileriz yani yakın bir Afrikalı arkadaşımız olması gerekiyor.*”

Ö1: “*Sosyal hayatla ilgili en sıkıntı sınıfta, bilmiyorum yani belki tıp olduğu için sıkıntılı ama yani sadece yabancı arkadaşlar var ama Türk arkadaşına ihtiyacım var ama olmuyor bilmiyorum yani nasıl olmuyor ama 2 sene oldu ama arkadaş yok yani ama diğer alanlarda falan çok var yani.*”

Bunun yanında öğrencilerin, Afrika kökenli olmalarından dolayı maruz kaldıkları bazı problemler mevcuttur. Kişilerarası ilişkiler alt teması altında öğrencilere dış görünüşleri ile ilgili rahatsız edici sorular sorulması, fotoğraf çekilmek istenmesi, uygun olmayan kelimelerin kullanılması ve esprilerin yapılması gösterilebilir. Bu durum öğrencilerin üniversite yaşamına ve Türkiye’ye ait hissedememelerini ve farklı olduklarını hissetmelerine yol açmaktadır.

Ö9: “*Bazı Türk arkadaşlarımız kötü şaka yapıyorlar. Mesela zenci derken bize ırkçılık gibi geliyor. O kötü bir kelime kullanırken içinde kötü hissettiriyor. Yani bazı bölgeden geçerken çok bakıyorlar yani sanki ilk defa bir Afrikalı kişi gördüler. O kötü bir şey. O şaka güzel bir şaka değil. Zenci kelimesi küfür gibi yani.*”

Ö2: “*İlk defa geliyorsun yani beyaz insanlar görüyorsun. Mesela Türk insanlar da Afrikalı insanlar ve siyah insanlar bu dünyada var belki insanlar bilmiyorlar. Merkeze gittim bi kız bana beraber fotoğraf çekebilir miyiz dedi şaşırmıştım. Sanki ilk defa siyah insan görüyor gibi. Mesela şey diyorlar ya senin diş çok beyaz neden beyaz. Bizim dişler o kadar beyaz değil ya öyle diyorlar yani.*”

Bunun yanında öğrenciler aynı zamanda kültürel farklılıklar olarak yemeklerin farklı olduğunu ve alışmakta zorlandıklarını belirtmişlerdir.

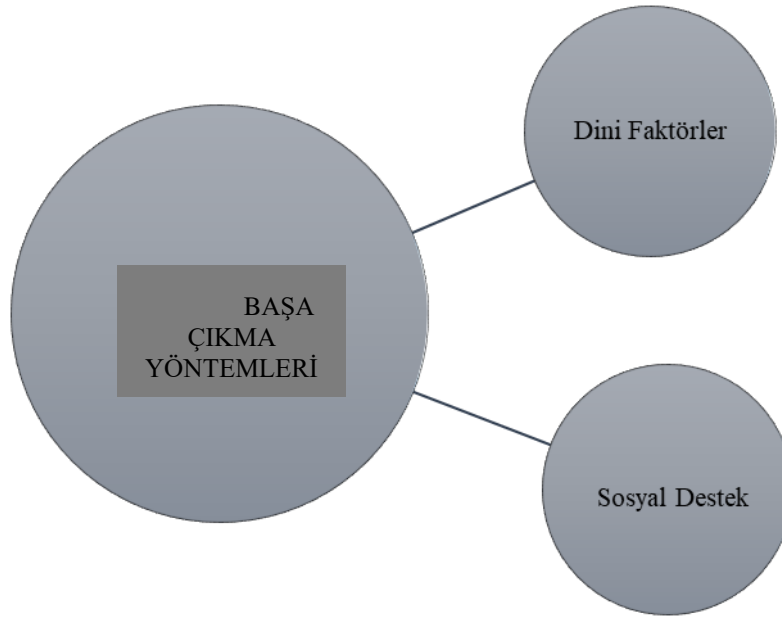
Ö2: “*Mesela Türk yemekler yani nasıl diyim yemekten bilmiyorum yani yemekler yiyemiyorsun. Çünkü Somali yemeklerle alışmıştım. çok farklı. Çok zor alışmıştım yani.*”

Ö5: “*Kültürel anlamda arkadaşların da dediği gibi aynı sadece yemek ama şimdi alıştık. Şimdi farklı yemekler yiyebiliyoruz yani farklı yemekler derken Türk yemeklerinden bahsediyorum.*”

Örnek ifadelerden de anlaşıldığı üzere öğrenciler yemeklerin farklılığı, kişilerarası ilişkiler alanında ise arkadaşlık kuramama, dış görünüşlerinin çoğunluktan farklı olmasından ve buna yönelik karşılaştıkları sözel veya sözsüz ifadeler sonucunda yalnızlık, ait olamama, farklı hissetme gibi belli problemlerle karşı karşıya kalabilmektedir.

3.2. Başa Çıkma Yöntemleri

Problem alanları tespit edilen Afrikalı öğrencilerin, yaşanan bu problemlerle nasıl başa çıkıyorsunuz sorusuna yönelik cevapları incelenerek baş etme unsurları; dini faktörler ve sosyal destek olarak 2 alt temada toplanmıştır. Araştırmada ortaya çıkan Afrika kökenli öğrencilerin başa çıkma yöntemlerine dair temalar ve alt temalara Şekil 2’de yer verilmiştir.

Şekil 2. Afrika Kökenli Öğrencilerin Türkiye'ye Uyum Sürecinde Yaşadıkları Problem Alanlarıyla Başa Çıkma Yöntemleri

3.2.1. Dini Faktörler

Öğrenciler problemleriyle baş etme yöntemlerinin ilk olarak, dini gereklilikleri yerine getirmek, sabırlı, umutlu ve iyimser olmak şeklinde belirtmişlerdir. Örnek ifadeler aşağıda yer almaktadır:

Ö1: “Yani sabırlı oldum. Başka çok fazla bir şey yok sadece sabırlı oldum. Sabredersen her şeyi yapıcım diye düşünüyordum.”

Ö2: “Bazen öyle sorun görüceksin yani eğer sorun görüceksin tamamen Allah yani dua ediceksin yani Allah beni sabır ver Allah'ım beni bu hayata yardım ol yani dua ediceksin namaz kılacaksın. Aynı zamanda dua ettim namaz kıldım öyle gittim yani. Elhamdulillah şimdi alıştım yani.”

Ö7: “: ya arkadaşım söylediği gibi hayat hep sıkıntılı. Bazen rahatsız olacaksın bazen rahat olacaksın ama sabırlı olman lazım. Her zaman sabırlı olacaksın. Hedefini görürsen yani bugün olmadı başka bir gün var diğer gün olacak eğer düşünüyorsanız sabırlı olursanız sıkıntı gidecek bence. Çok çabaladım, ağladım. Çok yani son zamanda kazandım her şeyi. İstedğim gibi oldu. Yani sabırlı geliştirdim yani sabrım yanımdaydı ve de geliştirdim yani her şey yolunda oldu.”

Ö9: “Hepimizin burda amacımız var. Mesela doktor olmak. Amacımıza ulaşmak için çaba göstermek zorundasınız. Biz de sabır ederek ders çalışmaya devam ediyoruz pes etmiyoruz yani. Çok amacımız var.”

3.2.2. Sosyal Destek

Sosyal destek unsurunun öğrenciler açısından baş etmede etkin rol oynadığı görülmüştür. Arkadaşları ile paylaşımlarda bulunup tavsiyeler almaları, üniversite personelinin ve öğretim

üyelerinin desteği ve kendi ülkelerinden olan diğer öğrencilerin varlığı, öğrencilerin problemleri ile baş etmelerine yardımcı olmaktadır. Bulgulara ilişkin örnek ifadeler şu şekildedir:

Ö5: “*Hocalar çok iyiler. Üniversite çalışanları, YÖS koordinatörü ya da görevliler hem siz bize yardım ediyorsunuz. Bu bizim hayatı kolaylaştırıyor.*”

Ö2: “*Şimdi hazırlık bittikten sonra Somalili arkadaşlar yurda geldiler Ruandalılar bulmuştum yani Afrikalıyız biz ondan yani. Eğer bir Afrika insanı görmüştüm yani daha iyi olacaksın yani. Daha iyi hissediyorsun. Şimdi çok iyi Somalili Ruandalı arkadaşlar geldi. İyi insanlarla tanışmıştım. Şu an çok iyi gidiyor her şey.*”

Ö7: “*Yani yardım eden arkadaşlarım da var mesela Düzce’de uluslararası öğrenci başkanı yardım etti, Türkiye’de babam gibi oldu. Elhamdulillah çok iyi yardım etti bana.*”

Bulguların ışığında öğrencilerin karşılaştıkları problemler ile baş etmek için faydalandıkları baş etme unsurlarının oldukça sınırlı kaldığı görülmüştür. Ancak araştırmaya dahil olan öğrencilerin birçoğunun problemleri ile baş etmede sabırlı olmayı, umut etmeyi ve sosyal desteğe ulaşabilmelerinin rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Öğrencilere son olarak “Bir destek olarak psikolojik danışma hizmetlerinden nasıl faydalanıyorsunuz?” sorusu sorulmuştur. Öğrencilerin çoğunluğunun psikolojik danışma hizmetlerinden haberdar olmadığı anlaşılmıştır. Psikolojik danışma hizmetlerinin varlığından haberdar olan öğrenciler de danışma hizmeti almak adına herhangi bir girişimde bulunmadıklarını belirtmişlerdir.

Ö3: “*hiç duymadım.*”

Ö1: “*hiç danışma almadım ama bazı zamanlarda çok ihtiyacım var. Daha önceden biliyordum.*”

Ö2: “*Biz normalde Afrika’da psikoloji alanı yani hiç gelişmemiş gibi yani insanlar öyle bi danışma isteyebilirler ama çünkü gelişmediği için nereye gidebiliriz nasıl yapabiliriz hiçbir şey düşünemez. Bence hepimiz istiyoruz ihtiyacı var ama bilmiyoruz öyle diyebilirim ben de.*”

Ö6: “*ben de duymadım.*”

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada Düzce Üniversitesi’nde eğitim gören Afrika kökenli uluslararası lisans öğrencilerinin problem alanları ve bu problem alanlarına yönelik baş etme yöntemleri incelenmiştir. Çalışmaya dahil olan öğrencilerle odak grup görüşmesi yapılmıştır ve veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen Düzce Üniversitesi’nde eğitim gören Afrikalı lisans öğrencilerinin problem alanları dilsel, ekonomik ve sosyal-kültürel problemler olarak üç alt temada sınıflandırılmıştır. Çalışmaya dahil olan öğrencilerin ilk yıl almış oldukları TÖMER eğitimini özellikle kendi bölümlerinde eğitim görmeye başladıklarında yetersiz buldukları ve akademik hayatlarında zorlandıklarını belirtmişlerdir. Bu doğrultuda TÖMER eğitiminin öğrencilerin eğitim hayatında öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamadığı görülmektedir. Uluslararası öğrencilerin sorunlarına yönelik yapılan başka bir çalışmada da TÖMER’in eğitim sırasında ve sonrasında öğrencilerin beklentilerini karşılamadığı bulunmuştur (Topal ve Tauscher, 2020). Yeterli dil becerilerinin eksikliği, çeşitli olumsuz sonuçlara yol açabilir, sosyal ilişkilere müdahale edebilir ve akademik iletişim ve performansın yanı sıra günlük işlerde sorunlara neden olabilmektedir (Akhtar ve Kröner-Herwig,

2015). Öğrencilerin dil yeterlilikleri entegrasyon ve uyum için en önemli alanlardan biridir (Topal ve Tauscher, 2020). Bu açıdan TÖMER eğitiminin akademik ve günlük yaşam açısından geliştirilmesi, öğrencilerin hem uyum süreçlerini hem de akademik başarılarını daha olumlu açıdan etkileyeceği düşünülmektedir. Çalışmada öğrencilerin diğer bir problem alanının ise ekonomik problemler olduğu belirlenmiştir. Ekonomik problemlerin içeriğinin ise burs, mevsimlik kıyafetler, ders araç gereçleri ve uçak bileti fiyatlarından oluştuğu görülmüştür. Benzer bir araştırmada Afrika kökenli öğrencilerin öne çıkan problemlerinden birinin ekonomik problemler olduğu ve okul harçları, yemek kartı ve yemek, ulaşım ve barınma gibi problemler yaşadıkları bulgusuna ulaşılmıştır (Şahin ve Demirtaş, 2014). Çalışmada ortaya çıkan bu sonuç literatürdeki bulgularla paralellik göstermektedir (Yeh ve Inose, 2003; Hsu 2003; Akhtar ve Kröner-Herwing, 2015; Yardımcıoğlu, Beşel ve Savaşan, 2017; Ullah, 2019). Ekonomik kaynaklar uluslararası öğrenciler için oldukça önemlidir (Andrade, 2006: 133). Ekonomik kaynakların eksikliği, uluslararası öğrenciler için en önemli stres faktörlerinden biridir (Yang ve Clum, 1995). Ekonomik kaynakların eksikliği aynı zamanda sosyalleşme açısından da uluslararası öğrenciler için problem oluşturmaktadır (Topal ve Tauscher, 2020). Ekonomik problemler hem uluslararası öğrencilerin Türkiye'yi seçmesi hem de buradaki eğitimine devam etmesi için çok önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan özellikle burs imkanlarının ve ulaşılabilecek ekonomik imkanların öğrenciler için iyileştirilmesi gerekmektedir.

Öğrencilerin diğer problem alanlarından biri de sosyal-kültürel problemler olarak belirlenmiştir. Araştırmaya dahil olan öğrencilerin yalnızlık, ayrımcılık, kültürel farklılık ve sosyal destekten mahrum hissetme gibi problemlerinin olduğu görülmüştür. Elde edilen bu bulgular literatürdeki birçok araştırma ile paralellik göstermektedir (Yardımcıoğlu, Beşel ve Savaşan, 2017; Torun ve Bozkurt, 2019). Bulgular sonucunda Afrika kökenli öğrencilerin sosyal ve kültürel olarak uyum sağlamada yaşadıkları problemlerin daha çok dış kaynaklı olduğu ve kendilerini buldukları topluma ve ortama ait hissedemedikleri anlaşılmaktadır. Uluslararası öğrenciler yeni ortamlarında genellikle çok yalnızdır. Öğrencilerin tanıdık arkadaşları ve sosyal ağları eksiktir. Aynı zamanda tanıdık kültürel ve/veya dilsel ortamlarında da eksiklik yaşamaktadırlar (McClure 2007; Sawir vd. 2008). Öğrencilerin buldukları ortama ait hissetmemelerinin öğrenciler için oldukça önemli olduğu görülmektedir (Torun ve Bozkurt, 2019). Öğrencilerin kendilerini yabancı gibi hissetmeleri, ait olamamaları onların ruh sağlığını olumsuz etkilemesi kaçınılmaz bir gerçektir. Bu nedenle özellikle öğrencilerin kültürel uyum doğrultusunda bilgilendirilmeleri, takip edilmeleri gerekmektedir. Bu konuda üniversitenin Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Birimi'nden faydalanılabilir.

Yapılan araştırmada öğrencilerin bu problem alanlarıyla nasıl başa çıktıklarına yönelik bilgiler edinilmiştir. Öğrencilerin kullandıkları başa çıkma yöntemleri dini faktörler ve sosyal destek olarak 2 alt temada sınıflandırılmıştır. Çalışma sonucu belirlenen başa çıkma yöntemlerinin uluslararası öğrencilerle yapılan başka araştırmalarla paralellik gösterdiği görülmektedir (Dziwornu, Yakar ve Temurçin, 2016; Sağır, 2018; Özcan, 2019; Musizvingoza, 2020). Öğrenciler, başa çıkma stratejileri olarak dini faktörlerin çatısı altında inançlarının onlara destek olduğunu, namaz kılmak ve dua etmek gibi ibadetler yaptıklarını, sabırlı olmaya çalıştıklarını ve umut ettiklerini belirtmişlerdir. Zihinsel bir şema olarak insanların olayları algılamasını etkileyen din, algılanan bu olayların sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesine imkân sağlayarak psikolojik iyi oluşa hizmet etmektedir (Mcintosh, 2003). Din faktörü önemli bir direnç kaynağı olarak görülmektedir (Sara, 2013). Bunun yanında öğrencilerin toplumun çoğunluğunun müslüman olduğu bir ülke olan Türkiye'de yaşamalarının da problem alanlarıyla başa çıkma noktasında ve uyum sürecinde onlara destek olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında din faktörünün çalışmaya dahil olan Afrika kökenli uluslararası öğrenciler için önemli bir koruyucu ve önleyici bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Afrikalı uluslararası lisans öğrencilerinin belirttiği diğer baş etme yöntemi ise sosyal destektir. Öğrenciler, üniversite idari ve akademik personeli, uluslararası öğrenci koordinatörü ve uluslararası

öğrenci başkanının desteklerinin kendilerin problemleriyle baş etmelerinde yardımcı olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda öğrenciler kendi ülkelerinden biriyle iletişim kurmanın onları iyi hissettirdiğini belirtmişlerdir. Öncelikle kurumsal olarak öğrencilere verilen desteğin oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında, Lin (2012), uluslararası öğrencilerin sahip oldukları sosyal ağ açısından desteğin önemli olduğunu belirtmektedir. Öğrencilerin destek algısı aynı zamanda başarılı olmalarına yardımcı olmak için aldıkları kurumsal desteği de içermektedir (Acquaye, Jo ve Güngör, 2017). Hem sosyal destek hem de sosyal bağlılık, uluslararası öğrencilerin yeni ortamlarında başarılı olmalarını sağlamada çok önemli olduğu görülmüştür (Sherry, Thomas ve Hang Chui, 2010). Uluslararası bir öğrencinin yeni ortamda sahip olduğu arkadaş sayısı başarılarında önemli bir faktördür (Sam, 2001). Sosyal uyum süreci sırasında uluslararası öğrenciler stres ve depresyon, üzüntü ve hayal kırıklığı hissi yaşamaktadırlar. Bu zor durumlarda, uluslararası öğrencilerin çoğunluğu aile üyelerinden ve ortak bir dil altyapısı paylaşan diğer uluslararası öğrencilerden destek almayı tercih etmektedirler (Ana, 2020). Öğrencilerin yeni kültüre uyum sağlamayı kolaylaştırıcı davranışlar olarak baş etme stratejileri, destekleyici sosyal çevre, gözlem ve taklit yoluyla uyum sağlama, adaptasyonu zorlaştırıcı davranışlar olarak ise şikayet etmek ve geri çekilme davranışlarının etken olduğu ortaya koyulmuştur (Gebhard, 2012). Sosyal uyumunu kolaylaştıran faktörleri kendini güvende hissetmek, rehberlik servisleri ile iş birliği içinde olmak ve üniversitede görev yapan öğretim görevlileriyle iletişim kurmak olarak belirlemişlerdir (Gündüz ve Alakbarov, 2019). Literatürle de desteklenen araştırma bulguları sonucu sosyal desteğin uluslararası öğrenciler için önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Türkiye'ye ilk defa gelen Afrika kökenli öğrencilerin hem kendi aralarında kaynaşmaları hem de daha önceden Türkiye'de olan ve belli oranda uyum sağlamış Afrika kökenli öğrencilerle iletişim kurması sağlanması adına çeşitli organizasyonların planlanması öğrencilerin uyum sağlamalarına katkıda bulunacaktır. Huntley (1993), kültürel oryantasyon, akran destek programı gibi uyum sağlamayı destekleyici girişimlerde bulunması gerektiğini belirtmektedir.

Son olarak çalışmada aynı zamanda öğrencilerin psikolojik danışma hizmetlerine yönelik görüşlerine ulaşılmıştır. Bu doğrultuda öğrencilerin psikolojik yardım arama davranışlarının kısıtlı düzeyde olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılan öğrencilerin, psikolojik danışma hizmeti hakkında bilgi sahibi olmadığını ve kendi ülkelerinde psikoloji alanının gelişmemiş olması nedeniyle psikolojik yardım aramaya ilişkin eyleme geçmedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum kültürel anlamda ele alınabileceği gibi üniversite bünyesinde öğrencilere yönelik psikolojik yardım almaları adına yeterli bir girişimde bulunulmadığı anlaşılmaktadır. Literatür incelendiğinde Afrikalı öğrencilerin psikolojik danışma hizmetinden yararlanma durumlarına dair bir araştırmaya rastlanmamıştır. Öğrencilerin psikolojik sağlığının önemi göz önüne alındığında bu konuda farklı araştırmalar yapılabilir. Her öğrenci ilk geldiğinde psikolojik danışma hizmetleri olarak öğrencinin oryantasyonunda destek olunması sağlanmalıdır. Ayrıca uluslararası öğrencilerin oryantasyonu açısından gelişmiş bir program hazırlanabilir. Bu oryantasyon programıyla birlikte öğrencilere çeşitli beceriler kazandırılması, yasal ve sosyal yaşam kurallarının öğretilmesi, izleme programının oluşturması sağlanabilir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgularda Düzce Üniversitesi'nde eğitim gören Afrika kökenli uluslararası öğrencilerin problem alanları ve başa çıkma yöntemleri sunulmuştur. Bu çalışmanın sonuçları literatürdeki çalışmalarla çoğunlukla paraleldir. Ortaya çıkan bu sonuç öğrencilerin problem alanlarının devam ettiğini ve gerekli iyileştirilmelerin henüz yapılmadığını göstermektedir. Bunun yanında odak grup görüşmesi yoluyla öğrencilerin kendini yalnız hissetmemesi, samimi bir ortam oluşması, kendisiyle aynı durumda birçok kişiyle bir arada olması öğrencilerin kendilerini daha fazla ifade etmelerine yol açması açısından daha zengin ve daha gerçekçi sonuçlar ortaya koyan bir çalışma olduğu düşünülmektedir. Gelecekte gerçekleştirecek akademik çalışmalarda öğrencilerin problem alanlarına yönelik programlar geliştirilebilir ve bu programlar test edilebilir. ⁱ

Kaynakça

- Abdulrahim, A. (2020). Problem and Challenges Faced by the African Students in Adana and Some Solutions to the Problems. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları*, 47, 27-38.
- Acquaye, H.E., Jo, H. & Güngör, A. (2017). Resilience Experiences of Non-Native Speakers of English in US Education Doctoral Programs. *Journal of Pedagogical Research*, 1(1), 21-33.
- Açıkalın, A., Demirel, Ö. & Önsoy, R. (1996). *Türkiye’de Yükseköğrenim Gören Türk Cumhuriyetleri Öğrencilerinin Sorunları*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Alpaydin, Y. (2018). Educational Experiences of the International Students in Graduate Programs in Turkey. *Journal of Education and Learning*, 7(2), 89-99.
- Ana, Z. M. (2020). Türkiye’de Yaşayan Yabancı Uyraklı Öğrencilerin Sosyal Uyum Sürecine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi: Nitel Bir Yaklaşım. Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Andrade, M.S. (2006). International Students in English-Speaking Universities: Adjustment Factors. *Journal of Research in International Education*. 5(2), 131-154.
- Arastaman, G., Fidan, İ.Ö. & Fidan, T. (2018). Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik: Kuramsal Bir İnceleme. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 37-75.
- Başkale, H. (2016). Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2008). Strategies For Qualitative Data Analysis İçinde T. Oaks (Ed.) Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory. CA: Sage Publications.
- Creswell, J. (2015). *Educational research*, 4. Baskı, India: Pearson.
- Dzıwornu, M. G., Yakar, M. & Temurçin, K. (2016). Migration Intentions of International Students in Turkey: A Case Study of African Students at Süleyman Demirel University. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (38), 227-250.
- Ercan, M.S. (2012). Uluslararası Öğrencilerin Uyum Sorunlarının İncelenmesi ve Bu Sorunların Çözümüne Yönelik Beklentilerin Araştırılması. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Gebhard, J.G. (2012). International Students’ Adjustment Problems And Behaviors. *Journal of International Students*, 2(2), 158-164.
- Güçlü, N. (1996). Yabancı Öğrencilerin Uyum Problemleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(12).
- Gündüz, M. & Alakbarov, N. (2019). Analysis of Social Adjustment Factors of International Students in Turkey. *Journal of International Students*, 9(4), 1155-1171.

- Huntley, H.S. (1993). Adult International Students: Problems of Adjustment. *Eric Document Reproduction Service*, 355-886.
- Holloway, I. & Wheeler, S. (1996). *Qualitative Research for Nurses*. Oxford: Blackwell Science
- Houser, J. (2015). *Nursing Research: Reading, Using, and Creating Evidence*. (3rd ed.). Burlington: Jones ve Bartlett Learning.
- Hsu, P. Y. (2003). An Assessment of Counseling Needs of International Students at University of Wisconsin-Stout. Masters of Science thesis, WI University of Wisconsin-Stout, Menomonie.
- Kıroğlu, K., Kesten, A. & Elma, C. (2010). Türkiye’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Lisans Öğrencilerinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Sorunları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 26-39.
- Kondakçı, Y (2011). Student Mobility Reviewed: Attraction and Satisfaction of International Students in Turkey. *High Education*, 62, 573-592.
- Krueger R.A. & Casey M.A. (2000) *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*, 3.Baskı, CA: Sage Publications.
- Lee, J.S., Koeske, G.F. & Sales, E. (2004). Social Support Buffering of Acculturative Stress: A Study of Mental Health Symptoms Among Korean International Students. *International Journal of Intercultural Relations*, 28, 399-414.
- Lin, M. (2012). Students of Different Minds: Bridging The Gaps of International Students Studying in The US. *US-China Education Review*. 3, 333-344.
- Merriam, S.B. & Tisdell, E.J. (2015). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. John Wiley & Sons.
- Oghenerhor, A.A. (2020). Homesickness Among International Students in Famagusta, North Cyprus. Yüksek Lisans Tezi, Eastern Mediterranean University, Gazimağusa, North Cyprus.
- Özcan, Z. (2019). Mülteci Öğrencilerin Kültürel Uyumları ile Dinî Başa Çıkmaları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23(1), 127-147.
- Özoğlu, M., Gür, B., Coşkun İ. (2012). Küresel Eğilimler Işığında Türkiye’de Uluslararası Öğrenciler, Ankara. Seta Yayınları.
- Özoğlu, M., Gür, B.S. & Coşkun, İ. (2015). Factors Influencing International Students’ Choice to Study in Turkey and Challenges They Experience in Turkey. *Research in Comparative & International Education*, 10(2), 223-237.
- Pargament, K.I. (2001). *The Psychology of Religion Coping: Theory, Research, Practice*. New York: The Guilford Press.
- Pargament, K.I. (2005). Acı ve Tatlı Dindarlığın ve Bedelleri Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1), 279-306.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative evaluation and research methods*, 3. Baskı. CA: Sage.

- Sağır, Z. (2018). Suriyeli Kadın Mültecilerde Kültürel Uyum, Ruh Sağlığı ve Din. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sağiroğlu, A.Z. (2016): Dünyada ve Türkiye’de Uluslararası Öğrenci Trendleri, International Student Symposium Book, UDEF, İstanbul, Türkiye, 33-43.
- Saral, K. (2013). Yetiştirme Yurdunda Kalan Ergenlerin Stresle Başa Çıkma Tarzları Eğitim Öğretim Yaşantılarında Stresle Başa Çıkma ve Sosyal Karşılaştırma Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Savaşan, F. (2015). Renkli Kampüsler. PESA Görüş Yazısı (2015, Şubat).
- Sherry, M., Thomas, P. & Chui, W.H. (2010). International Students: A Vulnerable Student Population. *High Education*, 60, 33–46.
- Snoubar, Y. (2015). Türkiye’de Öğrenim Gören Uluslararası Öğrencilerin Sorunları ve Sosyal Hizmet Gereksinimleri. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, M. & Demirtaş, H. (2014). Üniversitelerde Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Akademik Başarı Düzeyleri, Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 44 (204), 88-113.
- Topal, F. & Tauscher, S. (2020). Uluslararası Öğrencilerin Akademik ve Sosyal Yaşamlarında Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine İnceleme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(1), 309-344.
- Torun, B.U. & Bozkurt, E. (2019). Uluslararası Öğrencilerin Kültürleşme Stresi: Selçuk Üniversitesinde Okuyan Afrikalı Öğrenciler Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk İletişim Dergisi*, 12(1), 405-424.
- Ullah, R. (2019). How Voluntary Organisations Can Solve the Problems of International Students: Examples of Turkey İçinde Yardım, M., Karaaslan, F. ve Alkın, RC (Eds.), Türkiye’de Uluslararası Öğrenci Olmak (ss.51-62).
- Wang, J. (2009). A Study of Resiliency Characteristics in the Adjustment of International Graduate Students at American Universities. *Journal of Studies in International Education*, 13(1), 22–45.
- Wenhua, H. & Zhe, Z. (2013). International Students’ Adjustment Problems At University: A Critical Literature Review. *Academic Research International*, 4(2), 400-406.
- Yardımcıoğlu, F., Beşel, F. & Savaşan, F. (2017). Uluslararası Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Problemleri ve Çözüm Önerileri (Sakarya Üniversitesi Örneği). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 12(1), 203-254.
- Yeh, C. J., & Inose, M. (2003). International Students’ Reported English Fluency, Social Support Satisfaction, and Social Connectedness as Predictors of Acculturative Stress. *Counselling Psychology Quarterly*, 16(1), 15–28.

- Yelken, C., Yazıcı, H. & Altun, F. (2020). YÖS ile Üniversiteye Yerleşen Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Stresle Başa Çıkma Stilleri, Problem Çözme Becerileri ve Yardım Arama Davranışları. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(1), 27-37.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK). (2022). Yüksek Öğretim Bilgi Yönetim Sistemi. <https://istatistik.yok.gov.tr/> (E.T.: 08.11.2022).

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

URFA REJİ MÜDÜRLÜĞÜ VE TÜTÜN KAÇAKÇILIĞIYLA MÜCADELEDEKİ ROLÜNE DAİR BİR İNCELEME (1883-1925)

Mustafa DAĞ¹

Öz

Bu çalışmada, 19. yüzyılda Urfa Reji Müdürlüğü döneminde bölgede meydana gelen tütün kaçakçılığı ve müdürlüğün bu gibi kayıt dışı ekonomi girişimleriyle mücadelesi değerlendirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, geniş sınırlara sahip olmanın yanı sıra verimli arazilere, ticari potansiyeli olan pek çok limana, önemli ticaret güzergâhlarına ve geniş bir ticari pazara sahiptir. Bundan dolayı kaçakçılık faaliyetleri devlet yöneticilerini meşgul eden önemli bir sorun idi. 19. yüzyılda Osmanlı'da yaşanan bu durumun bir örneği Urfa Reji Müdürlüğünde meydana gelmiştir. Çalışmanın amacı, Urfa Reji Müdürlüğünün bölgedeki kaçakçılık faaliyetlerinin engellenmesi doğrultusunda almış olduğu önlemleri tespit etmeye çalışmaktır. Bu bağlamda, özellikle sancak genelinde meydana gelen kayıt dışı ekonomi faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bilhassa Urfa Reji Müdürlüğünün teşkilat yapısı, idari kadrosu, bölgedeki kaçakçılık faaliyetleri ve bu tür faaliyetlerin önlenmesi hususunda belirlenen tedbirler ele alınmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede arşiv belgeleri ve vilayet salnameleri çalışmanın ana kaynaklarını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Reji idaresi, Urfa reji müdüriyeti, Tütün, Kaçakçılık

A REVIEW ON THE URFA REGİÉ DIRECTORATE AND ITS ROLE IN FIGHTING TOBACCO SMUGGLİNG (1883-1925)

Abstract

In this study, Tobacco smuggling that took place in the region in the 19th century during the Urfa Regiment Directorate and the administration's struggle with such informal economy initiatives were evaluated. Ottoman Empire, In addition to having wide borders, it has fertile lands, many ports with commercial potential, important trade routes and a wide commercial market. Therefore, smuggling activities were an important problem that occupied the state administrators. An example of this situation in the Ottoman in the 19th century occurred in the Urfa Reji Directorate. Purpose of the study, It is to try to determine the measures taken by the Urfa Regiment Directorate in order to prevent smuggling activities in the region. In this context, it is especially focused on the unregistered economic activities that occur throughout the sanjak. In particular, the organizational structure of the Urfa Regiment Directorate, its administrative staff, smuggling activities in the region and the measures determined to prevent such activities will be discussed. In this framework, archival documents and provincial yearbooks constituted the main sources of the study.

Key Words: Regié administration, Urfa Regié drectorate, Tobacco, Smuggling

¹ Arş. Gör., Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri) mustafadag@harran.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4571-8115.

Bu yayına atıfta bulunmak için/cite as: Dağ, M. (2022) Urfa Reji Müdürlüğü ve Tütün Kaçakçılığıyla Mücadeledeki Rolüne Dair Bir İnceleme (1883-1925). *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 673-696.

Giriş

Tütün, onlarca ülkede ziraatı yapılan ve tarihi geçmişi 8 bin yıl öncesine dayanan tarım ürünüdür (Yurtoğlu, 2021: 153, 83; Ösen, 2015: 38). 1492 yılına kadar sadece Amerika kıtasının yerli halkı tarafından kullanılan tütün, bu tarihte Christopher Columbus'un Amerika kıtasını keşfetme turu sırasında keşfedilerek Avrupa kıtasına taşınmıştır (Yılığür, 2015: 145-146; Seydioğulları, 2010: 3). Amerika'nın yerlileri tarafından tobacco olarak nitelendirilen tütün, Nikotina tabucum, sefir otu, kutlu ot, her illeti geçiren ot gibi isimlerle de nitelendirilmiştir (Aslan, 2005: 19; Bluhm, 2019: 48; Dağ, 2021: 445; Gökdemir, 1994: 1-2). Tütünün Osmanlı İmparatorluğu'na gelişi ise 1598 yılına denk gelmektedir (Dağ, 2021: 208; Çelebi, 2008: 38-39; Karagöz, 2020: 497). Bu tarihte tütün İngiliz veya Venedik gemileri aracılığı ile imparatorluğa taşınmıştır (İnanan, 2017: 35-36). İmparatorluk sınırları içerisinde ilk tütün ekimi ise 1604 ile 1606 yılları arasında gerçekleşmiştir. Avrupa üzerinden getirilmiş olan tütün tohumları Rumeli'ye bağlı olan Yenice ve İskeçe bölgelerinde ekilmiştir (Demir, 2019: 422). İlk etapta ilaç ve dini ayinlerde tütsü olarak kullanılan tütünün keyif verici madde olarak kullanılmasıyla beraber hızla tüketimi artmıştır (Güzel, 2016: 23). İmparatorluk genelinde tütün tüketiminin artış göstermesine bağlı olarak I. Ahmet döneminde tütün kullanımının yasaklanması kararı alınmıştır (Erler ve Edinsel, 2011: 230). Gerek I. Ahmet gerekse IV. Murat döneminde yasaklanmasına dair alınan tüm önlemlere rağmen tütün kullanım alanı hızla artış göstermiştir (Aygün, 2020: 319-340; Ayabakan, 2016: 15). IV. Murat döneminde imparatorluk genelinde hayata geçirilen tütün kullanım yasağı Urfa'da da uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde yasağa uymayan 14 kişinin padişahın doğrudan emriyle idam edildiklerine dair bilgiler mevcuttur (Güler, 1999: 61) Bu gelişme ise yasağa rağmen tütün tüketimine devam eden tiryakilerin olduğunu göstermektedir. Urfa'nın yanı sıra Halep'e bağlı olan Haccegür bölgesinde de 6 kişi idam edilmiştir (Refik, 1998: 31-32).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi Halep vilayetine bağlı olan Urfa sancağında tütünün halk tarafından kullanımı çok eski dönemlere denk gelmektedir. Bu tezi seyyahların tutmuş olduğu kayıtlar destekler niteliktedir. Şöyle ki, Urfa'ya seyahat eden yabancı gezginlerin izlenimlerini aktaran notlarda Urfa'da tütün¹ ekimi ve kullanımıyla ilgili bilgiler aktarılmıştır. Gezginler notlarında 1844 yılında tütün üretiminin yapıldığı yerlerden birinin Suruç kazası olduğunu not etmişlerdir. Aynı dönemde bölgede gezinti yapan seyyahlara Çermelik köyünde yapılan ikramlar arasında tütünün de olduğu belirtilmiştir. Yabancı gezginler ayrıca tütün çubuklarını da dikkate değer gereçler olarak görmüşlerdir. Urfa bölgesinde yetiştirilen ve seyyahlar tarafından Kürt tütünü olarak nitelendirilen bu tütünün diğer ürünlere oranla çok farklı olduğu belirtilmiştir. Burada yetiştirilen tütün yuvarlanıp sigara kâğıtlarına konulmuyordu. Ahali genel olarak tütünün ıslatılıp kıyılarak kullanılmasının aksine tütünleri kurutup ezdikten sonra kaba bir kâğıda sararak tüketmektedir.² Bu durum da bölgede kâğıt üretiminin artmasına neden olmuştur. Bu kâğıtlar ise bölgede kadınlar tarafından üretilmiştir. Bu gelişmeler kadın istihdamının önünü açmıştır. Normal sigara kâğıdına oranla daha kalın ve kaba olan bu kâğıt, uzun ve giderek incelen çubuk şeklindeki kutularda satışa sunulmuştur. Bu kâğıtların uzunluğu iki buçuk santimetre olarak saptanmıştır (Güler, 2010: 58, 96, 98, 100-101). 1844 yılındaki bu durumun aksine 1875 yılında Urfalılar tarafından tütün tüketimi fazla ilgi görmemiştir. Bu dönemlerde tütün uzun çubuklara takılmış olan çamurdan yapılmış lülelerde veya sebil olarak nitelendirilen çamur pipolar aracılığı ile içilmiştir (Açanal, 2015: 7).

¹ 1805 yılından sonra tütün bir sanayi ürünü olarak üretilmeye ve ticareti yapılmaya başlanmıştır. Bu yeni gelişme ise tütünün önemini arttırmıştır (Erler, <https://cities.blacksea.gr/en/samsun/4-1-1/>).

² Sigara ve tütün tüketicileri, Osmanlı'nın son dönemlerinde sigara ve benzeri tütün ürünlerinin tüketiminde yoğun olarak kullandıkları mekânlar arasında kahvehaneler yer almıştır (Asoğlu, 2021: 104).

Tütün, Reji Şirketi'nin kuruluş tarihi olan 1883 yılına kadar tüm imparatorlukta 1879 ile 1881 yılları arasında Rüsum-ı Sitte İdaresi tarafından idare edilmiştir (BOA. HR. İD. 290/50-1, 2; BOA. Y. A. RES. 4/70-3; Dıġıroġlu, 2007: 28-29). Bu hususun Urfa için de geçerli olduğunu belirtmek mümkündür. İdare 1 Ocak 1880 tarihinde faaliyetlere başlamıştır (Yiġit, 1989: 86-87). Daha sonra ise 1881 ile 1883 yılları arasında bölgedeki tütün üretimi Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin¹ denetimine girmiştir (Pamuk, 2019: 122-124; Özcan, 2011: 89-96; Çetin, 2018: 242-244; Eroġlu, 2010: 67). Tütün yönetiminin Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne devredilme yetkisi Muharrem Kararnamesi'nin 9. maddesinde belirtilmiştir (Arnavut, 2017: 72; Daġ, 2022: 163). 1883 yılında ise Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi Muharrem Kararnamesi'nde kendisine tanınan hakkı kullanarak bu alanda meydana gelen gelir kaybını engellemek amacıyla tütünün imtiyaz hakkını 30 yıllığına² Fransız tahvil sahiplerine vermiştir (Varcan, 2000: 166-167; Özcan, 2011: 129-130; Gürdamar, 2019: 21-22). Kararnamenin 9. maddesine dayanılarak *Memalik-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Duhanları Müsterekü'l-Menfa Reji Şirketi Genel Müdürlüğü*³ adıyla kurulan şirket, (Quataert, 2017: 35-36; Oktar, 2007: 45; Parvus Efendi, 1977: 40-41) kısa sürede imparatorluk genelinde teşkilatlanmıştır (BOA. ŞD. 75/3367; Dikmen, 2010: 149-151; Kurt ve Şehitoġlu, 2021: 1705-1706). Halk arasında kısaca Reji Şirket olarak isimlendirilen (Dıġıroġlu, 2014: 231) kurum, çokuluslu yabancı sermaye eli ile finanse edilip İstanbul merkezli Osmanlı Bankası, Viyana merkezli Kredianstalt grubu ve Berlin merkezli Bleichröder Bankası ortaklığıyla 27 Mayıs 1883 tarihinde kurulmuştur (Young, 1907: 191-192; Autheman, 2002: 15-116; Sağlam, 2020: 40; Toprak 1982: 96; Eldem, 1944: 76-77; Varol, 2007: 95). Şirketin teşkilatını sağladığı bölgelerden biri de Halep vilayetine bağlı olan Urfa sancağı olmuştur (Pamuk, 1984: 49-51).

Çalışmada Reji Şirketi'nin 1883 yılında kurulmasıyla birlikte Urfa sancağındaki tütün tarımı üzerindeki kontrolün doğurmuş olduğu sonuçlar aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışma sürecinde incelenmiş arşiv belgeleri ve ikincil kaynaklar neticesinde tütün ziraatının bölgedeki alanı, idarenin üreticiler, tüketiciler, tüccarlar ve yerel yönetim ile ilişkileri konunun ana hatlarını oluşturmuştur. Reji Şirketi'nin faaliyete geçmesiyle birlikte bazı Anadolu vilayetlerindeki uygulamaları akademik ilgiye mazhar olmuştur.⁴

¹ Düyunu Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi olarak da isimlendirilmektedir (Adiloġlu, 2021: 68).

² 1914 yılında 30 yıllık imtiyaz süresinin bitmesiyle birlikte yapılan antlaşma gereği imtiyaz süresi 15 yıl daha uzatılarak 1923 yılına kadar imtiyaz hakkı tanınmıştır. 1923 yılında satın alınmasına dair karar alınmış ve devir için görüşmelerin yapılmaya başlanmış olmasına rağmen şirket görevine 1925 yılına kadar devam etmiştir; (BOA. MV. 165/11; BOA. BEO. 4219/316355; Daġ, 2021: 1334).

³ Şirket için Fransızca kullanılan isim La Societe de la Regie Cointeressee des Tabacs de l'Empire Ottoman olarak belirlenmiştir (Morawitz, 1902: 284).

⁴ Bu alanda 1995 yılında Muhsin Altun tarafından *Osmanlı Tütün Tekeli Memalik-i Osmaniye Duhanları Müsterek'ül-Menfaa Reji İdaresi* ile İ. Coşkun Ceylan tarafından *Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi* başlıklı yüksek lisans tez çalışmaları hazırlanmıştır. Bu çalışmalar lisansüstü akademik manada ulaşabildiğimiz en çalışmalardır. Bu çalışmaları 1998 yılında Mehmet Akpınar'ın *Reji İdaresi (1908-1925)* başlıklı Yüksek lisans çalışması takip etmiştir. Makale çalışmalarına örnek olarak 1999 yılında Erdoğan Keskinlikç'in *Bir Osmanlı Özelleştirme Modeli: Reji-Tütün İdaresi, 2009 yılında Gazi Giray Günaydın'ın Canik Mutasarrıflığı'nda Tütün Rejisi Uygulamaları Karşı Tütün Amelelerinin Tepkileri (1908)*, 2014 yılında Filiz Dıġıroġlu'nun *Selmanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)*, 2015 yılında Serdar Ösen'in *Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılıyla Mücadele: Niġde Örneği*, 2018 yılında Tiġinçe Oktar ile Mehmet Mübarek Alan'ın *Reji Şirketi Cibali Tütün Fabrikası İşçi Grevleri (1883-1925)*, 2021 yılında Sezgin Zabun'un *Osmanlı Devleti'nde Tütün Ticareti: Aslıoġlu Serahim'e Ait Adana Tütün Fabrikası Örneği* çalışmaları örnek gösterilebilir. Sempozyumda veya kongrelerde sunulan çalışmaların da olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda 2011 yılında Filiz Dıġıroġlu'nun *Samsun Reji İdaresi*, 2015 yılında Erol Karcı'nın *Reji İdaresi'nin Tokat ve Çevresindeki Usulsüz Uygulamalarına Dair Bazı Tespitler (1886-1911)*, 2016 yılında Serdar Ösen'in *20. Yüzyıl Başlarında İzmit Sancağı'nda Tütün Üretiminde Karşılaşılın Sıkıntılar ve Tütün Kaçakçılığı*, 2022 yılında Mustafa Daġ'ın *27 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-ı Duhan Nizamnamesinin Tatbikine Dair Bir Değerlendirme*, başlıklı çalışmaları örnek verilebilir. Kuşkusuz Reji Şirketi kitap çalışmalarına da konu olmuştur. Bu çerçevede 2000 yılında Fatma Doğruel ile A. Suut Doğruel'in *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, 2007 yılında Emine Gürsoy Naskali'nin editörlüğünde hazırlanan *Tütün Kitabı*, 2011 yılında İsmail Balkan'ın *Yine Kolcular Döndü Mü? Son Tütüncü Öldü Mü?*, yine 2011 yılında Bülent Ertem'in *Kaçakçılık ve Terör Sarmalında Tütün Savaşları*, 2013 yılında Nuray Ertürk Keskin ile Melda Yaman Öztürk'ün *Türkiye'de Tütün Reji'den Tekel'e Tekel'den Bugüne*, 2014 yılında H. Vakıf Mercimek ile İ. Eren Akçiçek'in editörlüğünde hazırlanan *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, 2017 yılında Donald Quataert'ın *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi*

Lakin benzer ilgilinin Urfa sancağı için gösterilmediği tespit edilmiştir. Bundan dolayı yabancı sermaye eli ile kurulmuş şirket olan Rejinin Osmanlı taşrasındaki uygulamalarının tam olarak görülebilmesi için bölge araştırmalarının önemi ortadadır. Bu bağlamda resmin tamamının görülmesi için eksik ve çalışılmayan bölge uygulamaları yapılmalıdır. Bu nedenle literatürde çalışılmamış olan Urfa bölgesi uygulamaları arşiv belgeleri ışığında kaleme alınmıştır. Ayrıca arşiv kaynaklarına ek olarak 19. yüzyıl içerisinde Urfa'dan geçmiş seyyahların Urfa sancağına dair notları istifade edilen kaynaklar arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra 1889 ile 1910 yılları arasında konu alan vilayet salnamelerinden ve birçok telif eserden de istifade edilmiştir. Böylece çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda 1883 ile 1925 yılları arasında Reji Şirketi'nin Urfa sancağında Halep Reji İdaresi'ne bağlı müdürlük olarak teşkilatlanması, Müdürlükte görev yapan idarecilerin keyfi ve kanunsuz uygulamaları ile kayıt dışı ekonomi girişimlerine karşı yürütmüş olduğu mücadeleye odaklanılmıştır.

1. URFA REJİ MÜDÜRLÜĞÜNÜN KURULUŞU

Urfa Reji Müdürlüğünün kuruluş tarihi ve ilk teşkilat yapısıyla ilgili kesin bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Reji Şirketi'nin 1883 yılında kurulmasından sonra hükümet ile yapılan antlaşma gereği imparatorluk genelinde olduğu gibi Urfa vilayetinde de belirlenmiş olan arazi, bağ ve bahçelerde üretilen tütün üzerinden idareye öşür vergisi verilmesi kararı sancağa 1885 yılında bildirilmiştir. Bu bilgi ise bize müdürlüğün 1885 yılında aktif olduğu hakkında yorum yapma imkânı tanımaktadır (Dağ, 2022: 77; BOA. A.) MKT. MHM. 490/22; BOA. MV. 9/54). Müdürlük ile ilgili elde edilen en erken bilgiler 1885 yılını işaret ederken teşkilat yapısıyla ilgili birtakım bilgiler saptanmıştır. Bu doğrultuda şirketin sancaktaki teşkilat yapısı tablo 1'de aktarılmıştır.

Tablo 1. Urfa Reji Müdürlüğünün Teşkilat Yapısı

Halep Reji İdaresi	Urfa Reji Müdürlüğü	Hısn-ı Mansur Reji Memurluğu
		Viranşehir Reji Memurluğu
		Birecik Reji Memurluğu
		Suruç Reji Memurluğu

Kaynak: Zeki, 1928: 334

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde Halep Reji İdaresi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Urfa Reji Müdürlüğü sancak merkezindeki şubesi dışında sancağın dört kazasında memurluk şeklinde teşkilatlandırıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda idarenin teşkilat yapısı, Suruç Reji Memurluğu, Hısn-ı Mansur Reji Memurluğu, Viranşehir Reji Memurluğu ve Birecik Reji Memurluğu şeklinde teşekkül ettirilmiştir. Reji Şirketi'nin imparatorluk genelinde oluşturmuş olduğu idari yapıyla benzerlik gösteren Urfa Reji Müdürlüğü, şirketin tipik taşra teşkilatlanmasına örnek olarak gösterilebilir. Ancak sancağa bağlı olan Suruç kazasında idarenin müdürlük olarak teşkilatlandırılmış olması diğer taşra teşkilatlarından ayrıt eden önemli bir özellik olmuştur (Üner, 2019: 365).

Müdürlüğün ikametgâh olarak kullandığı yapı ile ilgili detaylı bilgi elde edilememiş olsa da 1902 yılında yapının kira ödemesiyle ilgili bir gelişmenin kayıtlara yansdığı saptanmıştır. Buna göre Urfa İptidai Mekteplerinin 1902 yılına ait gelir listesinde müdürlüğün kira bedeli ile ilgili bilgiler

Yayımlı ve Direniş 1881-1908, 2021 yılında Özge Togrul'ın *19. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Kaçakçılık*, başlıklı çalışmaları örnek gösterilebilir. Buna dair örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte belirtilen eserlerin künyeleri kaynakça kısmında belirtilmiştir.

mevcuttur (Palalı, 2021: 96-97). Bu yapıyla ilgili verilen bilgilere bakıldığında ise yapı 4 oda, 2 ambar ve 1 ahırdan meydana gelmiştir. Urfa İptidai Mektebine ait olan bu yapı 3.000 kuruş icar bedeliyle Urfa Reji Müdürlüğüne kiralanmıştır¹ (Karakaş, 2012: 166; BOA. DH. MKT. 543/25). Zaman içerisinde 1902 yılında rejide müdürlük görevini icra eden kişi fiyatı fazla bularak ödeme konusunda direnç göstermiş ve kira bedelini de düşürmek istemiştir. Ancak İptidai Mektebi'nde görev yapan öğretmen ve memurların maaşlarının ödenmesinde sıkıntı çekilmesinden dolayı bu talebe olumlu cevap verilmemiştir. Böylece müdürlüğün kira indiriminde bulunma talebi İptidai Mektebi idarecileri tarafından reddedilmiştir (BOA. MF. MKT. 770/3). Görüldüğü üzere Reji bölgede ihtiyaç duyduğu binaları çeşitli kurumlardan kiralama suretiyle işlerini yürütüyor burada da Maarif Nezareti'ne bağlı bir devlet okulunun mekanlarını kiralamaktan geri durmuyor, zaman içinde kira bedeli ile ilgili sorunlar yaşayabiliyordu.

1.1. Müdüriyetin İdari Personeli ve Faaliyetleri

Reji Şirketi'nin faaliyete geçmesiyle eş zamanlı olarak Urfa Reji Müdürlüğü'nün de faaliyete geçmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Müdürlük bünyesinde görev yapan personel tüm Reji teşkilatlarında olduğu gibi müdür, nazır, kâtip, muhammin, kolcu, sandık emini, ambarcı ve muhasebeci gibi vazifeler üstlenmişlerdir. Bu bağlamda, Halep vilayet salnameleri incelendiğinde idarenin bölgede personel bulundurmasıyla ilgili en erken bilginin 1887 yılına ait olduğu tespit edilmiştir. Reji Şirketi'nin teşekkül ettirilmesinden yaklaşık 3 yıl sonra Urfa sancağında rejinin aktif olarak faaliyette olduğu müdürlükte görev yapan bir müdür ile kâtip Reşit Efendi'nin isminin salnamede yer almasından anlaşılmaktadır. Ancak müdürün ismine dair bilgilere yer verilmemiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1305: 196). 1887 yılının aksine personel kadrosu hakkında daha ayrıntılı bilginin elde edildiği 1889 yılında görev yapan memurlar arasında müdür Rıza Efendi, muhasebeci ve sandık emini Kâmil Efendi ve ambar memuru Halil Efendi'nin isimleri yer almıştır. Bu isimlerin yanı sıra Reji Şirketi'nin kolluk kuvveti olarak nitelendirilen kolcu sayısının da 93 olduğu görülmüştür. Ayrıca bu kolcuların süvari ve piyade olduğu bilgisine de ulaşılmıştır. Kolcu sayısının tespit edilmiş olması müdürlüğün bölgede kaçakçılarla mücadele yürüttüğünü ve tütünü denetim altına almak amacıyla kolluk kuvveti desteğine başvurduğunu göstermektedir. Daha önceki yılların aksine müdürlük hakkında ayrıntılı isim listesinde geçen bilgilerin yanı sıra merkeze bağlı Suruç kazasında görev yapan memurların isimlerine de yer verilmiştir. Bu çerçevede, önceki yıllara nazaran 1889 yılı itibarıyla Reji Müdürlüğüne bağlı olan Suruç kazasında Rejiyi temsilen memur olarak Bektaş Ağa'nın görev yaptığı görülmektedir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1307: 172, 175).

1890 yılına gelindiğinde ise sancakta faaliyette olan Reji Müdüriyetinde müdür olarak Reshi Efendi görev yapmıştır. Aynı yıl içerisinde sancağa bağlı olan bir diğer kaza olan Birecik'te memur Şükrü Efendi, muhasebeci Amidi Efendi ile Nizip memuru Salih Efendi'nin isimleri mevcuttur. Suruç kazasında ise Reji memuru olarak Bektaş Efendi'nin 1889 yılından itibaren üstlenmiş olduğu görevi devam ettirdiği görülmektedir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1308: 231, 235, 267). 1891 yılında Urfa Reji Müdürlüğünde ve müdürlüğe bağlı olan Birecik ile Nizip kazalarında Reji Müdürlüğünü temsilen görev yapan idari personelin isim listesi tablo 2'de belirtilmiştir.

¹ Aynı binanın 1900 yılındaki senelik kira bedeli 50 lira olarak belirlenmiştir. Ancak Karakoyun Deresi'nin kurumasından dolayı bu miktarın 35 liraya düşürülmesi kararı alınmıştır (BOA. MF. MKT. 480/44; BOA. MF. MKT. 540/7).

Tablo 2. 1891 Urfa Reji Müdüriyeti Görevlileri

Urfa Sancağı Reji Müdüriyeti Görevlileri (1891)		
İdare	İsim	Görev
Urfa Sancağı Reji İdaresi	Ziyor Efendi	Müdür
Urfa Sancağı Reji İdaresi	Selim Efendi	Muhasebeci
Urfa Sancağı Reji İdaresi	Asadur Efendi	Ambarcı
Birecik Kazası Reji İdaresi	Mustafa Lami Efendi	Müdür
Birecik Kazası Reji İdaresi	Yunus Efendi	Muhasebeci
Nizip Kazası Reji İdaresi	Salih Efendi	Memur

Kaynak: Halep Vilayet Salnamesi (Hicri: 1309: 159, 161).

1891 yılında şubenin müdürlük vazifesini icra eden Ziyor Efendi'nin 1892 yılında görevini Arslan Bey'e devrettiği saptanmıştır. Müdür Arslan Bey'in yanı sıra müdürlükte muhasebeci olarak Selim Bey'in ve ambarcı olarak da Asadur Efendi'nin isimlerine yer verilmiştir. Urfa sancağında görev yapan bu isimlerin yanı sıra aynı yıl içerisinde Birecik kazasında da reji müdürü olarak Mustafa Lami Efendi'nin, ambar memuru olarak Agop Efendi'nin, (BOA. Y. PRK. UM. 35/112) muhasebeci olarak Yunus Efendi'nin, Nizip memuru olarak da Salih Efendi'nin kazalarda rejiiyi temsilen görev yaptıkları aktarılmıştır. Yine 1892 yılında sancağın bir diğer kazası olan Rumkale'de (Halfeti)¹ Reji adına memur olarak Şakir Efendi görev yapmıştır. Siverek kazasında ise memur olarak Mehmet Rıza Efendi vazife icra etmiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1310: 248, 251, 252, 254). Siverek kazasında görev yapan bir diğer Reji memuru Mustafa Saffet Efendi'dir.² Saffet Bey, devletin farklı kurumlarında görev aldıktan sonra 28 Eylül 1884 tarihinde 200 kuruş maaşla Siverek Reji müdürlüğü ikinci kâtipliğine tayin edilmiştir. 12 Haziran 1886 tarihinde kâtipliğin kapatılmasıyla birlikte 17 Eylül 1886 tarihinde kısa süre açıkta kaldıktan sonra 150 kuruş aylıkla Reji Müdürlüğü satış kâtipliği görevine getirilmiştir. 13 Haziran 1887 tarihinde ise yine 150 kuruş maaşla Reji Müdürlüğü sevk memurluğuna tayin edilmiştir. Saffet Bey, 2 Haziran 1889 tarihine kadar rejideki görevini icra etmiştir (BOA. SAİD.d. 117/431-218). Görev icra eden ambar memurlarının varlığı sancakta şirketin ambar bulundurduğunu göstermektedir. Nitekim 1893 yılında Urfa sancağında Rejinin beş ambar bulundurduğunu anlaşılmaktadır. Bu ambarların³ dağılımına dair bilgiler ise tablo 3'te yer almıştır.

¹ Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Rumkale (Halfeti) Urfa'nın Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte uzun dönem idari manada Urfa'ya bağlı kalmıştır. Ancak 1914 ile 1926 yılları arasında kısa bir dönem Antep'e bağlanmıştır. 1926 yılında tekrar Urfa'ya bağlanmıştır (Ekinci, 2006: 264; Tanık, 2022: 355-356)

² 1865 yılında Siverek'te Ali Ağa'nın oğlu olarak doğan Mustafa Saffet Efendi, ilk eğitimini Siverek Sübyan Mektebi'nde tamamlamıştır. Daha sonra Rüştüye Mektebi'nde eğitim aldıktan sonra 22 Temmuz 1882 tarihinde Siverek Belediye ve Zabıta Tahrirat Kalemi Nüfus İdaresi'nde göreve başlamıştır. 1883 tarihine kadar bu görevi icra etmeye devam etmiştir. 28 Temmuz 1883 tarihinde aylık 400 kuruş maaş ile Karakeçi Nahiyesi Aşar Kol Muharrirliğine atanmıştır. 28 Eylül 1884 ile 2 Haziran 1889 tarihleri arasında Rejinin farklı mevkilerinde görev aldıktan sonra 13 Temmuz 1889 tarihinde 150 kuruş maaş ile Ziraat Bankası Siverek katipliğine atanmıştır. 24 Mayıs 1892 tarihine gelindiğinde ise 120 kuruş aylık maaş ile Siverek Nüfus Katipliği vazifesini icra etmek üzere görevlendirilmiştir (Sağır, 2018: 111-112).

³ 1920 yılında Urfa Mutasarrıflığı sınırları içerisinde bulunan reji ambarlarında tutulan dökük tütünlerden haftalık 1 kuruş 5 para, bohça halinde bulunanlardan ise her 4 bohça için 1 kuruş 20 para alınması kararlaştırılmıştır. Bu paralar tütünlerin ambarda bulunması karşılığında kira ücreti adı altında alınmıştır (BOA. DH. İ. UM. 22/61).

Tablo 3. Urfa Reji Müdüriyeti Ambarları (1893)

Nezaret	Müdüriyet	Ambarın Yer	Ambar	Yıllık Kira
Halep Nezareti	Urfa Müdüriyeti	Urfa Merkez	1	2.291 kuruş
Halep Nezareti	Urfa Müdüriyeti	Suruç	1	582 kuruş
Halep Nezareti	Birecik Memuriyeti	Birecik Merkez	1	2.200 kuruş
Halep Nezareti	Birecik Memuriyeti	Nizip	1	485 kuruş
Halep Nezareti	Birecik Memuriyeti	Rumkale	1	291 kuruş

Kaynak: BOA. ŞD. 2616/24.

Tablo 3'teki veriler incelendiğinde Urfa sancağında 1893 yılında toplamda beş adet ambarın bulunduğu, bunlardan 1'i Urfa merkezde, 1'i Suruç kazasında, 1'i Birecik kazasının merkezinde, 1'i Nizip kazasında ve 1'i de Rumkale kazasında bulunmaktadır. Urfa Reji Müdürlüğüne bağlı olan bu ambarların yıllık toplam kira bedelinin ise 5.849 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Şirket ile Osmanlı hükümeti arasında imzalanan şartname gereğince 100.000 kıyye tütün üretiminin yapıldığı her köyde veya birkaç köyün bir araya getirilmesiyle birlikte ortak noktanın belirlenerek bir ambarın bulundurulmasına yönelik karardan (BOA. DH. İD. 95/15; BOA. DH. MKT. 1462/55) hareketle Urfa sancağında 1893 yılında beş ambarın bulunuyor olması 500.000 kıyye tütün üretiminin yapılabileceğini göstermektedir. Her bir kıyyenin 1,282 kg (Sertoğlu, 1986: 86, 186) olduğundan hareketle 641.000 kilo tütün üretiminin yapıldığına dair çıkarımda bulunmak mümkündür.

1895 yılında Urfa sancağında Reji Şirketi adına müdür olarak Ayetullah Efendi görev yaparken muhasebeci ile ambarcılarının da bulunduğu aktarılmıştır (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1313: 278). Lakin muhasebe ve ambarcının isimlerine dair veriler elde edilememiştir. 1896 yılında Urfa sancağında bulunan müdürlükte görevli olarak müdür Basil Şaravi Efendi, muavini Enes Bey, muhasebeci Mihal ve ambarcı Mihal'in isimlerine yer verilmiştir. Suruç kazasında ise memur Ali Rıza Efendi'nin görev yaptığı belirtilmiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1314: 364, 380). 1897 yılında Halep vilayet salnamesi incelendiğinde Urfa sancağında reji müdürü olarak Mihal Efendi, müdür Muavini Mihal Efendi, muhasebeci Habip Efendi ve ambarcı Yusuf Efendi görev yapmıştır. Suruç kazasında ise reji memuru olarak Ali Rıza Efendi görev icra etmiştir. Urfa Reji Müdürlüğünde görev yapanlar arasında müfettiş Mösyö Korbeti ile nazır Yusuf Latif Efendi yer almıştır. Yine aynı yıl içerisinde Reji Şirketi'ne bağlı olarak faaliyette olan fabrika kontrol memuru İskender Efendi, evrak memuru Beşir Efendi, sandık emini Reşit Efendi, fabrika¹ memuru Corci Efendi ve satış memuru İskender Efendi'nin isimlerine yer verilmiştir. Fabrika memurunun ismine yer verilmiş olması bölgede Rejinin denetimi altında tütün imalatının da yapıldığını göstermektedir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1315: 151, 151, 267, 285).

1898 yılına gelindiğinde ise Urfa sancağında müdürlükte görev yapan isimlerin bir önceki yıllara aynı olduğu sadece ambar memuru olarak görev yapan Yusuf Efendi yerine Armenek Efendi'nin göreve geldiği görülmüştür. Yine 1897 yılında Suruç kazasında görev yapan reji memurunun aynı olduğu görülmekle birlikte sancağa bağlı Birecik'te ise görevli memur olarak Hasan Bey'in ismine yer verilmiştir. Ayrıca sancağa bağlı olan Harran kazasında görev yapan reji görevlileri ile ilgili bilgi de aktarılmıştır. Harran kazasında rejiyi temsilen Musa Efendi'nin görev yaptığı belirtilmiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1316: 293, 303, 312, 315). 1899 yılına gelindiğinde ise 1897 yılından

¹ Fabrikayla ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşılmamakla birlikte şirketin lağvedilmesinden sonra 1925 yılında İhissarlar İdaresi'ne bağlı atölye olarak faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum ise Reji döneminde bölgede tütün imalatının yapıldığını göstermektedir (Yurtoğlu, 2018: 103).

itibaren müdürlükte görev yapan isimlerin aynı olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Birecik kazasında 1898 yılından itibaren görev yapan Hasan Bey'in bir sonraki yılda aynı görevi icra ettiği görülmektedir. Aynı şekilde Suruç kazasında da müdürlüğü temsilen memur Ali Rıza Efendi görevine devam etmiştir. Harran kazasında rejiiyi temsilen memur Musa Efendi görev icra etmiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1317: 293, 303, 312, 315). 1900 yılında Urfa sancağı reji müdürü olarak Beşir Hayati Efendi, dava vekili olarak Hacı Ahmet Efendi, muhasebeci olarak Habip Efendi ile ambarcı olarak Mihal Bey'in isimlerine yer verilmiştir. Aynı yıl içerisinde Birecik kazasında rejiiyi temsilen Agop Efendi, Siverek kazasında ise Mihal Efendi görev icra etmişlerdir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1318: 308, 319, 328).

1902 yılında Birecik kazasında rejiiyi temsilen memur Agop Efendi ile kâtip Yusuf Efendi görev almıştır. Suruç kazasında ise memur Müslüm Efendi görev yapmıştır. Harran kazasında Urfa Reji Müdürlüğü adına İmam Efendi vazife üstlenmiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1320: 336, 348, 350). 1903 yılında ise Urfa Sancağı Reji Müdürlüğünde görev yapan isimler şu şekilde sıralanmıştır; müdür Cemal Efendi, dava vekili Hacı Ahmet Efendi, muhasebeci Sami Efendi ile muhasebeci Mihal Efendi'dir. Birecik kazasında ise Agop Efendi ile kâtip Yusuf Efendi'nin isimlerine yer verilmiştir. Rumkale kazasında rejiiyi temsilen Halil Efendi görev yapmıştır. Suruç kazasında memur Müslüm Efendi'nin ismine yer verilmiştir. Harran kazasında memur Ali Efendi'nin görev aldığı tespit edilmiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1321: 378, 394, 402, 411, 417). 1904 yılına gelindiğinde Birecik Reji Memuriyetinde Mustafa Sıdkı Efendi'nin¹ görev icra ettiği saptanmıştır. Şöyle ki, Mustafa Sıdkı Efendi, 1 Kasım 1904 ile 18 Şubat 1904 tarihleri arasında Birecik Reji Memuriyetinde aylık 500 kuruş maaş ile memurluk görevini icra etmiştir (BOA. DH. SAİDd. 145/227; Çelikkut, 2019: 81).

1907 yılında Urfa Reji Müdürlüğünde görev yapan bir diğer isim de Mustafa Hakkı Efendi'dir.² Mustafa Hakkı Efendi Birecik kazasında Ziraat Bankası'nda görev aldıktan sonra 28 Nisan 1907 tarihinde 150 kuruş maaşla Birecik Reji İdaresi kontrol memurluğuna tayin edilmiştir. Aynı yıl içerisinde 22 Ağustos 1907 tarihinde Rumkale kazasında 250 kuruş aylık maaş ile Ziraat Bankası şubesinde sandık muhasebe kâtibi olarak tayin edilmiştir. Bu bilgiden hareketle Mustafa Hakkı Efendi'nin genel olarak Ziraat Bankası şubelerinde görev icra ettiği 4 ay gibi kısa bir süre Reji'de görev icra ettiği saptanmıştır. Birecik Ziraat Bankası'ndaki maaşına dair bilgi elde edilememekle birlikte 150 kuruşluk Reji dönemindeki maaşının Rumkale Ziraat Bankası'na atanarak 250 kuruşa çıkarılmış olması terfi olarak nitelendirilebilmektedir. Yine bu örnek üzerinden devlet memurlarının Reji Şirketi bünyesinde de istihdam edilebildiği çıkarımını yapmak mümkündür (BOA. DH. SAİDd. 161/247-347).

1908 yılında Urfa sancağında Rejiyi temsilen görev alan isimlere bakıldığında ise memur olarak Hacı Ahmet Efendi, kâtip, muhasebeci ve ambarcı olarak Karabet Efendi'nin isimleri

¹ 1872 yılında tüccardan Mehmet Emin Efendi'nin oğlu olarak Kıbrıs'ta dünyaya gelen Mustafa Sıdkı Efendi, Kıbrıs Sıbyan Mektebinde ilk eğitimini aldıktan sonra Beyrut Mekteb-i İdadi-i Mülkiye'de eğitim almıştır. 27 Mayıs 1899 ile 27 Ekim 1899 tarihleri arasında aylık 200 kuruş maaşla İskenderun Rüsumat İdaresi'nde görev icra etmiştir. Daha sonra sırasıyla 250 kuruş aylık maaş ile İstimator Vekaletinde, 130 kuruş aylık Arabacı Vekaletinde, 300 kuruş aylık maaş ile İskenderun Reji Memuriyetinde, 300 kuruş maaşla Ayıntab Reji Memuriyetinde, 500 kuruş aylık maaş ile Kilis Reji Memuriyetinde, 500 kuruş maaşla Birecik Reji Memuriyetinde, 400 kuruş maaş karşılığında Beyrut Ziraat Bankası Şubesinde, 500 kuruş maaşla Adana Ziraat Bankasında, 500 kuruş maaş karşılığında Kilis Reji Memuriyetinde ve son olarak 500 kuruş maaş karşılığında İlrizat Mukayyidliğinde görev icra etmiştir Bkz. (DH. SAİDd. 145/227).

² 1885 yılında Urfa sancağında Abdurrahman Alaaddin Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelen Mustafa Hakkı Efendi, Urfa Sıbyan Mektebi'nde eğitim aldıktan sonra Birecik kazası Ziraat Bankası'nda sandık görevlisi olarak bir müddet görev yaptıktan sonra 28 Nisan 1907 ile 22 Ağustos 1907 tarihleri arasında Rejide görev üstlenmiştir. 22 Ağustos 1907 tarihinde sonra ise Rumkale kazasında Ziraat Bankasında görev üstlenmiştir (Ekinci ve Asoğlu, 2020: 259)

görülmektedir. Nizip kazasında ise görevli olarak memur Sabri ile kâtip Yusuf Efendi'nin isimlerine yer verilmiştir. Rumkale'de ise Halil Efendi Urfa Reji Müdürlüğünü temsilen görev yapmıştır. Suruç kazasında ise Reji Şirketi ile Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ni temsilen Halil Bey görev almıştır (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1324: 403, 420, 430, 440). 1910 yılında Urfa Reji Müdürlüğünde memur olarak Hacı Ahmet Efendi, kâtip, muhasebeci ve ambarcı olarak Karabet Efendi görev icra etmişlerdir. Birecik kazasında Memur Sabri Efendi ile Kâtip Yusuf Efendi görev yapmıştır. Rumkale kazasında ise müdürlüğü temsilen memur Hüseyin Efendi'nin görev yaptığı tespit edilmiştir (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1326: 402, 419, 427). 1908 yılında müdürlükte görev yapan ambar memuru Karabet Efendi dışında tüm personelin Müslüman olması dikkat çekmektedir.

Müslüman olmayan personelin neredeyse tamamı ise Ermeniler arasından seçilmiştir. Bu seçimde ise bölgede Müslüman nüfusuyla birlikte Ermeni nüfusunun da yoğun olması etkili olmuştur. Nitekim Urfa Reji Müdürlüğünde Ermeni vatandaşların da yoğun olarak görev aldıkları tespit edilmiştir. Bu görevliler genel olarak memur ve ambarcı olarak karşımıza çıkmıştır. Buna örnek olarak ise memur Agop Efendi, Ambarcı Asadur Efendi ve Armenek Efendi'nin isimleri gösterilebilir (Ertaş, 2016: 10) Urfa Reji Müdürlüğüne yapılan atamalar, Müslüman halk ve idareciler nazarında endişelere neden olmuştur. Bu bağlamda, 1895 yılında Urfa sancağında Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi bünyesinde bölgede faaliyette bulunan Urfa Reji Müdürlüğündeki görevlilerin usulsüz davranışlar içerisinde bulduklarına şahit olunmuştur. Bu doğrultuda Urfa halkı tarafından Reji Müdürlüğüne yönelik ilk şikâyetler 1888 yılında başlamıştır. Urfa ahalisi tarafından usulsüz ve keyfi uygulamalarından dolayı şikâyetlere neden olan isim 1888 yıllarında Urfa Reji Müdürlüğünde müdürlük görevini icra etmiş olan Emil Efendi olmuştur. İtalyan tebaasından olan Emil Efendi hakkında Urfa merkeze bağlı Mevlüd-i Halil Mahallesi'nde imamlık yapan İmam Halil ile arkadaşlarının imzasını taşıyan bir şikâyet telgrafı merkeze iletilmiştir (BOA. Y. PRK. AZJ, 14/36). Ermenilerin müdürlük bünyesinde girişmiş olduğu faaliyetlerden duyulan rahatsızlığı imamlık yapan bir Müslüman tarafından çekilen telgrafta dile getirilmiş olması Ermeniler ile Müslümanlar arasında bir gerginliğin var olduğunu göstermektedir.

İmam Halil ile Urfalı eşrafının imzasını taşıyan telgrafın içeriğine bakıldığında ise Emil Efendi'nin müdürlüğe getirilir getirilmez 150 kişiden oluşan bir kolcu teşkilatı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Oluşturmuş olduğu bu ekibin içerisinde bulunanların çoğu daha önce çeşitli suçlardan sabıkalı olan kişilerden oluşmasının yanı sıra bu kişilerin devlet kanunlarına riayet etmeyen asilerden oluştuğuna dikkat çekilmiştir. Başlarına kolcubaşı olarak atamış olduğu kişilerin liderliğinde geceleri sabahlara kadar bölge halkının hanelerini keyfi olarak basarak hiçbir sebep ileri sürmeksizin sağa sola ateş açarak asayiş sorunlarının yaşanmasına yol açmışlardır. Dahası hamile bir kadının çocuğunu düşürmesine neden olmuşlardır. Kolcular bu usulsüz girişimleriyle yetinmemiş sabahları şehrin giriş kapılarında durarak geçiş yapanları sebepsiz yere arayarak mal varlıklarına el uzatmışlardır. Yine tütün aramak bahanesiyle gelip giden vatandaşların koyunlarını gasp etmişlerdir. Yazılmış olan telgrafın içeriğinde son olarak kanun bilmez kolcuların bu tür girişimlerinin halk için dayanılmaz dereceye geldiği, bu gibi girişimlere izin veren ve kolcuları bu konuda cesaretlendiren müdürün görevden alınmaması durumunda bölgede büyük bir infiale neden olacağı belirtilmiştir. 8 Eylül 1888 tarihinde çekilmiş olan bu şikâyet telgrafına imza atan kişiler arasında Kâmilzâde Mehmed Kâmil, Hâcıkâmilzâde İbrahim Halil, Salih Efendizâde Mahmud, Harranzâde Ali, Abacıoğlu Eyyüb Sabri, Bekirzâde Mehmed, Hüseyin Paşazâde Mahmud, muteberandan Betros, muteberandan Kivork, muteberandan Cebail, muteberandan Toma, muteberandan Betros, muteberandan Ohannes, muteberandan Boğos, esnaf Naum, esnaf Betos, esnaf Amo, esnaf Toma gibi isimlerin yanı sıra bölge eşrafının imzası yer almıştır. Şikâyet metnine imza atanlar arasında Müslüman ve Gayrimüslim isimlerin olması dikkat çekicidir (BOA. Y. PRK. AZJ, 14/36). İmam Halil imzasıyla Halep vilayeti ve Maliye Nezareti'ne iletilen şikâyet üzerine gerekli işlemlerin yapılması hususunda karar alınmıştır.

Lakin tahkikatın ne yönde ilerlediği ve neticenin ne olduğuna dair veriler elde edilememiştir (BOA. DH.MKT. 1541/117; BOA. DH.MKT. 1543/114).

Müdüriyette vazife icra eden görevlilerle ilgili yapılan bir diğer şikâyet de 1895 yılında gerçekleşmiştir. Ermeni olaylarının imparatorluk genelinde şiddetli olduğu bu dönemde Urfa Reji Müdürlüğünde müdürlük görevinde bulunan Ata Bey'in görevinden ayrılarak İstanbul'a gitmesi üzerine yerine Ermeni Kaspar Efendi tayin edilmiştir. Kaspar Efendi müdürlük görevine Eylül 1895 yılında başlamıştır. Bu arada Urfa 5. Ordu Kumandanlığı tarafından yapılan araştırmalar neticesinde Urfa Kumandanı Mirliya Latif Efendi tarafından Erkan-ı Harbiye Nezareti'ne 25 Eylül 1895 tarihinde çekilen telgrafın içeriğinde Reji Müdürlüğünde bulunan bazı görevlilerin bölgede asayiş bozmak amacıyla bazı girişimlerde bulduklarına dair ifadelere yer verilmiştir. Müdür Kaspar Efendi hakkında yapılan araştırmalar neticesinde bölge müdürlüğünde çalışan Müslüman sayısını azaltarak Ermeni sayısını müdürlük bünyesinde arttırmaya başladığı anlaşılmıştır. Bu doğrultuda da daha önce Urfa'da tüccarlık yaparak kumpanya işleten Kaspar Efendi müdür olduktan sonra müdürlükte aktif olarak görev yapan 18 kolcunun yeterli olmasına rağmen buna ek olarak tamamı Ermenilerden oluşan 22 yeni kolcu ataması yapmıştır. Müdüriyette toplamda 40 kolcunun her 10 kişisi için bir kolcubaşı olmak üzere 4 görevli ataması daha yapmıştır. İdareye bilinçli olarak alınan bu Ermeniler dışında yine Ermeni vatandaşlardan 5 süvari kolcu ataması yapılmıştır. Aslında müdür Kaspar Efendi daha önce müdüriyetin müdürlük görevini icra etmiş olan Ata Bey döneminde bu gibi girişimlerde bulunmuşsa da pek başarılı olmamıştır. Ancak Ata Bey'in görevden ayrılması ve kendisinin müdürlük görevine getirilmesi üzerine yukarıda adetleri hakkında bilgi verilen görevlileri işe alarak bölgede yaşayan Müslümanların tepkisine neden olmuştur (BOA. A.) MKT. MHM. 646/37).

Esasen müdürün göreve gelmesiyle birlikte müdürlükte Müslüman görevliler saf dışı bırakılarak Ermeni vatandaşların sayıları arttırılmaya çalışılmıştır. Ataması yapılan bu Ermenilerin ise Müslümanlara ve imparatorluğa karşı kötü niyet besleyen kişilerden seçilmesi ise tesadüfi olmasa gerek. Bu görevlilerin silah taşıma ve her istedikleri yere rahat girip çıkabilme yetkilerinin olması ve davranışlarından dolayı kısa sürede Müslüman halk ve kolluk kuvvetleri arasında rahatsızlığa neden olmuştur (Bozan, 2008: 226-227; Asoğlu, 2019: 156). Nitekim Yüzbaşı Rıza Bey liderliğinde jandarmanın takibi neticesinde Beştepe adı verilen bölgede yer alan mağalarda yapılan arama neticesinde barut yapımında kullanılan araçlar ile barut bulunmuştur. Yapılan tahkikat neticesinde üretilen barutların elde edilmesinde henüz yeni görevlerine başlamış olmalarına rağmen kolcuların desteği olduğu tespit edilmiştir. Kolcuların bu gibi işlerle yetinmedikleri gibi Urfa bölgesinde görev yapan Süvari Hamidiye 54. Alay Zabiti Yüzbaşı Hacı Yusuf Efendi'nin kayınbiraderini silahla tarayarak şehir merkezine kadar kovalama cüretini de göstermişlerdir. Aslında yapılan atamalardan önce Ermeniler tarafından bu tür girişimlerin olduğunu öngören Urfa Redif Kumandanlığı bu tür makamlara yapılan atamalarda dikkat edilmesi yönünde merkeze telgraf çekmişse de gerekli önlemlerin alınmadığı tespit edilmiştir. Urfa Reji Müdürlüğünde görev yapan Ermeni memurların bu tür girişimleri halk arasında memleketlerinin Ermeniler tarafından işgal edileceği söylentilerini güçlendirmiştir.¹ Bu söylentiler ise bölgede asayişin bozulmasına neden olmuştur. Asayişin sağlanmasının zorlaştığı bu dönemde Müslüman halk ise karşı harekete geçerek güvenliğini ve memleketinin bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır (Bayraktar, 2007: 137).

Müdürlük bünyesinde görev icra eden Ermeni personel bu gibi problemler neden olurken müdürlük çatısı altında vazife yapan bir diğer Gayrimüslim kesim Rumlar olmuştur. Sözelimi, Kafidis Efendi ile Yorgaki Efendilerin isimleri örnek gösterilebilir. Müdürlükte muhasebecilik görevini icra eden Kafidis Efendi ile ilgili yapılan araştırmalar neticesinde yasadışı faaliyetler

¹ Nitekim aynı tarihte bölgede ilk Ermeni isyanının gerçekleşmesi dikkat çekmektedir (Asoğlu, 2018: 27).

içerisinde bulunduğu anlaşılmıştır. Kafidis Efendi hakkında yapılan suçlama üzerine icra edilen tahkikat neticesinde Osmanlı ordusunun Yunan ordusuna karşı yenilgisini tasvir eden kartpostallar hazırlayarak bazı yerlere posta yoluyla ulaştırırken yakalanmıştır. Yine muhasebecinin Urfa Hastanesi operatörü Yorgaki Efendi'nin görevinden alınışına tepki göstererek asılsız telgraflar çekmiş olduğu da tespit edilmiştir. Bu telgrafi çekmesinin önemli nedenlerinden biri de üzerinde yoğunlaşan dikkatleri farklı yerlere çekmek istemesidir. Bu gibi girişimlerde bulunarak halkı galeyana getirme ve dış devletlerin dikkatini bölgeye çekme hedefinde olduğu tespit edilerek görevden uzaklaştırılmış ve hakkında yargılama süreci başlatılmıştır. Suçluların tespit edilmesi durumunda görevlerinden uzaklaştırılması müdürlüğün işleyiş mekanizmasını aksatmamaya yönelik bir tedbir olarak nitelendirilebilir (BOA. DH. EUM. EMN. 56/18). Rum milletinden müdürlükte görevlendirilmiş olan bu iki memurun faaliyetlerine yönelik bilgidir hareketle devlet çıkarlarına karşı Yunan ordusuna hizmet etmeye çalıştıkları söylenebilir. Yabancı sermayeli şirketin bünyesinde Müslüman ve Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının istihdam edildiği tespit edilmiştir. Lakin Gayrimüslim vatandaşların Müslümanlara oranla daha önemli mevkilerde görevlendirildiği saptanmıştır. Bu görevliler arasında ise bölgede nüfusları yoğun olan Ermeniler yer almıştır. Şirket çatısı altında faaliyet gösteren Ermeniler aidiyet duydukları devletlerin de etkisiyle Türk-Ermeni çatışmasında şirketin kendilerine tanımış olduğu hak ve yetkileri kullanarak Türklerin aleyhine faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetler arasında silah ve patlayıcı maddeler ilk sırada yer almıştır. Yine bir diğer kesim olan Rumlardan seçilen görevlilerin de aynı şekilde devlet çıkarlarına aykırı olarak bölgede Yunanlıların lehine faaliyetlerde buldukları gözlemlenmiştir.

1.2. Müdürlüğün Tütün Kaçakçılığı Faaliyetlerini Önleme Girişimleri

Kaçakçılık genel olarak bir emtianın kanun ve yasalara aykırı olarak ülke içerisinde dolaştırılması ya da ülke dışına çıkartılması olarak tanımlanmaktadır (Hamzaoğlu, 2020: 206). Fakat Reji Şirketi'ne göre tütün kaçakçıları ruhsatsız şekilde tütün eken, satan, tüketen ve imal edenlere denilmiştir. Bunlar tütün dükkân ve fabrikalarında tütün kıyıcılığı yapanlar, tütün imalatına yönelik kullanılan aletleri üreten ile satanlar ve ruhsatsız olarak ticaretini yapan kişiler kaçakçı olarak tanımlanmıştır. Nitekim bu eylemleri gerçekleştirenler devlete karşı suç işlemiş kişiler olarak görülmekteydi (Batman, 2013: 58). Reji döneminde tütün alanında kaçakçılık faaliyetlerine Ayıngacılık, (Aliş, 2007: 249) kaçakçıya ise Ayıngacı ismi verilmiştir (Erdoğan Öztürk, 2007: 237; Şenel, 2007: 363).

Reji Şirketi'nin faaliyette olduğu ilk yıllarda Urfa sancağında tütün alanında kayıt dışı ekonomi girişimleri meydana gelmiştir. Bu tür girişimler müdürlük ile devlet kurumları arasında meydana gelen yazışmalara yansımıştır. Bu yazışmalar incelendiğinde Birecik kazasının kaçakçılıkta¹ öne çıktığı çıkarımı yapılabilmektedir. Birecik bölgesinde görev yapan zabıta ile reji görevlilerinin ortak yürütmüş olduğu çalışmalar neticesinde bölgede çok sayıda kaçak tütün bulunarak el konulmuştur. Ancak daha sonra Birecik kaza mahkemesi tarafından görülen dava neticesinde kaçakçılar serbest bırakılmış, tütünler ise kaçakçılara geri verilmiştir. Mahkemenin bu yöndeki kararına karşı çıkan şirket gerek kendi gerekse devlet çıkarlarına aykırı olduğunu ifade ederek gerekli araştırma ve incelemelerin yapılması yönünde talepte bulunmuştur. Lakin bu talebin ne yönde cevap bulduğuna dair bilgi mevcut değildir. Nitekim yapılan arşiv taramasında bu hususta bilgiye ulaşılamamıştır (BOA. DH. İD. 94/5). Yerel mahkemenin vermiş olduğu karara müdürlüğün itiraz etmesi, şirketin çıkarlarını gözetme hususunda hak arayış mücadelesi verdiğini göstermektedir.

¹ Urfa bölgesinde kaçakçılık faaliyetinde bulunan kesimin kullanmış olduğu önemli güzergahlardan biri de Basra'dan başlayıp Bağdat – Musul – Mardin – Urfa – Diyarbakır – Harput – Malatya – Sivas – Tokat – Amasya – Samsun- Sinop yoluyla Karadeniz'e ve oradan deniz yoluyla İstanbul'a ulaşan ticaret yoludur (Hamzaoğlu, 2019: 75).

Birecik kazasına bağlı olan Nizip¹ nahiyesinde bu tür kaçakçılık faaliyetlerinin sıklıkla meydana geldiği saptanmıştır. Sözcüleri, Nizip nahiyesinde tespit edilen kaçakçılık girişimlerinden biri 1900 yılında meydana gelmiştir. Tütün kaçakçılığının yapıldığına dair bilginin alınması üzerine bu girişimlerde bulunan kaçakçıların yakalanması ve kaçakçıların mallarına el konulması amacıyla harekete geçilmiştir. Fakat Urfa Mutasarrıflığından Halep vilayetine çekilmiş olan telgrafta kaçakçıların, tütün sökümlü için bölgeye gönderilen rejî memurları ve jandarmaya karşı mukavemet gösterdiği belirtilmiştir. Dahası Nizip ahalisi içerisinde bulunan bazı kişilerin gelen bu görevlilere silah çekerek mukavemet gösterdiği de belirtilmiştir. Telgrafın devamında ise bu gibi girişimlerin önünün alınması amacıyla kaçakçıları ve ahaliyi bu gibi davranışlara cesaretlendirenlerin yakalanıp cezalandırılması için bölgeye yardımcı müfreze askerlerinin gönderilmesi talep edilmiştir (BOA. DH. MKT. 2302/100).

Tütün sökümlü için vazifelendirilmiş olan görevlilere mukavemet gösterilmesi sadece Urfa özelinde görülmediği buna benzer vakalar birçok vilayette yaşandığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede, 1896 yılında Adana vilayetine bağlı olan Bulanık kazasında tütün imalatı yapan Abdülkadir Efendi ile 300 işçisinin rejî görevlilerine karşı mukavemet göstermesi örnek gösterilebilir (BOA. DH.MKT. 2229/73). Gerek Urfa gerekse diğer bölgelerde rejî görevlilerine karşı meydana gelen bu tür girişimler, ahalinin şirkete olan bakış açısını zedelediği gibi kaçakçıları veya ruhsatsız şekilde faaliyette bulunan şahısları da cesaretlendirmekteydi.

Devlet ve şirket çıkarlarını zedeleyecek olan bu tür girişimlerin önlenmesi için 1900 yılında meydana gelen vakadan dolayı kolluk kuvveti desteğine yönelik Urfa sancağından gelen talep Halep vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir. Nezarete çekilen telgrafta tütün kaçakçılığı ile mücadelede Rejinin görevlilerine zabıta kuvvetlerinin de destek vermelerine dair anlaşmaya dikkat çekilerek sancağın kaçakçılığa karşı jandarma desteğinin sağlanmasına yönelik talebinin olumlu karşılanması istenmiştir (BOA. ŞD. 2235/5). Nizip nahiyesinde ruhsatsız tütün ekiminden dolayı yaşanan olaya verilen cevap ise takviye müfrezinin gönderilmesinin çözüm olmadığı yönünde olmuştur. Kumandan vekili tarafından verilen cevapta bir süre önce Cısr-i Şuur kazasında buna benzer bir vakanın meydana geldiği belirtilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 240/31). Cısr-i Şuur kazasında meydana gelen ruhsatsız ekilen tütünlerin sökümlünün yapılması amacıyla bölgeye gönderilmiş olan müfreze askerlerine kaçakçılar tarafından mukavemet gösterilmiş hatta silah çekildiğini belirtmiştir. Buna cesaret eden kişilerin yakalanıp yargıya teslim edilmelerine rağmen henüz ceza almadıklarına dikkat çekilmiştir. Bu gibi girişimlerde bulunan suçluların ceza almasının ertelenmesi uygulaması devam ettikçe, suçluların en ağır şekilde cezalandırılmadıkça ve gerekli olan kanuni düzenlemelerin yapılmadığı müddetçe bölgede yeni başlayan bu gibi yasadışı işlerin önlenmesi için müfrezinin gönderilmesinin çözüm olmayacağı belirtilmiştir. Yine suçluların cezalandırılmadığı gibi bu suçluların cezalandırılması amacıyla mahkemeye başvuran şahısların ceza aldığı da tespit edilmiştir (BOA. DH. MKT. 2246/34). Ancak bölgede bu gibi girişimlerin önlenmesi amacıyla Dâhiliye Nezareti'nden 1901 yılında Halep vilayetine çekilen telgrafta Nizip nahiyesinde gerekli olan tüm önlemlerin alınması ve müfreze desteğinin Adana ile Halep vilayetlerinden sağlanması hususunda Adana ve Halep kumandanlıkları bilgilendirilmiştir. Bölgede kaçakçılık faaliyetlerinin önlenmesi ve tespit edilmiş olan kaçak tütünlerin sökümlü için görev yapacak memurlara eşlik etmek üzere toplamda 7-8 jandarma neferinin olduğu ve bunun beşinin ise postane memuru olduğu belirtilmiştir (BOA. BEO. 1422/106614).

¹ Urfa sancağına bağlı olan Birecik kazasına tabi olan Nizip, 1909 yılına kadar karye, daha sonra ise nahiyeye çevrilmiştir (BOA. DH. MUİ. 28/48; BOA. TMİK. S. 29/60; BOA. TMİK. S. 55/70).

Urfa Mutasarrıflığı tarafından 25 Ekim 1899 tarihinde Nizip bölgesinde meydana gelen kaçak tütün ekiminin sökülme işlemleri, ekilmiş olan tütünlerin toplanması, kaçırılan kaçak tütünlerin ele geçirilmesi, kaçakçıların tutuklanması sırasında memurlara karşı gelerek memur, kolcu ve jandarmalara karşı silah çekenlerle ilgili gerekli işlemlerinin yapılması için bölgeye gönderileceklerle birlikte ilave askerlerin görevlendirilmesi talep edilmiştir. Bölgenin geniş olması ve tütün ekiminin yaygın olarak yapılmasından dolayı bu gibi işlemlerin bölgede yapılması için 15-20 müfrezenin yeterli olmayacağı en az 80'den fazla müfreme neferinin gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. İlk talebe karşılık 15 müfrezenin gönderildiği bu müfrezenin 15 gün boyunca bölgede kaldığı ancak yetersiz olmasından dolayı desteğin artırılması hususunda yeniden bir talepte bulunmuştur. Bu talepte sayı olarak 100 müfreme belirlenmiştir. Fakat buna karşın 20 müfreme gönderilmiştir. Netice olarak Urfa sancağında görev yapan 37 neferin yanı sıra 50 nefer ile Nizip bölgesinde gerçekleştirilecek tahkikata katılma kararı alınmıştır (BOA. BEO. 1440/107999). Benzer vakanın Kastamonu ile Erzurum arasında gerçekleşen kaçakçılık faaliyetleri sırasında gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Şöyle ki, kaçakçılık faaliyetlerin önlenmesinde yetersiz kalan reji kolcularına birer vapur ve torpidoyla 20 müfrezenin görevlendirilmesi kararı alınmıştır (BOA. BEO. 1606/120393; BOA. BEO. 3561/267048). Urfa dışında Kastamonu ve Erzurum dolaylarında da kolcu yetersizliğinden dolayı devlet kolluk kuvvetlerinden yardım istenmesi Reji Şirketi'nin kaçakçılara karşı kolluk kuvveti açısından yetersiz olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu gibi yerlerde kaçakçılarla yürütülen mücadelede şirket ile devlet iş birliğinin sıklıkla gerçekleştirildiği görülmektedir.

Bölgede yaşanan bir diğer kaçakçılık girişimi de sancağa bağlı olarak yeni teşkil edilmiş olan Harran kazasında meydana gelmiştir. Sözgelimi, 1898 yılında kazada meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerinin engellenmesi ve asayiş sorunlarının önlenmesi hususunda görev yapan 56 jandarma neferi bulundurulmuştur. Ayrıca Urfa bölgesinde görev yapan 222 neferden olan Urfa taburuna ek olarak 93 neferin daha eklenmesine karar verilmiştir. 1898 yılı bütçe planında Harran kazasında tütün kaçakçılığının önlenmesi ve bölge asayişinin sağlanması amacıyla yapılacak çalışmaların giderleri, hükümet konağının ve askeri müfreme kışlasının inşa masrafları için toplamda 128.838 kuruş ayrılmıştır. Planlanmış olan bu mali bütçenin yanı sıra yapılan araştırmalar neticesinde Harran kazasında kaçakçılığın önünün alınması amacıyla görev alan 56 askerden oluşan kolluk kuvvetinin yetersiz olduğu ve kolcu sayısında artışa gidilmesi yönünde karar alınması gerektiği belirtilmiştir (BOA. ŞD. 642/46). Kaçakçılıkla mücadele çerçevesinde kolcu yetersizliğinden yakınan sadece Harran bölgesi olmamış buna benzer bir şikâyetin de Trabzon vilayetine bağlı Gümüşhane sancağında yaşandığı tespit edilmiştir. Buna dair şikâyetler yoğun olarak 1891 yılında gerçekleşmiştir (BOA. DH. MKT. 1870/122; BOA. DH. MKT. 1785/102). Kolcu yetersizliğine dair şikâyetlere Urfa'nın dışında Erzurum, Kastamonu ve Trabzon ile Gümüşhane'nin eklenmiş olması şirketin imparatorluk genelinde kolcu açısından kaçakçılarla mücadelede yetersiz kaldığı tezini destekler niteliktedir. Yine bölgede kaçakçılığa karşı alınan önlemlerden biri de ahalinin kaçak tütün ekme girişiminde bulunmaması için nasihatle bulunulmasıdır. Sözgelimi, 1903 yılında Birecik kazasında meydana gelen gelişme örnek gösterilebilir. Şöyle ki, Birecik kazasına bağlı olan Camii Şerif Mahallesinde ahalinin Reji nizamnamesine aykırı olarak tütün ektiği Reji memurları tarafından tespit edilmiştir. Ahalinin bu hususta kaçak tütün ekiminden uzak durması için nasihatle bulunulmasının yanı sıra kaçak ekilen tütünlerle ilgili gerekli muameleler icra edilmiştir (BOA. Y. PRK. AZJ. 46/3; Ögüt, 2011: 97).

Reji kolcu ve memurların kaçakçılarla mücadelede üstlenmiş oldukları aktif görevlerinin yanı sıra birtakım yasadışı olaylara müdahil olduklarına dair örnekler de tespit edilmiştir. Bu çerçevede 1906 yılında sancağa bağlı olan Germuş köyünde meydana gelen vaka örnek olarak incelenebilir. Bu problem 1906 yılında Germuş köyünde ikamet etmekte olan Ermeni ahalisinden Sogumun Haçeryan ve üç arkadaşının öldürülmesiyle meydana gelmiştir. Sogumun Haçeryan, Sarkis Der Kerkiyan, Kirikir Haçeryan ve Karabet Canubyan isimindeki Ermeni ahalisinden olan tüccarların katledilmesi

olayıyla ilgili araştırma yapılması talep edilmiştir. İsimleri belirtilen bu tüccarlar genel olarak Zor sancağına bağlı olan Deyr kasabası ile Re'sül'ayn ve Viranşehir bölgeleri arasında ticari faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır. Üç tüccar Urfa'dan Deyr kasabasına ticaret eşyası götürüp satış işlemlerini bitirdikten sonra geri dönüş için yola çıkmışlardır. Dönüş yolunda olan bu tüccarlarla Reji kolcuları karşılaşmıştır. Bu kolcuların isimlerine bakıldığında ise Bağdatlı Mehmet, Murtaza Ali, Abdülgani, Kerküklü Merdan, Sofi ve Süleyman Efendilerdir. Bu karşılaşma neticesinde kolcular ile tüccarlar arasında bir arbede yaşanmış ve bu arbede neticesinde üç tüccar reji kolcuları tarafından öldürülmüş ve üzerlerinde bulunan 1.500 meci diye altını, hayvanları ile eşyaları gasp edilmiştir. Bu tüccarların reji kolcuları tarafından öldürüldükleri iddia edilmiştir. Bu iddiaların araştırılması tahkikat süreci başlatılmıştır. Yapılmış olan araştırma-incelemeler neticesinde reji kolcularının bu cinayeti gerçekleştirdiği anlaşılacak yargılama süreci başlatılmıştır (BOA. DH. TMİK. M. 237/58).

Yapılan yargılama neticesinde kolculardan Bağdatlı Mehmet Efendi ile Kerküklü Merdan Efendi tutuklanmıştır. Lakin daha sonra Bağdatlı Mehmet serbest bırakılmış, Merdan'ın ise tutukluluk halinin devam etmesine karar verilmiştir. Mahkeme tarafından verilmiş olan bu karara tüccarların yakınları itiraz ederek isimleri sayılan tüm suçluların bu işi yaptıklarına dair delillerin olmasına rağmen sadece Merdan Efendi'nin tutuklandığını ve diğer tutuklanan kişilerin serbest bırakılmasının kanunlara aykırı olduğu belirtilmiştir. Bu hususta 28 Ekim 1906 tarihinde adaletin tecelli etmesi talebinde bulunulmuştur. Ermeni patrikliğinin bu talebi neticesinde suçlular ile ilgili verilmiş olan hükümler ve suçluların cezalarının uygulanıp uygulanmadığının anlaşılması, Bağdatlı Mehmet'in serbest bırakılıp bırakılmadığının anlaşılması amacıyla araştırma süreci başlatılmıştır. Ancak araştırmanın ne yönde neticelendiği bilgisine ulaşılamamıştır (BOA. DH. TMİK. M. 237/58). Ele alınan bu örnekten hareketle Reji bünyesinde görev icra eden kolcuların bazı tüccarlara kaçakçılık yaptıklarına dair ithamda bulunarak mallarına el koyabildikleri, dahası direnenlerin ise canına kıyabildiği anlaşılmaktadır. Adi bir vaka olarak cereyan eden bu gibi yasadışı faaliyetlerle uğraşanların bir kısmının serbest bırakılması bölge esnafının korku ve endişe duymasına neden olduğu saptanmıştır. Kolcular ile tütün tüccarları arasında yaşanan bu soruna benzer bir vaka 1895 yılında Erzurum'da yaşanmıştır. Kaçakçıların takibi esnasında kolcular ile Ermeni tütün tüccarları arasında meydana gelen tartışma kısa sürede büyüyerek çatışmaya neden olmuştur. Çatışma neticesinde 5 Ermeni tütüncü hayatını kaybetmiş, 6 Ermeni ise tutuklanmıştır. Daha sonra ise yürütülen muhakeme neticesinde tıpkı Merdan Efendi gibi tutuklananlar olduğu gibi Bağdatlı Mehmet gibi kolcular da serbest bırakılmıştır (BOA. HR. TH. 166/40; BOA. DH. ŞFR. 185/5). Kolcuların usulsüz davranışlarına dair bu iki farklı bölgede ele alınan örneklerden hareketle cezalandırılanlar olduğu gibi suçlu oldukları halde herhangi bir cezaya maruz kalmayanların da olduğu saptanmıştır. Bu durum ise kolcuların keyfi davranışlarının artmasına neden olmuştur.

Bu gibi kanunsuz girişimde bulunan kolcular olduğu gibi şirket çıkarları doğrultusunda görevini icra etmeye devam eden kolcuların da olduğuna dair örnekler saptanmıştır. Bu bağlamda kaçakçılık faaliyetinde bulunan bir grup, kaçak tütünlerle birlikte Hısn-ı Mansur kazası civarında faaliyetler yürütmüştür. Urfa sınırları içerisinde kaçak tütün ithal etmek isteyen Hısn-ı Mansur kazası ahalisinden 14 kişinin kaçakçılık yaptıklarına dair iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddialar üzerine yapılan araştırmalar neticesinde ihbarın asılsız olmadığı anlaşılmıştır. Bu çerçevede gerekli önlemler alınarak kaçakçıların ve kaçak malların yakalanması için harekete geçilmiştir. Kolcular tarafından yapılan uzun takipler neticesinde kaçakçıların yerleri tespit edilerek üzerlerine gidilmiştir. Yapılan operasyon neticesinde 18 bin küsur kuruş ele geçirilirken kaçak tütünlere dair izler bulunamamıştır. Yine bu kaçak yüklerin taşınmasında kullanılan 18 katır da zapt edilmiştir. Bilgi edinilemeyen bir diğer hususta kaçakçıların akıbeti olmuştur. Bu doğrultuda kaçakçıların derdest edilip edilmedikleri veya kolcular ile çatışmanın yaşanıp yaşanmadığına dair bilgiler mevcut değildir. Nitekim arşivde yapılan taramalar neticesinde konuyla ilgili bilgiye ulaşılamamıştır (BOA. ŞD. 2905/11).

Hısn-ı Mansur'dan gelen kaçakçılar dışında bölgede bu tür yasa dışı girişimlerde bulunan kaçakçıların giriş-çıkış yaptığı bir diğeri bölge de Deyr-i Zor Mutasarrıflığı olmuştur. Sözgelimi, Deyr-i Zor Mutasarrıflığında 1902 yılında meydana gelen kaçakçılık faaliyeti örnek gösterilebilir. Deyr-i Zor Mutasarrıflığı tarafından bölgede alınan ihbar üzerine yapılan araştırmalar neticesinde bir kaçakçı grubunun 197 kilo kaçak tütünü Urfa bölgesinden sevk etmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Bu bilgi doğrultusunda kaçakçılar takibat altına alınarak yapılan operasyon neticesinde kaçak tütünlerin tamamı ele geçirilmiştir. Deyr-i Zor Mutasarrıflığı tarafından konuyla ilgili bölgede yapılan araştırmalar neticesinde köy ahalisinin bu işlere alışık olmadığı ve bu tütünlerin Deyrlilerden (Deyr-i Zor) birkaç kişi tarafından Urfa'dan getirildiği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda yapılan takibat neticesinde şimdilik bu fiiliyatı gerçekleştiren 5 kişi yakalanmış ve İstinaf Mahkemesi tarafından davalarının görülmesi için derdest edildikleri belirtilmiştir. Tutuklanan şahıslarla ilgili İstinaf Mahkemesi'nde görülen davanın neticesine dair bilgi mevcut değildir. Nitekim arşivde konuyla ilgili yapılan kaynak taramasında konuyla alakalı bilgiye ulaşılamamıştır (BOA. DH. MKT. 2540/108).

Bölgede meydana gelen kaçakçılık faaliyetleri dışında kaçak sevkiyatın gerçekleşmemesine rağmen müdürlük tarafından kaçakçılık yapıldığına dair iddiaların da ortaya atıldığına dair örneklerin meydana geldiği de saptanmıştır. Kaçakçılık olarak nitelendirilen bu faaliyetlerin ruhsatlı şekilde tütün ticareti olmasına rağmen şirket ile tüccarlar arasındaki rekabetten dolayı böyle bir durumun doğmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, Urfa Mutasarrıfı Neşet Bey'in ticari faaliyetleri örnek gösterilebilir. Şöyle ki, Neşet Bey, İzmir ve bazı yerlerden getirtmiş olduğu tütün tüccarları aracılığı ile tütün ticareti faaliyetlerinde bulunmuştur. Müdürlük ise bu gibi kişilerin tütün kaçakçılığı yapmak üzere bölgeye getirdikleri ve İzmir'den Urfa'ya kaçak tütün sevkiyatında bulduklarına dair iddialar ortaya atmıştır. Bu iddialar çerçevesinde Reji Urfa Mutasarrıfına başvuruda bulunarak bu hususta gerekli önlemlerin alınmasını talep etmiştir (BOA. BEO. 2999/224852). Urfa Mutasarrıflığı aracılığı ile Halep Valiliğine iletilen bu talep hakkında çalışmalar başlatılmıştır (BOA. BEO. 3006/225392). Halep Valiliği tarafından Neşet Bey ile ilgili ortaya atılan iddiaların araştırılması üzerine tahkikat sürecini başlatmıştır. Valilik tarafından yapılan tahkikat neticesinde Mutasarrıf Neşet Bey hakkında şirket kurup kaçak tütün satışı yaptığıyla ilgili olan iddiaların asılsız olduğu anlaşılmıştır. Halep vilayeti tarafından alınan bu karar Urfa Mutasarrıflığına iletilmiştir. Urfa Mutasarrıflığı ile bu kararı Reji Müdürlüğüne bildirmiştir (BOA. BEO. 3008/225574). Reji tarafından ortaya atılan iddianın asılsız çıkması şirket ile tütün tüccarı arasındaki çekişmeyi açıkça gözler önüne sermektedir. Nitekim ticaret yapmak amacıyla dışarıdan getirilen tütünlerin müdürlüğün bölgedeki satışını olumsuz yönde etkileyeceği göz önünde bulundurularak müdürlük tarafından bu gibi faaliyetlerin kaçakçılık olarak nitelendirildiği görülmektedir.

Urfa sancağında tütün kaçakçılığının meydana geldiği bir diğeri bölge de Küçük Telmayan köyü olmuştur. Urfa sancağına bağlı olup o dönemdeki şartlara göre 5 saatlik mesafede olan köyde tütün kaçakçılığı yapıldığına dair istihbarat alınmıştır. Bu istihbarat doğrultusunda yapılan araştırmalar neticesinde 12 yük kaçak tütünün bölgeye ithal edilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Yine bölgeden elde edilmiş bilgi ve yapılan araştırmalar neticesinde 12 yüklük kaçak tütünün ithal edilmesini sağlayan kaçakçıların köyün muhtarı tarafından korunarak saklanmalarına yardımcı olunduğu tespit edilmiştir. Haberin alınması üzerine bölgeye reji tarafından gönderilmiş olan memur ile kolluk kuvvetleri muhtar engeliyle karşılaşmışlardır. Muhtar gelen görevlileri oyalayarak kaçakçılara tütünlerle birlikte kaçmaları için zaman kazandırmaya çalışmıştır. Nihayetinde muhtar engelini aşan görevliler muhtarın evinde arama yapma kararı almışlardır. Bu kararın alınmasında muhtarın sicili etkili olmuştur. Çünkü daha önce çevre köylerde meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerinde kaçakçıların kaçması için görevlileri engelleme girişimlerinin olduğu bilinmektedir. Nitekim evinde yapılmış olan aramalar neticesinde kaçakçıları evinde gizlediğine dair deliller ele geçirilmiştir. Bu arada kaçakçılar ile Reji kolcuları arasında sıcak temas sağlanarak taraflar arasında çatışma

başlamıştır. Kaçakçıların açmış olduğu ateş bir kolcunun yaralanmasına ve daha sonra ölmesine neden olmuştur.¹ Kaçak tütünlerden ise sadece 6 yük² ele geçirilmiş diğer geri kalan 6 yük ise kaçakçılar tarafından kaçırılmıştır. Kaçakçılarla birlikte hareket ettiğine dair güçlü deliller bulunan muhtarla ilgili yasal işlemlerin yapılması amacıyla Reji İdaresi Müdürlüğü Komiserliği aracılığıyla Dâhiliye Nezareti'ne telgraf çekilmiştir (BOA. DH. MKT. 402/8).

Ancak gerek tütünlerle birlikte kaçan kaçakçıların gerekse hakkında yasal işlem başlatılan muhtarın akıbetiyle ilgili bilgilere ulaşamamıştır. Muhtarlar tarafından kaçakçıların kollandığına dair örnekler Urfa ile sınırlı kalmayarak çoğaltılabilir. Örneğin Erzurum vilayetine bağlı olan bir köyde 1910 yılında muhtarlık görevini icra eden Şaban ile kardeşi, tütün kaçakçısı Malazgirtli Reşit Efendi'yi evlerinde saklamışlardır (BOA. DH. MKT. 2910/89). Gerek Urfa'da gerekse Erzurum'da gerçekleşen örneklerden hareketle devlet memuru olarak nitelendirilebilecek muhtarların tütün kaçakçılarına yardım ve yataklık yapması şirket ile hükümetin karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. Bu sebepten dolayı gerek hükümetin gerekse şirketin çıkarlarının zarar görmemesi amacıyla suçu sabit olarak belirlenen devlet veya şirket görevlilerin görevden azledilmelerinin yanı sıra birtakım cezalara çarptırıldığı sıklıkla görülmüştür. Böylece bu gibi yasadışı girişimlerin önü alınmaya çalışılmıştır. Lakin şirket ve hükümetin ortak mücadelesi çerçevesinde kaçakçılara karşı tam anlamıyla başarı sağlanmasına yetmemiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Osmanlı İmparatorluğu'nda zaman zaman önemli meselelerden bir olarak devlet gündemini meşgul eden yasadışı girişimlerden bir de kaçakçılık olmuştur. Bu tür kaçakçılık faaliyetleri, tütün alanında ekimin ve ticaretin başladığı ilk andan itibaren varlığını hissettirmeye başlamıştır. Reji öncesi süreçte tütünün devlet ve özel girişimcilerin tekeline verilmesi döneminde de bu problem sıklıkla devlet ve özel girişimcilerin gündeminde önemli yer tutmuştur. Bilhassa 1883 yılında Reji Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte Anadolu'daki uygulamalarından dolayı bu alanda yasa dışı girişimlerde ciddi artışlar meydana gelmiştir. Reji Şirketi'ne dair mevcut literatür göstermektedir ki şirketin bölgesel uygulama ve yaptırımları sadece üreticiler üzerinde değil tüketici ve tüccarlar üzerinde de etkisini ciddi şekilde hissettirmiştir. Şirketin faaliyetleri neticesinde üreticiler artık istedikleri alanlarda istedikleri miktarda tütün ekemez olmuştur. Tüketiciler ihtiyaçlarını karşılayacak kadar tütün ekemedikleri gibi üretici veya tüccardan istedikleri kadar tütün alamamaya başlamışlardır. Üreticiler rejinin kaliteli tütünü iç piyasaya sürmemesinden dolayı ülkede kaliteli tütünün üretilmiş olmasına rağmen kalitesiz tütünleri değerinden fazla fiyatla satın alarak tüketmek zorunda bırakılmıştır. Tüccarlar ise artık istedikleri kadar tütün alım satımı yapamayacak ve depolarında tütün depolayamayacaktı. Bu gibi kısıtlayıcı ve yasa dışı politikalar neticesinde imparatorluk genelinde olduğu gibi Urfa sancağında da tütün kaçakçılığının artış göstermesine neden olmuştur.

Tütününü ucuza satmak istemeyen Anadolu köylüsü, ticaretini serbest şekilde yapmak isteyen tüccar ve kaliteli tütün tüketmek isteyen tüketici kaçakçılığa başvurmaktan başka çare bulamaz

¹ Kaçakçılar tarafından kolcuların öldürülmesine dair girişimlere Urfa dışında örnek olarak Trabzon'da meydana gelen vaka gösterilebilir. Kaçakçı Karabın Osman ile kolcular arasında meydana gelen çatışma neticesinde 2 kolcu öldürülmüştür (BOA. TMİK. M. 162/33).

² Bir hayvanın taşıyabileceği yük; bir ağırlık birimi, bir de para birimi için kullanılmıştır. Buna göre 1 yükün ortalama 100.000 Osmanlı akçesine denk geldiği söylenebilir. Fakat ağırlık birimi için net bilgi verilmemektedir. Nitekim yük tabiri at, merkep, katır ve devlerin taşıdığı her bir tarafa verilen isim olduğundan dolayı dönemin şartları ve hayvanın cinsine göre farklılık göstermektedir. Ancak ortalama olarak Anadolu'da bir merkebin taşıyabileceği yük miktarı en az 83,3 kg, en çok 135 kg, bir katır en az 157 kg, en fazla 190 kg, bir at en az 153 kg, en çok 214 kg, bir deve en az 200 kg, en fazla ise 314 kg yük taşıdığı söylenebilir (Hamzaoğlu, 2020: 135; Taşkın, 2005: 120-121; Halaçoğlu, 2014: 76; Taşkın, 2008: 69).

duruma gelmiştir. Nitekim bu gibi uygulamalar şirketin hükümet ile almış olduğu tüm önlemlere rağmen kaçakçılık faaliyetlerini önlemede başarılı olamamıştır. İfade etmeye çalıştığımız bu hususlardan dolayı imparatorluk genelinde olduğu gibi Urfa sancağında da tütün kaçakçılığının önüne geçilememiştir. Kaçakçıların Suriye'den Urfa'ya kaçak tütün getirip satışını yapabilmesi için gerek Suriye'de gerekse Urfa'da işbirlikçilerin olması gereklidir. Asayişin zayıf olduğu Suriye ile Urfa bölgesinde Reji Şirketi'nin uygulamaları ve bölge halkının kaçakçılığı önemli gelir kaynağı olarak görmesi bu iş birliğini kolaylaştıran unsurlar olmuştur. Kaçakçılık faaliyetlerini kolaylaştıran unsurların ahaliyi kaçakçılığa iten nedenler arasında sayılabildiği gibi müdürlüğün bölgedeki faaliyetleri de kaçakçılığın artışı sağlayan diğer nedenler olarak yorumlanabilir. Kaçakçılık faaliyetleri özellikle, Birecik, Suruç, Nizip ve sancak merkezinde yoğunlaşmıştır. Ancak tüm bu şatlara rağmen Reji Şirketi ile Urfa Mutasarrıflığının ortak çalışmalarıyla bu tür yasadışı faaliyetlerin engellenmesi yönünde etkin bir mücadele gösterilerek kaçakçılar yakalanıp derdest edilerek kaçakçılık faaliyetlerinin en aza indirilmesi amacıyla çalışmalara devam edilmiştir.

Tütün kaçakçılığı ile yürütülen mücadele çerçevesinde gerek reji kolcuların gerekse jandarmaların kaçakçılarla girmiş oldukları çatışmalar birçok insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Bu can kayıpları her iki tarafta da yaşanmıştır. Bölgede yaşanan sorunlara paralel olarak kolculara ihtiyaç duyulması ve kolcuların bölgede organize olarak ortaya çıkması kaçakçılığın doğal bir sonucudur. Şirket imparatorluk genelinde çeşitli sorunlara yol açmasının yanı sıra tütün tarım ve ticareti alanında yeni bir düzen oluşturmuştur. Yabancı sermaye ile kurulmuş olmasına rağmen kurduğu fabrika ve imalathaneleri modern aletlerle donatarak yeni istihdam alanları oluşturmuştur. Görüldüğü üzere faaliyette olduğu yıllarda tüm bölgelerde sosyo-ekonomik ve siyasi açıdan sonuçlar doğurmuştur. Müdürlüğün bölgede yol açtığı temel sorunlardan biri de Ermeni Osmanlı vatandaşlarını bünyesinde barındırarak yönetime karşı kışkırtma hareketleridir. Nitekim bu hususta sancak genelinde birçok örnek tespit edilmiştir. Ayrıca şirket menşeinin dış ülkeler olması, idari ve hukuki manada Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısına uyum sağlamasını engellemiştir. Nitekim şirketin sorumluluğu Osmanlı hükümetine değil, sermayedar olan yabancı devletlere karşıydı. Öte taraftan yabancı sermayeli bir anonim şirket olarak bu kadar büyük bir gelir kalemini ve birçok Osmanlı vatandaşının geçimini temin ettiği tütün işini üstlenmek meşakkatli ve bir o kadar da karlı bir iş olmalıydı.

Kaynakça

- Autheman, A. (2002). *The Imperial Ottoman Bank*. 1. Baskı, İstanbul: Ottoman Bank Archives and Research Centre.
- Açanal, H. (2015). Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Urfa'da Sosyal Hayat. *ŞURKAV Dergisi*, 8(22), 6-11.
- Adiloğlu, B. & Yücel, G. (2021). Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi. *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 21, 67-78.
- Aslan, D. (2005). Dünyada ve Türkiye'de Tütün Kontrolünde Yeni Bir Dönem Başladı: Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 14(1), 19-21.
- Asoğlu, İ. (2019). Birliktelikten Yol Ayrımına Urfa Kazasında Gayrimüslimler (1880-1910). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Asoğlu, İ. (2021). Osmanlı Urfa'sında Kahve, Kahvehaneler ve Müdavimleri. *History Studies International Journal of History*, 13/1, 99-112.
- Asoğlu, İ. (2018). Osmanlı Son Döneminde Urfa'da Bir Ermeni Yerleşkesi: Telfutur Mahallesi ve Sakinleri. *Turkish Studies History*, 13/24, 17-32.
- Aliş, Ş. (2007). Edebiyatımızda Tütün Ekicileri ve Tütün İşçileri. *Tütün Kitabı*. Haz. Emine Gürsoy Naskali. 249-276. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Altun, M. (1995). Osmanlı Tütün Tekeli Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterek'ül-Menfaa Reji İdaresi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akpınar, M. (1998). Reji İdaresi (1908-1925). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arnavut, U. (2017). İntikam Gazetesi (1900-1902). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Ayabakan, L. (2016). Kürtlerde Tütün Kültürü ve Kürtlerin Tütün Ekonomisinde İngiltere'nin Rolü (1883-1923). *VAKANÜVİS – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 14-29.
- Aygün, N. (2020). Trabzon'da Tütün Tüccarı (1826-1827). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 14(28), 317-340.
- Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO). 1422/106614. 2999/224852, 3006/225392, 3008/225574, 4219/316355, 1606/120393, 3561/267048
- Balkan, İ. (2011). *Yine Kolcular Döndü Mü? Son Tütüncü Öldü Mü?*, 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Batman, M. (2013). Tobacco Smuggling In The Black-Sea Region of The Ottoman Empire 1883-1914, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul.

- Bayraktar, H. (2007). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Urfa Sancağı*. 1. Baskı, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Yayınları.
- Bluhm, D. (2019). *Kolomb'dan Davidoff'a Tütün*. (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), 1. Baskı, İstanbul: Kolektif Kitapevi.
- Bozan, O. (2008). Urfa Sancağında 1895 Ermeni Olayları, Presented At The İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa "Osmanlı Belge ve Kaynaklarında Urfa" Şanlıurfa, Cilt: IV, 224-236.
- Ceylan, İ.C. (1995). Türkiye'de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çetin, E.C. (2018). Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Dış Borç Tarihi Genel Bir Bakış. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 234-249.
- Çelebi, K. (2008). *Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'L-Ehakk*. (Çev. Orhan Şaik ve Süleyman Uludağ), 1. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çelikkut, E. (2019). *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kıbrıslı Devlet Memurları (1879-1909)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Dağ, M. (2021). Hemavend Aşireti'nin Tütün Kaçakçılığı İddiaları ve Adana Reji İdaresi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(3), 1333-1344.
- Dağ, M. (2022). İnhisarlar İdaresi Umumi Müdürlüğünün Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadelesi: Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü Örneği (1925-1950). *Mukaddime Dergisi*, 13(1), 69-100.
- Dağ, M. (2021). XIX. Yüzyıl Sonlarında Reji İdaresi'nde Kayıt Dışı Ekonomi Davası: Bayburt Reji Memurluğu Örneği (1888-1909). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 444-471.
- Dağ, M. (2021). XX. Yüzyıl Başlarında Reji İdaresi'nde Kayıt Dışı Ekonomi Davası: Menbiç Reji Memurluğu Örneği (1910-1911). *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 207-228.
- Dağ, M. (2022). 27 Aralık 1886 Tarihli İnhisar-ı Duhan Nizamnamesinin Tatbikine Dair Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 162-180.
- Dâhiliye-Defterler (DH. SAİD.D): 161/247/126, 117/431/218, 145/227.
- Dâhiliye-Emniyet Şubesi (DH. EUM. EMN.): 56/18.
- Dâhiliye-İdare (DH. İD.): DH. İD. 94/5, 95/15.
- Dâhiliye-İdare-i Umumiyye (DH. İ. UM.): DH. İ. UM. 22/61.
- Dâhiliye- İslahat (DH. TMIK. S.): 29/60, 55/70.
- Dâhiliye-Muamelat (DH. TMIK. M.): 237/58, 162/33.
- Dâhiliye-Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUİ.): 28/48.

- Dâhiliye–Muhasebe Kalemi (DH. MKT.): 402/8, 1541/117, 1543/114, 2246/34, 2302/100, 2540/108, 1870/122, 1785/102, 2229/73, 2910/89, 1462/55.
- Dâhiliye-Şifre Kalemi (DH. ŞFR.): 240/31, 185/5.
- Demir, K. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(41), 419-446.
- Dığıroğlu, F. (2014). Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912). *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 43(43), 227-272.
- Dığıroğlu, F. (2007). *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi–Trabzon Reji İdaresi (1883-1914)*. 1. Baskı, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Dığıroğlu, F. (2012). “Samsun Reji İdaresi”. Samsun Sempozyumu (Samsun’a Bir Parantez Açıyoruz) II. (Samsun, 13-16 Ekim 2011), Editörler: Mahmut Aydın, Bekir Şişman, Selahattin Özyurt, Hasan Atsız, 393-400, Samsun: Samsun Valiliği Yayınları.
- Dikmen, N. (2010). Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (19)2, 137-159.
- Doğruel, F. & Doğruel, S. (2000). *Osmanlı’dan Günümüze Tekel*, 1. Baskı, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ekinci, A., (2006). *Ortaçağ’da Urfa*, 1. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi
- Ekinci, A. & Asoğlu, İ. (2020). Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Urfalı Memurlar. *Osmanlı Urfası*, (II), 227-268.
- Erlor, M.Y. & Edinsel, K. (2011). Samsun’da Tütün Üretimi (1788-1919). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(18), 230-248.
- Erlor, M.Y. (t.y). Samsun, *Black-Sea Resaurch Project*, <https://cities.blacksea.gr/en/samsun/4-1-1/>, (E.T.: 04.11.2022).
- Eroğlu, O. (2010). Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(0), 57-89.
- Ertaş, K. (2016). 19. Yüzyıl’da Urfa’da Ermeniler ve İdari Hayattaki Konumları. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 17(68), 1-26.
- Ertürk Keskin, N. & Yaman Öztürk, M. (2013). *Türkiye’de Tütün Reji’den Tekel’e Tekel’den Bugüne*, 1. Baskı, Ankara: NoteBene Yayınları.
- Ertem, B. (2011). *Kaçakçılık ve Terör Sarmalında Tütün Savaşları*, 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Güler, S.E. (1999). Urfa Bölgesinde Devlet Adamları ve Komutanları (M.Ö. XIV. Yüzyıl-M.S. 1920). 1. Baskı, Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları.

- Güler, S.E. (2010). Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi. 1. Baskı, Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları.
- Güzel, A. (2016). Tütün Bitkisi ve Farmakolojik Özellikleri; Gerçekten Şeytan Otu Mu? *Güncel Göğüs Hastalıkları Serisi*, 4(1), 22-26.
- Gökdemir, O. (1994). Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gürdamar, E. (2019). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tütün Politikaları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Günaydın, G.G. (2009). Canik Mutasarrıflığı'nda Tütün Rejisi Uygulamaları Karşı Tütün Amelelerinin Tepkileri (1908). *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7/7, 105-116.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 7. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halep Vilayet Salnamesi, 1305, 1307, 1308, 1310, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1320, 1321, 1324, 1326.
- Hamzaoğlu, K. (2019). Trabzon Vilayetinde Kaçakçılık (1855-1908). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Hamzaoğlu, K. (2020). *Osmanlı Karadenizi'nde Kaçakçılık (1885-1912)*. 1. Baskı, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Hamzaoğlu, K. (2020). *XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti'nde Kaçakçılık ve Kaçırılan Emtialar, Near East Historical Review*, 10(2), 205-225.
- Hariciye Nezareti-İdare (HR. İD.): 290/50.
- Hariciye Nezareti-Tahrirat (HR. TH.): 166/40.
- İnanan, F. & Şahin, D. (2017). Arkeopark–Osmanlı Lüleleri Osmanlı'da Tütün Keyfi. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(31), 33-54.
- Karakaş, M. (2012). *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*. 1. Baskı, Konya: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Karagöz, F.G. (2020). 17. Yüzyılda Mühimme Defterleri ve Ayntab/Antep Şer'iyeye Sicilleri Örneklerinde Kahvehanelerin Kapatılması ve Tütün Yasaklarının Uygulanması. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(2), 494-554.
- Keskinkılıç, E. (1999). Bir Osmanlı Özelleştirme Modeli: Reji-Tütün İdaresi, *Liberal Düşünce Dergisi*, 4/14, 151-155.
- Karcı, E. (2015). Reji İdaresi'nin Tokat ve Çevresindeki Usulsüz Uygulamalarına Dair Bazı Tespitler (1886-1911), *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu I*. (Tokat, Eylül 2015), ed. Ali Açık. 513-526, Tokat: Tokat Valiliği Özel İdaresi Yayınları.

- Kurt, E. & Şehitoğlu, Y. (2021). Türk Yönetim Bilimine Tarihe Dönüş Kavram Çerçevesinde Bir Bakış: Sınıflar, İş Dünyası ve Bilgi Transferi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 1699-1722.
- Maarif Nezareti-Mektubi Kalemi (MF. MKT.): 480/44, 540/7.
- Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 9/54, 165/11.
- Mercimek, H.V. & Akçiçek, İ.E. (2014). *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, 1. Baskı, İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- Morawitz, C. (1902). *Les Finances de la Turquie*. 1. Baskı. Harvard College Library.
- Oktar, T. (2007). Tütün Kitabı. İçinde Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi'nin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler (ss. 45-55). İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Ösen, S. (2015). Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği. *SÜTAD*, 38, 49-69.
- Öğüt, T. (2011). Milli Sınırların Oluşumu Sürecinde Güneydoğu Anadolu'da Kaçakçılık Ekonomisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXXI(II), 91-122.
- Özcan, M. (2011). Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Kurulması ve Osmanlı İktisadı Üzerine Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, A.E. (2007). Argoda Tütün ve Tütün İçimiyle İlgili Kelimeler, Deyimler, Tabirler. *Tütün Kitabı*. 235-240. Haz. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*. 1. Baskı, Ankara: Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2019). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. 10. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Palalı, İ. (2021). Osmanlı Devleti'nde İlköğretimde Yenileşme ve Urfa İlk Mektepleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 127(250), 83-102.
- Parvus Efendi. (1977). *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, (Çev. Muammer Sencer), 1. Baskı, İstanbul: May Yayınları.
- Refik, A. (1998). *Eski İstanbul Manzaraları*. 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sadaret-Mühimme Kalemi Evrakı (A.) MKT. MHM.): 490/22, 646/37.
- Sağır, A. (2018). *Osmanlı Bürokrasisinde Urfalı Memurlar (1848-1912)*. 1. Baskı, Ankara: Başlangıç Yayınları.
- Sağlam, I. (2020). Emperyalist Rekabet Ortamında Bir İngiliz Bankası: The National Bank of Turkey. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

- Seydioğulları, M. (2010). Tütün ve Tütün Kontrolü. İçinde, Zeynep Ayfer Aytemur, Şule Akçay, Osman Elbek (Ed.), Dünyada ve Türkiye’de Tütünün Tarihçesi, Üretimi, Ticareti ve Temel Politikaları. (ss. 3-20). İstanbul: Türk Toraks Derneği.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lügatı*, 1. Baskı, İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Şenel, S. (2007). “Ayingacı Türküler”. *Tütün Kitabı*. 361-370. Haz. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Şura-yı Devlet (ŞD.): 642/46, 2235/5, 2905/11, 75/3367.
- Taşkın, Ü. (2005). Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Tanık, İ. H., (2022). “Cumhuriyet Döneminde Halfeti’de İdari ve Siyasi Gelişmeler (1954-1999)”, *Ortaçağ’dan Günümüze Rumkale ve Halfeti*, 355-394. Ed. Yasin Taş, İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Taşkın, Ü. (2008). Osmanlı Devrinde Ortadoğu’da Kullanılan Ağırlık ve Hacim Ölçüsü Birimleri, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, V(2), 63-79.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1819)*. 1. Baskı, Ankara: Yurt Yayınları.
- Togral, Ö. (2021). *19. Yüzyılda Doğu Akdeniz’de Kaçakçılık*, 1. Baskı, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Üner, M. E. (2019). Halep Salnamelerinde Suruç Kazası. Harran ve Çevresi Tarihi, 361-376.
- Varcan, N. (2000). *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*. 1. Baskı, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Kordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları.
- Varol, Ö. (2007). II. Abdülhamit Döneminde Duyun-u Umumiye İdaresinin Kuruluşu ve İşleyişi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Vedat E. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yılgür, E. (2015). *Roman Tütün İşçileri*. 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yıldız-Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ.): 14/36, 46/3.
- Yıldız-Resmi Maruzat (Y. A. RES.): 4/70.
- Yıldız-Umumi (Y. PRK. UM.): 35/112.
- Yiğit, S. (1989). Osmanlı Dış Borçları ve Düyun-ı Umumiye İdaresi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Young, G. (1906). *Corps de Droit Ottoman*, Cilt. V. 1. Baskı, London: Oxford At The Clarendon Press.
- Yurtoğlu, N. (2018). Türkiye Cumhuriyeti’nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(17), 81-116.

- Yurtoğlu, N. (2021). Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Tütün Yetiştiriciliği ve Politikası (1923-1938). *Belgi Dergisi*, 22, 151-194.
- Zabun, S. (2021). Osmanlı Devleti'nde Tütün Ticareti: Aslıoğlu Serahim'e Ait Adana Tütün Fabrikası Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24/2, 622-634.
- Zeki, S. (1928). *Türkiye'de Tütün-Ziraat, Sanaat ve Ticareti*. 1. Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Quataert, D. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*. 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

ÜRETİM STRATEJİLERİNİN BELİRLENMESİNDE REKABETÇİ GÜÇLERİN ROLÜ¹

Süleyman AĞRAŞ²

Aykut İNANOĞLU³

Öz

Küresel rekabet, tüm sektörleri ve kurumları farklı düzeylerde strateji geliştirmeye ve değişen koşullara uyum sağlamaya zorlamaktadır. Strateji geliştirme genel olarak, kurumsal düzeyde, iş çevresi düzeyinde ve örgütsel birimler/bölümler düzeyinde gerçekleştirilen bir faaliyettir. İş çevresi düzeyinde geliştirilen stratejiler için M. Porter'ın beş güç modeli sıklıkla kullanılmaktadır. Bu modele göre strateji geliştirme süreçlerinde mevcut ve olası rakipler, tedarikçiler, müşteriler ve ikamelerin dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çalışmada inşaat sektöründe dış cephe giydirmeye alanında faaliyet gösteren bir işletmenin üretim stratejilerinde belirtilen faktörlerin rolü incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi ve veri toplama aracı olarak da görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler, işletmenin orta ve üst kademe yöneticileri ile yapılandırılmış bir formda görüşme formu kullanılarak ve yüz yüze yapılmıştır. Elde edilen nitel veriler, betimsel analiz tekniği ile değerlendirilmiştir. Araştırmada ayrıca, üretim stratejilerini en çok şekillendiren/etkileyen güçlerin tedarikçiler ve müşteriler olduğu en az etkileyen gücün ise ikamelerin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üretim Stratejileri, Rekabet Avantajı, Beş Güç Modeli, İnşaat Sektörü.

THE ROLE OF COMPETITIVE FORCES IN DETERMINING PRODUCTION STRATEGIES

Abstract

Global competition forces all sectors and institutions to develop strategies at different levels and adapt to changing conditions. Strategy development is generally an activity carried out at the institutional level, the business environment level and the organizational units/departments level. M. Porter's five forces model is frequently used for strategies developed at the business environment level. According to this model, it is emphasized that exist and potential competitors, suppliers, customers and substitutes should be taken into account in strategy development processes. In this study, the role of the factors specified in the production strategies of an enterprise operating in the field of exterior cladding in the construction sector was examined. Qualitative research method and interview technique as data collection tool were used in the research. Interviews were conducted face-to-face with the middle and upper level managers of the enterprise using a semi-structured interview form. The qualitative data obtained were evaluated with the descriptive analysis technique. In the research, it has also been determined that the forces that shape/influence the production strategies the most are the suppliers and the customers, and the power that affects the least is the substitutes.

Keywords: Production Strategies, Competitive Advantage, Five Power Models, Construction Industry.

¹ Bu çalışma, Aykut İNANOĞLU'nun Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından 2022 yılında kabul edilen "Üretim Stratejilerinin Belirlenmesinde Rekabetçi Güçlerin Etkisi: Bir İmalat İşletmesi Örneği" isimli yüksek lisans tez çalışmasından faydalanılarak hazırlanmıştır.

²Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yönetim Bilimleri A.B.D., suleyman.agras@duzce.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0999-0904

³Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Toplam Kalite Yönetimi Anabilim Dalı, aykut.inanoglu@gmail.com Orcid: 0000-0003-3087-0851

Bu yayına atıfta bulunmak için/Cite as: Ağraş, S. & İnanoglu, A. (2022). Üretim Stratejilerinin Belirlenmesinde Rekabetçi Güçlerin Rolü, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 697-716

Giriş

Örgütler genel olarak ekonomik faaliyetlerini rekabet baskısı altında yürüttükleri için rekabet edebilmek adına çeşitli stratejiler geliştirmek durumundadırlar. Geleceğe yönelik stratejik amaç, hedef ve planlama çalışmalarının temelinde rekabette avantaj sağlama düşüncesi bulunmaktadır. Örgütlerin stratejik amaçları yalnızca rekabet avantajı elde etmekle sınırlı değildir. Bunun yanı sıra özellikle ticari örgütlerde ortalamanın üzerinde getiri sağlama, sürdürülebilir karlılık, büyüme, uzun dönemde varlığını sürdürmek suretiyle sahip olduğu konumu koruma gibi amaçlar da ön plana çıkmaktadır (Akdemir ve Ulukan, 2018; Ülgen ve Mirze, 2020). Dinamik, belirsiz ve rekabetçi çevre koşullarında belirtilen amaçları gerçekleştirmek hem hali hazırdaki pozisyonu koruyacak mevcut stratejileri hem de geleceğe hazırlık anlamındaki gelecek stratejileri geliştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Geçmişte önemli rekabetçi üstünlükler elde etmiş bazı işletmelerin varlığını sürdüremediğine ilişkin çok sayıda örnek bulunmaktadır. Sürdürülebilir rekabetçi avantajı elde etmek noktasında bütün örgütlerin stratejik yönetim anlayış, düşünce ve pratiklerine gereksinimi vardır.

İşletme bilimi açısından strateji, önemli amaçlara ulaştırılacak yol ve yöntemlerin belirlenmesini, rakip faaliyetlerinin izlenmesini, sonuca odaklı, uzun bir dönemi kapsayan bir bakış açısına dayalı kararlar topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Stratejik yönetim, değişimi ve büyümeyi yönetmek, çevreyi analiz etmek, rakiplere üstün gelmek ya da onlara rağmen ilerlemek, geleceği ön görmek ve şekillendirmek için ihtiyaç duyulan stratejilerin geliştirilmesi, uygulanması ve kontrolünü kapsayan bir süreçtir. Stratejik yönetim, genellikle üst kademe yönetimin sorumluluğunda olmakla birlikte orta ve alt kademe yöneticiler de bu sürecin bir parçasıdır (Tokgöz, 2014). Doğru bir strateji geliştirmek kadar, geliştirilen bir stratejiyi başarıyla uygulamak ve sonuçlarını kontrol etmek de aynı değerde önemlidir. Stratejilerin hayata geçirilmesi ve uygulanmasında işletmenin mevcut yapısına, personel özelliklerine, örgüt kültürüne ve faaliyet sahasına uygunluk gibi çok sayıda faktör etkilidir (Çubukcu, 2018: 143). Öte yandan işletmenin her bir fonksiyonu, üst yönetim tarafından geliştirilen stratejileri desteklemeli ve koordinasyon içinde olmalıdır. Fonksiyonlar bazında gerçekleştirilen stratejiler (Üretim, planlama, insan kaynakları gibi) işletme stratejisinden bağımsız olmamalıdır (Besler, 2013).

Üretim, insan ihtiyaçlarını doğrudan ya da dolaylı bir şekilde gidermeye yönelik mal ve hizmetleri sunma çabalarının bütünüdür (Koyuncu, 2016). Üretim stratejileri, işletmelerde pazarlama fonksiyonu ile doğrudan ilişki içerisinde yürütülen ve pazarlama stratejileri ile koordineli, iç ve dış çevre koşullarını gözetererek ne üretilecek ne kadar üretilecek, nasıl ve hangi şartlarda üretilecek gibi soruların cevabına yönelik olarak hazırlanan stratejilerdir (Şakar, 2013). İşletmelerin, müşteri ihtiyaçlarını rakiplerinden daha iyi belirlemeleri, bu ihtiyaçlar neticesinde ortaya konan ürün ya da hizmetlerin müşteriye memnun edecek ve ihtiyaçlarına yanıt verecek biçimde müşteriye sunulabilmesi üretim stratejilerinin temel hedefidir. Bu nedenle, işletmeler üretim stratejilerini hayata geçirirken strateji ve stratejik yönetim kavramını ve bu kavramların getirdiği gereklilikleri iyi analiz etmeli ve başarıyla uygulayabilmelidirler (Ülgen ve Mirze, 2013).

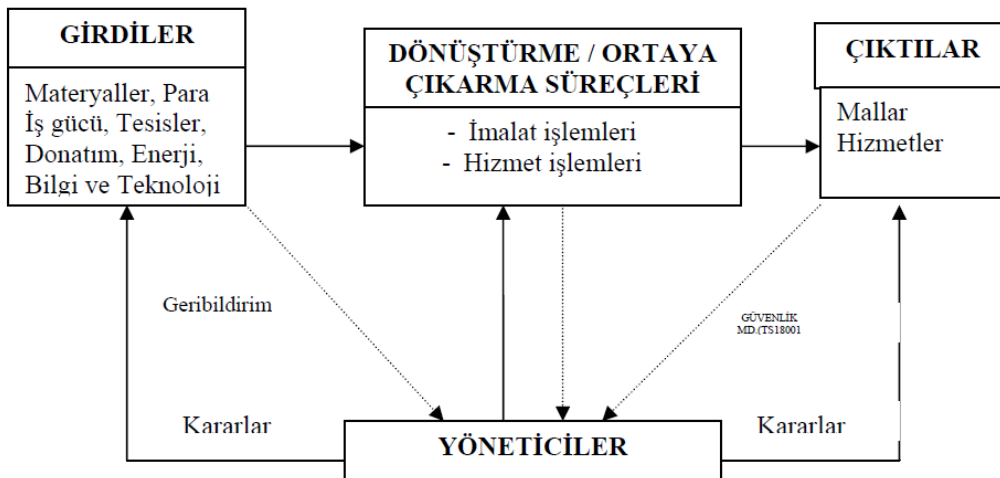
Bu çalışmada üretim stratejilerinin geliştirilmesi sürecinde rekabet faktörlerinin rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla son dönemde büyüyen ve giderek daha rekabetçi bir yapıya bürünen inşaat sektöründe faaliyet gösteren ve faaliyet alanı “dış cephe giydirme” olan bir firmayı kapsayan nitel bir araştırma yürütülmüştür. Bu araştırma ile üretime etki eden ve yön veren rekabetçi güçler incelenmek istenmiştir. Bu kapsamda üretim stratejilerini etkileyen temel rekabetçi güçler, M. Porter’ın sektör rekabetçiliğini analiz etmede kullanılan beş güç modeli çerçevesinde ele incelenmiştir.

1.LİTERATÜR İNCELEMESİ

1.1.Üretim Stratejileri

Kavramsal olarak üretim, belirli faaliyet ve işlemler sonucu yeni bir mal veya hizmet meydana getirme (TDK, 2021) ve insan gereksinimlerini doğrudan veya dolaylı bir şekilde karşılayabilecek mal ve hizmetleri oluşturma ve sunma çabalarının bütünüdür. (Demir, 1988: 1 ve Koyuncu, 2016). Üretim, el emeği ya da makine kullanımıyla hammaddelemlerden ürünler üreten ve genellikle bir iş bölümü ile sistematik olarak yürütülen bir faaliyettir. (Britannica, 2022). Bir diğer tanımda üretim, müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için belirli girdilerin birtakım işlemlerden geçirilerek bir mal ya da hizmet halinde çıktıya dönüştürülmesi olarak tanımlanmıştır (Tekin, 2012: 4). Bu dönüştürme süreci genel olarak girdi, dönüşüm ve çıktı şeklinde ilerleyen bir hiyerarşiyi takip etmektedir (Kağnıcıoğlu, 2013). Ekonomik açıdan bakıldığında üretim, sınırsız olan insan ihtiyaçlarının doğa tarafından tam olarak karşılanamaması sonucunda, ortaya çıkmış olan insanî bir faaliyet olup temel amacı, bir ürün ya da hizmetin ortaya konulması için üretim faktörlerinin (doğal kaynaklar, sermaye, emek, girişimci, toprak verimliliği) belirli şartlar ve yöntemlerle bir araya getirilmesidir (Kobu, 2003: 3). Kısaca, beşerî ve maddi faktörlerin mal veya hizmetlere dönüşümüdür (Mucuk, 2003: 186).

Üretim fonksiyonu, bir organizasyonun girdisi ile çıktısı arasındaki ilişkiyi göstermektedir. (bkz. şekil 1) Üretim fonksiyonunun incelenmesiyle, belirli girdilerle ya da belirli bir teknolojik yöntemle, mevcut kaynaklar ile elde edilebilecek maksimum çıktı oranı belirlenir. Sıralanan bütün bu aşamaları, planlayan, organize eden ve yürüten sistematik süreçler ise üretim yönetimini oluşturmaktadır. Üretim yönetimi, üretim fonksiyonunun bütünsel olarak yönetilmesi ile ilgili bir süreçtir (Kumar ve Suresh, 2006). Üretim stratejileri ise bir işletmenin genel ve sektörel stratejilerine uygun olarak üretim bölümleri bünyesinde geliştirilen ve uygulanan stratejilerdir. Teknoloji veya pazarlama yönü baskın olan üretim stratejilerinde bir ürünün spesifik olarak hangi özellikte, ne kadar miktarda, nerede, hangi olanaklarla, kim tarafından ve ne zaman üretileceği konuları ön plana çıkmaktadır (Bussenault ve Peretet, 1989: 260-263).

Şekil 1. Üretim Sistemi Modeli (Doğan, 2002: 277)

Üretim stratejilerinin oluşturulması ve uygulanması, kapsamlı, disiplinli ve birbirine bağımlı faaliyetlerin koordinasyonu sağlayacak başarılı bir üretim yönetimini gerektirmektedir. Bu süreçte araç-gereç bakımı, hammadde yönetimi ve siparişlerin yönetimi gibi faaliyetler önemli rol oynamaktadır. Üretim yönetiminin üstlendiği bu görevler, hacim, teslim süresi, kalite, maliyet, bakım ve stok gibi konularda az ya da çok birbirine bağımlı amaçlarına ulaşarak gerçekleştirilebilir

(Taşkıran, 2003: 177). Üretim stratejilerinin oluşturulmasında gerek işletme içi ve işletme dışı çok sayıda faktör etkilidir. Pazarlama, muhasebe, teknoloji ve ar-ge birimleri işletme içi etki süreçlerinde ön plana çıkarken teknolojik çevre, politik ve hukuki çevre ve sosyo-kültürel çevredeki değişimler de işletme dışı etki süreçlerinde üretim stratejilerini oldukça etkilemektedir. Şakar, (2013: 62). İşletmelerin üretim stratejilerinde karşı karşıya olduğu temel meydan okumaların genellikle teknolojik değişim ve ilerlemelere bağlı olarak üretim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere uyum, işgücü maliyetleri ve ucuz hammadde temini olduğunu belirtmiştir. İşletmeler daha etkin rekabet ve sürdürülebilir üstünlük için oldukça geniş bir yelpazeye yayınlan üretim stratejileri tercih edebilmektedirler. Bu noktada sektörel farklılıklar olabilmektedir. Sektörel özelliklere ve firmanın önceliklerine göre tercih edilen üretim sistemi ve stratejisi değişkenlik göstermekle birlikte literatürde ön plana çıkan temel üretim sistemleri şu şekilde sıralanabilir:

- Esnek üretim sistemleri
- Toplam kalite yönetimi
- Yalın üretim
- Süreç odaklı üretim
- Tedarik zinciri yönetimi
- Tam zamanında üretim
- Altı sigma
- Bilgisayarla bütünleşik üretim

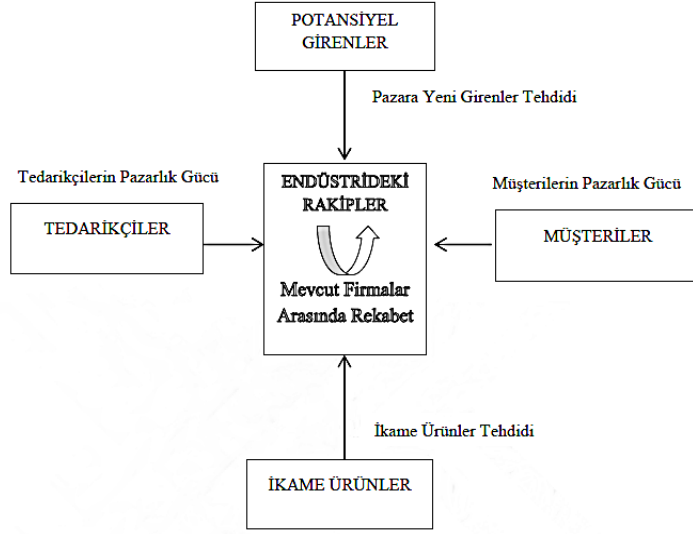
Üretim sistemlerinin çeşitliliği, üretim stratejilerinin de farklılaşmasına olanak tanımaktadır. Bununla birlikte firmalar üretim sistemlerini de başlı başına bir strateji olarak kullanabilmektedirler. Ülgen ve Mirze (2013) üretim stratejilerini fonksiyonel (işlevsel) stratejiler başlığında ele almış ve bu stratejileri şu başlıklar altında sınıflandırmışlardır:

- Kuruluş yeri seçimi,
- İş yeri düzenleme ve yerleşim çalışmaları,
- Süreç ve kapasite çalışmaları, stok kontrol çalışmaları,
- Ürün tasarımı çalışmaları,
- Kalite çalışmaları,
- Üretim plan ve programları ile ilgili çalışmalar,
- Bakım çalışmaları

Bu çalışmada Ülgen ve Mirze (2013) tarafından kategorize edilen üretim stratejilerinin belirlenmesinde rekabetçi güçlerin etkisi incelenmiştir. Rekabetçi güçlerin tanımlanmasında ise Porter (1980) tarafından sektörel rekabeti açıklayan beş güç modeli kullanılmıştır.

1.2. Beş Güç Modeli

Stratejilerin geliştirmede yararlanılan modellerden biri Michael Porter'ın beş güç modelidir. Bu modelde strateji oluşturma, bu beş unsurun analizi ile başlamaktadır. Porter, bir işletmenin faaliyette bulunduğu endüstrinin analizini beş ana değişkene göre açıklamakta ve bu beş gücün endüstri yapısını tayin ettiğini belirtmektedir. Bu değişkenler, mevcut ve olası rakipler, tedarikçiler, alıcılar (müşteriler) ikame ürünlerdir (Porter, 1998: 22). Modele göre bir işletmenin rekabetçi üstünlüğü, içinde yer aldığı sektöre giriş ve çıkışların varlığı ve kolaylığı ile beş rekabetçi güç karşısında rakiplerinden daha az etkilenecek bir özellikte olmasına bağlıdır (Porter 1980; 1981; 1985). Beş güç modeli şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Rekabetçi Güçleri Açıklayan Beş Güç Modeli (Porter, 1998: 4).

Tablo 1’de bir sektördeki rekabeti ve dolayısıyla strateji geliştirmeyi etkileyen güçlere ilişkin detaylı açıklamalara yer verilmiştir.

Rekabetçi Güçler	Strateji Geliştirmedeki Etkisi ve Gücü
Mevcut Rakipler	Pazarda mevcut olan rakibin gelecek amaç ve hedeflerinin, sektör ve kendi firması ile ilgili oluşturduğu varsayımlarının, uygulamaya devam ettiği mevcut stratejilerinin ve elindeki yeteneklerinin tespit edilmesi ve analizi, rakip analizinde incelenmesi gereken oyunculardır (Porter, 1980; 1998).
Olası Rakipler	Gelişim açısından çok şey vaat eden ve gelişim hızı yüksek olan ve aynı şekilde kârlılık oranı yüksek olan, rekabet baskısının ve şiddetinin ise diğer sektörlerle kıyasla daha düşük olduğu ve giriş engellerinin düşük olduğu sektörlerde olası rakip tehdidi yüksektir (Hitt ve diğ., 2011).
Tedarikçiler	Tedarikçilerin pazarlık gücünü yükselten etkenler; ürün ya da hizmet farklılaştırması, bu tedarikçiden vazgeçip farklı bir tedarikçi ile çalışmanın maliyetinin oldukça yüksek oluşu, tedarikçi firmanın üretmiş olduğu mal ya da hizmetlerin pazarda alternatifinin bulunmaması ve ileri doğru entegrasyon olasılığıdır (Katsioloudes, 2009).
Müşteriler	Müşterilerin işletmenin gelirinde büyük bir yere ve öneme sahip olması, işletmenin üretmiş olduğu ürün ve hizmetler standart ve alternatifi bol ürün ya da hizmetler olması, müşterinin geriye doğru entegrasyon tehdidi, sektör ve diğer mal satan firmalar hakkında yeterli bilgi düzeyine erişmiş olmaları onların pazarlık gücünü oluşturmaktadır.
İkameler	İkame ürünler, işletmenin ürettiği ürünlere göre fayda-maliyet ilişkisinden dolayı sektörün dışından, sektördeki işletmeye doğru muhtemel bir rekabet baskısı oluşturabilmektedir (Katsioloudes, 2009).

Bir sektördeki rekabeti etkileyen beş güç, genel olarak değerlendirildiğinde; işletmeler strateji belirlerken mevcut rakiplerin hamlelerine cevap vermek durumunda olduğu gibi sektörün cazibesi ve giriş kolaylığını fırsat bilerek sektöre giriş yapmak isteyen olası rakiplere karşı da caydırıcı stratejiler geliştirmek durumundadırlar. Bunun yanı sıra tedarikçilerin ve müşterilerin pazarlık güçleri, işletmenin karlığı üzerinde doğrudan etkili olduğu için bu iki oyuncuya karşı elini güçlendirecek

stratejik hamleler şirket, rekabet ve işlevsel düzeydeki stratejilerde hayata geçirilmelidir. İkameler, fayda maliyet ekseninde müşterileri çekebildiği için gerek maliyet gerekse farklılık üzerinden ikamelerin etkisi azaltılmalıdır (Porter, 1980; 1998).

2.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1.Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı, inşaat sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede; üretim stratejilerinin belirlenmesinde rekabetçi güçlerin etkilerini Porter'ın Beş Güç Modeli üzerinden incelemektir. Araştırma amacının temeli, üretim stratejileri ile rekabetçi güçler arasında bir ilişki olması varsayımına dayanmaktadır. Sektörel rekabeti etkileyen beş gücün, üretim stratejilerini hangi açıdan daha fazla etkilediğinin incelenmesi hedeflenmiştir. Araştırma amacına ulaşmak için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmalardır (Yıldırım ve Simsek, 2008: 39).

2.2. Araştırmanın Kapsamı

Çalışmanın, gerçekleştirildiği firma, Düzce ilinde organize sanayi bölgesinde bulunan ve İstanbul merkezli olan bir firmadır. Firma orta ölçekli bir firma olup 250 çalışanı bulunmaktadır. Firma Düzce ilindeki fabrikasını 2009 yılının Kasım ayında faaliyete sokmuştur. Firmanın faaliyet alanı dış cephe giydirmeye ve kaplamadır. Firmanın kullanmış olduğu en temel hammadde alüminyumdur. Alüminyum farklı firmalardan profil ya da levha olarak satın almaktadır. Alüminyumun yanında, proje tipine ve gerekliliklerine göre, cam, çeşitli silikonlar, çelik malzemeler, kompozit levhalar da yardımcı malzemeler olarak kullanılmaktadır. Çalışmanın gerçekleştirilmiş olduğu firma, uluslararası bir firma olup ağırlıklı olarak Rusya ve Avrupa ülkelerine ve az da olsa Türkiye pazarına (yaklaşık %5) iş yapmaktadır. Tedarikçi firmadan alınan alüminyum profiller, firmada projeye göre çeşitli işlemlerden geçerek dış cephe kaplamasında kullanılan alüminyum panel, alüminyum doğrama ve cephe kaplama elemanlarına dönüştürülerek müşteriye sunulmaktadır. Mimari yönü ağır basan ve görselliğe hitap eden ürünler üretmekte olan firmada, bütün üretim süreçleri uluslararası kalite standartlarına göre yapılmakta ve hepsi belgelendirilmektedir. Firma, proje tipi üretim yapmaktadır. İlk olarak, proje ekibi saha ve alan araştırmaları yaparak uygun projeleri bulmakta, ardından anlaşmalar ve sözleşmeler yapılmakta, üretilecek ürünlerin teknik çizimleri yapılarak üretim departmanlarına iletilmekte ve ilk prototipler üretilerek müşteriye gönderilmektedir. Müşterinin, gönderilen ürünlerin üretilmesine onay vermesi ile projeye başlanarak taahhüt edilen sürede projenin bitirilmesi hedeflenmektedir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı, nitel araştırma yöntemlerinin en çok tercih edilen yöntemi olan görüşme tekniğidir. Görüşme tekniğinin kullanılmasındaki temel amaç, araştırma kapsamına dâhil edilen üst düzey firma ve bölüm yöneticilerinin rekabet kavramına ve rekabet güçlerine olan bakış açılarını anlayabilmek ve detaylandırmaktır. Bu teknik sayesinde, görüşmeye dâhil edilen firma yöneticilerinin görüşlerine daha detaylı olarak ulaşılabilmek mümkün olmuştur.

Görüşme tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği; yapılandırılmış görüşme tekniğinden biraz daha esneklerdir. Bu teknikte, araştırmacı önceden sormayı planladığı soruları içeren görüşme protokolünü hazırlar. Buna karşın araştırmacı görüşmenin akışına bağlı olarak değişik yan ya da alt sorularla görüşmenin akışını

etkileyebilir ve kişinin yanıtlarını açmasını ve ayrıntılandırmasını sağlayabilir. Eğer kişi görüşme esnasında belli soruların yanıtlarını başka soruların içerisinde yanıtlamış ise araştırmacı bu soruları sormayabilir (Türnüklü, 2000: 547). Araştırmanın görüşme sürecinde kullanılan soru formu hazırlanırken, araştırma konusu kapsamında yer alan Üretim stratejileri ve Porter'ın beş güç modeline ilişkin literatür taraması dikkate alınmıştır. Bu kapsamda 8 adet soru hazırlanmıştır. Görüşme soruları hazırlandıktan sonra konu ile ilgili alanında uzman iki akademisyenin görüşüne başvurulmuştur. Yapılan değerlendirmeler neticesinde, görüşme soru formuna son hali verilmiştir. İlk iki görüşmeden sonra görüşme formunda açıklayıcı ifadeler parantez içinde eklenmiş ve soru formu önceden bölüm yöneticilerine ulaştırılmıştır. Görüşmeler 04.03.2022-28.03.2022 tarihleri arasında yöneticilerin ofislerinde yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte yöneticilerden izin alınarak görüşmeler kayıt altına alınmış, daha sonra ise bilgisayar ortamına aktarılarak analize hazır hale getirilmiştir. Toplamda 8 yönetici ile yaklaşık 10 saatlik görüşme sonucu 46 sayfalık bir görüşme verisi ortaya çıkmıştır. Görüşülen kişilerden biri firma sahibi, diğeri firma genel koordinatörüdür. Geriye kalan altı katılımcı ise firmanın bölüm yöneticisi pozisyonlarında görev alan kalite kontrol direktörü, depo-sevkiyat ve lojistik müdürü, üretim müdürü, planlama mühendisi, üretim sorumlusu ve bakım sorumlusudur.

2.4. Veri Analiz Süreçleri

Elde edilen verilerin analiz edilmesi esnasında betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Analiz çerçevesi oluşturulurken üretim stratejileri ile ilgili başlıklar temel alınmıştır. Katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlar toplamda 8 alt tema üzerinden betimlenmiştir. Bulguların sunumunda katılımcıların verdikleri yanıtlar vurgulanmış ve doğrudan ifade aktarımları yapılmıştır. Betimsel analiz, derinlemesine analiz gerektirmeyen verilerin işlenmesinde kullanılırken, içerik analizi elde edilen verilerin daha yakından incelenmesini ve bu verileri açıklayan kavram ve temalara ulaşılmasını gerektirmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 89). Betimsel analizle görüşme yapılan bireyleri tanıttıcı bulgular değerlendirilirken, içerik analizi yoluyla veriler tanımlanmaya çalışılmaktadır; birbirine benzediği ve birbiri ile ilişkisi olduğu tespit edilen veriler belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek yorumlanmaktadır. İçerik analiziyle katılımcıların görüşlerinin içerikleri sistematik olarak tanımlanmaktadır (Altunışık ve diğ., 2010: 322).

3. BULGULAR

Firma yöneticileri ile yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, üretim stratejileri-rekabetçi güçler ilişkisi temelinde tablo şeklinde sunulmuştur.

3.1.Kuruluş Yeri Seçiminde Rekabetçi Güçlerin Rolüne İlişkin Bulgular

Firmanın kuruluş yeri seçim çalışmaları ile ilgili olarak firmanın üretim müdürü ile görüşme sağlanmıştır. Ayrıca firma sahibi ve firmanın genel koordinatörü ile de görüşülmüş, görüşmeye dayalı verilerden hareketle aşağıdaki tabloda sunulan bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 1. Kuruluş Yeri Seçiminde Rekabetçi Güçlerin Etkisi

Rekabetçi Güçler	Kuruluş Yeri Seçimine Etkileri
Mevcut ve Olası Rakiplerin Etkileri	Rakip sayısının azlığı, Düzce özelinde aynı işi yapan firmaların bulunmaması.
Tedarikçilerin Etkileri	Tedarikçilere yakınlık. Ulaşım kolaylıkları. Transfer maliyetlerinin uygunluğu. Coğrafi uygunluk. Tedarikçi pazarının rekabetçi yapısı (uygun maliyet ve çeşitlilikte ürün bulunabilirliği). İl ve komşu illerde ağır organize sanayi bölgelerinin bulunması.
Müşterilerin Etkileri	Müşteriye yakınlık: İstanbul ve Ankara metropollerine eşit mesafede bulunmak. Limanlara yakınlık (Kocaeli, Zonguldak gibi). Müşteri taleplerine hızlı yanıt verme zorunluluğu. Sevkiyat ve lojistik olanaklarının uygunluğu.
İkamelerin Etkileri	Farklı nitelik ve maliyetlerde ürün imal eden firmaların bulunması.

Kuruluş yeri seçimi konusunda yapılan çalışmaların değerlendirme toplantıları, konum avantajlarının belirlenmesi, tedarikçilere olan konum ve hizmet alabilme olanaklarının değerlendirilmesi, üretilen ürünlerin müşteriye kolayca ulaştırılabilme olanaklarının göz önünde tutulması, kuruluş yerinin yatırım teşvikleri alıyor olması, kuruluş yerinin iklimsel koşullarının yatırım yapmaya elverişli olması, kuruluş yeri seçiminin rekabette avantaj sağlayabilmesi gibi faktörlerin değerlendirilmesi sonucunda, firma kuruluş yeri kararının verilmiş olduğu ifade edilebilir.

3.2. İşyeri Düzenleme ve Yerleşim Çalışmalarında Rekabetçi Güçlerin Rolüne İlişkin Bulgular

İşyeri düzenleme ve yerleşim çalışmaları ile ilgili olarak firmanın üretim müdürü ile görüşme sağlanmıştır. Ayrıca firma sahibi ve firmanın genel koordinatörü ile de görüşülmüş, görüşmeye dayalı verilerden hareketle aşağıdaki tabloda sunulan bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 2. İşyeri Düzenleme ve Yerleşim Çalışmalarına Rekabetçi Güçlerin Etkisi

Rekabetçi Güçler	İşyeri Düzenleme ve Yerleşim Çalışmalarına Etkileri
Mevcut ve Olası Rakiplerin Etkileri	Rakip işletmelere karşı etkinliğin sağlanması adına yapılan çalışmalar. Üretim sırasındaki kayıpların azaltılarak verimliliğin artırılması. Rakip işletmelere göre üretim maliyetlerini düşük tutmak.
Tedarikçilerin Etkileri	Tedarikçilerden kaynaklanan teslimat gecikmelerini tolere edebilecek akıcı bir üretim sistemi.
Müşterilerin Etkileri	Müşterilerin istemiş olduğu ürünlerin istedikleri zamanda üretilerek ulaştırılabilmesini sağlayabilecek bir yerleşim düzeni.

İkamelerin Etkileri	İşyeri düzenleme ve yerleşim çalışmalarına ikamelerin etkisi ile ilgili bir görüş belirtilmemiştir.
----------------------------	---

Firmada, işyeri düzenleme ve yerleşim çalışmaları ile ilgili olarak, rakiplere oranla daha verimli çalışabilmek ve üretimdeki kayıpları düşürebilmek böylece rekabetçi konumunu sürdürebilmek, müşteri beklentilerine cevap verebilmek adına müşterinin istediği ürünü istediği zamanda müşteriye ulaştırabilmek, tedarikçilerin zaman zaman yapmış oldukları geç teslimatlar dolayısıyla üretimdeki gecikmelere karşı koyabilmek gibi amaçlara hizmet edebilmek amacıyla işyeri düzenleme çalışmaları gerçekleştirilmektedir.

3.3. Süreç ve Kapasite Çalışmalarında Rekabetçi Güçlerin Rolüne İlişkin Bulgular

Süreç ve kapasite çalışmaları ile ilgili olarak firmanın üretim sorumlusu ile görüşme sağlanmıştır. Ayrıca firma sahibi ve firmanın genel koordinatörü ile de görüşülmüş, görüşmeye dayalı verilerden hareketle aşağıdaki tabloda sunulan bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 3. Süreç ve Kapasite Çalışmalarına Rekabetçi Güçlerin Etkisi

Rekabetçi Güçler	Süreç ve Kapasite Çalışmalarına Etkileri
Mevcut ve Olası Rakiplerin Etkileri	<p>Rakip işletmelere karşı üstün gelecek çalışmalar esas alınmıştır.</p> <p>Rakiplerle mücadelede JustIn Time, 5S, Yalın Üretim gibi modern üretim sistem ve stratejileri kullanılmaktadır.</p> <p>Nitelikli ve donanımlı personeller istihdam edilerek rakiplere oranla daha güçlü bir üretim sistemi kurabilmek amaçlanmaktadır.</p> <p>Üretim hızının ve kalitesinin artırılması için çalışmalar yapılmaktadır.</p> <p>Birim başına düşen maliyetler azaltılarak maliyet anlamında da rakiplerle mücadele edilmeye çalışılmaktadır.</p> <p>Rakiplerin baskıları sonucu üretim kalitesi arttırılmaya çalışılmaktadır.</p>
Tedarikçilerin Etkileri	<p>Tedarikçi firmaların teslimat süreleri ve ürün işleme süreleri hesaba katılarak süreç ve kapasite çalışmaları şekillendirilir.</p> <p>Tedarikçi firmalara karşı ihtiyatlı olunmaktadır ve bu nedenle süreç ve kapasite planlamasının seyrine göre, imalat için gerekli ürünler, en az 15 gün ile 1 aylık bir süre kadar önceden sipariş geçilmektedir.</p> <p>Tek bir tedarikçi ile çalışmayıp tedarikçileri çeşitlendirerek, olası süreç gecikmelerinin ve tedarikçi kaynaklı kapasite düşüşlerinin önüne geçmek hedeflenmektedir.</p>
Müşterilerin Etkileri	<p>Yüksek kapasiteli üretim yapabilmek ve müşteri isteklerine hızlı yanıt verebilmek.</p> <p>Müşteri beklentileri doğrudan süreç ve kapasite çalışmalarına etki etmektedir ve firma, müşteri beklentilerini karşılamak için süreç ve kapasite çalışmalarına şekil vermektedir.</p>
İkamelerin Etkileri	Süreç ve kapasite çalışmalarına ikamelerin etkisi ile ilgili bir görüş belirtilmemiştir.

Firmada, süreç ve kapasite çalışmaları ile ilgili olarak yapılan çalışmalarla ilgili genel anlamda, rakiplere karşı üretim sistem ve stratejileri ile rekabette üstün gelebilmek, rakipler ile olan mücadelede kalifiye personel ve kendini iyi yetiştirmiş eleman istihdamı ile stratejik açıdan üstünlük sağlayabilmek, maliyet ve hız konusunda rakiplere üstünlük kurabilecek çalışmalar ortaya koymak, müşterilere zamanında teslimat ve müşteri memnuniyet düzeyini yükseltebilecek çalışmaları yürütmek, rakipler ile olan mücadeleler sonucunda artan ürün kalitesi ile müşteri memnuniyet

düzeyinin yükseltilmesi, tedarikçilerin pazarlık gücünü düşürebilmek için tedarikçi çeşitlendirme, ihtiyatlılık esasına dayanan 15 ile 1 ay önceden siparişlerin verilmesi ve izlenmesi gibi noktalara dikkat edilerek bu çalışmaların yürütüldüğü söylenebilir.

3.4. Stok Kontrol Çalışmalarında Rekabetçi Güçlerin Rolüne İlişkin Bulgular

Firmanın stok kontrol çalışmaları ile ilgili olarak depo ve sevkiyat müdürü ile görüşme sağlanmıştır. Ayrıca firma sahibi ve firmanın genel koordinatörü ile de görüşülmüş, görüşmeye dayalı verilerden hareketle aşağıdaki tabloda sunulan bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 4. Stok Kontrol Çalışmalarında Rekabetçi Güçlerin Etkileri

Rekabetçi Güçler	Stok Kontrol Çalışmalarına Etkileri
Mevcut ve Olası Rakiplerin Etkileri	Üretim devamlılığının sağlanarak mevcut pazarın korunması. Yarı mamul ve bitmiş ürün stoku tutulmayarak stok maliyetleri düşürülmekte ve stok maliyeti anlamında rakiplere üstünlük kurulmaya çalışılmaktadır.
Tedarikçilerin Etkileri	Stok kontrol çalışmalarında, tedarikçilerin teslimat süreleri ve koşulları göz önünde tutularak hareket edilmektedir. Ürün çeşitliliği sağlanmakta ve tedarikçi kaynaklı problemlere karşı serbest stokta birbirinin alternatifi olan ürünler belirli miktarlarda tutulmaktadır. Proje başlangıcında tedarikçi kaynaklı gecikmeleri azaltabilmek için en az projenin çeyreğini tamamlayabilecek kadar ürün siparişi verilip stokta hazır olarak bekletilmektedir.
Müşterilerin Etkileri	Müşteri beklentilerine hızlı cevap verebilmek için stok yönetiminde profesyonelleşmeye gidilmiştir. SKT (Son Kullanma Tarihi) problemi olan ürünler için ayrı bir stok kontrol sistemi olan çift kutu yöntemi uygulanmaktadır. Proje devam ederken müşterinin ürünlerde değişiklik talep edebilme riskine karşı, projenin gereklilikleri baz alınarak ürün siparişleri 4 ayrı döneme yayılmakta ve bu doğrultuda stoklanmaktadır.
İkamelerin Etkileri	Stok kontrol çalışmalarına ikamelerin etkisi ile ilgili bir görüş belirtilmemiştir.

Firmada stok kontrol çalışmaları ile ilgili olarak yürütülen faaliyetlerin; tedarikçi firmalardan kaynaklanabilecek olan gecikmelere karşı alınan önlemler ve bu faktör göz önünde tutularak stok kontrol çalışmalarının gerçekleştirilmesi, üretimin devamlılığının sağlanması için etkili bir stok kontrol çalışması sayesinde rekabetçi üstünlük kazanılmaya çalışılması, bitmiş ürün stoku ve yarı mamul stoku tutulmadığı için rakiplere karşı bir stok maliyet avantajının sağlanması, müşteri beklentilerini sorunsuz olarak zamanında karşılayabilmek için stok kontrol çalışmalarının profesyonel anlamda yürütülmeye çalışılması, müşterinin projenin herhangi bir aşamasında ürünler üzerinde değişiklik talep etme riskine karşı, stok planlamasını dört döneme yayarak bu şekilde gerçekleştirilmesi gibi konular üzerine yoğunlaşmış olduğu tespit edilmiştir.

3.5. Ürün Tasarım Çalışmalarında Rekabetçi Güçlerin Rolüne İlişkin Bulgular

Firmanın ürün tasarım çalışmaları ile ilgili olarak üretim müdürü ile görüşme sağlanmıştır. Ayrıca firma sahibi ve firmanın genel koordinatörü ile de görüşülmüş, görüşmeye dayalı verilerden hareketle aşağıdaki tabloda sunulan bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 5. Ürün Tasarım Çalışmalarında Rekabetçi Güçlerin Etkileri

Rekabetçi Güçler	Ürün Tasarım Çalışmalarına Etkileri
Mevcut ve Olası Rakiplerin Etkileri	Rakip işletmelerin tasarım çalışmaları yakından takip edilmektedir. Sektördeki yenilikler takip edilmekte ve gerekli olduğunda ürün tasarım çalışmaları bu yeniliklere göre şekillendirilmektedir.
Tedarikçilerin Etkileri	Ürün tasarım aşamasında, üretilecek olan nihai ürün için tedarik edilmesi gereken çeşitli ürünlerin tedarik edilebilir olup olmadığı araştırılmaktadır. Böylece, temin edilmesi zor olan ya da mümkün olmayan bu yardımcı ürünler için daha tasarım aşamasında önlem alınmış olmaktadır.
Müşterilerin Etkileri	Müşteriler doğrudan tasarım sürecine dâhil edilerek üretilecek olan ürünlerin müşteri tarafından beğenilmeme riski ortadan kaldırılmaktadır. Özellikle fiyata duyarlı olan müşteriler için, tasarım çalışmalarında ürünün daha az maliyetle üretilebilme teknikleri araştırılmaktadır.
İkamelerin Etkileri	Piyasa araştırması yapılmakta ve hâlihazırda mevcut olan ya da üretilmesi muhtemel olan ikame ürünlere karşı üstün gelinecek noktalar belirlenip güçlendirilmektedir. Piyasadaki ikame ürünlerin güçlü ve zayıf yanları analiz edilmektedir ve bu doğrultuda tasarım çalışmalarına yön verilmektedir. İkame ürünlere karşı tersine mühendislik yöntemi kullanılarak ikame ürünler incelenmektedir. Bina yükünü arttırmayan, çevreci, uzun ömürlü ve modern tasarımlar piyasaya sunulmaktadır.

Firmada, ürün tasarım çalışmaları ile ilgili olarak gerçekleştirilen faaliyetler şu şekilde özetlenebilir: Piyasadaki rekabet durumu ve rakiplerin faaliyetleri yakından takip edilmekte ve ürün tasarım süreçlerinde bu elde edilen veriler de kullanılmaktadır. Tasarım süreçlerine müşteriler de dâhil edilerek müşteri beklentilerini doğrudan karşılayabilecek ürünler tasarlanabilmektedir. Piyasadaki ikame ürünler incelenerek güçlü ve zayıf yanları belirlenmekte ve bu doğrultuda ürün tasarım çalışmalarına yön verilmektedir. Ürünler daha tasarım aşamasındayken, gerekli olan ve dışarıdan tedarik edilecek olan ürün ve hizmetler analiz edilmekte ve tedarik konusunda problem yaşanma ihtimali varsa daha tasarım aşamasından önlem alınarak tedarik problemi ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

3.6. Kalite Çalışmalarında Rekabetçi Güçlerin Rolüne İlişkin Bulgular

Firmanın kalite çalışmaları ile ilgili olarak firmanın kalite kontrol direktörü ile görüşme sağlanmıştır. Ayrıca firma sahibi ve firmanın genel koordinatörü ile de görüşülmüş, görüşmeye dayalı verilerden hareketle aşağıdaki tabloda sunulan bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 6. Kalite Çalışmalarında Rekabetçi Güçlerin Etkileri

Rekabetçi Güçler	Kalite Çalışmalarına Etkileri
Mevcut ve Olası Rakiplerin Etkileri	Rakip işletmelerin pazarda oluşturduğu tehdit, işletmeyi kaliteli üretim yapmaya zorlamaktadır. Rakip işletmelerin kalite çalışmaları incelenmekte ve takip edilmektedir. TS EN ISO 9001: 2015 kalite yönetim sistemi, OHSAS 18001 (Güncel Hali ISO 45001) iş

	<p>sağlığı ve güvenliği standardı ve ISO 14001 çevre yönetim standardı firma bünyesinde uygulanarak entegre yönetim sistemi yürütülmekte ve böylece hem yerel hem de global anlamda rekabetçi bir konum elde edilmektedir.</p> <p>Rakiplerin kalite anlamındaki çalışmalarının gerisinde kalmamak için üniversiteler ile işbirliği yapılmaktadır.</p>
Tedarikçilerin Etkileri	<p>Satın alma sürecinde net ve belirgin bir şekilde tedarikçilere sözleşme şartlarının sunulması.</p> <p>Yapılan sözleşmelerin kalite anlamında güçlü ve kapsayıcı olması.</p> <p>Tedarikçilerin de kalite yönetim sistemlerini uygulamakta olmasına dikkat edilmekte ve TS ISO 9001:2015 kalite yönetim sistemini uygulamayan tedarikçiler ile çalışılmamaktadır.</p> <p>Belirli periyotlarda tedarikçi firmalara gidilerek kalite kontrol denetimleri yapılmaktadır.</p> <p>Belirli dönemlerde tedarikçi değerlendirme formları ile tedarikçilerin performansları değerlendirilmekte ve geçerli puanı alamayan tedarikçiler ile çalışılmamaktadır.</p>
Müşterilerin Etkileri	<p>Müşteri şikâyetleri izlenir ve çözüme kavuşturulur.</p> <p>Müşterilere kalite anlamında memnuniyet anketleri gönderilir ve bu anketlerden çıkan sonuçlara göre kalite iyileştirme çalışmaları gerçekleştirilir.</p> <p>Kalite anlamında müşteriye güven vermek için, gerçekleştirilen kalite kontrol çalışmaları belgelendirilir ve bu belgeler müşterilere gönderilir.</p> <p>Müşterilerin istekleri tam olarak anlaşılmaya çalışılmaktadır. Böylece müşteri isteklerine doğrudan cevap verebilen kaliteli ürünler üretilebilmektedir.</p>
İkamelerin Etkileri	<p>Kalite çalışmalarında ikamelerin etkisi ile ilgili bir görüş belirtilmemiştir.</p>

Kalite konusunda yapılan çalışmaların, kalite kontrol, kalitenin iyileştirilmesi, uygulanan kalite standartları, müşteriler ve tedarikçilerle ilgili süreçleri kapsadığı ifade edilebilir. Bu kapsamda firma sahibi, firmanın genel koordinatörü ve kalite direktörünün görüşleri aşağıda paylaşılmıştır.

3.7. Üretim Plan ve Programlarında Rekabetçi Güçlerin Rolüne İlişkin Bulgular

Firmanın üretim plan ve programları ile ilgili faaliyetleri kapsamında planlama mühendisi ile görüşme sağlanmıştır. Ayrıca firma sahibi ve firmanın genel koordinatörü ile de görüşülmüş, görüşmeye dayalı verilerden hareketle aşağıdaki tabloda sunulan bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 7. Üretim Plan ve Programları ile İlgili Çalışmalarda Rekabetçi Güçlerin Etkileri

Rekabetçi Güçler	Üretim Plan ve Programlarına Etkileri
Mevcut ve Olası Rakiplerin Etkileri	<p>Rakip işletmelerin üretim plan ve programları ile ilgili yürütmüş oldukları faaliyetler yakından takip edilmektedir.</p> <p>Üretim plan ve programları ile ilgili yürütülen güncel çalışmalar ve araştırmalar takip edilmekte dışa açık ve global kalmaya özen gösterilmektedir.</p>
Tedarikçilerin Etkileri	<p>Tedarikçilerden satın alınan ürünlerin teslimatının gecikmesi riskine karşı hazırlıklı olunmakta ve gecikme durumlarına yönelik olarak fazla mesai planlamaları ile üretim planlaması dengelenmeye çalışılmaktadır.</p> <p>Tedarikçilerin planlamaya uyup uymadığı denetlenmekte ve olası gecikme durumlarında derhal müdahale edilmekte ve tedarikçiler uyarılmaktadır.</p>

Müşterilerin Etkileri	Müşteriye zamanında teslimat yapabilmek için bütün süreçleri en etkili şekilde planlamak ve bu planlamaya uymak.
İkamelerin Etkileri	Üretim plan ve programları ile ilgili çalışmalara ikamelerin etkisi ile ilgili bir görüş belirtilmemiştir.

Firmada gerçekleştirilen üretim plan ve programları ile ilgili çalışmalara bakıldığında genel anlamda şu noktalara odaklanılmış olduğu tespit edilmiştir: Dışa açık kalmak ve sektördeki üretim plan ve programları ile ilgili gelişmeleri takip ederek rakiplerin gerisinde kalmamak, üretilen ürünlerin fabrikadan müşteriye ulaştırılana kadar bütün aşamalarını detaylı olarak planlamak ve ürünlerin müşteriye planlanan zamanda teslimini yapabilmek, tedarikçi kaynaklı oluşan ya da oluşabilecek teslimat gecikmelerine karşı hazırlıklı olmak ve gecikme yaşandığı takdirde üretim planlarını ve personel planlamasını revize ederek gerekirse fazla mesai ile gecikmelerin önüne geçebilmek, tedarikçileri yakından takip etmek ve gecikme yaşandığında süreci hızlandırabilmek için tedarikçi firmalarla iletişime geçmek.

3.8. Bakım Çalışmaları Hakkındaki Bulgular

Bakım çalışmaları ile ilgili faaliyetler kapsamında bakım sorumlusu ile görüşme sağlanmıştır. Ayrıca firma sahibi ve firmanın genel koordinatörü ile de görüşülmüş, görüşmeye dayalı verilerden hareketle aşağıdaki tabloda sunulan bulgulara ulaşılmıştır:

Tablo 8. Bakım Çalışmalarında Rekabetçi Güçlerin Etkileri

Rekabetçi Güçler	Üretim Plan ve Programlarına Etkileri
Mevcut ve Olası Rakiplerin Etkileri	Yapılan düzenli bakım çalışmaları sayesinde üretim verimliliği artırılarak rakiplere karşı üstünlük kurulmaya çalışılır. Düzenli yapılan bakımlar, üretim maliyetlerini düşürmekte ve düşük maliyet ile üretim, rekabette avantaj sağlamaktadır.
Tedarikçilerin Etkileri	Bakım hizmeti alınacak olan tedarikçiler araştırılır ve bulunan alternatifler fiyat, maliyet, hizmet kalitesi anlamında karşılaştırılarak bakım hizmeti alınacak tedarikçiye karar verilir. Bakım ve kalibrasyon hizmeti alınacak olan tedarikçilerin yaptıkları hizmet ile ilgili akreditasyonunun olup olmadığı kontrol edilir ve akreditasyonu olmayan bir kurumdan hizmet alınmaz.
Müşterilerin Etkileri	Düzenli yapılan bakım çalışmaları sayesinde üretimdeki makine kaynaklı aksaklıkların önüne geçilerek üretim devamlılığı sağlanmakta ve müşterinin istemiş olduğu ürünler müşteriye zamanında ulaştırılabilmektedir. Hatalı üretime sebep olabilecek ve düşen ürün kalitesi sebebiyle müşteri tatminsizliğine yol açabilecek sebepleri ortaya çıkaran makine kaynaklı olumsuzlukların önlenmesi için düzenli bakım çalışmaları yürütülmekte ve makineler periyodik olarak kontrol edilerek kalibrasyonları yapılmaktadır.
İkamelerin Etkileri	Bakım çalışmalarına ikamelerin etkisi ile ilgili herhangi bir görüş belirtilmemiştir

Firmada, bakım çalışmaları ile ilgili olarak gerçekleştirilen faaliyetler genel olarak şu noktalara odaklanmıştır: Planlı makine bakım çalışmaları sayesinde, üretim hattında makine kaynaklı meydana çıkabilecek hataları önleyerek üretim kalitesini arttırmak ve böylece müşteri memnuniyetini sağlamak. Düzenli yapılan bakım çalışmaları ve bakım hizmetleri için fiyat araştırmaları yapılması

sayesinde bakım maliyetlerini düşürmek ve böylece rakiplere karşı maliyet avantajı elde etmek. Gerçekleştirilen düzenli bakım faaliyetleri sayesinde üretim verimliliğini arttırarak rekabetçi üstünlük sağlamak.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada Düzce’de faaliyet gösteren bir üretim işletmesinin üretim stratejilerinde rekabetçi güçlerin rolü Porter’ın beş güç modeli bağlamında incelenmiştir.

Firmanın kuruluş yeri seçimi ile ilgili elde edilen bulguların sonucuna göre, kuruluş yerinin seçiminde rakipler ve rekabet anlamında aynı sektörde faaliyet gösteren rakip firmanın bulunmayışı kuruluş yerinin belirlenmesi aşamasında önemli göstergelerden biri olmuştur. Böylece firma, Düzce ilinde geçerli olmak kaydı ile doğrudan kendi alanında göstermiş olduğu faaliyette rekabet ve rakip firma baskısı altında kalmamaktadır. Kuruluş yeri seçiminde tedarikçilere olan yakınlığın firma için önemli bir avantaj unsuru olduğu görülmektedir. Firmanın Düzce ilinde kurulmuş olması, özellikle Düzce ili ve çevre illerdeki ağır sanayi kolunda faaliyet gösteren üretici firmaların ulaşılabilir durumda oluşu, tedarikçi çeşitliliği ve teslimat anlamındaki gecikmelerin minimum düzeyde olması gibi çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Firmanın kuruluş yeri seçiminde bir diğer önemli etken ise coğrafi uygunluktur. Düzce ili, genel olarak nemli ve ılıman bir iklimin etkisi altındadır. Karadeniz Bölgesi'nin kıyı kesimlerinde görülen nemli ve fazla sert olmayan bu iklimin yıllık sıcaklık ortalaması 13,3 santigrat, yıllık toplam yağışların ortalaması ise 822,6 kg/m² olup, ortalama nispi nem %75,2'dir (Düzce Valiliği, 2022). Firma yöneticileri de, kuruluş yeri seçiminde coğrafi uygunluğun önemli bir faktör olduğunu belirtmişlerdir. Düzce'nin ılıman iklim koşulları işletmeye avantaj sağlamaktadır. Kuruluş yeri seçiminde etkili olan müşteri faktörüne bakıldığında, müşteriye olan yakınlık ve özellikle İstanbul, Ankara gibi metropol şehirlere yakın mesafede oluşu, inşaat sektörünün yoğun olarak faaliyet gösterdiği bu şehirlerde yürütülen projelerde firmaya müşteriye yakın olma avantajı sağlamaktadır. Firma kuruluş yerinin özellikle Zonguldak, Kocaeli gibi liman şehirlerine yakın mesafede bulunması deniz yolu ile ihraç edilecek ürünlerin daha kısa zamanda ve daha az maliyetle müşteriye ulaştırılmasını sağlamaktadır.

İkame ürün faktörünün kuruluş yeri seçiminde etkisine bakıldığında, farklı nitelik ve maliyetlerde ürün imal eden firmaların Düzce ilinde bulunuyor olması, firma için bir tehdit unsuru olabilmektedir. Özellikle il bazında düşünüldüğünde, dış cephe kaplamada kullanılan PVC, beton, kompozit gibi ikame ürün üreten firmaların Düzce ilinde mevcut oluşu il bazındaki yürütülecek projelerde ikame ürün tehdidini doğurmaktadır. Firmanın uluslararası bir alanda faaliyet gösteriyor oluşu sayesinde, il bazındaki ikame ürün tehdidinden, çok fazla etkilenmediğini söylemek mümkündür. Firma kuruluş yeri seçiminin karar verme aşamasında, üst düzey yöneticiler ile toplantılar yaparak, kuruluş yeri alternatiflerini değerlendirerek, kuruluş yeri avantajlarının rekabet çevresi açısından değerlendirmesini yaparak bir karar vermiştir. Kuruluş yeri seçimi ile ilgili ulaşılan tespitler bu alanda daha önce yapılan bazı çalışmaların (Kobu, 2003, Haftacı, 2013 ve Ülgen ve Mirze, 2020 gibi) örneğin, temel argümanları ile yakından örtüşmektedir. Bu çalışmada, kuruluş yeri seçiminde-lokasyon özelinde- “rekabet baskısının” olmayışının anahtar faktörlerden biri olması ön plana çıkmıştır.

Firmanın işyeri düzenleme ve yerleşim çalışmaları ile ilgili elde edilen bulguların sonucuna göre, rakipler ve rekabet anlamında, rakip işletmelere karşı daha etkin olmak adına çalışmalar yürüterek rekabette geri kalmamayı hedeflemektedir. Verimlilik anlamında çalışmalar yaparak, iş yeri yerleşim planlarını verimliliği arttıracak şekilde planlamış ve üretim sırasındaki kayıpları azaltarak rakipler karşısında avantaj elde etmeyi hedeflemiştir. Firma, tasarlamış olduğu işyeri düzenleme ve yerleşim çalışmaları sayesinde, rakip işletmelere göre üretim maliyetlerini düşük tutmaya çalışmakta

ve böylece maliyet anlamında da rakiplerle mücadelesini sürdürmektedir. İşyeri düzenleme ve yerleşim çalışmalarında tedarikçilerin etkilerine bakıldığında, daha çok, gecikmeleri tolere edebilecek akıcı bir üretim sistemi tasarlanmaya çalışılmış olduğu görülmektedir. Böylece, tedarikçi kaynaklı olan teslimat gecikmelerinde, firma bir noktaya kadar, tasarlanmış olduğu verimlilik artışı sağlayan akış üretim sistemi sayesinde geç de olsa gelen ürünleri hızlı bir şekilde işleyerek üretimi sonlandırabilmektedir. Müşteriler açısından ele alındığında ise, özellikle firma yetkililerinin müşteriye zamanında teslimatı sürekli kılacak bir yerleşim ve düzen çalışması üzerinde durdukları görülmüştür. Firma yöneticileri ile yapılan görüşmelerde her bir firma yetkilisi, işyeri düzenleme ve yerleşim çalışmaları tasarlanırken, üretilen ürünleri müşteriye, müşterinin istediği zamanda teslim edebilecek bir sistem tasarlamaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Çalışmanın gerçekleştirilmiş olduğu firmada, işyeri düzenleme ve yerleşim çalışmalarının rekabet anlamında müşteri ayağında, özellikle zamanında teslimat konusuna odaklandığı tespit edilmiştir. İşyeri düzenleme ve yerleşim çalışmalarında rekabetçi güçlerin ikame ürün etkisi görülmemiştir. Firmanın işyeri düzenleme ve yerleşim çalışmalarının daha çok verimlilik, maliyet, müşteriye zamanında teslimat ve üretimdeki kayıpları azaltma amaçları üzerine tasarlanmış olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Firmanın süreç ve kapasite çalışmaları ile ilgili elde edilen bulguların sonucuna göre, rakipler ve rekabet anlamında rakip işletmelere karşı üstün gelecek çalışmaların esas alındığı tespit edilmiştir. Özellikle süreç ve kapasite çalışmaları alanında rakiplerle mücadelede Tam zamanında Üretim (Just In Time), Yalın Üretim gibi modern üretim sistem ve stratejilerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Süreç ve kapasite çalışmaları ile ilgili ulaşılan tespitler bu alanda daha önce yapılan bazı çalışmaların (Çelikçapa, 2000; Demir, 1988) temel argümanları ile yakından örtüşmektedir. Özellikle, modern üretim sistem ve tekniklerinin kullanılması sayesinde firma üretim kapasitesi artış gösterirken rekabette de üstün konumda olabilmektedir. Süreç ve kapasite çalışmalarında tedarikçi firmaların teslimat süreleri ve ürün işleme sürelerinin dikkate alınarak bu süreler dâhilinde bir çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Tek bir tedarikçiye bağlı kalınmadığı ve tedarikçi çeşitliliği sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Üretim kapasitesinin düşüşü bu şekilde engellenirken kesiksiz üretim sayesinde de müşteri talepleri zamanında karşılanabilmektedir. Süreç ve kapasite çalışmalarında yüksek kapasiteli üretim sistemleri sayesinde müşteri isteklerine zamanında yanıt verebilecek bir sistem tasarlanmıştır. Firmanın müşterilerinin beklentileri, doğrudan firma süreç ve kapasite çalışmalarını şekillendirmektedir. İkame ürünlerin firma süreç ve kapasite çalışmaları üzerinde herhangi bir etkisi tespit edilmemiştir.

Firmanın stok kontrol çalışmaları ile ilgili elde edilen bulguların sonucuna göre, rakipler ve rekabet anlamında, üretimin devamlılığını sağlayarak, stokların üretimi aksatmayacak şekilde planlanarak üretim sürekliliği ve kapasitesi anlamında rakiplerin gerisinde kalınmamak hedeflenmiştir. Yarı mamul ve bitmiş ürün stoku bulundurulmamaktadır. Böylece firmanın sok ve stok kontrol maliyetleri düşmekte ve stok maliyeti anlamında rekabetçi konumunu sürdürebilmektedir. Tedarikçilerin stok kontrol çalışmalarına etkisine bakıldığında, tedarikçilerin teslimat süreleri ve teslimat koşullarının hesaba katılarak bir stok çalışması yürütüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Stok kontrol çalışmalarında müşterilerin etkilerine bakıldığında ise, firma yöneticileri, müşteri beklentilerine hızlı yanıt verebilmek için stok kontrol çalışmalarında ve stok yönetiminde profesyonelleştiklerini belirtmişlerdir. SKT (Son Kullanım Tarihi) problemleri bulunan ürünler, SKT'si geçtikten sonra kullanıldığı taktirde nihai üründe geri dönüşü mümkün olmayan sorunlara yol açabilecek olduğundan, stok yönetiminde SKT sorunu olan ürünler ayrı bir kontrol sistemine tabi tutulmakta ve çift kutu yöntemi kullanılmaktadır. Böylece SKT probleminden dolayı kullanılmadan stokta tutulan ve çöpe atılmak zorunda kalınan ürün miktarı düşürülmekte ayrıca, SKT'si geçmiş ürün kullanımı dolayısıyla kalitesiz üretime yol açabilecek ve böylece müşteri tatminini olumsuz etkileyecek sorunlar ortadan kaldırılmaktadır. Stok kontrol çalışmaları ile ilgili ulaşılan tespitler bu

alandaki daha önce yapılan bazı çalışmaların (Hasgöl, 2014; Tanrıverdi, 2010; Dizkırıncı, 2015; Kobu, 2006) temel argümanları ile yakından örtüşmektedir. Literatürde çift kutu yöntemi olarak bilinen, firmanın özellikle, son kullanım tarihleri yaklaşan ürünler için uygulamış olduğu, bu yöntem sayesinde firma bu ürünleri hem son kullanım tarihleri geçmeden kullanabilmekte hem de üretim konusunda problem yaşanmadan ve yoka düşmeden ürünlerin stokta bulunurluğu sağlanmaktadır. İkame ürünlerin firmanın stok yönetiminde herhangi bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılamamıştır.

Firmanın ürün tasarım çalışmaları ile ilgili elde edilen bulguların sonucuna göre, rakipler ve rekabet anlamında, rakip işletmelerin tasarım çalışmalarının yakından takip edildiği tespit edilmiştir. Rakip işletmelerin ürettiği ürünler incelenerek firmanın kendi ürünleri ile kıyaslanmakta ve eksiklikler varsa, tasarım aşamasında çözüme kavuşturulmaktadır. Sektördeki yeniliklerin, gelişmelerin yakından izlendiği tespit edilmiştir. Bu sayede gerekli olduğunda ürün tasarım çalışmaları bu yeniliklere göre şekillendirilmekte ve güncellenmektedir. Tedarikçilerin ürün tasarım çalışmaları üzerindeki etkilerine bakıldığında, daha çok tedarik edilebilirlik ile ilgili bir analiz yapıldığı göze çarpmaktadır. Ürün tasarım aşamasında, üretilecek olan nihai ürün için tedarik edilmesi gereken çeşitli ürünlerin tedarik edilebilir olup olmadığı araştırılmaktadır. Böylece, temin edilmesi zor olan ya da mümkün olmayan bu yardımcı ürünler için daha en baştan, tasarım aşamasından itibaren önlem alınmış olunmaktadır. Müşteri faktörünün ürün tasarım çalışmaları üzerindeki etkilerine bakıldığında, müşterinin doğrudan tasarım çalışmalarına dahil edildiği görülmüştür. Tasarım çalışmalarına müşterinin doğrudan dahil edilmesi, müşterinin istediği gibi bir ürün üretilmesini kolaylaştırdığı gibi, müşteriye de güven vermekte ayrıca ürün kalitesine olumlu yansımaktadır. İkame ürünlerin ürün tasarım çalışmalarına olan etkilerini değerlendirmek gerekirse, firma ikame ürünler ile en çok tasarım aşamasında rekabet etmektedir denilebilir. Piyasada bulunan ikame ürünlerin güçlü ve zayıf olan yanları analiz edilmektedir. Bu analiz sonuçlarına göre tasarım çalışmalarına yön verilmektedir.

Firmanın kalite ile ilgili çalışmalarından elde edilen bulguların sonucuna göre, rakipler ve rekabet anlamında, rakip işletmelerin pazarda oluşturduğu tehdit, işletmeyi kaliteli üretim yapmaya mecbur bırakmaktadır. Rakip işletmelerin kalite ile ilgili yürütmüş oldukları çalışmalar yakından izlenmekte ve gerekli olduğunda firma bu sonuçlara göre kendi kalite çalışmalarına yön vermektedir. Kalite yönetim sistemleri ile rakiplere karşı rekabetçi üstünlük kurmayı hedefleyen firmada TS EN ISO 9001: 2015 kalite yönetim sistemi, OHSAS 18001 iş sağlığı ve güvenliği standardı ve ISO 14001 çevre yönetim standartları uygulanarak entegre yönetim sistemi yürütülmekte ve böylece hem yerel hem de global anlamda rekabetçi bir konum elde edilmesi hedeflenmektedir. (Yapılan görüşmeler sırasında, eski adı OHSAS 18001, yeni adı ISO 45001 olan yönetim standardının geçiş döneminin başarılı bir şekilde sonuçlandığı ve yeni sertifikaların beklendiği belirtilmiştir.) Kalite çalışmaları ile ilgili ulaşılan tespitler bu alanda daha önce yapılan bazı çalışmaların (Aktan, 2012; Anagün, 2014; Bayülken, 1999) temel argümanları ile yakından örtüşmektedir. Tedarikçilerin kalite çalışmaları üzerindeki etkileri ile ilgili olarak, firmanın bu alandaki kalite yönetimine tedarikçiler, ile imzalanacak olan sözleşmelerden başladığı görülmekte ve tedarikçilere bağlı olarak gelişmesi olası olan kalitesizlik durumlarını daha meydana gelmeden engellemeye çalıştığı söylenebilmektedir. Firma, çalışacak olduğu tedarikçi firmalarının da kalite yönetimine dikkat etmekte ve TS ISO 9001:2015 kalite yönetim sistemini uygulamayan tedarikçiler ile çalışılmamaktadır. Böylece, tedarikçi bazlı üretim kalitesini korumayı amaçlamaktadır. Müşterilerin firmanın kalite ile ilgili çalışmalarındaki etkilerine bakıldığı zaman firmanın müşteri şikâyetlerini yakından takip ederek en kısa zamanda çözüme kavuşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Müşteriden gelen şikâyetler kayıt altına alınarak, kalite kontrol sorumlusu tarafından üretim birimi üzerinde gerekli olan düzeltmeler uygulamaya koyulmaktadır. Müşterilerin ürün kalitesi ile ilgili düşüncelerini daha net anlayabilmek adına müşterilere, memnuniyet anketleri gönderilmekte ve bu anket sonuçlarına göre gerekli noktalarda kalite iyileştirme çalışmaları

yapılmaktadır. İkame ürünlerin firmanın kalite ile ilgili çalışmalarına etki eden bir yönü tespit edilememiştir.

Firmanın yürütmekte olduğu üretim planlama çalışmaları ile ilgili faaliyetlerden elde edilen bulguların sonucuna göre, rakipler ve rekabet anlamında, rakip işletmelerin üretim planlama sistemlerinin ve yöntemlerinin yakından takip edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca firma, pazarda rekabetçi üstünlüğünü devam ettirebilmek için, üretim plan ve programları ile ilgili yürütülmekte olan güncel çalışmaları ve araştırmaları takip ederek dışa açık bir sistem olmaya, global kalmaya gayret etmektedir. Firma, tedarikçilerden satın alınan ürünlerin teslimatının gecikmesi riskine karşı hazırlıklı olmakta, gecikme durumlarında ise fazla mesai planlamaları ile üretim planlaması dengelenmeye çalışılmaktadır. Tedarikçiler planlama anlamında da denetime tabi tutulmakta ve planlamaya uyup uymadıkları kontrol edilmekte, gecikme durumlarında çeşitli yaptırımlar uygulanmakta ve müdahalelerde bulunularak gecikmenin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Üretim planlama çalışmaları ile ilgili ulaşılan tespitler bu alanda daha önce yapılan bazı çalışmaların (Eren, 1987; Kavcar, 1982; Bayülken, 1999; Mize vd., 1994) temel argümanları ile yakından örtüşmektedir. Konu müşteri açısından değerlendirildiğinde, en önemli nokta, firma, üretim planlama çalışmalarında ürünün müşteriye zamanında teslim edilmesi noktasına odaklanmaktadır. Üretim plan ve programları ile ilgili sıralanmış olan bütün sonuçlar aslında, müşteriye zamanında teslimat yapabilme amacına hizmet etmektedir.

Firmanın yürütmekte olduğu bakım çalışmaları ile ilgili faaliyetlerden elde edilen bulguların sonucuna göre, rakipler ve rekabet açısından bakım çalışmalarının düzenli yapılarak olası makine ve ekipman arızalarının önüne geçilerek üretimin aksamaması ve kapasitenin düşmemesi sağlanmakta böylece de düzenli ve sağlıklı işleyen bir üretim sistemi oluşturularak üretim kapasite düşüşleri engellenmekte, müşteri memnuniyeti artırılarak rakiplere karşı üstünlük sağlayabilmek mümkün olmaktadır. Ayrıca, firmanın gerçekleştirmiş olduğu düzenli bakım çalışmaları, üretim verimliliğini artırarak firmaya rekabetçi üstünlük kazandırmaktadır. Düzenli yapılan bakımlar, arıza ve kayıp zamandan kaynaklanan üretim maliyetlerini düşürmekte ve düşük maliyetle gerçekleştirilen üretim, maliyet anlamında firmaya rekabetçi üstünlük kazandırmaktadır. Firmanın uygulamış olduğu bakım stratejilerinden elde edilen sonuçlar literatürde yapılmış olan bazı çalışmalar (Düzakın ve Demircioğlu, 2005) ile yakından örtüşmektedir. Tedarikçilerin firmanın bakım çalışmalarına etkisine bakıldığında, özellikle bakım ve kalibrasyon faaliyetleri ile ilgili dış kaynak kullanımının aktif olarak gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu süreç içerisinde firmanın bakım ihtiyacı oluştuğunda, ilk olarak bu hizmeti sağlayacak olan tedarikçi firmaların araştırılarak bir değerlendirmeye tabi tutulduğu tespit edilmiştir. Düzenli yapılan bakım çalışmalarının müşteri tatminini arttırdığı görülmüştür. Bu çalışmalar sayesinde üretimdeki makine kaynaklı aksaklıkların önüne geçilerek üretim devamlılığı sağlanmakta ve müşterinin istemiş olduğu ürünler müşteriye zamanında ulaştırılabilmektedir. Firmanın gerçekleştirmiş olduğu bakım çalışmalarına, ikame ürünlerin etkileri ile ilgili olarak herhangi bir etki saptanmamıştır.

Üretim stratejilerinin belirlenmesinde rekabetçi güçlerin etkilerinin analiz edilmesini amaçlayan bu çalışmadan elde edilen sonuçların toplamına göre, üretim stratejilerini en çok şekillendiren ve etkileyen güçlerin tedarikçiler ve müşteriler olduğu, en az etkileyen gücün ise ikamelerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle, çalışmanın gerçekleştirilmiş olduğu inşaat sektöründe faaliyet gösteren, üretimde kullanacak olduğu ürünlerin büyük bir bölümünü hazır satın alan ve işleyip montajını yaparak müşterisine satan işletmelerin tedarikçi bağımlılığının yüksek olduğu görülmüştür. Bu durumdan dolayı da tedarikçilerin işletmenin üretim stratejilerinin şekillenmesi üzerinde oldukça büyük bir pay sahibi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka açıdan, çalışmanın yapıldığı firma proje tipi üretim yapan bir firma olduğu için, müşteri taleplerini doğrudan almakta ve müşterileri ile birebir iletişim halinde olmaktadır. Müşteri istekleri projenin başından

sonuna kadar çeşitli düzeylerde devam edebilmektedir. Bu da firmanın üretim stratejilerinin şekillenmesinde müşteriden kaynaklı etkilerin daha yoğun ve fazla olmasına sebep olmaktadır. Gelecek araştırmalarında strateji geliştirmede sektörel farklılıkların etkisi, örgüt büyüklüğünün rekabet stratejileri üzerindeki etkileri ve bu süreçte yönetici özelliklerinin rolü gibi konular incelenebilir. Ayrıca tedarikçi ve müşterilerin üretim ve dağıtım süreçlerine somut etkileri değer zinciri aracıyla incelenebilir.

Kaynakça

- Akdemir, A. & Ulukan, C. (2018). *Stratejik Yönetim I*. Akdemir, A. ve Ulukan İ.C. (Eds). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aktan, C.C. (2012). Organizasyonlarda Toplam Kalite Yönetimi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 249-256.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Anagün, S. (2014). Üretim Yönetimi. Kağmıçoğlu, H. (Ed), İçinde Kalite Yönetimi (ss.158-191), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bayülken, N. (1999). Üniversitelerde Kalitenin Stratejik Yönetimi ve Konu ile İlgili Bir Uygulama. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Bayülken, N. (1999). Üniversitelerde Kalitenin Stratejik Yönetimi ve Konu ile İlgili Bir Uygulama. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Besler, S. (2013). Üst Yönetim Stratejileri. Koparal, C. ve Şakar, N. (Eds), İçinde *Stratejik Yönetim 2*. (ss.24-43), 2. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Britannica (2022), "Manufacturing", <https://www.britannica.com/technology/manufacturing> (E.T. 20.06.2022).
- Bussenault, C. & Pretet, M. (1989). *Organisation et >Gestion De L'Entreprise*. Paris: Vuibert.
- Çelikçapa, F. (2000). *Üretim Yönetimi ve Teknikleri*. (3. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çubukcu, M. (2018). İşletmelerde Uygulanan Strateji Tipleri ve Uygulamadan Örnekler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(2), 142-156.
- Demir, M. H. (1988). *Üretim Yönetimi*. (3. Baskı). İzmir: Aydın Yayınevi.
- Dizkırıncı, A. (2015). Stokların Yönetimi. Kaya, F. (Ed.) İçinde *Finansal Yönetim* (ss.241-250). İstanbul: Beta Yayınları.
- Doğan, M. (2002). *İşletme Ekonomisi ve Yönetimi*. (2. baskı). İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Düzakın, E. ve Demircioğlu, M. (2005). Bakım stratejileri ve bekleme hattı modeli uygulaması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 211-230.

- Düzce Valiliği. (2022). Akçakoca'nın Tarihi ve Coğrafi Yapısı. <http://www.duzce.gov.tr/tarihi-ve-cografiyapisi#:~:text=D%C3%BCzce%20ili%2C%20Karadeniz%20B%C3%B6lgesi%27nin,a%C3%A7%C4%B1s%C4%B1ndan%20zengin%20say%C4%B1lan%20bir%20ildir.> (E.T.: 12.05. 2022).
- Eren, E. (1987). *İşletmelerde Stratejik Planlama ve Yönetim*. İstanbul: Bayrak Matbaacılık.
- Haftacı, V. (2013). *İşletme Ekonomisi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Hasgül, S. (2014). *Üretim Yönetimi*. Hakan Kağnıcıoğlu (Ed.). İçinde Stok Yönetimi (ss.110-133). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Hitt, M.A., Volberda, H.W., Morgan, R.E., Reinmoeller, P., Ireland, R.D. & Hoskisson, R.E. (2011). *Strategic Management: Competitiveness and Globalization (Concepts&Cases)*. Massachusetts: Cengage Learning.
- Kağnıcıoğlu, H. (2013). İş Planı, Oktal, Ö. ve Tosunoğlu, T. (Eds), İçinde *Üretim Planı* (ss 60-83). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Katsioloudes, M. & Abouhanian, A. K. (2009). *Strategic Management*. London: Routledge.
- Kavcar, N. (1982). Üretim Planlama ve Kontrol. *Sanayi Mühendisliği Dergisi*. Sayı 2. İstanbul 1982.
- Kobu, B. (2003). *Üretim Yönetimi*. (11. Baskı). İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Kobu, B. (2006). *Üretim Yönetimi*. (13. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Koyuncu, C. (2016). Üretim ve Maliyetler. Yıldırım, Y. & Kostakoğlu, F. (Eds), İçinde *İktisada Giriş I*. (ss. 114-141). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kumar, S.A. & Suresh, N. (2006). *Production and Operations Management*. Delhi: New Age International.
- Mize, J., White, C. & Brooks, G. (1994). *Üretim Planlama ve Kontrol*. (Çev. Toroman, A. ve Gözülü, S), Birinci Baskı, İstanbul: İ.T.Ü Yayınları.
- Mucuk, İ. (2003). *Uluslararası Pazarlama*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Porter, M.E. (1980). *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Freepress.
- Porter, M.E. (1981). The Contributions of Industrial Organization to Strategic Management. *Academy of Management Review*, 6(4), 609-620.
- Porter, M.E. (1998). Clusters and The New Economics of Competition. *Harvard Business Review*.76(6), 77-90.
- Porter, M.E. & Advantage, C. (1985). Creating and Sustaining Superior Performance. *Competitive Advantage*, 167, 167-206.
- Şakar, N. (2013). İşlevsel Stratejiler Koparal, C. & Şakar, N. (Eds), İçinde *Stratejik Yönetim 2* (ss.24-43), İkinci Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Tanrıverdi, Y. (2010). Tedarik Zinciri ve Stok Yönetimi Üzerine Bir Uygulama. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal BilimlerEnstitüsü, Denizli.
- Taşkıran, N. (2003). *İşletme Stratejileri ve Politikaları*. (3. Baskı). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, M. (2012). *Üretim Yönetimi*. (8. Baskı). Konya: Günay Ofset Matbaacılık.
- Tokgöz, N. (2014). Stratejik Yönetim ile İlgili Temel Kavramlar. Ulukan, C. ve Taşçı, D. (Eds) İçinde *Stratejik Yönetim I* (ss. 2-23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2021). “Üretim”, <https://sozluk.gov.tr>. (E.T 12. 12. 2021).
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi. 24(24), 543-559.
- Ülgen, H. & Mirze, S. K. (2013). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. (7.Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Ülgen, H. & Mirze, S.K. (2020). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. (10.Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

CONTEMPLATION ABOUT THE KAABA'S HISTORY, ARCHITECTURE, AND DECORATIONS IN THE FIRST THREE CENTURIES OF ISLAM¹

Nilgün ÇEVİK² Şenay ÖZGÜR YILDIZ³

Abstract

The Kaaba is the first temple of the world according to the Islamic belief. It is the qibla, where Muslims face individually or as a group in prayer and the international meeting place where they meet as an ummah during pilgrimage. In the historical process, it has played a role as a geographical, cultural, economic and political center as well as a religious center. In Islamic historical literature, it is stated that this temple is as old as the universe, and that the Kaaba was constructed thirteen times from the creation of the universe to the present day. Although each construction of the holy temple has very important and special contents, the characteristics of Prophet Abraham, Quraysh, Ibn al-Zubayr, al-Ḥajjāj ibn Yūsuf, and Murad IV's constructions of the Kaaba are more remarkable. In our study, the reasons, the processes and the results of these five constructions are examined. The history, the architecture and the decorations of the Kaaba, especially in the first three centuries of Islamic history, are the main themes of our article.

Key Words: Islamic history, Kaaba, Prophet Muhammad, al-Khulafā' al-Rāshidūn, Abd Allāh ibn al-Zubayr, al-Ḥajjāj ibn Yūsuf, Sultān Murad IV, Flood, Decorations of the Kaaba.

İSLÂM'IN İLK ÜÇ ASRINDA KÂBE TARİHİ, MİMARİSİ VE SÜSLEMELERİ HAKKINDA MÜLÂHAZALAR

Öz

Kâbe, İslâm inancına göre yeryüzünün ilk mabedidir. Müslümanların namaz ibadetinde bireysel veya cemaat halinde yöneldikleri kibleleri, hac ibadetlerinde ümmet olarak buluştukları uluslararası buluşma mekânıdır. Tarihi süreç içerisinde dinî bir merkez olduğu kadar coğrafi, kültürel, ekonomik ve siyasi bir merkez olarak da rol oynamıştır. İslam tarihi kaynaklarında bu mabedin kainatla yaşıt olduğu ifade edilmekte ve kâinatın yaratılışından günümüze kadar Kâbe'nin on üç kere inşa edildiği kaydedilmektedir. Kutsal mabedin her bir inşası çok önemli ve özel içeriklere sahip olmakla birlikte, Hz. İbrâhim (as.), Kureyş, İbn Zübeyr, Haccâc b. Yusuf ve Sultan 4. Murad'ın Kabe'yi inşalarının hususiyetleri daha dikkat çekicidir. Çalışmamızda bu beş inşanın sebep, süreç ve sonuçları değerlendirilecek özellikle İslam tarihinin ilk üç asrında Kâbe'nin tarihi, mimarisi ve süslemeleri makalemizin ana teması olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Kâbe, Hz. Muhammed, Hulefâ-i Raşidîn, Abdullah b. Zübeyr, Haccâc b. Yusuf, Sultān 4. Murad, Sel, Kâbe'nin Süslemeleri.

¹ This article is an extended version of the conference paper: Nilgün Çevik, Şenay Özgür Yıldız, Taking Lessons from the History of Ancient Temple Kaaba, Presidency of Religious Affairs, "International Mawlid Al-Nabi Symposium" Ankara. 01-03 October 2022 (to be published). It is also prepared from the PhD dissertation of Nilgün Çevik.

² PhD candidate, Dokuz Eylül University, Graduate School of Social Sciences, Department of Islamic History and Arts, nilguncevik@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-4736-1471.

³ Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Theology, senay.ozgur@deu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9771-0516.

Bu yayına atıfta bulunmak için/Cite as: Çevik, N. & Özgür Yıldız, Ş. (2022). Conptemplation About the Kaaba's History, Architecture and Decorations in the First Three Centuries of Islam, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 717-735

INTRODUCTION

The first three centuries of the history of Islam are important for getting to know and understanding Islam correctly. The three hundred years mentioned are guiding in every field concerning human life. We believe that examining the history, the architectural structure and the decorations of the Holy Kaaba, especially in the first three centuries that started with Islam, will give us new perspectives.

The Holy Kaaba is the first temple, as revealed in the Qur'an's statement, "*Behold, the first Temple ever set up for mankind was indeed the one at Bakkah: rich in blessing, and a [source of] guidance unto all the worlds*" (The Message of the Qur'an: Al-Imran: 3/96). According to Islamic historical sources, the Kaaba is as old as the universe. It is seen that the Holy Kaaba has never lost its function since the creation of the universe and has been rebuilt or renovated several times. It is understood that the issues that require repair or alteration of the temple are caused by humans or nature. We should emphasize that the Kaaba is frequently damaged due to natural disasters arising from its geographical location. The famous floods of Mecca (Fākihī, h. 1414: 3:80; Fāsī, 1421/2000: 2:314; Eyüp Sabri Paşa, 2018: 2:782-786) caused loss of life and property in the town and destroyed a small part or almost all the Kaaba from time to time. It has been noted that the floods affected not only the architecture of the building but also the life of worship. In the sources we reviewed there are examples of those who had to do their circumambulation by swimming (Fākihī, h.1414: 1:250; Ṭabarī, 'Alī. 1416/1996: 107). There is various information in Islamic historical sources about the number and nature of this temple, which needs to be repaired or renovated due to both man-made destructions and natural disasters (İbn Zāhīrah, 1423/2003: 69). When we put the traditions together, Kaaba is recorded to be built thirteen times; first by angels, the second by Prophet Adam ('Ādam), the third by Adam's son Seth (Shēth), the fourth by Abraham ('Ibrāhīm), the fifth by the Amalek ('Amālīq), the sixth by the Jurhum, the seventh by Quşayy b. Kilāb, the eighth by 'Abd al-Muṭṭalib, the ninth by Quraysh, the tenth by Ibn al-Zubayr, the eleventh by al-Ḥajjāj b. Yūsuf, the twelfth by Murad IV (Ṭabarī, 'Alī. 1416/1996:143), and the thirteenth and the last by Saudis (Kurdī, 2000: 4/68; BāSalāmah, 1982/1402: 42-130). It is clear that the history of a temple with centuries cannot be put into one article. In the sources we have examined, it is stated that five of the Kaaba's constructions are famous (Kurdī, 2000: 3/183)¹. In our article, the constructions of the Kaaba by Prophet Abraham, Quraysh, Ibn Zubayr and Ḥajjāj b Yusuf will be evaluated by focusing on the four constructions of the Kaaba that stand out with certain features. In order to show the result of the lesson learned from the construction of the Kaaba by Ibn Zubayr and al-Ḥajjāj b. Yūsuf, the construction of the Kaaba by Sultan Murad IV. is also touched upon. Examples of the decoration of the Kaaba, which is the manifestation of the care and respect shown in the holy temple, are also included in our article.

1. PROPHET ABRAHAM'S CONSTRUCTION OF KAABA

Qur'an mentions that the Holy Kaaba existed at time of Prophet Abraham, "*O our Sustainer! Behold, I have settled some of my offspring in a valley in which there is no arable land, close to Thy sanctified Temple, so that, O our Sustainer, they might devote themselves to prayer: cause Thou, therefore, people's hearts to incline towards them, and grant them fruitful sustenance, so that they might have cause to be grateful*" (The Message of the Qur'an, Ibrāhīm 14/37) It is reported that Prophet Abraham left his son Ishmael (Ismā'el) and his wife Hagar (Hājar) near the Kaaba (Bukhārī,

¹ The author states that constructions of Prophet Abraham, Quraysh, Ibn Zubayr, Ḥajjāj b. Yūsuf, Sultan Murad IV are the most famous constructions. The references we examined confirms this opinion of the author. Naturally, there is very little information on the oldest constructions of the Kaaba, and there is a lot of data on the construction of Sultan Murad IV, which is the closest to today. see. (Asadī, h. 1155: pp. 17a; Eyüp S. Paşa, 2018: 1/665).

h.1422:142; Nasā'ī, 1433/2012: 10/317; Zebidī, 1980: 9/120-121) and afterwards Ishmael took the place where the Kaaba is located for himself as a house, surrounded it with palm and date trees and turned it into a fold for his sheeps. Abraham came to visit his family from Syria many times (Fākihī, h.1414: 1/93; Ṭabarī, 1422/ 2001:17/21; Ibn al-Athīr, 1417/1997: 1/93) and in the last time he was ordered to build the Kaaba in the place where the fold was located, and he fulfilled the order and built the Kaaba in this place. His son Ishmael helped him (Ṭabarī, 1387/1967: 1/255; Mas'ūdī, 1416/1996: 103) and together with his father, he built the walls of the Holy Kaaba by stacking large and dry stones without mortar between them. Until his death, Ishmael lived with his mother, Hagar, in Mecca, and after he died, they were both buried in the place called "Hijr", right next to the holy Kaaba (Azraqī, 1403/1983:1/80; Ibn al-Ḍiyā' 1997/1418: 49).

According to the sources, the height of the Kaaba building is 9 *dhirā's*¹, that is, 4.5 meters (Dawsarī, 1434/2013: 31). The "northeastern wall" from the corner of al-Hajar al-Aswad to the corner of Iraq is 32 *dhirā's*, that is, 16 meters. In parallel to that wall, the "southwest wall" from the corner of Yemen to the corner of Damascus, which is parallel to this wall, is 31 *dhirā's*, that is, 15.5 meters. The "northwest wall" located between the Iraq corner and the Damascus corner measures 22 *dhirā's*, that is, 11 meters. The "southeast wall" from the corner of Yemen to the corner of al-Hajar al-Aswad measures 20 *dhirā's*, that is, 10 meters (Azraqī, 1403/1983: 1/64; Fāsī, 1421/2000: 1/127; Asadī, h. 1155: pp.14a.). Also, the Kaaba is without a roof and has a door without wings (Ṭarīqī, 2007/1428: 33).

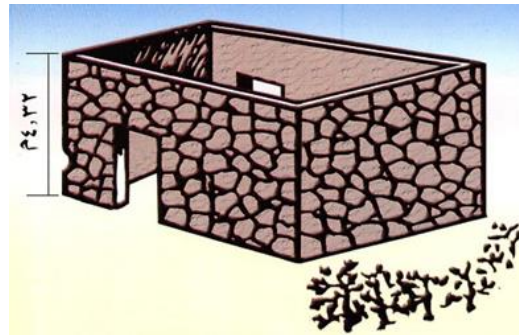

Figure 1. Kaaba during the time of Prophet Abraham (Abd al-Ghanī, A., h.1432: 33)

After the construction of the Holy Kaaba by Abraham and his son Ishmael, it was ruled by his son Ishmael and his descendants. Kaaba, until the construction of Quraysh (Mālik b. Anas, 1425/2004: 530; Shāfi'ī, 1425/2004: 348; Ahmad b. Hanbal, 1431/2010: 1/171; Nasā'ī, 1433/2012: 5/214), was built by Amalek (Fākihī, h.1414: 5/107; Mas'ūdī, h.1409: 2/22 ; Suhayli, 1421/2000: 1/92; Ibn Kathīr, 1418/1997: 2/244)², Jurhum (Ibn Hishām, 1375/1955: 1/105; Ibn Sa'd, 1421/2001: 1/53; Balādhurī, 1417/1996: 1/48) and Quşayy b. Kilāb (Fākihī, h.1414: 5/209; Fāsī, 1421/2000: 1/128).

¹ Dhirā' (pl. Adhrū' or dhur'ān) It refers to the part between the elbow and the tip of the middle finger. The names and lengths of the cubit or dhirā' vary according to time and location, as well as according to the type of objects being measured, and therefore, difficulties are encountered in determining their lengths. see. (Erkal, 1991)

² In the literature reviewed, there is no clarity as to which of Jurhum or Amalek built after Prophet Abraham first. Azraqī and Mas'ūdī claims that first Amalek, after Jurhum; on the other hand Fākihī states that first Jurhum, then Amalek.

2. QURAYSH'S CONSTRUCTION OF KAABA

It is known that the construction of the Kaaba was done in 607-608 with the joint work of the tribes, 5 years before Muhammad became a prophet, i.e., when he was 35 years old (Ibn 'Ishāq, 1398/1978: 88; Can, 2008: 72). It is reported that the temple looked like a ruin (Hamidullah, 2018: 35) due to a great fire and the heavy rain that fell right after it. The Quraysh people preferred to rebuild the Kaaba from its foundation instead of repairing it. It is said that at the time when the holy temple Kaaba was destroyed, a Roman ship washed ashore at the Shu'ayba (Azraqī, 1403/1983: 1/157) (Jeddah) port on the Mecca coast ('Abd al-Razzāq, 1435/2015: 4/346; Günaltay, 2006)¹ and the Quraysh, under the leadership of al-Walīd b. al-Mughīra, went to the that ship and bought the timber of this ship and brought it to Mecca (Yāqūt al-Ḥamawī, 1995: 3/350; Apak, 2017: 268)². After the destruction of the Kaaba, it was decided not to use haram money earned through ribā (usury), zinā (adultery) or zulm (cruelty) in the rebuilding of the building, but to build it only with ḥalāl income (Ibn 'Ishāq, 1398/1978: 104; Ibn Hishām, 1375/1955: 1/194). Due to the financial inadequacy experienced during the construction, the Kaaba was shortened from the direction of Ḥaṭīm (Ḥijr) part by 6 dhirā's and 1 finger (Azraqī, 1403/1983: 1/158; Dawsarī, 1434/2013: 33), i.e., 3.25 meters. It is reported that by narrowing the Kaaba (Ibn Kathīr, (1418/1997: 8/250), the Ḥijr region was excluded, the border belonging to the Kaaba was determined (Günel, 1998: 18/456) and they wanted to indicate that this area belongs to the Kaaba by building a semi-circular wall called Ḥaṭīm (Can, 1993: 73) over the old foundation with the remaining material (Küçükaşçı, 2003).

It is reported that each tribe of Quraysh had a leader and they wanted to build the Kaaba together, with high walls and roofs (Ibn 'Ishāq, 1398/1978: 105). The Quraysh divided the construction of the building and built the building together until the place where al-Hajar al-Aswad would be placed (Ibn 'Ishāq, 1398/1978: 85; Ibn Hishām, 1375/1955: 1/195). When the height to place the stone was reached, they disagreed about placing it, because each tribe wanted to put the stone in its place (Ibn Sa'd, 1421/2001: 1/120) so they waited for four or five nights away from each other without producing a solution. When the eldest of the Quraysh, Abū Umayya, offered an arbitrator (Azraqī, 1403/1983: 1/173)³ and they decided to apply for the arbitration of the first person to enter the area of the construction, when they saw Muhammad who came there, they said, "This is a trustworthy person (Ibn 'Ishāq, 1398/1978: 88)⁴ and we are content with his decision." Afterwards, they explained their problems to him. Muhammad put al-Hajar al-Aswad on a cloth with his own hands (Ibn Sa'd, 1421/2001: 1/122) and had men from different tribes carry it and placed the stone in its place with his own hands (Ibn 'Ishāq, 1398/1978: 85; Ibn Hishām, 1375/1955: 2/19; Maḳrīzī, 1420/1999: 1/19). Then, construction continued, and the building was completed. It is reported that Muhammad carried stones with his uncle 'Abbās during the construction of the temple (Abd al-Razzāq, 1435/2015: 1/409; Bukhārī, h. 1422: 2/146). The height of the Kaaba, which was built with the alternating use of one row of stones and one row of timber, was increased from 9 dhirā's to 18 dhirā's (Azraqī, 1403/1983: 1/164).

¹ The ports of Hijaz are Yenbe'u'l-Bahr and Jeddah. Jeddah is a busy port and the key to the Hijaz.

² It is reported that since the pilgrimage is performed in Mecca, the trade carried out here is not local trade, but international in nature, the port of Shuayba is also of an international nature, and the Meccans obtained the necessary construction materials for the repair of the Kaaba from this port.

³ According to legend, when the Quraysh had a disagreement while building the front of the Kaaba, Ebu Ümeyye b. el- Mugīre said: "Oh the Qurayshians! Do not argue, do not hate each other, otherwise others will curse you. Divide the tribes into four parts and build the couplet section by section and appoint the judge who comes through the door first."

⁴ The adjective "al-Amin" given to Muhammad appears in this incident in the time of Jahiliyyah before the revelation came to him.

It is reported that the door of Kaaba was built in such a way that it could be opened and closed, it can be locked, it is above a high threshold from the ground. Also, a wooden ladder was built inside the Kaaba to go up, and 6 pillars in two rows in the direction of Damascus-Yemen to hold the ceiling. A flat ceiling was built in the building and mīzāb was placed on the Hıjır side to drain the water from the ceiling. The holy temple was covered with a valuable Yemeni fabric called “hibara” (Azraqī, 1403/1983: 1/166; Kurdī, 2000: 3:30.).

In this construction, which corresponds to the pre-prophecy of Muhammad, Quraysh’s emphasis on the construction of the temple with ḥalāl money is remarkable. Since ḥalāl money was used, the use of the material as much as possible caused the physical shape of the temple to change slightly according to the construction of Abraham, and to gain a new appearance as it was narrowed in width and increased in height¹.

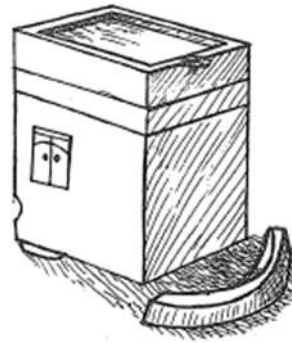

Figure 2. The construction of the Kaaba by Quraysh (Küçükaşçı, 2004:96)

After becoming a prophet, Muhammad addressed his wife Aisha: “If your people had not just gotten rid of kufr (disbelief), I would have destroyed the Kaaba and rebuilt it on the foundations of Abraham. Because when the Quraysh built the Kaaba, they shortened it a little and canceled one of its doors” (‘Abd al-Razzāq, 1435/2015: 4/363; Muslim, 1435/2014: 2/971; Ṭayālisī, 1419/1999: 198). Although he wanted to demolish the entire Kaaba building and build the Kaaba with two doors, one to be used for “entrance” and one for “exit” (Azraqī, 1403/1983: 1/214)² and to gather all structures under a single roof by including the open circular Ḥaṭīm part (Bukhārī, h. 1422: 2/573; Muslim, 1435/2014: 3/573), he completely gave up on this desire because he did not want to use violence (Hamidullah, 1991: 1/834).

Muhammad did not realize his desires for the holy Kaaba during his prophethood, which he had worked to build before his prophethood. With the conquest of Mecca, he broke the 360 idols around the Kaaba and erased all traces and signs that were contrary to the belief of tawhid in the Kaaba building. He decreed that some of the Kaaba services be continued.

It was recorded by al-Khulafā al-Rāshidūn (632-661) that no change was made in the construction of the Kaaba and the practice of the Prophet was continued, whereas the services towards Masjid al-Haram were continued.

¹After his prophethood, Muhammad wanted to transform the architecture of the Kaaba into the building form of the Abraham period, but he could not realize it. (Çevik, N., Özgür Yıldız, Ş., to be published).

² It has been rumored that Mohammad said “inshaallah, If Allah grants me the opportunity to conquer Mecca, I will open another door by including the hatim in the Kaaba, as it was in the time of Abraham, and by making the door from the ground. Quraysh built steps to the Kaaba so that no one could enter it without permission.”

3. ABD ALLĀH B. AL-ZUBAYR'S CONSTRUCTION OF KAABA (64/ 683)

It is known that during the Umayyad period, which came to power after the Rashidun Caliphs, important events took place, some struggles were experienced, and some of them were Mecca-centered. In this period, remarkable events related to the destruction and repair of the holy Kaaba building are seen in the Umayyad-Ibn Zubayr struggle. It is reported that in the I. Siege of Mecca (64/683), the temple was weakened by the stones thrown by catapults, and it was very worn out due to the fire in the Kaaba (Azraqī, 1403/1983: 1/96; Ṭabarī, 1387/1967: 5/576).

In the year 64 (Hijri), Ibn Zubayr tried to renew the Kaaba 54 years after the death of the Prophet (Küçükaşçı, 2004:103) showing words as evidence, *"Inshallah, if Allah wills me to conquer Mecca, I will include Hatim in the Kaaba as it was in the time of Abraham, and I will open another door by making the door from the ground. The Quraysh have laid steps to the Kaaba so that no one can enter it without permission"* (Azraqī, 1403/1983: 1/214) In this process, he consulted with the notables of the Meccans and explained that the temple had to be renewed, starting from its foundations (Ibn Sa'd, 1421/2002: 6/688; Fāsī, 1421/2000: 1/282; Eyüp S. Paşa, 2018: 1/639) and he did not immediately repair the ruined Kaaba, and waited until it was time for the pilgrimage, thus allowing the pilgrims to see the state of the Kaaba after the battle (Ṭabarī, 1387/1967: 3/407). When the pilgrims came, he said, "O people! Tell us your opinion about the repair of the Kaaba, whether it should be demolished and rebuilt, or whether it should be renovated." He aimed to get their approval.

After long consultations, some of the Şahāba (Companions of the Prophet) did not tolerate the demolition and rebuilding of the Kaaba (Ibn Sa'd, 1421/200: 6/688; Azraqī, 1403/1983: 1/55). One of those, Abd Allāh b. 'Abbās, suggested that the holy temple of the Kaaba should not be destroyed because of the memories it carries. It is mentioned that 'Abd Allāh b. Zubayr said *"If one of your's house burns down, he will not feel comfortable without renovating it, and none of you will be satisfied with Allah's house remaining like this."* or *"Just as none of you will consent to the burning down of the house left by your parents, how can I consent not to patch the house of Allah, the building that has been completely destroyed and has fallen out after even a pigeon has landed?"* The reason why Ibn 'Abbās opposed Ibn Zubayr was not because the building was demolished and rebuilt, but because he was worried that if the Kaaba was demolished and rebuilt, people's respect for the Kaaba would decrease. When he told Ibn Zubayr about his concern, *"I am afraid that there will be someone who will destroy the Kaaba after you."* Ibn Zubayr did not answer. Ibn 'Abbās, who left Mecca before the destruction (Azraqī, 1403/1983: 1/218; Ibn Kathīr, 1418/1997: 8/251; Ibn al-Dīyā', 1997/1418: 105), went to Taif. It is understood that Ibn Zubayr acted determinedly in the idea of rebuilding from the ground up instead of renovating. (Ibn Zahirah, 1421/2003: 83; Asadī, h. 1155: pp.15a; Çakan & Eroğlu, 1988: 1/76-79).

In order not to repeat the mistake¹ made in the time of Quraysh, Ibn Zubayr acted cautiously by piling up (Küçükaşçı, 2004: 98) the material to be used in the courtyard of the Kaaba. During the construction process, the suggestion of Ibn 'Abbās was followed² and pillars were erected around the Kaaba and the Kaaba was covered with clothes (Ibn Zahirah, 1421/2003: 85; Asadī, h. 1155: pp.16a), thus ensuring the continuity of the ṭawāf (circumambulation) (Azraqī, 1403/1983: 1/206; Kurdī, 2000:

¹ It is understood that Abdullah Ibn Zubayr, who had narrowed down the building due to the limited materials in the construction of the Kaaba by the Quraysh, had supplied the material beforehand and didnot made the same mistake.

² Ibn Abbas, who was away from Mecca during the destruction of the holy temple, sent a message to Abdullah Ibn Zubayr and recommended that a wooden covering should be made around the Kaaba building, the qibla should be clear, and the place where people could pray and circumambulate should be kept ready. It is rumored that he followed the advice and built the building from behind a curtain wrapped around its foundation.

3/66). Addressing his wife, Aisha, who is also ‘Abd Allāh b. Zubayr's aunt, Muhammad said, "If people were new Muslims and were not close to the time of kufr (disbelief), and if there was enough money to pay for the building, I would add one place to the Kaaba, five *dhirā's* from Hıjr. I would make two doors for people to enter through one and exit through the other" (Muslim, 1435/2014: 4/97; Azraqı, 1403/1983: 1/171). Ibn Zubayr, following this statement, included 7 *dhirās* (Khalıfah b. Khayyāt, 1414/1993) of the Hıjr field into the Kaaba, thus turning the Kaaba into the state that Abraham had built (Bukhārı, h. 1422: 2/573; Muslim, 1435/2014: 3/573).

Ibn Zubayr demolished the Kaaba to its foundations in order to restore the temple to its original state and reached (Azraqı, 1403/1983: 1/206) the foundation of the building that Abraham had built; people witnessed this moment (Azraqı, 1403/1983, 1:205; Ibn Zahirah, 1423/2003, 84; Asadı, h. 1155: pp.15b)¹. Ibn Zubayr praised Allah when the demolition was completed (Ibn Zahirah, 1423/2003, 85; Asadı, h.1155: pp.15b). Ibn Zubayr was very willing to build the Kaaba and fulfilled this wish when he became the caliph, but at that time people also believed that Ibn Zubayr had made the right decision in this regard (Ibn Sa'd, 1421/2001: 6/489)².

On the Kaaba that was built by Ibn Zubayr, from the corner of al-Hajar al-Aswad to the corner of Damascus measures 25 *dhirā's*. From the corner of Damascus to the corner of Iraq measures 21 *dhirā's*. From the corner of Iraq to the corner of Yemen measures 25 *dhirā's*. And from the corner of Yemen to the corner of al-Hajar al-Aswad measures 20 *dhirā's*. The Kaaba had a double ceiling and the thickness of the walls of the Kaaba was 2 *dhirā's* (1 *dhirā'* 24 fingers) (Azraqı, 1403/1983: 1/289; Ibn al-Diyā', 1997/1418: 126; Kurdı, 2000: 4/74-75).

There is a waterspout on the roof on the Hıfım side to drain the water, and on the side of the corner of Damascus there is an interior ladder to go up to the wooden roof. As in the time of Abraham, one door of the Kaaba was built directly opposite the other door and at the same level. The interior is entered through the door on the northeast facade and exited through the rear door on the northwest, also the doors are at ground level (Azraqı, 1403/1983: 1/205). The door of the Kaaba, which was previously made with a single wing, was now made with two wings with a height of 11 *dhirā's*. Three more pillars were erected inside the Kaaba and the ceiling was placed on the pillars, and the waterspout was placed in its old place so that its water would flow to Hıfım (Azraqı, 1403/1983: 1/209, 1:209; Ibn al-Diyā', 1997/1418: 109).

Ibn Zubayr restored the area, which was narrowed due to financial inadequacy in the time of Quraysh, to its former state, and when the building area expanded, it was increased to 27 *dhirā's* by adding 9 *dhirā's* more to the height of 18 *dhirā's*, on the grounds that the height was disproportionate (Azraqı, 1403/1983: 1/209).

‘Abd Allāh b. Zubayr, during the destruction of the Kaaba, wrapped of al-Hajar al-Aswad in an atlas cover and put it in a box and kept it in al-Dār al-Nadwah. The ornaments belonging to the Kaaba were placed in the treasury in the house of Shayba b. ‘Uthmān (Azraqı, 1403/1983: 1/208).

According to the traditions, Ibn Zubayr took al-Hajar al-Aswad, which cracked due to the fire, in a silver casing (Azraqı, 1403/1983: 1/289; Eyüp Sabri Paşa, 2018: 1/641; Hitti, 1995: 1/305), and he instructed to leave a place on the wall in the size of al-Hajar al-Aswad when the construction

¹According to the information in Azraqı, Ibn Zubayr took 50 people from Mecca's notable people as witnesses to this foundation and continued the construction on the foundations of Abraham.

²Ibn Zubayr told that he heard from Mohammad through Aisha that "If your people want to build the Kaaba as in the time of Abraham, let them do it" and he declared that Aisha showed him the limits that the prophet showed her and applied them

reaches to the point that al-Hajar al-Aswad would be placed. There is a danger of turmoil during the placement of the stone. So, he said to his son ‘Abbād b. ‘Abd Allāh b. Zubayr and Jubayr b. Shayba b. ‘Uthmān to carry al-Hajar al-Aswad in a fabric, that he himself will prolong the zuhr (noon) prayer as he is the imam (the one who leads the prayer of a congregation), and he want them to place al-Hajar al-Aswad during that prayer. He ordered them to say “‘Allāhu akbar” when they placed the stone. When the time came, while Ibn Zubayr and the congregation were performing the first part (rak‘ah) of the prayer, his son ‘Abbād b. ‘Abd Allāh b. Zubayr and Jubayr b. Shayba b. ‘Uthmān took al-Hajar al-Aswad out of al-Dār al-Nadwah. With al-Hajar al-Aswad in their hands, they passed in front of the congregation and came to the corner prepared beforehand, ‘Abbād b. ‘Abd Allāh b. Zubayr placed the sacred stone into its corner, and Jubayr b. Shayba b. ‘Uthmān helped him. It is reported that people were in a state of inattention because the weather was very hot that day (Azraqī, 1403/1983: 1/208-209; Ibn Zāhīrah, 1423/2003: 86; Asadī, h. 1155: pp.16a). Ibn Zubayr finished the prayer when he heard “‘Allāhu ‘akbar,” and there were some who were angry with his attitude (Azraqī, 1403/198: 1/208; Eyüp Sabri Pasha, 2018: 1/644). It was said that this situation did not occur even in the construction during the Quraysh period and that when there was a disagreement about the placement of al-Hajar al-Aswad, an arbitrator was found. It has been expressed as “*Wallāhi (By God), Rasūl Allāh (Messenger of God) became the arbitrator in the dispute that broke out on this issue during the Jāhiliyah (Age of Ignorance), and he put al-Hajar al-Aswad in his attire and placed him in its place with a representative from different Quraysh tribes.*” (Azraqī, 1403/1983: 1/208; Khargūshī, h. 1424: 2/326)

It is reported that the holy temple Kaaba, which Ibn Zubayr built in a renewed form, was completed in 65/685 (Asadī, h. 1155: pp.16b).

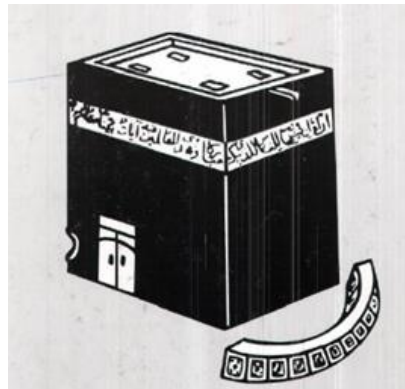

Figure 3. The Kaaba built by ‘Abd Allāh b. Zubayr (Kurdī, U., h.1419: 93)

4. HAJJĀJ B. YŪSUF B. AL-ḤAKAM AL-THAQAFĪ’S CONSTRUCTION OF KAABA (74/693-964)

After Ibn Zubayr was killed, Ḥajjāj wrote a letter (Muslim, 1435/2014: 4/99) to ‘Abd al-Malik b. Marwān informing him of the new building that Ibn Zubayr built, based on the foundations of Prophet Ibrahim, and the back door Ibn Zubayr added (Azraqī, 1403/1983: 1/210; Ibn Zāhīrah, 1423/2003: 88; Asadī, h. 1155: pp. 17a) Ḥajjāj informed ‘Abd al-Malik b. Marwān that he wanted to remove the changes made by Ibn Zubayr in the Kaaba and transform it into the structure of the Quraysh period (Muslim, 1435/2014: 2/970; Suhayli, 1421/2000: 2/267; Ṭarīqī, 1428/2007: 69). ‘Abd al-Malik b. Marwān allowed Ḥajjāj to repair the Kaaba without destroying it (Muslim, 1435/2014: 2/970, İbnu'l-Eşîr, 1389/1969: 2/125; Qurṭubī, 1964: 2/125). Abd al-Malik instructed Ḥajjāj to close the door on the west side of the Kaaba, demolish the addition made on the Ḥaṭīm side and restore it to

its original state, and asked Ḥajjāj to only remove the changes that Ibn Zubayr had made (Ibn Kathīr, 1418/1997: 8/250).

The Kaaba, which was completed 10 years (Kurdī, M. 2000: 3/183) after the construction of Ibn Zubayr, is built on three sides by Ibn Zubayr and on one side by Ḥajjāj (Nahravālī, 1996: 120). After getting permission to repair the temple, Ḥajjāj removed the part added to the couplet from the Hījr on the side of Ḥaṭīm, without touching the height of the Kaaba. He also closed the southwestern door, raising the threshold of the southeastern door and left it open (Azraqī, 1403/1983, 1:211; Ibn Zāhīrah, 1423/2003, 88; Asadī, h. 1155: pp.17a), thus enabling the Kaaba to turn into the way it was in the time of Quraysh (Muslim, 1435/2014: 2/970; Suhayli, 1421/2000: 2/267; Ibn Zāhīrah, 1423/2003, 88; Asadī, h. 1155: pp.17a). The door which was built by Ibn Zubayr was shortened by Ḥajjāj, from 11 *dhirā's*, minus 4 *dhirā's* and 1 span, leaving it 6 *dhirā's* and 1 span long (Azraqī, 1403/1983: 1/211; Kurdī, M. 2000: 3/69). As reported by al-Azraqī, everything that exists in the Kaaba today, except for the Hījr wall, belongs to Ibn Zubayr. The builder of the Hījr wall is Ḥajjāj.

In the Abbasid period, under the caliphate of Hārūn al-Rashīd (h.170-193/m.786-809) or his father al-Mahdī (158-169/775-785) or his grandfather al-Manşūr (136-158/754-775), it has come to the fore that the Kaaba should be demolished and rebuilt on the architecture of Ibn Zubayr (Ibn Kathīr, 1418/1997: 2/234; Ibn Zāhīrah, 1423/2003, 88; Asadī, h. 1155: pp. 17a; Harputlu, no date: 108). The following words of Imām Mālik b. Anas to Hārūn al-Rashīd and which he complied with have been recorded in history: “*O Emir of the Believers! For Allah's sake, leave the Kaaba in this state! Do not turn this Bayt Allah into 'al-mal'abah al-mulūk' (the toy of the rulers)! In order not to destroy the respect for the Kaaba in people's hearts, no one wants to destroy it and rebuild it*” (Khwārizmī, h. 1418: 222; Suhayli, 1421/2000: 2/173; Qurṭubī, 1964: 2/125) The saying attributed to Imām Shāfi'ī on the same issue is as follows: “*In order for people to not lose their respect for the Kaaba, I don't like it when you demolish the Kaaba and rebuild it.*” (Khwārizmī, h. 1418: 222)¹. Based on these words, it is recorded that the Kaaba was left as it was (Ibn Kathīr, 1418/1997: 2/33; Kurdī, M. 2000: 4/497). It is recorded that the sensitivity and warnings of the community leaders, like Imām Mālik and Imām Shāfi'ī, in the destruction and construction of the holy Kaaba are based on *the principle of appealing the (social) benefit and expelling the (social) damage* (Fāsī, 1421/2000: 1/136; Ibn Zāhīrah, 1423/2003: 88; Asadī, h. 1155: pp. 17a)².

¹ The statement attributed to Imam Shafii in this regard is as follows:

وقال الشافعي رضي الله عنه: لا أحب أن تهدم الكعبة وتبنى كيلا تذهب حرمتها

² The construction of the Holy Kaaba in the time of Ibn Zubayr and Hajjaj was carried out very close to each other. It can be stated that Ibn Zubayr provided the benefit by acting according to the hadith in the construction of the Kaaba in the eyes of the parties, while the Umayyads transformed the Kaaba into the style of the time of the Messenger of Allah in order to ensure unity in the society and prevent corruption. From the point of view of the Umayyads, Abdullah b. Zubayr made a mistake and corrupted the architecture of the Holy Kaaba. However, Malik b. Anas and Imam Shafi'i reminded them of the rule of summoning the good and expelling the evil, fearing that the destruction of the Kaaba by every incoming administrator would cause the honor of the holy temple to fall in the eyes of the people. The expression summoning the good and repelling the evil is used as a composition in the fiqh literature that indicates the provision of worldly and otherworldly benefits and the elimination of harms, whether spiritual or bodily, individual or social. See. (Dönmez, 2003)

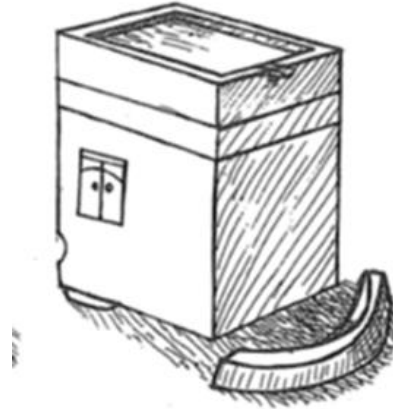

Figure 4. The Kaaba built by Ḥajjāj (Küçükaşcı, 2004: 98)

5. MURAD IV'S CONSTRUCTION OF THE KAABA (1040/1630)

Sultan Murad IV is the twelfth builder of the Kaaba (Kurdī M., 20003: 3/126; BāSalāmāh, 1402/1982: 130). It is stated that no sultan or ruler dared to renew the Kaaba after al-Ḥajjāj b. Yūsuf renovation in 74/693 until 1020/1611, since a fatwā (religious permit) was not given to renew the Kaaba unless one side was destroyed, so that it would not be “al-mal‘abah al-mulūk” (the toy of the rulers) (Eyüp S. Paşa, 2018: 1/660-665) It is recorded that in 1020/1611, during the reign of Ottoman Sultan Ahmed I, there was another flood where the waters entered the Kaaba (Asadī, h. 1155: pp.17a; Sinjārī, 1419/1998: 3/556). It is stated that in the same year, it was determined that the Kaaba was very damaged and that there was fear and anxiety that if its roof and walls were not renewed, it would collapse; therefore, this situation was reported to Istanbul. This situation alarmed the administrators, a commission was formed from the ‘ulamā’ (religious scholars) and the administrators, a fatwā was requested from the ‘ulamā’ for the destruction and construction of the Kaaba, but it was not allowed, the decision was made to strengthen the Kaaba without destroying it. It is mentioned that during the pilgrimage season of 1020, Sultan Ahmed sent 80,000 dinars of gold and silver covered iron belts to support the walls of the temple, the walls were supported (Asadī, h. 1155: pp.17a; Eyüp S. Paşa, 2018: 2/665), the roof was repaired, the marbles were placed in their old places (Sinjārī, 1419/1998: 3/557), golden waterspout was placed instead of the previous a silver waterspout, the needed materials were sent from Istanbul and the repair was completed in 1021/1612 (Eyüp S. Paşa, 2018: 1/663).

The Kaaba was preserved from being demolished for eighteen years, from the repair to the disaster that took place on Wednesday, 19th Shaban 1039. It has been reported that the flood that came with heavy rains had a high destructive power and caused both loss of life and property (Eyüp S. Paşa, 2018: 1/665; Bā Salāmāh, 1402/1982:130). According to the people who experienced the disaster, the rainwater was cold, bitter, and salty (Sinjārī, 1419/1998: 3/557; Bā Salāmāh, 1402/1982: 131), the flood’s strength was unprecedented in recent times. Also, the Kaaba, al-Masjid al-Ḥarām and even Mecca was flooded, 500 or 1000 people died due to the flood, and the number of people who died under houses, shops or other buildings cannot be estimated (Ṭabarī, ‘Alī.1416/1996: 107; BāSalāmāh, 1402/1982: 131). With thunder and heavy rain, people do not know what they were going through, they were devastated. It is stated the flood entered into the al-Masjid al-Ḥarām like “Sayl al‘arim” (Eyüp S. Paşa, 2018: 1/665)¹ the collapse of the walls of the Bayt Allah resembles a sign of

¹ Seyl-i Arīm is the dam that collapsed during the great flood, which is reported in the Qur'an to punish the people of Saba. For this flood, which is given as an example to express the severity of the flood that took place in Mecca: see. (Harman, Ö. F., 1991: 3/373)

the apocalypse (Eyüp Sabri Paşa, 2018: 1/666), the entire northwest wall of the temple, the part of the northeast wall where the door of the Kaaba is located, and one third of the southwest wall, which is parallel to the door, collapsed (Asadī, h. 1155: pp.17b; Sinjārī, 1402/1982: 4/68; Eyüp Sabri Paşa, 2018: 1/666), and the water rose two meters up to the lock of the Kaaba door (Kurdī, M. 2000: 3/126) It can be said that the Kaaba faced one of the most devastating destructions in its history with this disaster (Bā Salāmāh, 1402/1982: 130)¹.

In the al-Masjid al-Ḥarām, stone and soil deposits drifted by the flood and human-sized mounds formed, flood waters begin to recede from the fourth day. (Eyüp Sabri Paşa, 2018: 1/666) On Friday, 21st Sha'ban 1039, Mecca Sharif² Mes'ūd b. İdris and the notables of Mecca went to al-Masjid al-Ḥarām, mud clearing and the cleaning of circumambulation area with the people of Mecca (Sinjārī, 1402/1982: 4/68; BāSalāmāh, 1402/1982: 132), twenty oil lamps decorated with gold and pearls inside the Kaaba were collected, the mīzāb was removed, and the Kaaba guard was taken to his house in Şafā (Sinjārī, 1402/1982: 4/69; Eyüp S. Paşa, 2018: 1/667). Subsequently, it was recorded that the sheriff of Mecca, notables and engineers discussed the current state of the Kaaba and what needs to be done from now on (Asadī, h. 1155: pp.18a-18b; Sinjārī, 1402/1982: 4/71; Kurdī, M. 2000: 3/265; Eyüp S. Paşa, 2018: 668-673)³ the approval of the 'ulamā' for the construction of the Kaaba from the ground up was reported to the governor of Egypt and presented to Sultan Murad IV. (Asadī, h. 1155: pp.17b) It has been recorded that the Kaaba, which was destroyed in 1039/1629-1630, was completed on 27 Ramadan 1040/1631(Sinjārī, 1402/1982: 4/115; Kurdī M., 2000: 3/127) in the style of the last building in which it was destroyed, that is, in the form that Ḥajjāj did (Asadī, h. 1155: pp.17b; Kurdī, M. 2000: 3/176; Eyüp S. Paşa, 2018: 17701) in the same way as the Quraysh's construction.

Figure 5. Flood (Eyüp S. Paşa, 2018: 2/796-797)

6. ORNAMENTATION OF THE KAABA

In the traditions, it is reported that the holy Kaaba is the same age as the creation ('Abd al-Razzāq, 1415/2015: 4/344; Khwārizmī, h. 1418; Azraqī, 1403/1983: 1/31; Nuwayrī, 1423: 1/298) of the universe and was first built by angels or Prophet Adam (Ibn 'Ishāq, 1398/1978: 94; Ibn Sa'd,

¹ The destruction of almost the entire Kaaba due to the aforementioned destruction has been compared to the destruction in the time of Hussein b. Numayr (64/683), when Abdullah b. Zubayr fought. However, the difference between the two destructions is that the first of them is human-induced, while the flood and destruction are of natural origin.

² About the Sheriff of the time, Mesūd b. İdris, see. (Uzunçarşılı, İ. H., 1984: 81)

³ It is stated that the Kaaba, which was destroyed during this period, was covered with wood and covered with a green cover. It is recorded that the Sultan sent a team by ship from Istanbul to Mecca for exploration, and that first, the marbles were removed from the wall of the Kaaba and the roof was removed the next day. Subsequently, the board, including the religious, political and administrative decision maker of the city and the technical team, discussed the wall of the Kaaba that was not destroyed by the flood, the engineers argued that this wall should also be built from the foundation, and as a result of the decision reached, the walls other than the wall where Haceru'l-Esved was located should be demolished and rebuilt from upon the foundations; and also the decision of joining and placement of the broken pieces of Haceru'l-Esved created excitement.

1421/2001: 1/33; Azraqī, 1403/1983: 1/36). Although there is a dispute (Kurdī, M. 2000: 3/207) about how many times the Kaaba was built from the first construction of the holy temple to Sultan Murad IV, it draws attention that it was built only thirteen times, despite thousands of years passed between the two. The reason why the constructions made without exceptions are long-lasting may be that people's respect, reverence and care for the holy Kaaba is maintained on a voluntary basis or with an official¹. We mentioned above that although centuries passed between the construction of al-Ḥajjāj b. Yūsuf and Sultan Murad IV, the building remained standing. It is seen that the Kaaba building is long-lasting and preserved unless there is a war or natural disaster. We can say that the Kaaba, the holy temple, is given great care due to its holiness and for its security.

It is stated in the narrations that many gifts were given to the Kaaba due to its holiness.² It is recorded that the Prophet Abraham dug a well to put the gifts from the surrounding, and this well was called a gift well (Ibn ʾIshāq, 1398/1978: 10; Azraqī, 1403/1983, 1:65; Asadī, h. 1155: pp.14a)³ or "Ahsef" (Azraqī, 1403/1983: 1/117), and it was 2 meters (Çağatay, 1957: 115) or 3 cubits deep (Azraqī, 1403/1983: 1/60; Eyüp S. Paşa, 2018: 1/429). It is said that these precious items, which were given gold, jewelry, silver, perfume (Azraqī, 1403/1983: 1/244; Fākihī, h. 1414:5/161 ; Asadī, h. 1155: pp.19a-b), swords (Balādhurī, 1417/1996: 1/48), camels, incense, silk fabrics and cloths (Azraqī, 1403/1983: 1/254) were sometimes stolen (Azraqī, 1403/1983: 1/244; Ṭabarī, 1387/1967: 2/283; Asadī, h. 1155: pp.10 a-b) and those who stole them were punished by cutting their hands (Ṭabarī, 1387/1967: 5/85; Ibn Ḥabīb, no date: 328; Rubin, 2007: 94-95). During the construction process of the Quraysh, the valuables, ornaments, and the two horns of the ram sacrificed by the Prophet Abraham were sent to Abū Ṭalḥa b. ʿAbd al-ʿUzzā b. ʿUthmān b. ʿAbd al-Dār b. Qusayy. The Hubal, which is also on the safe of the Kaaba, was removed from the Kaaba and placed next to Maqām Ibrāhīm, and when the construction was completed, the items given to Abū Ṭalḥa were returned to the Kaaba treasury, and the idol named Hubal was placed on the safe as in the past (Azraqī, 1403/1983: 1/66)

It has been noted that the practice of giving gifts to the Kaaba (Ṭabarī, 1387/1967: 285-286) which existed in Jāhiliyah, continued (Azraqī, 1403/1983: 2/37) after Islam. It is reported that when the loot was brought to the Prophet Muhammad, he randomly placed his hand on the loot and allocated the place his hand touched to the Kaaba, accepting its share as belonging to Allah (Balādhurī, 1417/1996: 1/516). It is also stated that many administrators presented gifts to the Kaaba. It is understood that when some of the rulers became Muslims, they presented the idol with its head decorated in the image of the human they worshiped, and some Indian rulers gave a gold crown made of ore derivatives and a large green ruby decorated with 24 mithqals to the Kaaba. Also, Muʿtaṣim biʾllāh gifted a lock with a value of 1000 dinars in 219/ 834-835 (Asadī, h. 1155: pp. 20a).

The lamps and ornaments (Ibn Zahīrah, 1423/2003: 99; Asadī, h. 1155: pp.18b,19a) hanging inside the Kaaba and the patterned stones (Azraqī, 1403/1983: 1/293) laid on the wall are among the gifts given to the temple. When Prophet Muhammad entered the Kaaba during the conquest of Mecca, the pictures of Prophet Abraham, Prophet Jesus and Mary painted on the walls were erased (Azraqī,

¹ It is known that the services of the Kaaba were carried out on a voluntary basis until Muawiya, and then slaves were assigned. see. Azraqī, 1403/1983: 1/253; Fāsī, 1421/2000: 1/173; Asadī, h. 1155: pp.19b.

² Valuable gifts and hangers made of gold, silver and other jewelry donated to the holy temple are given wide coverage in our resources and recorded under the headings of "Precious Items of the Kaaba" and "Hangers of the Kaaba". (حلية الكعبة) and (معاليق الكعبة) for related topics see. Azraqī, 1403/1983, 1:223; Fākihī, h. 1414: 5/224; Fāsī, 1421/2000: 1/160; İbn Zahīrah, 1423/2003: 105; Asadī, h. 1155: pp.18a-19b.

³It is stated that a gift well was dug inside the Kaaba by Ibrahim and Ismail, and the tradition of giving gifts continued in the historical process.

1403/1983, 1: 165; Jawād ‘Alī, 1422/2001: 12/11). Upon entering the Kaaba, it was reported that a bead similar to an evil eye bead, with white-black stripes on it and framed with gold, was hung on the back wall, just opposite, at a height of 6.5 *dhirās* from the ground, 12 fingers wide, and it was not removed¹. Nasir Khusraw reports that the walls inside the Kaaba were decorated with carvings and embroideries up to the ceiling and many parts are covered with gold (Nâsir-ı Husrev, 1994: 113).

After Prophet Muhammad, during his Caliphate (634-644), ‘Umar expressed that he wanted to distribute the treasury in the Kaaba, it was stated that this was not in accordance with the custom, so the caliph did not fulfill his wish (Azraqī, 1403/1983: 1/256). When he conquered the capital of Sassanid Empire, Madā’in, Kisra sent him two crescents made of gold, and ‘Umar hung (Asadī, h. 1155: pp. 19b) them inside the Kaaba. The tradition of giving gifts to the Kaaba was continued in the Umayyad and Abbasid periods, ‘Abd Allāh b. Zubayr had the columns named “Ḥannān” and “Mannān” in the Kaaba covered with gold, and a golden key was made for the door of the Kaaba, which is called “Bāb al-Mu‘allā.” (Eyüp S. Paşa, 2018: 1/642) Umayyad Caliph ‘Abd al-Malik b. Marwān gave to the Kaaba two crystal glasses and necklace; his son al-Walīd b. ‘Abd al-Malik two glasses; Yazīd b. al-Walīd b. ‘Abd al-Malik gave two crescents and a valuable throne. Abū’l-‘Abbās as-Saffāh, the founder of the Abbasids, sent a green bowl, his son Abū Ja‘far al-Manşūr sent a precious glass bottle, Caliph al-Ma‘mūn sent a ruby gift to the Kaaba during the pilgrimage season, and this jewel was hung on a gold chain in the Kaaba (Azraqī, 1403/1983: 1/225) One of the Tibetan rulers who became Muslim while Ma‘mūn was residing in the city of Merv in Khorasan, donated precious idol covered with jewels, as well as a throne covered with gold and silver ornaments (Azraqī, 1403/1983: 1/225; Asadī, h. 1155: pp. 20a), to the Kaaba in Hijri 201 year. Nuşayr b. ‘Ibrāhīm al-‘Ajāmī, one of the commanders of Balkh, took this gift to Mecca and made pilgrimage with the people. When the pilgrims left Minā, this throne, the precious atlas covers, and the idol, brought by Nuşayr b. ‘Ibrāhīm, were placed in ‘Umar b. al-Khaṭṭāb Square, which is located between Şafā and Marwa, by that year’s pilgrimage director (al-Amīr of Ḥajj) ‘Ishāq b. Mūsā b. ‘Īsā. It is also reported that this throne and the jewels on it remained there for three days (Azraqī, 1403/1983: 1/226)². Three days later, Nuşayr b. ‘Ibrāhīm handed over the throne and the valuables on it to the Kaaba. These items were put in the treasury of the Kaaba in the house (Azraqī, 1403/1983: 1/226; Kurdī, 3: 472) of Shayba b. ‘Uthmān, and these were done by the order (Sinjārī, 1419/1998: 27149) of Ma‘mūn. It is reported that the Caliph Mutawakkil sent a gold chain necklace decorated with pearl, ruby, and chrysolite to the Kaaba and that these were hung on the Kaaba. It is said that when some rulers became Muslims, they donated the ornamented idol in human form that they worshiped, and some Indian kings donated an ornamented gold crown (Azraqī, 1403/1983, 1:226; Asadī, h. 1155).

One of the special gifts given to the Kaaba is the two pieces of marble of ‘Abd Allāh b. ‘Abbās b. Muḥammad al-Ḥāshim’s mawla, ‘Aḥmad b. Ṭarīf, which he sent from Egypt in 241 as a gift to Ḥijr Ismā‘īl in order to pray on it. The first marble was placed in the middle of the Ḥijr wall and the second under the Mīzāb (Azraqī, 1403/1983, 1:316; Kurdī, M. 2000: 3/9) on Hijri 283 year, the place of the green marble on the Ḥaṭīm wall was changed and it was taken to the opposite side and laid under the waterspout in front of the marbles (Azraqī, 1403/1983: 1/316). Expressing that the reason why the precious and rare marble used in this flooring is preferred is due to human nature, Kurdī points out that man is prone to precious stones by nature, and especially rulers prefer precious stones such as

¹ According to the narration, the Prophet prayed while the bead was in front of his right eyebrow. It has also been reported that the bead in question was sent by Walid b. Abdulmalik. see. Azraqī, 1403/1983: 1/293.

² It is reported on the silver plate on the throne that it was written: "Bismillahirrahmanirrahim. This is the throne of such and such a Tibetan ruler. Since he accepted Islam, he gifted this throne and the valuable items on it to the Kaaba. Praise Allah, who guided him to Islam." It is recorded that Muhammad b. Sa'id, the son of Nusayr b. Ibrahim's sister, was sitting on the throne and constantly reading this article aloud morning and evening, and the Tibetan ruler was praising Allah who guided Islam.

diamonds, pearls, corals, agates, rubies, chrysolite, etc. In addition, it was emphasized that it was the characteristic of the period for a person who owns a precious and rare item to send that item as a gift to the Kaaba, Hijr Ismā'īl, al-Masjid al-Nabawī or al-Masjid al-'Aqṣā. It is understood that the two marbles sent from Egypt by 'Aḥmad b. Ṭarīf were laid on top of Ḥaṭīm and under Mīzāb, since they are both very special materials. It is emphasized that these two marbles, which were mounted in separate places, were later brought together, and this new form, which creates a monolithic image in its new state, is not an ordinary marble, but two marbles, which have the characteristics of a special and rare (Kurdī, M. 2000: 3/8) stone, are the most beautiful (Azraqī, 1403/1983, 1:316; Sinjārī, 1419/1998: 2/161) green marbles in the mosque.

It is seen that products made of the most beautiful and valuable materials were donated to the Kaaba. As seen in the examples, the items donated to the Kaaba are diverse. Grabar states that there are three types of donated gifts, and some of them aim to emphasize the sanctity of the place and the piety of the donors, such as the use of precious stones in Byzantium. The second group states that the gifts are written oaths¹ and that they aim to gain a share of greatness by being in the holy place rather than reinforcing the sanctity of the temple. He states that the gifts constituting the third group, such as the gift brought by Omar from the palace of the Persian kings or the crown and throne of Kabul Shah, symbolize the submission (Grabar, 1987: 86) of the infidels to Islam.

CONCLUSION

The Holy Kaaba is the first temple according to the Islamic belief. Muslims face towards the Kaaba while praying, either individually or as a congregation. Kaaba is an international center for Muslims as an ummah during the pilgrimage. Throughout history, it has been a geographical, cultural, economic, and political center as well as a religious center. For Muslims, this holy place has both individual and universal value. As the pilgrimage increased the activity in the Kaaba, it brought Mecca to a privileged and attractive position. In addition, since the birthplace of the religion of Islam and the prophet of Islam, Muhammad, is in the lands where the holy temple Kaaba is located, this place has even more importance. Muhammad fondly remembered this holy city where he was born, raised and before and after his prophethood. It is known that the holy temple Kaaba was destroyed and rebuilt many times throughout history. The first information about the building of the temple in the Qur'an belongs to the Prophet Abraham period. The construction of Prophet Abraham was done with obedience and submission to Allah's command. We can say that it was simple and unpretentious with the construction conditions allowed by the conditions of the period.

The first construction of which we know the details after Abraham's construction of the Kaaba is the construction that took place during the Quraysh period (CE 607-608). Due to fire and flood, it was destroyed in the time of Quraysh before Islam. It is a remarkable practice that the sacred Kaaba, which was built from the ground up, is not used in the construction of haram money earned through ribā (usury), zinā (adultery) or zulm (cruelty), and that it is built only with ḥalāl income. It is clearly seen that the construction techniques of the time were used in the construction and the financial means provided were insufficient. It should be one of the unforgettable scenes in the history of the Kaaba when the tribes disagreed and remained unsolved during the construction of the Quraysh, the manifestation of Muhammad as "al-Amīn" and placing the holy stone with his hands by acting as an arbitrator. These exemplary behaviors and events that Muhammad showed in the temple before he was entrusted with his prophethood are remarkable. It is clear that Muhammad brought the tribes together

¹ Harun er. Rashid renewed the covenants of his sons Amin and Me'mun in the Kaaba and had the two covenants hanged in the Kaaba. see. Ibn al-Athīr, 1417/1997: 5/344; Nahravāfī, 1996: 151.

in the placement of the holy stone and followed a conciliatory path, establishing tranquility and trust. In the time of the Quraysh, the fundamental reconstruction of the Kaaba was completed. Even though Prophet Muhammad expressed his desire to make changes in the architecture of the Kaaba, where he himself had worked, he completely abandoned this idea because he did not want to be a supporter of violence.

After the death of Muhammad, there are two important stages in the architectural history of the holy temple. The first of these is the construction of the Kaaba by ‘Abd Allāh b. Zubayr (d. 73/692). The other one is the repair of the holy Kaaba by al-Ḥajjāj b. Yūsuf al-Thaqafī (d. 95/714). After the war, the construction of the Kaaba, which was almost destroyed by the stones thrown by the catapults and the fire in the First Mecca Siege, was made from the foundation. Ibn ‘Abbās (d. 68/687-88) expressed his concern to Ibn Zubayr, “I am afraid that after you, there will be someone who will destroy and rebuild the Kaaba.” This concern was tried to be alleviated by ‘Abd Allāh b. Zubayr’s (d. 73/692) statement, "If one of you’s house burns down, he will not feel comfortable without renovating it, and none of you will be content to keep Allah's house like this". Observing the dignity of the holy temple, Ibn Zubayr made it better quality and more ostentatious than the previous ones. We can say that social sensitivity was not observed during the placement of al-Ḥajar al-Aswad in the Kaaba, which was built by Ibn Zubayr with the characteristics of the building in the time of Abraham in order to realize the goal of Prophet Muhammad. After the death of Ibn Zubayr in the Second Meccan Siege, the renovation carried out by Ḥajjāj to the Kaaba largely removed the new shape that ‘Abd Allāh b. Zubayr gave to the Kaaba and transformed the building into its style in the time of Quraysh. The construction of Ḥajjāj is the style that comes from the tradition of the Prophet Muhammad and al-Khulafā’ al-Rāshidūn and gave the Kaaba its final shape, and this is how it is today. Completed 10 years after the construction of Ibn Zubayr, three sides of the Kaaba are the constructions of Ibn Zubayr and one side is the construction of Ḥajjāj.

It is possible to say that the repairs and alterations carried out by ‘Abd Allāh b. Zubayr and al-Ḥajjāj b. Yūsuf al-Thaqafī were not only done out of physical and architectural needs, but also in political and administrative matters. The destruction of the Kaaba as a result of the fact that ‘Abd Allāh b. Zubayr took refuge in the Kaaba in the harem region and turned it into a headquarters during the harem months, and the destruction of the Kaaba as a result of Ḥajjāj’s war during the pilgrimage by targeting the Kaaba are the sad events recorded in the pages of history as a lesson for Muslims. The words of Imām Mālik b. Anas when the construction of the Kaaba was mentioned once again during the Abbasid period, “O Emir of the Believers! For Allah's sake, leave the Kaaba in this state! Do not turn this Bayt Allah into ‘al-mal‘abah al-mulūk’ (the toy of the rulers)! In order not to destroy the respect for the Kaaba in people's hearts, no one wants to destroy it and rebuild it.” and the words of Imām Shāfi‘ī, “In order for people to not lose their respect for the Kaaba, I don't like it when you demolish the Kaaba and rebuild it.” have meaning for every period of history. As a matter of fact, this sensitivity of the ulema was shown in the repair of the Kaaba (1020/1611) during the reign of Sultan Ahmed I (d. 1026/1617) during the Ottoman Empire, and the damaged Kaaba was not built from the foundation. However, less than 20 years after the renovation of Sultan Ahmed I, during the reign of Sultan Murad IV (d.1049/1640) in 1039/1629-1630, a strong flood destroyed a large part of the Kaaba, making it necessary to build the temple from its foundation (1040/1630). It is obvious that the Kaaba building has a lifetime, as every building built by humans has a lifespan, and that it is not eternal. As can be seen in history, in cases where the Kaaba is exposed to earthquakes, floods and other natural disasters or cannot be repaired due to human-induced destruction such as defense or attack, it is inevitable to reconstruct the building from the ground up. The sensitivity of the ‘ulamā’ in this regard is guiding for the future construction of the Kaaba. As a result, the Kaaba building, whose construction is mentioned, is not an ordinary building, but the “Bayt Allah” is the “House of Allah”. It

deserves all the care and respect. For this reason, the effort, service and gifts given to the Kaaba show the value given to the sanctity of this place, as well as the love and sincerity of the donor to the Kaaba. In addition, the precious ornaments donated to the Kaaba by the rulers are symbols that symbolize their submission to Islam. The Kaaba and Masjid al-Haram are not only safe for people's life and property; but it is a sacred place where animals, plants and natural tissues are protected and should be safe. The holiness and dignity of the Kaaba is only possible with the attention and care of Muslims.

References

- Asad, M. (1975). *The Message of the Qur'an*; Translated and Explained by Muhammad Asad, Dar Al-Andalus Limited, 3 Library Ramp, Gibraltar.
- Abd al-Ghanī, A. (h. 1432). *Tārīkh al-Makkah al-Muşawwirah*. 2. Edition, Madīnah: Fihriyetü Maktabat al-Malik Fahd al-Wataniyah.
- Abd al-Razzāq, Abū Bakr (1435/2015). *al-Muşannaḥ*. (Ed. Committee), I-X, Cairo: Dâru't-Te'sîl.
- Ahmad b. Hanbal, Abū 'Abdillāh. (1431/2010). *al-Musnad* (ed. Committee), I-XII, Cem'iyetu'l-Meknez.
- Apak, Â. (2017). *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*. İstanbul: Kuramer.
- Azraqī, Abū al-Walīd. (1403/1983). *Akḥbār Makkah wa-mā jā'a fihā min al-Āthār* (ed. Ruşdî es-Şâlih Mulaḥḥas), I-II, Beirut: Dâr al-Andalus.
- BāSalāmah, Ḥ. (1982/1402). *Tārīkh al-Ka'bah al-mu'azzamah, imaretuha wa kiswatuha wa sedanetuha*, 2. Edition. Riyadh: Fihriyetü'l- Maktabat al-Malik Fahd.
- Balādhurī, Aḥmad b. Yahyā b. Jābir. (1417/1996). *Ansāb al-Ashrāf* (ed. Suhayl Zakkar, Riyāḍ al-Ziriklī), I-XIII, Beirut: Dâr al-Fikr.
- Bukhārī, Abū 'Abd Allāh. (1422H). *al-Jami' al-Musnad al-Sahih al-Mukhtasar* (ed. Muḥammed Zuhayr en-Nâsir), I-IX, Beirut: Dâru Ṭavḳi'n-Necât.
- Can, Y. (2008). *İslam'ın Üç Kutsal Mabedi*, İstanbul: Ensar Publication.
- Can, Y. (1993). Kâbe. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 67-91.
- Jawād 'Alī, (1422/2001). *al-Mufaşşal fī Tārīkh al-'Arab qabla al-Islām*, I-XX.
- Çağatay, N. (1957). *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara University Divinity Faculty Publications.
- Çakan, İ.L. & Eroğlu, M. (1988). "Abdullah İbn Abbas" *Türkiye Diyanet Foundation İslâm Encyclopedia* (ss.1/76-79) İstanbul: TDV Publications.
- Çevik, N. & Özgür Yıldız Ş. (01-03 October 2022). Taking Lessons from the History of Ancient Temple Kaaba, Presidency of Religious Affairs, "International Mawlid Al-Nabi Symposium" Ankara. (to be published).

- Dawsarī, M. (1434/2013). *al-Ka'bah al-Musharrafah: Ta'rifuha, Asmā'hā, Binâuha, Fezâiluhā, Hasâisuha, Aḥkāmuhā*. Dammam: Dār Ibn al-Jawzī.
- Dönmez, İ. K. (2003). "Maslahat" *Türkiye Diyanet Foundation İslâm Encyclopedia*, (ss. 28/79-94), Ankara: TDV Publications.
- Erkal, M. (1991). "Arşın" *Türkiye Diyanet Foundation İslâm Encyclopedia*, (ss. 3/411-413) İstanbul: TDV Publications.
- Asadī al-Makkī, (h. 1155). *Ikhbār al-Kirām bi-Akhbār al-Masjid al-Ḥarām*, İzmir National Library, manuscript no. 357/8.
- Eyüp S. Paşa, (2018). *Mir'âtü'l-Harameyn, Mir'ât-ı Mekke*, (ed. Dr. Göker İnan) İstanbul: Türkiye Presidency of Manuscripts Institution Publications.
- Fākihī, Abū 'Abd Allāh(1414H). *Akhbār Makkah fī qadīm al-dahr wa-ḥadīthih* (ed. 'Abd al-Malik 'Abd Allāh Dehîş), I-VI, Beirut: Dâr-u Ḥaḍar.
- Fāsī, Abū al-Ṭayyib (1421/2000). *Shifā' al-gharām bi-akhbār al-Balad al-Ḥarām* (nşr.), I-II, Dâr al-Kutub al-'İlmīyah.
- Khalīfah b. Khayyāt, (1414/1993). *Ṭabaqāt Khalīfah b. Khayyāt* (ed. Suhayl Zakkar), Dâr al-Fikr.
- Hamidullah, M. (1974). *Muhammad Rasulullah: A Concise Survey of the Life and Work of the Founder of Islam*, Paris: Published by Centre Culturel Islamique.
- Hamidullah, M. (1991). *İslâm Peygamberi: Hayatı ve Faaliyeti*, Translator: Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Publications.
- Hamidullah, M. (2018). *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Translator: Abdülaziz Hatip, Mahmûd Kanık, İstanbul: Beyan Publications.
- Harman, Ö. F. (1991). "Arim" *Türkiye Diyanet Foundation İslâm Encyclopedia*, İstanbul: TDV Publications.
- Khargūshī, A. (1424H.). *Sharaf al-Muştafā* (ed. Ebû 'Âsım Nebîl), I-VI, Mecca: Dâru'l-Beşâ'ir.
- Harputlu, A. H. (no date). *el-Kâbe ale'l-merri'l-usûr*, Cairo: Dâru'l-Maârif.
- Khwārizmī, Muḥammad b. 'Ishāq (1418H.). *Ishārāt al-Targhīb wa al-Tashwīq ilā al-Masājid al-Thalāthat wa al-Bayt al-'Atīq* (ed. Mustafā Muḥammed ez-Zehebî), I, III, (Mecca-Riyadh: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz.
- Hitti, P. K. (1995). *History of the Arabs*, (1886-1978). Translator: Salih Tuğ, İstanbul: İfav Publications.
- Ibn Ḥabīb, Abū Ja'far, no date, *al-Muḥabbar* (ed. Ilse Lichtenstadter), Beirut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde.
- Ibn Hishām, (1375/1955). *al-Sīrah al-Nabawīyah* (ed. Muştafâ es-Saqqâ et al.), I-II, Egypt: Mektebetu Muştafâ el-Bâbî'l-Ḥalebî.

- Ibn 'Ishāq, (1398/1978). *al-Sīrah* (Kitāb al- Siyar wa al-Maghāzī) (ed. Suhayl Zakkar), Beirut: Dār al-Fikr.
- Ibn Kathīr, (1418/1997). *Al-Bidāya wan Nihāya* (ed. 'Abdullāh b. 'Abdi'l-Muḥsin et-Turkī), I-XXI, Dāru Hicr.
- Ibn Sa'd, (1421/2001). *al-Tabaqāt* (ed. 'Alī Muḥammed 'Omer), I-XI, Cairo: Mektebetu'l-Hancī.
- Ibn Zāhīrah, M. (1423/2003). *al-Cāmi'u'l-laṭīf fī fazli Mekke ve ehlihā ve binā'i'l-Beyti's-şerīf*, tah: dr. 'Alī Umer, Cairo: Mektebetü's-şekafeti'd-Dīniyye.
- Ibn al-Athīr, (1417/1997). *al-Kāmil fī al-Tārīkh* (ed. 'Umar 'Abdusselām Tedmurī), I-X, Beirut: Dāru'l-Kitābi'l-'Arabī.
- Ibn al-Athīr, *Jāmi' al-uşūl* (1389-1392/1969-1972). (ed. 'Abdulḳādir el-Arna'ūt), I-XII, Dāru'l-Ḥulvānī.
- Ibn al-Ḍiyā', (1997/1418). *Tārīkh Makkah al-Musharrafah wa al- Masjid al-Ḥarām wa al-Madīnah al-Sharīfah wa al- Qabr al-Sharīf*, thk. Ala İbrāhīm Ezheri, Emin Nasr Ezheri, Beirut: Dār al-Kutub al-'İlmīyah.
- Grabar, O. (1987). *The Formation of Islamic Art*, New Haven and London: Yale University Press.
- Günaltay, M. Ş. (2006). *İslām Öncesi Arap Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Publications.
- Günel, F. (1998). "Hicr", *Türkiye Diyanet Foundation İslām Encyclopedia*, (ss. 17/455-456) İstanbul: TDV Publications
- Qurṭubī, M. (1964). *Tafsīr Qurṭubī* (al-Jami' al-Ahkam al-Qur'an), Cairo: Dār al-Kutub al-Miṣriyyah.
- Küçükaşçı, M.S. (2003) *Cāhiliye'den Emevilerin sonuna kadar Haremeyn*, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı [İSAR] İstanbul: Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık.
- Küçükaşçı, M.S. (2004). Sanat ve İnanç, (by. Banu Mahir, Halenur Katipoğlu), *Mimar Sinan Fine Arts University Türk Art History Application and Research Centre*. 1/91-103.
- Kurdī, M. (2000). *Tārīkh al-Qawm li-Makkah wa Bayt Allāh al-Karīm*, Mecca: Dāru'n-Nehdati'l-Hadise.
- Kurdī, U. Muḥammad Emīn (H.1419). *Kabah al-Mu'azzam al-Ḥaramayn al-Sharīfayn Imāraten ve Tarihan* Madinah, Riyadh: Fihrisetü'l- Maktabat al-Malik Fahd.
- Maqrīzī, Abū al-'Abbās (1420/1999). *İmtā' al-asmā'* (ed. Muḥammad 'Abdulḥamīd en-Nemīsī), I-XV, Beirut: Dār al-Kutub al-'İlmīyah.
- Mālik b. Anas. (1425/2004). *el-Muvaṭṭa'* (ed. Muḥammad Muştafā el-'A'zamī), I-VIII, Abu Dhabi: Muessesetu Zāyid b. Sulṭān.
- Mas'ūdī, Abū al-Ḥasan (1409H). *Murūcu'z-Ẓeheb ve Me'ādinu'l-Cevher* (ed. Es'ad Dâğır), I-IV, Kūm: Dāru'l-Hicre.

- Mas'ūdī, Abū al-Ḥasan, (1416/1996). *Aḥbâru'z-Zamân ve min Âbâdihî'l-Ḥudûsân*, Beirut: Dâr al-Andalus.
- Hamidullah, M. (2018). Kur'an-ı Kerim Tarihi, (Trans: Hatip, A. & Kanık, M.), İstanbul: Beyan
- Muslim, Abū al-Ḥusayn, (1435/2014). *el-Musnedu's-Şaḥîhu'l-Muḥtaşar bi Naqli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh* (ed.Committee), I-VII, Cairo: Dâru't-Te'sîl.
- Nâsır-ı Husrev, (1994). *Sefernâme*, Translator: Abdülvehhab Tarzî, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Nahravâlî, Abū 'Abd Allâh. (1996). *el-Î'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi (Beledillâhi) 'l-harâm*, (tah. Hishâm 'Abd al-'Azîz Ata), Mekke: Mektebetü't-Ticâriyye.
- Nasâ'î, Abū 'Abd al-Raḥmân. (1433/2012). *es-Sunenu'l-Kubrâ* (ed. Committee), Cairo: Dâru't-Te'sîl.
- Nuwayrî, Shihâb al-Dîn. (1423). *Nihâyat al-arab fî funûn al-adab* (ed.), I-XXXIII, Cairo: Dâru'l-Kutub ve'l-Veşâîku'l-Ḳavmiyye.
- Rubin, U. (2007). "The hands of Abū Lahab and the gazelle of the Ka'ba," *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 33.
- Sinjârî, 'Alî. (1419/1998). *Manâ'ih al-karam fî akhbâr Makkah wa-al-Bayt wa-wulât al-Ḥaram*. al-Miṣrî, Jamîl 'Abd Allâh Muḥammad (ed.). Mecca: Jâmi'at Umm al-Qurâ.
- Suhayli, Abū al-Qasim. (1421/2000). *al-Rawḍ al-unuf fî şarḥ al-sîra al-Nabawiyya* (ed.'Umar 'Abd al-Salâm al-Salâmî), I-VII, Beirut: Dâru İhyâ'î't-Turâşî'l-'Arabî.
- Shâfi'î, Abū 'Abd Allâh. (1425/2004). *al-Musnad* (ed.Mâhir Yâsîn el-Faḥl), I-IV, Ğirâs, Kuwait.
- Ṭabarî, 'Alî b. 'Abd al-Qâdir (1416/1996). *el-Ercü'l-miskî ve't-târîḥu'l-Mekkî fî aḥbâri'l-Ḥarem ve'l-Kâ'be ve terâcimi'l-mülûk ve'l-ḥulefâ'*, tah. Ahmed el-Cemmâl, Mecca: Mektebetü't-Ticâriyye.
- Ṭabarî, Abū Ja'far Muḥammad (1387/1967). *Târîkh al-Rusul wa al-Mulûk ve Şilat Tarikh al-Ṭabarî*, I-XI, Beirut: Dâru't-Turâş.
- Ṭabarî, Abū Ja'far Muḥammad, (1422/ 2001). *Jâmi' al-bayân 'an ta'wîl ây al-Qur'ân* (ed.'Abd Allâh b. Abd Muḥsin al-Turkî), I-XXIV, Dâru Hicr.
- Ṭarîqî, 'Abd Allâh. (2007/1428). *Tarikh al-Ka'bah al-Musharrafah*, Riyadh: Fahrasat Maktabat al-Malik Fahd.
- Ṭayâlisî, Abū Dâwûd (1419/1999). *al-Musnad* (ed.Muḥammad b. Abd Muḥsin al-Turkî), I-IV, Cairo: Dâru Hecer.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Printing House.
- Yâqût al-Ḥamawî, (1995). *Mu'jam ul-Buldân*, I-VII, Beirut: Dâr Şâdr.
- Zebidî, Ebû'l-Abbas. (1980). *Sahih-i Buhari muhtasari Tecrid-i sarih tercümesi ve şerhi*, (Trans: Naim, A., Miras, K.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Publications

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

DEEFAKE UYGULAMALARININ HUKUKİ BOYUTU

İlayda ANIKAYDIN¹

Öz

Teknolojik gelişmelerin hızla arttığı günümüzde özellikle yapay zekâ teknolojisiyle hayatlarımızda köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Siyasetten ekonomiye, hukuktan eğitime hayatlarımızın her alanını etkileyen teknolojik gelişmeler, getirdikleri kolaylıkların yansısı birtakım sorunlara yol açmıştır. Bu gelişmelerden son yıllarda popüler hale gelen teknoloji ise deepfake kavramıdır. Çalışmada öncelikle deepfake kavramını açıklama gayretinde bulunulmuştur. Devamında ise deepfake içeriklerinin oluşturulma biçiminden söz edilmiştir. Deepfake'in oluşturduğu veya oluşturması muhtemel olan sahte haber yaratma, seçim veya borsa manipülasyonu, kişinin rıza dışı alınmış görüntüleriyle pornografik içerik üretme, siber zorbalık, sahte ses ile dolandırıcılık gibi siyasi, finansal ve suç unsuru barındıran diğer olası tehlikeleri örneklendirilerek açıklanmıştır. Söz konusu tehlikelere karşı mevcut uluslararası ve ulusal yasal düzenlemeler incelenmiştir. Sonuç olarak ise artık herkesin ulaşabildiği, hızla yaygınlaşan deepfake içeriği üretebilme erişiminin yol açtığı ya da açması öngörülen sorunlara yönelik çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Deepfake, Yapay Zekâ Teknolojisi, Siber Suçlar, Fikri Haklar

Abstract

In today's world, where technological developments are increasing rapidly, especially with artificial intelligence technology, fundamental changes have occurred in our lives. Technological developments that affect every aspect of our lives, from politics to economy, from law to education, have led to some problems as well as the convenience they bring. The technology that has become popular in recent years from these developments is the concept of deepfake. In the study, first of all, efforts were made to explain the concept of deepfake. In the following, the way of creating deepfake contents was mentioned. Other possible dangers such as creating fake news, election or debt manipulation, producing pornographic content with images of the person without consent, cyber bullying, fake voice fraud, etc, are explained and exemplified. The current international and national legal regulations have been examined against these dangers. As a result, solutions are offered for the problems that are caused or anticipated to be caused by the access to produce deepfake content, which is now accessible to everyone and is rapidly spreading.

Keywords: Deepfake, Artificial Intelligence Technology, Cybercrime, Intellectual Property

¹ İstanbul Aydın Üniversitesi Bilişim Hukuku Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, ilaydaanikaydin@stu.aydin.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-9980-062X

Bu makaleye atıfta bulunmak için/Cite as: Anıkaydın, İ. (2022). Deepfake Uygulamalarının Hukuki Boyutu. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 736-747

Giriş

Dünya çapında teknolojik gelişmeler, devrim niteliğindeki bilgisayarın icadı ile hız kazanmış, dijital çağa giriş yapılmıştır. Söz konusu bu gelişmeler beraberinde ekonomik, toplumsal, hukuksal her alanda hayatlarımızda köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Bu dijitalleşmenin bir diğer getirisi ise yapay zekâ ve robotik alanındaki gelişmelerdir. Yapay zekâ kavramı ile hayatımıza birçok yeni kavram girmiş olup bunlardan bir tanesi de “deepfake”dir. Deepfake Türkçe anlamı ile derin sahtenin günümüz internet kullanıcılarının sıklıkla duyduğu bir kelime olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle 2017 yılında Reddit platformundaki “deepfake” adındaki bir kullanıcı, Hollywood yıldızlarının yüzlerini yüz değiştirme uygulaması sayesinde porno yıldızlarının yüzüne yapıştırarak bu kavramın hayatlarımızda popüler hale gelmesine yol açmıştır. 2018 yılına gelindiğinde ise, ilgili reddit platformu kullanıcısının kullanmış olduğu benzer araçlar halka açık hale gelmiştir. İşbu araçlar vasıtasıyla oluşturulmuş ve oldukça popüler hale gelen FakeApp adlı ücretsiz uygulama çevrimiçi olarak kullanılabilir duruma gelmiştir. FakeApp, Google’ın açık kaynaklı derin öğrenme yazılımı kullanılarak geliştirilmiştir. Öyle ki, uygulama halka açık olduğu ilk iki ayında, 120.000’den fazla kez indirilmiştir (Gerstner,2020:2). FakeApp ve diğer benzer yazılımların yaygın olarak kullanılmasından kaynaklanan çok yönlü sonuçlar ve dolayısıyla problemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle siyasetçiler, ünlülüler hakkında sahte haber yaratma hususunda deepfake uygulamaları, epey endişe verici durumdadır. Tabi ki deepfake’in siyasi ve kültürel sonuçları önemli olsa da ve etkiledikleri alan yelpazesinde değinilmesi gereken çok sayıda husus olsa da, bu çalışmada öncelikle bu programların hukuki niteliği, mevcut/muhtemel hukuki sorunlar ve çözümleri üzerinde durulacaktır.

1. DEEFAKE NEDİR VE NASIL ÇALIŞIR?

Deepfake içerikleri temel olarak yüz değiştirme, ifade değiştirme ve yüz yaratımı olmak üzere üç çeşit teknikle oluşturulabilmektedir. Özellikle yüz değiştirme teknolojisiyle oluşturulan deepfake içerikleri “makine öğrenimi” tekniği kullanılmak suretiyle yapay zekâ teknolojisi ile oluşturulmaktadır. Oldukça ikna edici bir deepfake içeriği 300 kadar az görüntü ile oluşturulabilmektedir. (Çolak,2021:7). Devasa veri kümeleri üzerinde çalışan algoritmalar; kaynak olarak da adlandırılabilen bir yüz ile hedef olarak adlandırılan diğer yüzü, yüz değiştirme tekniğiyle değiştirmektedir. Deepfake, var olan veri setlerinden yeni veriler üretebilen (yaratabilen) bir algoritma seti olan “*Generative Adversarial Networks’ü*” (GANlar), yani “Üretken Çekişmeli Ağları” kullanmaktadır (Baker, 2019: 6). Hangi teknik kullanılırsa kullanılsın, içerik üretme süreci genellikle çıkarma, eğitim ve oluşturma adımlarıyla gerçekleştirilmektedir. Belirtmek isteriz ki, günümüzde büyük veri setlerine ihtiyaç duyulmaksızın bir kaynağın tek bir fotoğrafı bile derin sahte içerikler oluşturmak için yeterlidir (Çolak, 2021: 12). Anlatılanlar ışığında, yukarıda bahsedilen üç tekniği açıklamakta fayda görmekteyiz. Buna göre;

1.1. Yüz Değiştirme

Yüz değiştirme, yüzü değiştirilecek olan hedef kişinin fotoğraflarının, bir diğer kişinin videosuna, video manipülasyon tekniği ile monte edilmesi işlemidir. Kısaca yüz değiştirmesi yapılacak kişinin yüzünün bulunduğu ve mümkün olduğunca yüksek kaliteli fotoğraf yahut videolardan seçilecek görüntülerin, hedef yüze yapay zekâ sistemi aracılığıyla monte edilmesi işlemidir (Berk, 2020: 1510).

1.2. İfade Değiştirme

İfade değiştirme bir kişinin yüzünün özellikleri, mimikleri, göz ve kaş ifadelerinin tekrar yaratılması anlamına gelmektedir. Burada kaynak videodan alınan yüz ifadeleri diğer kişinin yüzüne eklenmektedir. Bu işlemle birlikte esasında hedef, kişinin söylemediği bir husus hakkında

bile, kaynak videodan aldığı ifadeleri kullanarak söylemiş gibi gösterilmesidir. Bu şekilde bu işlemin bir nevi taklit işlemi olduğunu söylemek mümkündür. (Berk,2020:1513.)

1.3. Yüz Yaratımı

Yüz yaratımı tekniğinde ise yukarıda değindiğimiz üretken çekişmeli ağlar tarafından yetkinleştirilen yazılımla iki çeşit sinir ağı yaratılmaktadır. Bu ağların, “üretken” ve “ayrıştırıcı” şeklinde iki türü mevcuttur. Bu iki ağ da birbirleriyle mücadele içerisindedir. Bu mücadelenin gayesi, daha gerçekçi ürünler ortaya çıkartmaktır. Böylelikle üretken ağı resim oluşturmaktayken, ayrıştırıcı ağ ise söz konusu resmin gerçekliği hususunda derin öğrenme (deep learning) sürecine girmektedir. Ayrıştırıcı ağ, üretken ağın ürettiği resmi yani ortaya çıkardığı neticeyi sahte olarak algılasa; üretken ağ daha gerçekçi yani sahte olmadığını anlayacak biçimde üretmeye devam etmektedir. (Farid vd., 2019:4)

Yukarıda bahsedilen her tekniğin kendine has çalışma prensipleri bulunmaktadır. Söz konusu tekniklerden en sık kullanılan teknik ise yüz değiştirme (Face Replacement) işlemidir (Berk,2020:1515). Açıkça ifade edildiği üzere deepfake çıktıktan sonra gerekli yazılım ve yönergelerle deepfake içeriğinin neredeyse herkesin oluşturabileceği hale gelmiştir. Derin öğrenme adı altında işlem yapmakta olan yazılımlar, söz konusu yüz değiştirme işlemi çeşitli algoritmaların hesaplanmasıyla beraber oldukça basit oldukça hızlı vaziyete dönüşmüştür. (Berk,2020:1515).

2. DEEPFAKE OLUŞTURMA BİÇİMİ

Deepfake; temel olarak çıkarma, öğrenme, oluşturma olmak üzere üç işlemten meydana gelmektedir. Çıkartma işlemi hem kaynak hem de hedef video ya da fotoğraf dosyalarının yazılımın algoritmaları dolayısıyla yüzleri tanıma ve yalnızca o alanı fotoğraf biçiminde algılama yöntemidir. Söz konusu teknik neticesinde yazılım, referans kişiden aldığı verileri hedef yüze monte edilmesine olanak sağlayan bir işlemi düzenlemektedir. Bu işlemdeki derin öğrenme aşaması için referans olarak kaynak video ya da fotoğraflardan çıkartılan yüz resimleri kullanılmaktadır. Diğer bir işlem olan öğrenme ise hedef ve referans dosyadan çıkarılan fotoğraflar autoencoder işlemi (oto kodlayıcı) adı verilen “derin öğrenme” aşamasına girmektedirler (Berk,2020:1515). Bu aşamada yukarıda da bahsedildiği üzere bir tanesi referans yüz için öteki ise hedef yüz için olmak üzere iki sinir ağı kullanılmaktadır. Bu iki tür sinir ağı farksız “encoder” (kodlayıcı)’ı kullanırken, aynı zamanda iki ayrı çözücü de kullanılmaktadırlar. Bu iki sinir ağı da derin öğrenme süreci otomatik kodlama işlemi, benzerlikte bir yüzün görüntüsünü, asıl sürümüne yeniden yapılandırana kadar devam etmektedir. Son kademe olarak da adlandırılan “oluşturma” işleminde, derin öğrenme evresinde yüz değiştirme işlemi, yazılımın kaynak ve hedef yüzlerin yer değişimini yapmasında kullandığı algoritmalar doğrultusunda meydana gelmektedir. Bu noktada yazılımın programlanmasının amacı derin öğrenme sürecinde kullandığı kaynak resim ya da video dosyalarından çıkardığı resimleri hedef yüze eşleştirmektir. Bu kademeye varmadan önce kaynak karakterin yüz ifadelerinin fazla olması, yüz eşleştirmesinin de seçkin bir netice vermesini sağlayacaktır (Farid vd.,2019:4).

3. DEEPFAKE VE YARATABİLECEĞİ TEHLİKELER

3.1. Deepfake ve Siyasi Tehlikeler

Deepfake’in sahte haber oluşturma, siyasi hasara neden olma ve kadınlar, azınlıklar ve savunmasız kişiler gibi belirli demografik özellikleri hedefleme dahil olmak üzere bu teknolojiyi kötüye kullanmanın ve/veya kötüye kullanmanın potansiyel tehlikeleri (Black vd., 2018: 2) mevcuttur. Öncelikle gerçek dışı haber probleminde bahsetmek gerekirse; çevrimiçi olarak yayınlanan bilgiler için merkezi bir doğruluk kontrol otoritesi yoktur ve viral medya tek bir günde

milyonlarca kez görüntülenebilmektedir. Haber döngüsüne ve medyaya olan güven, son yıllarda önemli ölçüde aşınmış durumdadır ve deepfake ile oluşturulan sahte içerikler çoğaldıkça, sorunun artması muhtemeldir. Üzerinde mutabık kalınan bir gerçek ise, ulusal ve küresel sorunlar siyasal anlamda baş gösterecektir (Dean, 2020: 21). Bunun en bilinen örneği ise Amerikalı oyuncu Jordan Peele'nin, deepfake yolu ile Amerika Birleşik Devletleri eski başkanı Barack Obama'nın ağzından "Başkan Trump tam bir ahmak" cümlesini kurdurtması ve videonun çok gerçekçi olup bu sözlerin Obama'nın ağzından çıkmış gibi görülmesi sebebiyle tüm dünyanın ilgisini çekmiştir (www.ntv.com.tr). Nitekim Amerika'da özellikle milli güvenlik, siyasi seçimlerin manipüle edilmesini önlemek ve bilgi kirliliğini engellemek gayesiyle deepfake ile ilgili kanunları çıkarıldığı görülmektedir. Söz konusu mevzuat çalışmalarında deepfake teknolojisi ile üretilmiş olan içeriklere yahut ona benzeyen yazılımlarla üretildiklerini ifade bir filigran koyulması zarureti getirilmektedir (Chipman, 2021:12). Yine Amerika'da Teksas, 1 Eylül 2019'da devlet görevi için adaylara zarar verme veya seçimleri etkileme amaçlı deepfake videoların oluşturulmasını ve dağıtımını yasaklayan ülkedeki ilk eyalet olmuştur. Teksas yasası, bir kişi seçim sürecinde Kişi, "bir adayı yaralamak veya seçim sonucunu etkilemek amacıyla", bir deepfake videosu "oluşturması" ve bu videonun "yayınlanmasına veya dağıtılmasına" neden olması için, ilçe hapisanesinde bir yıla kadar cezalandırılabilen ve 4.000 USD para cezası olan A Sınıfı bir kabahat haline getirmiştir (Chipman, 2021: 15).

3.2. Deepfake ve Finansal Tehlikeler

Deepfake'in büyük karışıklığa neden olabileceği tek sosyal alan elbette siyaset değildir. Bir deepfake'in içeriğine bağlı olarak, 2008 çöküşü gibi başka bir finansal kriz kolayca tetiklenebilir. Yanıltıcı veya yanlış haberler zaten borsada düşüşlere ve ani yükselmelere neden olmaktadır. Yanıltıcı bir deepfake içeriğinin, özellikle diğer piyasa haberleriyle bağlantılı olarak veya hisse senedi fiyatlarının zaten istikrarsız olduğu bir zamanda piyasaya sürüldüğünde, piyasadaki bu etkileri büyüteceği tamamen makuldur. Ayrıca terör örgütleri, sosyal medyayı bir işe alma aracı olarak yaygın şekilde kullanmaktadır. Mantıksal olarak, bu çabaların bir parçası olarak deepfake içeriklerini kullanarak ve üyelerini karşı oldukları ülkelere karşı daha da radikalleştirmek için malzemeler üretebileceklerdir. Deepfake içerikleri daha ikna edici ve gösterişli propagandaya izin verdiği için, karşı oldukları ülkelerin içinden üye alma yönündeki terörist çabalar da muhtemelen artacak ve takip edilmesi neredeyse imkânsız olabilecek yerleşik bir tehlike yaratacaktır (Dean, 2020: 24).

3.3. Deepfake, Dolandırıcılık, Fikri Hakların İhlali

Teknolojinin hızla gelişmesi beraberinde suçların da siber ortama taşınması durumunu ortaya getirmiştir. Böylelikle birçok suç tipinin işlenme oranı teknolojinin sağladığı kolaylıktan faydalanarak epey artmıştır. Tabi ki deepfake teknolojisi de bu hususta bazı suçların işlenmesinde kolaylık sağlamıştır. Yukarıda değinildiği gibi siber zorbalık, intikam pornosu gibi birçok suç bu yolla işlenebileceği gibi deepfake'in insanların gerçeklik algılarıyla kolaylıkla oynayabilmesi bu nedenle iradelerini de etkilemenin kolay olması sebebiyle dolandırıcılık suçu da bu teknolojiyle birlikte farklı bir boyut kazanabilecektir. Örneğin, The Wall Street Journal'ın haberine (www.wsj.com) göre; "dolandırıcılar Almanya merkezli bir şirketin CEO'sunun sesini yapay zeka tabanlı bir yazılımla taklit ederek kendi hesaplarına yüklü bir ödeme yapılmasını sağlamıştır. Bahse konu suçlular, Mart ayında, İngiltere'de faaliyet gösteren bir enerji şirketinin yöneticisini Almanya'daki patronunun sesini yapay zeka ile birebir kopyalayıp aramıştır. İngiltere'deki yönetici telefonda firmasının Almanya'daki büyük hissedarı olan şirketin CEO'sunun sesini duyduğu için hiçbir şeyden şüphelenmemiştir. Telefonda ses, Macaristan'daki bir tedarikçiye acil olarak 243 bin dolar (yaklaşık 1,4 milyon TL) ödeme yapmasını istemiştir. Oluşan nakit açığı kısa sürede başka bir ödemeyle kapatılacaktır. Açığı kapatacak ödeme gelmemiştir. Bu arada dolandırıcılar yine Almanya'daki CEO gibi arayarak İngiltere'deki yöneticiden bir acil ödeme daha talep etmiştir. Bu

defa İngiltere'deki firma ödemeyi yapmamıştır. Sonunda Macaristan'a gönderilen paranın Meksika'ya ve başka yerlere gönderildiği anlaşılmıştır. Şirketin zararı sigorta firmalarınca karşılandı ancak yetkililer henüz dolandırıcıları yakalayamamıştır.” Ses yoluyla yapılan dolandırıcılıklarla mücadele etmek için yazılım üreten Pindrop adlı bir siber güvenlik firması, 2013 senesinden bu zamana ses taklidi ile yapılan suçlarda yaklaşık %350 yükseliş olduğunu bildirmiştir (www.pindrop.com). Pindrop isimli firmaya göre her 638 telefon konuşmasından bir tanesinde yapay olarak oluşturulan ses kullanılmaktadır. Dolandırmak maksadı ile yapılan yanlış ödeme komutlarının önüne herhangi bir şekilde geçilebilse bile devamlı gelişen deepfake ile oluşturulan ses taklidi; kişilerin, firmaların hatta devletlerin gizli bilgilerinin ya da tehlikeli sırlarının ele geçirilmesine neden olabilmektedir (www.sabah.com.tr).

Bu anlatılanlar ışığında meydana gelebilecek tehlikelerden bir tanesi de fikri hakların ihlalidir. YouTube'da “Vocal Synthesis” adı verilen yalnızca deepfake ile üretilmiş içeriklerin paylaşıldığı bir kanal mevcuttur. Bu kanalda ünlü sesleri beklenmedik diyaloglarla eşleştiren videolar dikkat çekicidir: Bob Dylan, Britney Spears, Ayn Rand ve Slavoj Žižek, Sonny ve Cher ile düet yapmakta, Tucker Carlson Unabomber Manifesto'yu okumakta, Bill Clinton "Baby Got Back" şarkısını söylemekte ya da JFK Rick and Morty'i övmektedir. Vocal Synthesis'ün anonim yaratıcısı, Jay-Z'nin, Hamlet'ten “To Be or Not To Be” ve Billy Joel'in "We Didn't Start The Fire."ı okuduğu deepfake ile oluşturulmuş iki videosu nedeniyle ilk kez YouTube'da bir telif hakkı talebi almıştır (ww.waxy.org).

3.4. Deepfake, İntikam Pornosu ve Siber Zorbalık

Çalışmanın giriş kısmında da bahsedildiği üzere, 2017 senesinde Reddit adlı internet sitesinde deepfake ile meşhur aktörlerin ve aktrislerin suratlarını pornografik video içeriklerine yerleştirmek niyetiyle kullanılmasıyla yapay zekâ destekli sahte porno üretme hususu ile çok karşılaşılır hale gelmiştir. Daha fazla insan makine öğrenimini kullanarak sahte ünlü pornoları yaratmakta ve sonuçlar giderek daha inandırıcı hale gelmektedir. Hatta başka bir reddit kullanıcısı, bilgisayar bilimi geçmişi olmayan kullanıcıların yapay zekâ destekli sahte porno oluşturmalarına izin vermek için özel olarak tasarlanmış bir uygulama bile oluşturmuştur. Bu videoları hazırlamak için ihtiyaç duyulan tüm araçlar ücretsizdir, kolayca elde edilebilir halde ve süreç boyunca acemileri yönlendiren talimatlarla birlikte sunulmaktadır (Cole,2021) Hollanda menşeli bir siber güvenlik girişimi olan Deeptrace'ce hazırlanıp 2019'un ekim ayında yayınlanan bir raporda, “tüm çevrimiçi *deepfake*lerin %96'sının pornografik” olduğu belirtilmektedir (Ajder vd., 2019:7). ABD'de Ulusal Savunma Yetki Yasası, ortaya çıkan bu alanda yasama yapmak için yoğun bir şekilde çalışmıştır. 2019'da iki eyalet, bazı deepfake'leri suç sayan kanunlar çıkarmıştır. ABD'de rıza dışı deepfake pornografinin dağıtımına cezai yaptırımlar uygulayan ilk eyalet Virginia olmuştur. 01.07.2019 tarihinde yürürlüğe giren yasa, rıza dışı "sahte içerikle oluşturulmuş" müstehcen/pornografik görüntülerin ve video içeriklerinin yayılmasını birinci sınıf kabahat olduğu hükmünü getirmiştir. Bu kabahatin cezasını bir yıla kadar hapis ve 2.500 USD para cezası olarak belirlemiştir (www.jdsupra.com).

Deepfake içerikleri yukarıda bahsedilmiş olan tehlikelerin dışında, siber zorbalık hususunda da epey tehlike oluşturmaktadır. Örneğin; Amerika'da Pennsylvania'daki isimsiz bir siber zorba, üçlü amigo kızı yerel takımı Victory Vipers'tan uzaklaştırmak amacı ile bir deepfake içeriği oluşturmuştur. Suç duyurusuna göre, bu deepfake içeriğinde genç kızları takımdan atılmalarına neden olabilecek uyuşturucu kullanırken, müstehcen görüntüler mevcuttur ve işbu görüntüler siber zorba tarafından kadronun koçuna gönderilmiştir. Aynı zamanda bu zorba, bir kıza "kendini öldürmelisin" şeklinde isimsiz mesajlar ve aramalarda bulunmuştur. Polis, zanlı olduğu iddia edilen kişinin kim olduğunu 2020 yılının sonlarında ortaya çıkarmıştır. Bucks İlçe Savcılığına göre zorba, kızı takımda olan bir Raffaella Spone adında bir annedir. Spone, "deepfake" videoları oluşturmak için Citron'un tanımladığı bazı araçları kullandığını söylemiştir. Spone'un Temmuz ayında ilk

hedefini taciz etmeye başladığı, deepfake yoluyla kızın çıplak bir videosunu oluşturduğu ve kendisini öldürmeye çağıran mesajlar gönderdiği iddia edilmiştir (Bellware, 2021). Bu hususta sosyal medya platformlarının hizmet sağlayıcıları ve çevrimiçi topluluklar da türlü stratejiler geliştirmektedir. Nitekim 2015 yılının mart ayında Twitter isimli sosyal medya platformu, izin olmaksızın cinsel görüntülerin paylaşımını yasaklamıştır (www.twitter.com). Google ise, mağdur bireyler için görüntülerinin Google aramalarından silinmesini isteyebilecek yeni bir bildiri sistemi getirmiştir. Microsoft da Google gibi, mağdurların rahatsız oldukları içeriğin Bing isimli arama motorundan, OneDrive ve Xbox Live bulut hizmetlerinden de sildirilmesini gerçekleştirebilecek benzer bir sistemi duyurmuştur (Abanoz, 2021).

4. DEEFAKE VE OLASI AVANTAJLARI

Her ne kadar çalışmada ağırlıklı deepfake teknolojisinin tehlikeli boyutuna ve buna ilişkin hukuki çözüm önerilerine odaklanılsa da deepfake'in avantajları hususuna değinmekte fayda görmekteyiz. Buna göre; sayılabilecek avantajlar arasında, yeniden çekime gerek kalmadan bir video veya filmdeki diyalogu değiştirebilme ve yalnızca sunucu menüsünden seçip senaryoyu girerek tüm videoları oluşturabilmenin yer aldığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra 2019 yılında, İngiltere merkezli bir yardım kuruluşu, David Beckham'ın dokuz dilde sızma karşıtı mesaj ilettiği bir video oluşturmak için derin sahte teknolojisini kullanmıştır (www.new18.com). Nitekim Moskova'daki araştırmacılar, Mona Lisa'yı hayata geçirmek için de deepfake teknolojisini kullanarak Mona Lisa'nın gözlerini, kafasını ve ağzını hareket ettirdiği bir video oluşturmuşlardır (www.bbc.com). Deepfake teknolojisi, sahte haberlere karşı mücadelede ciddi bir zorluk teşkil etse de bireysel izleyicilere özel olarak hazırlanmış sunucu liderliğindeki haber raporları oluşturmak için de kullanılmıştır. Ayrıca 2019'da dünyada meydana gelen pandeminin getirmiş olduğu sağlık hususundaki endişeler, video çekimlerinin insanlarla yapılması konusunu zorlaştırmıştır. Bu nedenler şirketler eğitimden reklama birçok video içeriğini deepfake teknolojisini kullanarak hazırlamışlardır. Deepfake gibi üretken teknolojinin bir dizi endüstriyi potansiyel olarak demokratikleştirebileceği de düşünülmektedir. Bu hususta deepfake teknolojisi, videolardan reklamlara ve filmlere kadar her şeyin ucuzaya yaratılmasını sağlayarak, bireylerin ve şirketlerin bu alanlara daha az yatırımla girmesine izin verebilir. Deepfake teknolojisini kullanan şirketler ve bireyler yüksek etik standartlarda çalışırlar ve teknolojinin zararlı kullanımları başarıyla önlenilebilirse, bu teknoloji aslında çok şey vaat edebilecektir. Sentetik medya, diktatörlük ve baskıcı rejimlerde insan hakları aktivistlerinin ve gazetecilerin isimsiz kalmasına yardımcı olabilmektedir. Geleneksel veya sosyal medyadaki vahşetleri bildirmek için teknolojiyi kullanmak, yurttaş gazeteciler ve aktivistler için çok güçlendirici olabilmektedir. Böylelikle deepfake, mahremiyetlerini korumak için sesi ve yüzleri anonimleştirmek için kullanılabilir (www.towardsdatascience.com). Deepfakes, bireylerin kendilerini ifade etmeleri için çevrimiçi olarak avatar deneyimleri oluşturmak için kullanılabilir. Kişisel dijital avatar özerklik verir ve bireylerin amaçlarını, fikirlerini ve inançlarını genişletmelerine ve aksi takdirde bazıları için zor olabilecek kendini ifade etmelerine yardımcı olabilir. Nitekim belirli fiziksel veya zihinsel engelleri olan kişiler, kendilerini çevrimiçi olarak ifade etmek için sentetik avatarlarını kullanabilmeleri mümkündür. (Danielle vd., 2019).

5. MEVCUT HUKUKİ DÜZENLEMELER VE HUKUKİ ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Çalışmada başlıklar halinde deepfake'in yaratabileceği birtakım hukuki, siyasi, sosyal tehlikelere değinilmiştir. Belirtmek isteriz ki deepfake içerikleriyle meydana gelebilecek tehlikeler yalnızca başlıklarda sayılanlardan ibaret değildir. Başlıklarda ayrıca yer verilmiş olması yalnızca bu problemlerin daha yaygın meydana gelmesi veya bu yönde yaygın bir öngörünün mevcut olmasıdır. Deepfake içerikleri birtakım sosyal, siyasal problemlerle birlikte birçok suç türünü de meydana çıkarmış ya da var olan suç tiplerinin işlenmesine kolaylık sağlayarak işlenmesini yaygınlaştırmıştır. Bu kapsamda deepfake ile meydana gelen hukuki problemlerde sunacağımız

çözüm yolları da çeşitlilik gösterecektir. Yukarıda anlatıldığı üzere uluslararası hukukta bu hususa ilişkin çalışmalar, bazı düzenlemeler mevcuttur. ABD’de Ulusal Savunma Yetki Yasası, ortaya çıkan bu alanda yasama yapmak için yoğun bir şekilde çalışmıştır. 2019’da iki eyalet, bazı deepfake’leri suç sayan kanunlar çıkarmıştır. Yine Amerika’da, 1 Eylül 2019’da Teksas, devlet görevi için adaylara zarar verme veya seçimleri etkileme amaçlı deepfake videoların oluşturulmasını ve dağıtımını yasaklayan ülkedeki ilk eyalet olmuştur.

Deepfake videolar kişilerin haysiyete zarar verme, kişilik hakkının ihlalinin yansira özellikle deepfake ile oluşturulmuş pornografik içerikler, mağdurların psikolojik sağlığını derinden etkilemektedir. Lakin bu hususta kimin sorumlu olduğu hususunda problemler meydana gelmektedir. Açıkça, videoyu yayınlayan kişinin sorumlu olduğu düşünülmektedir. Nitekim, Türk mevzuatında da bu husus 5651 sayılı Kanun çerçevesinde ele alınmış ve “İçerik sağlayıcı, internet ortamında kullanıma sunduğu her türlü içerikten sorumludur.” hükmolunmuştur. İçerik sağlayıcının sorumluluğu ise link vermek yahut çeşitli yollarla (retweet yapmak, beğenmek, alıntılanmak) paylaşmış olduğu içerikler kapsamında ise daha farklı bir yorum getirilmektedir. Şöyle ki; 5651 sayılı Kanununun 4. maddesi bakımından içerik sağlayıcının, kural olarak paylaşmış olduğu başka bir kimseye ait İnternet sitesindeki içerikten sorumlu tutulması mümkün değildir. Fakat belirtmek gerekir ki içerik sağlayıcı, bağlantıyı verişi biçimiyle, paylaşmış olduğu içeriği açıkça benimsemişse ve paylaşma biçiminden, içerik sağlayıcının kendi İnternet sitesine bağlanan kişilerin ilgili bağlantıya ulaşmasını amaçladığı anlaşılıyorsa o içerikten ötürü de sorumlu tutulacaktır. (Taşkın,2016:182). Bununla birlikte, birçok İnternet sitesinin sunduğu anonimlik göz önüne alındığında, bu kişinin yerini belirlemek veya kimliğini belirlemek zor olabilmektedir. Bu nedenle, yer sağlayıcıyı, yani videonun barındırıldığı forum, site veya platformun peşinden koşmayı da düşünmek gerekmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde, İletişim Ahlakı Yasası, kullanıcılarının eylemleri için bir hizmet sağlayıcıya bir sorumluluk kalkanı sağlamaktadır (Black vd., 2018:4). Almanya’da ise yer sağlayıcının hukuka aykırı içerikten dolayı sorumlu tutulabilmesi için teknik olarak bu yayını engelleyebilme olanağının varlığı gerekmektedir. (Cankat,2016; Erman, 2001:23). Singapur’da toplumsal ahlaki değerlere, siyasal istikrara, dini hoşgörüyeye ve toplum düzenine tahribat verici içerik hukuka aykırı içerik sayılmış olup bu tür içerikler nedeniyle yer sağlayıcının sorumluluğunun varlığı hüküm altına alınmıştır. (Cankat,2016:193). Benzer biçimde Türk mevzuatında da 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun mevcuttur. İlgili Kanun’un 6, 8, 8/A ve 9. Madde uyarınca; “kişilik hakkına açık saldırı niteliği taşıyan bu içeriğin çıkartılmasını içerik sağlayıcısına, buna ulaşamaması hâlinde yer sağlayıcısına başvurarak uyarı yöntemi ile içeriğin yayından çıkarılmasını isteyebileceği gibi doğrudan sulh ceza hâkimine başvurarak içerik veyahut yer sağlayıcı aracılığıyla sunulan içeriğe erişimin engellenmesini de isteyebilecektir” (Akkır, 2018). Tabi ki teknolojinin bu denli gelişmesi, deepfake içeriklerinin herkesin indirebileceği uygulamalar neticesinde çok büyük kitlelerin erişebileceği konumda olması nedeniyle bu hususta oluşabilecek hak ihlalleri de epey fazladır. Bu hususta Türk mevzuatında özel bir düzenleme mevcut olmasa da bu kişilik ihlaline karşın mağdur, Türk Medeni Kanunu’nun 24 ve 25. Maddesi uyarınca; “Önceden biliyor ise saldırı tehlikesinin önlenmesini, sürmekte olan saldırıya son verilmesini, sona ermiş olsa bile etkileri devam eden saldırının hukuka aykırılığının tespitini kendi yerleşim yerinde bulunan hâkimden isteyebilecektir.”

Yukarıda anlatılanlar ışığında deepfake ile oluşabilecek suçlar kapsamında 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’ndaki düzenlemeleri ele aldığımızda ise; Özel Hayata ve Hayatın Gizli Alanına Karşı Suçlar” bölümünde yer alan 135. maddesinde “*kişisel verilerin kaydedilmesi suçu*”, 136. maddesinde “*kişisel verilerin hukuka aykırı olarak verilmesi veya ele geçirilmesi suçu*” ve 138. maddesinde “*kişisel verileri yok etmeme*” eylemleri suç olarak düzenlenmiştir. Buna göre bir kişinin önceden yayınlanmış bir görüntüsü rızası olmaksızın deepfake teknolojisiyle manipüle ederek bir video içeriğine veya deepfake porno içeriğine yerleştirildiğinde; TCK m. 136 gereği “*kişisel verileri hukuka aykırı olarak verme veya ele geçirme suçu*” oluşabilecektir. Bir kişinin

rızası dışında deepfake teknolojisiyle manipüle ederek bir video içeriğine veya deepfake porno içeriğine yerleştirilmiş görüntüsü daha önce hiç yayınlanmamış bir görüntüsü ise; bu durumda TCK m. 134 gereği “*özel hayatın gizliliğini ihlal suçu*” oluşacaktır. Deepfake pornografisinde mağdur eğer çocuksa, TCK m. 226’da düzenlenen “*müstehcenlik suçu*” oluşabilecektir. Deepfake içeriğiyle bir kişiye hakaret edildiyse TCK m.125’de düzenlenen “*hakaret suçu*”, tehdit ediliyorsa TCK m.106 “*tehdit*” suçu oluşabilecektir. Deepfake üreticisinin bu içeriği oluşturmak için başkasının görüntülerini bilişim sistemine hukuka aykırı biçimde girdiyse TCK m.243 suçu oluşabilecektir. Tüm bu anlatılanların yanısıra bir kişinin rızası bulunmaksızın gerçek bir görüntünün paylaşılması ile deepfake teknolojisi ile manipüle edilmiş gerçek dışı bir fotoğrafın paylaşılması arasında oldukça büyük bir fark bulunmaktadır. Bu nedenle yasa koyucunun, bu iki ihlal çeşidini arasındaki farkı dikkate alarak deepfake ile meydana getirecek sahte videolar hususunda ayrı bir düzenleme getirmesi yerinde olacaktır. Kişinin rızası dışında bir pornografik içeriğin paylaşılmasına ilişkin ayrı bir düzenleme olmadığı gibi bu içeriğin deepfake ile üretilmesiyle oluşması da ayrı bir düzenlemeye tabi tutulmamıştır. Lakin kanımızca her iki husus için ayrı ayrı düzenleme getirmesi yerinde olacaktır. Çünkü söz konusu eylemler mağdur üzerinde çok yıkıcı etkilere sebep olabilmektedir.

Ceza kanunlarındaki düzenlemeleri ele aldıktan sonra çalışmanın devamında deepfake’in fikri haklar bakımından yarattığı sorunlara ve çözümlerine yer verilecektir. Buna göre Aralık 2019’a ait Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (“WIPO”) ‘nün “Fikri Mülkiyet Politikası ve Yapay Zeka Hakkında Sorunlar Taslak Bildirisi” nde deepfake’in fikri haklar bakımından yarattığı sorunlara yer verilmiştir. Deepfake’i özelinde ele alınan iki soru şunlardır:

“(i) *Deepfake’ler telif hakkının konusunu oluşturan veriler esas alınarak meydana getirildiğine göre, bu deepfake’lere ilişkin telif hakkı kime ait olmalıdır?*

(ii) *Deepfake içeriğine konu olan kişilerin ücret talep etme hakkı doğacak mıdır?”*

WIPO, deepfake’in yol açabileceği başkaca sorunlara kıyasla örneğin; kişilik haklarına saldırı, özel hayatın gizliliğinin ihlali, kişisel verilerin ihlalleri vb. telif hakkı sorunun çok daha önemli olduğunu ifade etmiştir. Bu kapsamda WIPO asıl problemin “*Deepfake içerikleri telif hakkı ile koruma altına alınmalı mıdır?*” olması gerektiğini açıklamıştır. Deepfake içeriklerinin kaynak kişinin yaşamıyla ve statüsüyle tamamen alakasız bir şekilde oluşturulabileceğine değinen WIPO, bu tür içeriklerin telif hakkı ile ödüllendirilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Öte yandan WIPO mevcut soruları ise şu şekilde cevaplamıştır:

“*Deepfake onu oluşturan kişinin çalışmalarından meydana gelmektedir. Meydana gelen deepfake içeriğinde görüntüsü, sesi veya başkaca bir özelliği kullanılan kaynak kişinin hiçbir müdahalesi olmamaktadır. Verileri kullanılan kişinin meydana gelen içerikteki tek etkisi yapılan işleme onay vermektense öte değildir.*”

WIPO, deepfake’e ilişkin telif haklarının bunları oluşturan kişilere ait olması gerektiği üstünde durmaktadır. “Yaratma Gerçeği İlkesi” eser sahibi eseri meydana getiren kişidir anlamına gelen ilkedir ve WIPO’nun bu görüşü bu ilke ile de uyumludur. Görüleceği üzere deepfake içeriğine konu olan kişiler telif hakkına sahip olmadıkları ileri sürülmektedir. Bu nedenle telif hakkı deepfake’e karşı ileri sürülebilme pek de doğru bir yol olarak gözükmemektedir. Diğer yandan deepfake’lerin sabit görüntülerin kırılması ve algoritmik kombinasyonundan oluştuğu düşünüldüğünde Anglosakson hukuk düzeninde uygulama alanı bulan “Adil Kullanım” (Bektaş,2021) doktrini, deepfake’lere karşı telif hakkı temelli eylemlerin çoğunun önünde önemli bir engel olabilmektedir. WIPO’nun deepfake’e ilişkin verdiği örnekler de oldukça aydınlatıcıdır. Bir örneğe göre, görsel/işitsel yapımcı vefat eden bir aktöre filmde yer vermek üzere bir yapay zekâ üretir. WIPO, vefat eden kişinin yer aldığı yapay zekâ tarafından oluşturulan deepfake’e ilişkin telif haklarının yapımcıya verilebileceğini ifade etmiştir. Öte taraftan, söz konusu deepfake ticari olarak temin edilmiş bir yapay zekâ algoritması tarafından da üretilebilir. WIPO bu durumu fotoğrafçının

fotoğraf makinesini temin etmesine benzetmiştir. Şöyle ki, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre fotoğraf "güzel sanat eseri" olarak kabul edilmiştir. Fotoğrafçılara ilişkin telif hakkı deklansöre basılarak, görüntünün filme yerleştirildiği an başlar ve başka hiçbir işleme gerek kalmaksızın kendiliğinden kazanılır. Bu doğrultuda, çekilen fotoğrafa ilişkin telif hakkı da makinenin sahibinde değil, fotoğrafı çeken kişide olacaktır. Dolayısıyla oluşturulan deepfake'e ilişkin telif haklarının, yapay zekayı üreten kişide değil; yapay zekayı kullanarak deepfake'i (eseri) meydana getiren kişide olduğunu söylemek mümkündür (Schmidt,2021). Bunun yanısıra rızası dışı görüntüleri deepfake içeriğinde kullanılan kişiler 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun 84. Maddesindeki "*Bir işareti, resim veya sesi, bunları nakle yarıyan bir alet üzerine tesbit eden veya ticari maksatlarla haklı olarak çoğaltan yahut yayan kimse, aynı işaretin, resmin veya sesin 3.üncü bir kişi tarafından aynı vasıttan faydalanılmak suretiyle çoğaltılmasını veya yayımlanmasını men edebilir. Tevacüz eden tacir olmasa bile birinci fıkra hükmüne aykırı hareket edenler hakkında haksız rekabete mütaallik hükümler uygulanır. Eser mahiyetinde olmayan her nevi fotoğraflar, benzer usullerle tesbit edilen resimler ve sinema mahsulleri hakkında da bu madde hükmü uygulanır.*" hükmü uyarınca kişiye ait olan resmin kullanılması ve çoğaltılması yoluyla elde edilen bu içeriklerin yayınlanmasının men edilmesini isteyebilecektir. Bu şekilde aslında rızası olmaksızın kendi sesi veya görüntüsü kullanılmasıyla sahte içeriklere konu olan mağdur bu düzenlemeye başvurabilecektir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Deepfake ve ilgili teknoloji dünyası hızlı bir şekilde büyümekteyken bu teknolojiyi herkesin kullanabileceği uygulamaların ortaya çıkması, yepyeni olası suistimaller dünyasının kapılarını açmaktadır. Çalışmada da değinildiği üzere siyasetten ekonomiye, kişilerin farklı biçimde mağduriyetlerine yol açabilecek sorunlar ortaya çıkması muhtemel gözükmektedir. Bu sorunlar yapay zeka teknolojisinin gelişmesiyle elbette daha yaygın hale gelecektir. Sahte haber içerikleriyle siyasi propagandalar yapılması, seçimlerin, borsanın manipüle edilebilmesi söz konusu olacaktır. Aynı zamanda bu içeriklerle hakaret, tehdit, kişilik haklarının ihlali, dolandırıcılık gibi bir çok suç unsuru oluşabilecektir. Rahatlıkla söyleyebilmek mümkündür ki, deepfake çok sayıda hak ihlaline sebep olmaktadır ve olmaya da devam edecektir. Bu kapsamda deepfake ile yaşanabilecek hak ihlallerinin her birinin ayrı ayrı özenle değerlendirilmesi gerekmekte ve bazı hukuki ihlallere ayrıca hukuki düzenlemeler getirilmesi gerektiği önerilmektedir. Bunlardan birisi kişinin rıza dışı görüntülerinin alınarak pornografik içeriklere monte edilmek suretiyle sahte içerik üretilmesi işlemidir. Yasa koyucunun bu anlamda çalışmada yer verilen diğer ülkelerde olduğu gibi ayrı bir düzenleme getirmesi isabetli olacaktır. Bununla birlikte, yasal çözümler tek çözüm değildir. Bu nedenle, diğer pratik çözümler de kullanılmalıdır. Nitekim çalışmada değinildiği üzere deepfake kullanımının avantajlı yönleri de mevcuttur. Bu nedenle deepfake içeriklerinden kaynaklanabilecek suistimaller hukuki ve sosyal çözüm yöntemleriyle engellendikçe bu teknoloji den sanat, eğitim, sosyal anlamda birçok fayda sağlamamız mümkün olacaktır. Bu bağlamda zararlı deepfake içeriklerine yönelik alternatif çözümler arasında, zararlı deepfake videoları yasaklamak için İnternet platformlarının politikalar oluşturması ve bu tür videoları algılamak, işaretlemek ve kaldırmak için daha iyi mekanizmalar oluşturması yer almaktadır. Günümüzde teknolojilerin hızı dikkate alındığında, bu hususta ivedilikle çalışmalar yapılmalı ve gerekli düzenlemeler getirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Abanoz, B. (2021). Deepfake İkilemi: Sadece Eğlence mi? Tehditler ve Hukuki Tartışmalar. [https://www.academia.edu/45712376/Deepfake %C4%B0kilemi Sadece Eglence mi Tehditler ve Hukuki Tart%C4%B1%C5%9Fmalar](https://www.academia.edu/45712376/Deepfake_%C4%B0kilemi_Sadece_Eglence_mi_Tehditler_ve_Hukuki_Tart%C4%B1%C5%9Fmalar) (E.T.:30.12.2022)
- Akkır, Y. (2018). Bir Bilişim Suçu “Deepfake. MGC Legal. <https://www.mgc.com.tr/bir-bilisim-sucu-deepfake>, (E.T.: 14.11.2021)
- Anadolu Ajansı (2019). Deepfake videoları demokrasileri tehdit ediyor. https://www.ntv.com.tr/teknoloji/deepfake-videolari-demokrasileri-tehdit-ediyor,7Y_WMt5iZkicDkFRKSI08A (E.T.:16.11.2021)
- Ajder, H., Patrini, G., Cavalli, F. & Cullen, L. (2019). The state of deepfakes: Landscape, threats, and impact. *Deeptrace*, 27.
- Baio, A. (2020). With questionable copyright claim, Jay-Z orders deepfake audio parodies off YouTube <https://waxy.org/2020/04/jay-z-orders-deepfake-audio-parodies-off-youtube/> (E.T.:30.12.2022)
- Baker, J. (2019). Deepfakes Could Break The Internet. <https://www.cpomagazine.com/cyber-security/deepfakes-could-break-the-internet/> (E.T.: 14.11.2021)
- BBC News (2019). Mona Lisa ‘brought to life’ with deepfake AI <https://www.bbc.com/news/technology-48395521> (E.T.:18.11.2021)
- Bektaş, E. (2021). Google v Oracle; Yazılımların Telifinde Adil Kullanım (2. Bölüm). <https://iprgyzini.org/category/telif-haklari/>
- Bellware, K. (2021). Cheer mom used deepfake nudes and threats to harrass daughter’s temmates, police say. The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/nation/2021/03/13/cheer-mom-deepfake-teammates/> (E.T.: 19.11.2021)
- Berk, M.E. (2020). Dijital Çağın Yeni Tehlikesi “Deepfake”. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(28), 1508-1523.
- Black, R., Tseng, P. & Wong, S. (2018). What can the law do about ‘Deepfake’?. *McMillan Litigation and Intellectual Property Bulletin*.
- Cole, S. (2021). We Are Truly Fucked: Everyone Is Making AI-Generated Fake Porn Now. <https://www.vice.com/en/article/bjye8a/reddit-fake-porn-app-daisy-ridley> (E.T.:19.11.2021)
- Çolak, B. (2021). Legal Issues of Deepfakes. Institute for Internet and the Just Society. <https://www.internetjustsociety.org/legal-issues-of-deepfakes> (E.T.:18.11.2021)
- Chesney, B., & Citron, D. (2019). Deep fakes: A looming challenge for privacy, democracy, and national security. *Calif. L. Rev.*, 107, 1753.
- Dean, A. (2020). Deepfakes, Pose Detection, and the Death of “Seeing is Believing” <https://www.lawtechnologytoday.org/2020/08/deepfakes-pose-detection-and-the-death-of-seeing-is-believing> (E.T.:18.11.2021)

- Debusmann, B.J. (2021). Deepfake teknolojisi: 'İçerik üretiminin geleceği' neden bu kadar tartışma yaratıyor? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56324776> (E.T.:14.11.2021)
- Farid, H., Hwang T., Lyu S. & Zucconi A. (2019). Deepfakes and Audio-visual Disinformation, *Centre for Data Ethics and Innovation (CDEI)*.
- Ferraro, M.F., Chipman, J. C. & Preston, S.W. (2020). The Federal" Deepfakes" Law. *The Journal of Robotics, Artificial Intelligence & Law*, 3.
- Gerstner, E. (2020). Face/off: "deepfake" face swaps and privacy laws. *Defense Counsel Journal*, 87(1), 1-14.s.2
- Google, LLC v. Oracle America, 18–956 (U.S. Sup. Ct.2021) https://www.supremecourt.gov/opinions/20pdf/18-956_d18f.pdf (E.T.:17.11.2021)
- Görür, S. (2021). Deepfake teknolojisi, dijital çağın yeni tehlikesi mi? - Prof. Dr. Cem Say ve Av. Gökhan Ahi ile söyleşi <https://medyascope.tv/2021/03/12/deepfake-teknolojisi-dijital-cagin-yeni-tehlikesi-mi-prof-dr-cem-say-ve-av-gokhan-ahi-ile-soylesi-bu-konu-hukuktan-once-etik-konusu-tum-paydaslarin-etik-konusunda-girisimlerde-bulunm/> (E.T.:14.11.2021)
- Hall, H. K. (2018). Deepfake videos: When seeing isn't believing. *Cath. UJL & Tech*, 27, 51.
- Hao, K. (2021). Deepfake porn is ruining women's lives. Now the law may finally ban it. <https://www.technologyreview.com/2021/02/12/1018222/deepfake-revenge-porn-coming-ban/> (E.T.:16.11.2021)
- Jaiman, A. (2020). Positive Use Cases of Synthetic Media (aka Deepfakes) <https://towardsdatascience.com/positive-use-cases-of-deepfakes-49f510056387> (E.T.:18.11.2021)
- Supra, J.D. (2019). First Federal Legislation on Deepfakes Signed Into Law <https://www.jdsupra.com/legalnews/first-federal-legislation-on-deepfakes-42346/> (E.T.:30.12.2022)
- New18 (2019). David Beckham 'Speaks' in Nine Languages, Using Deepfake Tech, in Call to End Malaria <https://www.news18.com/news/buzz/david-beckham-speaks-nine-languages-using-deepfake-tech-in-call-to-end-malaria-2096187.html> (E.T.:18.11.2021)
- Sabah Gazetesi (2019). CEO'nun sesini yapay zekayla taklit ettiler, 1,4 milyon TL çaldılar <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2019/09/03/ceonun-sesini-yapay-zekayla-taklit-ettiler-14-milyon-tl-caldilar> (E.T.:18.11.2021)
- Schmidt, N. (2019). Privacy law and resolving 'deepfakes' Online. <https://iapp.org/news/a/privacy-law-and-resolving-deepfakes-online/> (E.T.:30.12.2022)
- Seshadri, N. (2019). Implications of Deepfakes on Copyright Law. https://www.wipo.int/export/sites/www/about-ip/en/artificial_intelligence/conversation_ip_ai/pdf/ind_seshadri.pdf (E.T.:30.12.2022)
- Taşkın, Ş.C. (2016). *İnternete Erişim Yasakları*. Birinci Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları
- Twitter (2022). Twitter Kuralları ve Hizmet Şartları ihlallerini bildirme. <https://help.twitter.com/tr/rules-and-policies/twitter-report-violation>, (E.T.:19.11.2021)

Yıldırım, A. & Aydın, C. (2019). Deepfake: An Assessment From The Perspective Of Data Protection Rules. <https://www.mondaq.com/turkey/privacy-protection/863064/deepfake-an-> (E.T.: 30.12.2022)

WIPO (2021). Impact of Artificial Intelligence on Intellectual Property Policy: Call for Comments. https://www.wipo.int/export/sites/www/about-ip/en/artificial_intelligence/call_for_comments/pdf/ind_lacasa.pdf (E.T.:16.11.2021)

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu

5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun

5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanun

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMİYLE FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ: YANGIN MÜDAHALE-KURTARMA ARAÇLARI İHRACATI YAPAN BİR FİRMA UYGULAMASI

Hacı Ahmet KIRTAŞ¹

Kenan KORKMAZ²

Eyüp AĞAR³

Öz

Gelişen teknolojinin etkisi kendini itfaiye sarf malzemesi ve çok maksatlı yangın müdahale-kurtarma araçlarının üretim ve gelişiminde de göstermiştir. Ülkeler bu alanda ihtiyaç duydukları araç ve ekipmanları ithal etmek yerine kendileri üreterek tedarikçi ülke pozisyonuna gelmek istemektedirler. Ayrıca ekonomik anlamda ülkenin cari açığını azaltarak milli gelire katkı sağlamaktadırlar. Firmalar mevcut rekabet ortamında ekonomik göstergelerini güçlü tutmak için belirli dönemlerde finansal performans analizi yaptırmaktadırlar. Bu çalışmada itfaiye sarf malzemesi ve çok maksatlı yangın müdahale-kurtarma araçlarının ihracatını yapan Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayi ve Ticaret A.Ş. firmasına ait 2016-2020 dönemi finansal performans analizi yapılmıştır. Finansal performans verileri “www.finnet.com” internet sitesinin firmaya ait yayınlamış olduğu gelir ve bilanço tablolarından elde edilmiş finansal oranlar (Cari Oran, Likit Oran, Nakit Oran, Dönen Varlıklar / Aktif Oran, Aktif Karlılık (ROA), Özsermaye Karlılığı (ROE), Duran Varlıklar / Aktif Oran, Aktif Devir Hızı, Finansal Kaldıraç Oranı, Yatırım Oranı, Borçlanma Katsayısı, Kısa Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oran, Uzun Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oran, Özkaynak/Pasif Oran, Özkaynak Devir Hızı, Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı) kullanılmış ve elde edilen kriter ağırlıkları entropi yöntemi yardımıyla yapılmıştır. Alternatiflerin sıralamasında ise çok kriterli karar verme yöntemi olan promethee yönteminden faydalanılmıştır. Yapılan finansal analiz sonucunda firma en iyi performans 2019 yılında göstermiş ve finansal performans sıralaması 2019>2017>2020>2018 şeklinde elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal performans, Entropi Yöntemi, Promethee yöntemi, İtfaiye

FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS WITH MULTI-CRITERIA DECISION MAKING: APPLICATION OF A COMPANY EXPORTING FIRE EQUIPMENT AND RESCUE VEHICLES

Abstract

The impact of the developing technology has also shown itself in the production and development of firefighting consumables and multi-purpose fire response-rescue vehicles. Instead of importing the tools and equipment they need in this field, countries want to become the supplier country by producing them themselves. In addition, they contribute to the national income by reducing the current account deficit of the country in economic terms. In order to keep their economic indicators strong in the current competitive environment, companies have financial performance analysis done at certain periods. In this research, Katmerciler Vehicleüstü Equipment Industry and Trade Inc., which exports firefighting consumables and multi-purpose fire response-rescue vehicles. The financial performance analysis of

¹ Öğr.Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Kavaklıdere Şehit Mustafa Alper Meslek Yüksekokulu, Sivil Savunma ve İtfaiyecilik Programı, haciahmetkirtas@mu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5408-8728

² Öğr.Gör. Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Programı, kenankorkmaz1982@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-5275-403X

³ Öğr.Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat Meslek Yüksekokulu, Sivil Savunma ve İtfaiyecilik Programı, eyup.agar@mu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2804-3550

Bu makaleye atf yapmak için/Cite as: Kırtas, H.A., Ağar, E. & Korkmaz, K. (2022). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Finansal Performans Analizi: Yangın Müdahale-Kurtarma Araçları İhracatı Yapan Bir Firma Uygulaması. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 748-769

the company for the period 2016-2020 was made. Financial performance data obtained from the income and balance sheet statements of the company published on the “www.finnet.com” website (Current Ratio, Liquid Ratio, Cash Ratio, Current Assets / Asset Ratio, Return on Assets (ROA), Return on Equity (ROE)), Fixed Assets / Asset Ratio, Asset Turnover Ratio, Financial Leverage Ratio, Investment Ratio, Borrowing Coefficient, Short Term Liabilities/Liability Ratio, Long Term Liabilities/Liabilities Ratio, Equity/Liability Ratio, Equity Turnover, Net Working Capital Turnover Rate) was used and the criterion weights obtained were made with the help of the entropy method. In the ranking of the alternatives, the PROMETHEE method, which is a multi-criteria decision-making method, was used. As a result of the financial analysis, the company showed the best performance in 2019 and the financial performance ranking was obtained as 2019>2017>2020>2018.

Key Words: Financial performance, Entropy Method, Promethee method, Fire Brigade

Giriş

İnsanoğlunun ateşi keşfetmesi ile mevcut yaşam tarzı da önemli ölçüde değişmiştir. Ateşin yaşam alanında önemli bir yer alması, konforlu bir yaşam sunarken aynı zamanda da bir takım hayati tehlikelerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ateşten her ne kadar kontrollü bir düzeyde faydalanılmaya çalışılsa da bazı durumlarda kontrol dışı yanma olaylarının yangına sebebiyet vererek tüm canlılar için hayati bir tehlike ortamı oluşturmaktadır. Tarihsel geçmişte oluşan büyük yangınlardan edinilen tecrübe ile yangın oluşumundan önce alınan tedbirlerin ve yangın sırasında kullanılan ekipmanların kullanılabilirliği önem kazanmıştır. Bu anlamda yangına en hızlı şekilde müdahale edebilecek donanımlı iyi eğitilmiş birimlerin ihtiyacı artarak ortaya çıkmıştır. Türk tarihinde ilk itfaiye teşkilatı Osmanlı döneminde “tulumba ocakları” olarak kurulmuş Cumhuriyetin ilanı sonrasında da gelişmiş ülkelerdeki itfaiye teşkilatları örnek alınarak daha modern bir yapı haline gelmekle beraber yangın söndürmede kullanılan; güvenlik ekipmanları, elektrik panoları, acil çıkış kapıları, yangına dayanıklı acil çıkış kapıları, is güvenliği ekipmanları, yangın dolapları, çok amaçlı makaralar, köpük dolapları, mobil köpük üniteleri, yangın kapıları, kişisel koruyucu ekipmanları, koruyucu ekipmanları, yangından korunma teçhizatları, korunma teçhizatları, yangın algılama, yangın söndürme, bez hortumlu yangın dolapları, sert hortumlu yangın dolapları, sahra tipi yangın dolapları, yüz maskeleri gibi sarf malzemeler ve çeşitli çok maksatlı yangın müdahale kurtarma araçlarını belli bir döneme kadar ithal etmek zorunda kalmıştır. Son dönemlerde ithal edilen bu ürünlerin birçoğu ülkemizde faaliyet gösteren yerel firmalar tarafından üretilmekte olup iç ve dış piyasada önemli bir ekonomik paya sahiptir (Söylemez 2012). Çalışmanın amacı söz konusu firmanın 2017-2020 dönemine finansal performansını incelemek ve elde edilen finansal değerlerin firmanın ileriki yıllarda ekonomik olarak iyileşme yolunda nasıl bir yol izlemesi konusunda yol gösterici olmaktır. Çalışmanın literatüre katkısı ise çeşitli firmaların finansal performansını inceleyen araştırmacılara yöntem ve analizlerin kullanımı ve yorumu açısından katkı sağlamaktır.

Bu çalışmada literatür ve veri uygunluğu dikkate alınarak finansal değerlendirme kriterlerinin (Cari Oran, Likit Oran, Nakit Oran, Dönen Varlıklar / Aktif Oran, Aktif Karlılık (ROA), Özsermaye Karlılığı (ROE), Duran Varlıklar / Aktif Oran, Aktif Devir Hızı, Finansal Kaldıraç Oranı, Yatırım Oranı, Borçlanma Katsayısı, Kısa Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oran, Uzun Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oran, Özkaynak/Pasif Oran, Özkaynak Devir Hızı, Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı) ağırlıkları Entropi Ağırlıklandırma yöntemi kullanılarak elde edilecektir. Daha sonraki aşamada ağırlıklar temel alınarak firmalara ait 2016-2020 dönemi finansal performans sıralamaları Promethee yöntemi kullanılarak Visual Promethee version 1.4.0.0 paket programı yardımıyla elde edilecektir. Ayrıca çalışmamızda promethee-GAIA düzlemine ait çeşitli istatistiksel veriler sunulacaktır. Çalışmamızın literatüre bu anlamda da katkı sunacağı düşünülmektedir. Çalışma da üç ana bölüm yer almaktadır. Birinci bölümde literatür taraması yapılmakta ve yöntemler hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde ise uygulama ve ampirik analizler yapılmaktadır. Üçüncü bölümde ise elde edilen sonuçlar yorumlanmakta ve finansal tavsiyelerde bulunmaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmamızın literatür taraması iki ana başlık altında yapılmıştır. İlk olarak itfaiye alanında yapılan genel çalışmalar, daha sonra çalışmamızda finansal verilerin analizinde kullanacağımız çok kriterli karar verme yöntemleri olan Entropi ve Promethee yöntemlerinin kullanıldığı genel çalışmalar incelenmiştir.

1.1. İtfaiye Alanında Yapılan Çalışmalar

Bulgun ve Yılmaz (2010), tarafından yapılan çalışmada itfaiyeci elbiselerinin personeli yangına müdahale anında her türlü zararlı dış etkiye karşı koruma sağlamak amacı ile imal edilen termal koruyucu elbiseler olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu elbiselerin ısıya ve alev dayanıklı olabilmeleri için içerisinde çeşitli karışımların katmanlar şeklinde bulunduğunu belirtmiştir ve genel bir bilgi vermiştir. Gelişen tekstil ve elektronik bilimlerinin etkisiyle kumaş içerisine entegre edilen elektronik algılama sistemlerinin üretildiğini belirtmiştir. Çalışmada genel olarak itfaiyeci elbise içeriğine yüksek derecede ısıdan koruma etkisine ve modern itfaiyeci elbise tasarımlarına değinilmiştir.

Erden ve Coskun (2011), tarafından yapılan çalışmada itfaiye istasyonlarının mevcut konumları göz önünde bulundurularak yer konumlarının tespitinde kullanılacak ölçütler belirlenmiştir. Farklı veri grupları bir çalışma alanı oluşturabilecek biçimde düzenlenmiş ve ölçütlere karşıt gelebilecek vektörel verilerin rastel veri gruplarının sınıflandırılması için rastel veri formatında gösterilmiştir. Analitik Hiyerarşi yönteminin ikili karşılaştırma yöntemi kullanılarak ikili karşılaştırma matrisleri elde edilmiştir. Bu ikili karşılaştırma sonucunda her bir ölçütün önem değerleri ve sonuç rastel verileri elde edilmiştir.

Aydın (2018), tarafından yapılan çalışmada nüfusun yoğun olduğu şehirlerde oluşabilecek yangınlara daha erken zamanda müdahale edebilmek ve mal ve can zayıyatını azaltabilmek için itfaiye istasyon yer seçimlerinin önemine değinilmiştir. İtfaiye istasyon yer seçiminde şehir nüfus ve ulaşım kriterlerine göre bölgelere ayrılarak değerlendirilmenin gerekliliği belirtilmiştir. Çalışmada bölgelerin temel alınan kriterlere göre önem dereceleri göz önünde bulundurularak makine öğrenmesi algoritmaları yöntemi ile istasyon ihtiyaçları bölgelere göre sınıflandırılmasının yapılması gerekliliği belirtilmiştir. Ayrıca istasyon ihtiyacının yer tespiti için çeşitli kriterler göz önünde bulundurularak sınıflandırma çalışması yapılmıştır. Bu sınıflandırma çalışmasında İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin tespit ettiği 808 bölge temel alınmış ve sınıflandırma sonucunda kullanılan algoritmalar arasından %93,84 oran ile en uygun algoritmanın Randon Forest olduğu belirtilmiştir.

Geçen (2019), tarafından yapılan çalışmada coğrafi bilgi sistemlerinin (CBS) birçok alanda kullanılmaya başlamasının farklı sorunlara hızlı ve etkin çözümler ürettiği belirtilmiştir. Coğrafi bilgi sistemlerinin en önemli özelliklerinden birinin ağ üzerinden almış olduğu verileri analiz yapabilmesi olduğu belirtilmiş ve ağ analizlerinin bunların içerisinde en önemli analiz türü olduğu belirtilmiştir. Ağ analizleri çerçevesinde uygulanan uygulamalardan biri yer belirleme olduğu ve bu özelliğin acil durum müdahale araçlarının ağ verisi üzerinden almış olduğu verileri analiz etmek için kullandığı belirtilmiştir. Çalışmada ağ verisi üzerinden alınan verinin erişilebilirlik durumu ve süreleri analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda iki farklı bölgedeki itfaiye araçlarının erişim konusunda herhangi bir kısıtlama yaşamadığı fakat erişim sürelerinin farklı olduğu belirtilmiştir.

Gökkaya ve Kaya (2021), tarafından yapılan çalışmada itfaiyecinin temel özellikleri anlatılmış ve mesleki anlamda profesyonelliğin gerekliliği belirtilmiştir. İtfaiyecilik mesleğinin Osmanlı döneminden günümüze kadar göstermiş olduğu değişimi ve itfaiyecilik alanında eğitim veren okulların hava limanında görev yapan (ARFF) hava kurtarma ve yangın ile mücadele birimi incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı olarak itfaiye hizmeti veren kurumlara atama kriterine yetkinlik düzeyde eğitim veren itfaiyecilik okullarından mezun olma şartının getirilmesi amaçlanmıştır.

1.2. İtfaiyecilikte Araç Malzemenin Önemi

12 Mart 1714 yılından III. Murad'ın yayınladığı ilk fermanı şerif ile yangınlara müdahale hakkında önemli kararlar alınmıştır. Yayınlanan ferman da *“İstanbul ehalisinden ayrı herkes, evinin damına kadar ulaşacak bir merdiven bulunduracaktır ve yine herkes evinde bir büyük fiçı dolusu su bulunduracaktır.”* demektedir (www.ibb.gov.tr). Osmanlı döneminden bu yana itfaiyecilik üzerine kullanılan araç ve ekipmanların, gelişen teknoloji ile yenilenmesi ve endüstri sanayinin de etkisi ile yeni oluşan yangın türlerine göre geliştirilmesi yangınlara müdahale de zamanın kısıtlanması önemli rol oynamaktadır. İtfaiye teşkilatlarının kurulmasının temeli olarak kabul edilen bu fermanla yerel yönetimler, organize sanayi bölgeleri, özel teşebbüsler, kamu iktisadi teşebbüsleri ve birçok firma da yangınlar ile mücadele için özel ekiplerini oluşmasının sebebi olmuştur. Gelişen teknoloji ile iş kollarındaki farklılıklar yeni yangın türlerinin oluşmasına sebep olmaktadır. Yeni oluşan yangın türlerine göre de acil durum olaylarında kullanılacak araç ve malzemenin de olayın durum ve şartlarına göre geliştirilmesi ve personellerin can güvenliğini de koruyarak tasarlanması gerekmektedir; Öyle ki, itfaiye teşkilatlarına alınan malzemelerin zaman içerisinde farklılık göstermesi de bu duruma örnek olarak verilebilir. Yangın Türlerindeki değişikliğe de örnek verecek olursak Sanayi devriminden sonra ağır sanayinin hayatımıza girmesi ve burada çıkan yangın türlerindeki farklılıkların, olaylara müdahale tarzlarını ve söndürme yöntemlerini değiştirmesi olarak gösterilebilir.

1.3. Entropi ve Promethee Yöntemlerini Kullanan Çalışmalar

Tablo 1. Entropi Yöntemi ile Yapılmış Çalışmalar

Yazar(lar) ve Yıl	Uygulama
Arsu (2021)	Finansal Performansın Entropi Tabanlı ARAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi: BIST Elektrik, Gaz ve Buhar Sektöründeki İşletmeler Üzerine Bir Uygulama
Salman (2021)	Savunma Sanayi Ar-Ge Merkezlerinin Performanslarının Bütünleşik Entropi-ARAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi
Ömürbek vd. (2021)	Entropi Tabanlı Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Türkiye'deki İllerin Sağlık Göstergeleri Açısından Etkinliğinin Belirlenmesi
Canlı ve Günel (2021)	Entropi Ölçülerinin Kestirim Başarımının İncelenmesi
Ateş (2021)	Gelişmekte Olan Ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Değerlendirilmesi
Alkanve Merdivenci (2021)	Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Lojistik Performans Endeksine Göre Seçilen Ülkelerin Entropi Temeline Dayalı Edas Yöntemi ile Değerlendirmesi
Bahçeci ve Belgin (2021)	Organize Sanayi Bölgesi (OsB) İçinde Kurulması Planlanan Bir Teknopark'ın Gelişimi İçin En Uygun Osb'nin Entropi Tabanlı Topsis Yöntemi ile Seçimi
Koşaroğlu (2021)	E7 Ülkelerinin Makroekonomik Performanslarının Entropi ve Aras Yöntemleriyle Karşılaştırılması

Yüksekyıldız (2021)	Entropi ve Eatwos Yöntemleri ile Türkiye Konteyner Limanlarının Verimlilik Analizi
Kehribar vd. (2021)	İşletmelerin COVID-19 pandemisi sürecindeki finansal performanslarının Entropi ve MAIRCA yöntemleri ile değerlendirilmesi: BIST gıda, içecek endeksi örneği
Özaydın ve Karakul (2021)	Entropi tabanlı Maut, Saw ve EDAS yöntemleri ile finansal performans değerlendirilmesi
Altıntaş (2021)	Çevre Performanslarının ENTROPİ tabanlı ROV, ARAS VE COPRAS Yöntemleri ile Ölçülmesi: G20 Grubu Ülkeleri Örneği

Tablo 2. Promethee Yöntemi ile Yapılmış Çalışmalar

Yazar(lar) ve Yıl	Uygulama
Tükenmez ve Öz (2020)	PROMETHEE Yöntemi ile Ülke Riskinin Ölçülmesi
Makan ve Fadili (2020)	Sustainability Assessment Of Large-Scale Composting Technologies Using PROMETHEE Method II
Sağabun vd. (2020)	Are MCDA Methods Benchmarkable? A Comparative Study Of TOPSIS, VIKOR, COPRAS, And PROMETHEE II Methods
Nabeeh vd. (2020)	A Novel Methodology For Assessment Of Hospital Service According To BWM, MABAC, PROMETHEE II
Wu Et vd. (2020)	An Integrated Method With PROMETHEE And Conflict Analysis For Qualitative And Quantitative Decision-Making: Case Study Of Site Selection For Wind Power Plants
Deringöz vd. (2021)	Endüstriyel Giyilebilir Teknolojilerin ÇKKV Yöntemleri İle Değerlendirilmesi ve Seçimi
Li ve Xu (2021)	Evaluation Of Nursing Homes Using A Novel PROMETHEE Method For Probabilistic Linguistic Term Sets
Durna and Genç (2021)	Lastik Üretiminden Kaynaklanan Yüzey Aktif Madde İçeren Atık Suların Koagülasyon Bazlı Arıtma Alternatiflerinin PROMETHEE Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi
Jiang vd. (2021)	PROMETHEE II Method Based On Variable Precision Fuzzy Rough Sets With Fuzzy Neighborhoods
Ekin ve Okutkan (2021)	PROMETHEE Yöntemi ile Tesis Yeri Seçim Problemine İlişkin Bir Uygulama
Singh vd. (2021)	Best Criteria Selection Based PROMETHEE II Method
Yazıcı ve Eren (2021)	Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri ile İşleme Merkezi Seçimi: İmalat İşletmesinde Uygulama

2. VERİ VE YÖNTEM

Türkiye de faaliyet gösteren birçok itfaiye malzemeleri ve çok maksatlı yangın müdahale-kurtarma araçları üretimini yapan işletmelerin olmasına karşın BİST’te faaliyet gösteren ve bu alanda ihracat gerçekleştiren tek firma Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayi ve Ticaret A.Ş.’dir. Bu sebepten dolayı araştırmamızda sadece söz konusu firmanın verileri yer alacaktır. Aşağıda Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayi ve Ticaret A.Ş. firmasına ait kurumsal bilgilere yer verilmiştir.

Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayi ve Ticaret A.Ş.: Kuruluş yılı 1985 olan firma 30 yılı aşkın bir süredir araç üstü ekipman sektörünün öncü ve lider şirketi konumundadır. Ayrıca Türk savunma sanayinin de yeni gelişen gücüdür. Firma bu anlamda aktif olarak iki farklı alanda da faaliyet göstermektedir. Üretmekte oldukları ürünlerin tamamı kalite belgeli olup 30’a yakın farklı araç üstü donanım üretiminde en geniş ürün çeşidine sahip bir firmadır. Katmerciler, araç üstü donanım üretiminde Ford, BMC, Hyundai, Isuzu, Iveco, MAN, Mercedes, Mitsubishi, Renault, Scania, Volvo gibi kamyon üreticisi dünya otomotiv devlerinin üst yapı sağlayıcısı ve çözüm ortağı durumundadır. Türkiye’nin en büyük şirketlerinin yer aldığı “İstanbul Sanayi Odası Türkiye’nin En Büyük 500 Şirketi (İSO500)”, en büyük ihracatçılarının yer aldığı Türkiye İhracatçılar Merkezi En Büyük 1000 İhracatçı (TİM1000)” ve Ege’nin en büyük şirketlerinin yer aldığı “Ege Bölgesi Sanayi Odası En Büyük 100 Şirket (EBSO100)” listelerinin istikrarlı şirkettir. Ege Bölgesi’nin ve İzmir’in en çok istihdam yaratan ve en çok vergi ödeyen şirketleri arasındadır. Kasım 2010 tarihinden itibaren halka açık bir şirket olarak Borsa İstanbul’da işlem görmektedir. Attığı her adımda binlerce yatırımcısına karşı sorumluluklarının bilinciyle hareket eden, kurumsal vatandaşlık anlayışıyla yönetilen, açık ve şeffaf bir şirkettir.

Halka arz sonrası hazırladığı yıllık faaliyet raporlarıyla, Amerikan İletişim Profesyonelleri Ligi (League of American Communications Professionals-LACP) tarafından düzenlenen ve uluslararası ölçekte “En İyi Faaliyet Raporlarının” belirlendiği yarışmada, katıldığı dört yılda çok sayıda ödül kazanmıştır. İki kulvarda birden yürüyüşünü sürdüren Katmerciler, öncü ve yenilikçi yaklaşımı doğrultusunda, ileri teknolojinin sunduğu imkânları üretim süreçlerine en üst düzeyde aktararak yeni ürünlerle ürün gamını genişletmeyi, otomasyon sistemlerinin de desteğiyle ürün ve hizmet kalitesini daha da artırmayı, yurtiçi pazarın yanı sıra ihracat yaptığı ülkelerdeki konumunu daha da güçlendirmeyi öngörmektedir (www.katmerciler.com).

2.1. Çalışmada Kullanılan Oranlar

Çalışmada itfaiye malzemeleri ve çok maksatlı yangın müdahale-kurtarma araçları üretimini yapan işletmelerin finansal performans ölçütlerinin belirlenmesi için literatür taramasında sıklıkla kullanılan finansal oranlar temel alınmıştır. Ayrıca kullanılacak Finansal oranlar, kısaltmalar, birimler ve finansal performans kriterlerinin fayda-maliyet yönü hakkında bilgiler Tablo 1’de kavramsal olarak gösterilmiştir Apan vd. (2014)

Tablo 3: Teknoloji Firmalarının Finansal Performans Kriterleri ve Kapsamı

Gruplama	Kod	Kriterler	Açıklama	İdeal Değerler	Optimum
Likidite Oran	A_1	Cari Oran (%)	Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	1,5-2,0 ideal 1,75'e Uzaklık alındı	Minimum
	A_2	Likidite Oran (%)	(Dönen Varlıklar-Stoklar) /Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	1,00'a uzaklık alındı	Minimum
	A_3	Nakit Oran (%)	(Hazır Değerler+Menkul Değerler) /Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	0,20'ye uzaklık alındı	Minimum
Finansal Yapı Oranları	B_1	Finansal Kaldıraç Oranı (%)	Toplam Yabancı Kaynaklar/Toplam Aktifler	0,60'a uzaklık alındı	Minimum
	B_2	Yatırım Oranı (%)	Duran Varlıklar/Devamlı Sermaye	-	Maksimum
	B_3	Borçlanma Katsayısı	Toplam Yabancı Kaynaklar/Özkaynaklar	-	Minimum
Varlık Sermaye Yapı Oranları	C_1	Dönen Varlıklar/Aktif Toplamı	Dönen Varlıklar/Aktif Toplamı	0,30-0,40 arası ideal 0,35'e Uzaklık alındı	Minimum
	C_2	Duran Varlıklar/Aktif Toplamı	Duran Varlıklar/Aktif Toplamı	0,60-0,70 arası ideal 0,65'e Uzaklık alındı	Minimum
	C_3	Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar/Toplam Pasifler	Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar/Toplam Pasifler	-	Minimum
	C_4	Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar/Toplam Pasifler	Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar/Toplam Pasifler	-	Maksimum
	C_5	Özkaynaklar/Toplam Pasifler	Özkaynaklar/Toplam Pasifler	-	Maksimum
Faaliyet Oranları	D_1	Net Satışlar/Toplam Aktifler	Net Satışlar/Toplam Aktifler	-	Maksimum
	D_2	Net Satışlar/Özkaynaklar	Net Satışlar/Özkaynaklar	-	Maksimum

Karlılık Oranları	D_3	Net Satışlar/Net Çalışma Sermayesi	Net Satışlar/Net Sermayesi	-	Maksimum
	E_1	Net Kar/Toplam Aktifler	Net Kar/Toplam Aktifler	-	Maksimum
	E_2	Net Kar/Özkaynaklar	Net Kar/Özkaynaklar	-	Maksimum

Çalışmada firmalara ait finansal verileri sağlayan “finnet.com.tr” internet sitesinin 2021 yılına ait yayınlamış olduğu veriler kullanılmıştır. Bu veriler doğrultusunda Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayi ve Ticaret A.Ş. ye ait 2016-2020 dönemi finansal performans analizi yapılmıştır. Kriterlerin ideal değerleri için fayda yönlü olanlarda alabileceği en büyük değer, maliyet yönlü olanlarda ise alabileceği en küçük değer alınmıştır.

2.2. Entropi Ağırlıklandırma Yöntemi

Entropi yöntemini kullanarak kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesi aşağıdaki gibi ifade edilir. (Alp vd. 2015; Henri 2018 ve Apan; 2014) m tane alternatif ve n tane kriteri olan birçok kriterli karar verme probleminin $m \times n$ boyutlu D karar matrisi Eşitlik 1’de ifade edilmiştir.

$$D = \begin{matrix} & X_1 & X_2 & \dots & X_j & \dots & X_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_i \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2j} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{ij} & \dots & x_{in} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix}_{m \times n} \quad (1)$$

Burada belirtilen x_{ij} : i . alternatifin j . kritere göre başarı değeridir. $i=1,2,3,\dots,m$ ve $j=1,2,3,\dots,n$. A_i satırındaki değerler i . alternatifin tüm kriterlere başarı değerlerini, X_j sütunundaki değerler ise j . kritere göre tüm alternatiflerin başarı değerlerini göstermektedir.

Öncelikle kriterler farklı ölçeklere sahip olduklarında, değerlendirme yapılabilmesi için ölçekten arındırılması, yani normalleştirme işlemi yapılması gerekir. Bunun için aşağıdaki eşitlik kullanılır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{p=1}^m x_{pj}}, i = 1,2,3, \dots, m \text{ ve } j = 1,2,3, \dots, n \quad (2)$$

Bu eşitlik ile $R = [r_{ij}]_{m \times n}$ normalleştirilmiş karar matrisi elde edilir. Her bir kriter için belirsizlik ölçüsü yani Entropi değeri aşağıdaki eşitlik ile bulunur.

$$e_j = -k \sum_{i=1}^m r_{ij} \ln r_{ij}, \quad j = 1,2,3, \dots, n \quad (3)$$

Burada k değeri $k = \frac{1}{\ln m}$ ile tanımlı sabit katsayılardır ve $0 \leq e_j \leq 1$ garanti altına alınmıştır. e_j Değeri, j. kriterin belirsizlik ölçüsü ya da diğer bir ifade ile Entropi değeridir. Artık Entropi değerini kullanarak farklılaşma derecesi (*degree of diversification*) d_j değerlerini her bir kriter için tanımlayabiliriz.

$$d_j = 1 - e_j, \quad j = 1,2,3, \dots, n \quad (4)$$

Her bir kriterin farklılaşma derecesini toplam farklılaştırma derecesine oranlayarak kriterlerin ağırlık değerleri hesaplanır:

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{p=1}^n d_j}, \quad j = 1,2,3, \dots, n \quad (5)$$

Burada W_j değeri j. kriterin ağırlığıdır ve $\sum_{j=1}^n W_j = 1$ olduğu aşıkardır. Entropi yöntemi ile herhangi bir karar vericinin kişisel görüşlerine ihtiyaç duyulmadan objektif olarak kriter ağırlıkları belirlendiği ve hesaplanması kolay olduğundan oldukça kullanışlı bir yöntemdir (Göçmen vd. 2018). Entropi ağırlıklandırma yöntemine göre 2018 yılına ait metal sanayi firmalarının belirtilen kriterlere göre; Entropi değerleri, farklılaşma dereceleri ve ağırlık değerleri aşağıda örnek olarak gösterilmiştir. Eşitlik (2) ile normalleştirme işlemi yapılır. Buradaki her bir değer sütun toplamına bölünerek elde edilir (Karaatlı vd. 2016).

Örneğin 1'inci satırın 1'inci sütun elemanı için hesaplama şu şekilde yapılır:

$$r_{i1} = \frac{x_{11}}{\sum_{p=1}^1 x_{p1}} = \frac{1,085}{1,085 + 1,093 + 1,122 + 3,100} = 0,170 \quad (6)$$

Benzer şekilde tüm elemanlara normalleştirme dönüşümü yapıldığında aşağıdaki normalleştirilmiş matris elde edilir. Normalleştirilmiş matris elemanlarına eşitlik (3) uygulanarak Entropi değerleri bulunur. Alternatif sayısı 5 olduğundan eşitlikteki k değeri $\frac{1}{\ln 4}$ olacaktır. Bu çerçevede e_1 Entropi değerini hesaplayalım:

$$e_1 = -\frac{1}{\ln 4} (0,170 \cdot \ln 0,170 + \dots + 0,484 \cdot \ln 0,484) = 0,908 \quad (7)$$

Benzer şekilde tüm Entropi değerleri;

$$e_1 = 0,908, e_2 = 0,907, e_3 = 0,892, e_4 = 0,838, e_5 = 0,847, e_6 = 0,888,$$

$$e_7 = 0,846, \dots, e_{16} = 0,904$$

Şeklinde bulunur. Entropi değerleri denklem (4)'de 1 (bir)' den çıkartılarak farklılaşma dereceleri;

$$d_1 = 0,092, d_2 = 0,093, d_3 = 0,108, d_4 = 0,162, d_5 = 0,153, d_6 = 0,112, d_7 = 0,154, \dots, d_{16} = 0,096$$

Olarak hesaplanır. Son olarak farklılaşma dereceleri toplam farklılaşma derecelerine bölünerek eşitlik (5) ile Entropi ağırlıkları bulunur. Örneğin, Öz Kaynak Büyüklüğü kriterinin Entropi ağırlık değeri şöyle hesaplanır:

$$w_1 = \frac{d_1}{\sum_{p=1}^4 d_p} = \frac{0,092}{0,092 + 0,093 + 0,108 + \dots + 0,096} = 0,048 \quad (8)$$

Bu çerçevede tüm ağırlık değerleri;

$$w_1 = 0,048, w_2 = 0,049, w_3 = 0,057, w_4 = 0,085,$$

$$w_5 = 0,080, w_6 = 0,059, w_7 = 0,081, \dots, w_{16} = 0,050$$

Şeklinde bulunur. Bu şekilde hesaplanan Entropi ağırlıklandırma sonuçları Tablo 14'te sunulmuştur.

2.3. Promethee Yöntemi

Promethee yöntemi ilk olarak Brans (1982), tarafından geliştirilmiş olan birçok kriterli karar verme yöntemidir. İlk versiyonu olan PROMETHEE I sadece kısmi sıralama yapabilir iken, PROMETHEE II versiyonu ise alternatifler arasında tam sıralama yapabilmektedir.

Yöntem genel olarak alternatiflerin kriterlere göre ikili karşılaştırmaları üzerine inşa edilmiştir. PROMETHEE yöntemi; (Deringöz vd 2020; Mekan And Fadili 2020; ve And Of 1998; Wu vd. 2020)'nin çalışmalarına göre şöyle özetlenebilir.

$$\max\{g_1(a), g_2(a), \dots, g_k(a) | a \in A\} \quad (9)$$

Eşitlik (9) 'deki çok kriterli problemi ele alalım. Burada, A kümesi mümkün alternatifler kümesini tanımlar. $\{a_1, a_2, \dots, a_n\}$ ve $\{g_1(\cdot), g_2(\cdot), \dots, g_k(\cdot)\}$ Kümesi ise değerlendirme kriterleri kümesidir.

Burada bazı kriterlerin minimize edilebileceği dikkate alınmamıştır. Herhangi iki alternatif $a, b \in A$ arasında karşılaştırma yapmak istendiğinde bu karşılaştırmanın tercih anlamında ifade edilmesi gerekir. Bu amaçla tercih fonksiyonu P aşağıdaki gibi ifade edilir;

$$P_j(a,b) = F_j[d_j(a,b)] \quad \forall a,b \in A \quad (10)$$

$$d_j(a,b) = g_j(a) - g_j(b) \quad (11)$$

$$0 \leq P_j(a,b) \leq 1 \quad (12)$$

Bir kriter maksimize edildiğinde, $P_j(a,b)$ fonksiyonu, $g_j(\cdot)$ kriteri için a alternatifinin, b alternatifine tercih değerlendirmesini verir. Eğer $d_j(a,b)$ sapma değeri negatif ise $P_j(a,b)=0$ olur. Başka bir ifadeyle;

$$P_j(a,b) > 0 \Rightarrow P_j(b,a) = 0 \quad (13)$$

Eğer herhangi bir kriterin minimize edilmesi gerekiyorsa, $P_j(a,b)=F_j[-d_j(a,b)]$ şeklinde i Kriterin mevcut durumuna göre altı tür tercih fonksiyonu önerilmiştir. Promethee tercih fonksiyonları aşağıda gösterilmiştir. Şekil 14'te Promethee tercih fonksiyonları gösterilmiştir.

Tablo 4. Promethee Tercih Fonksiyonları

Tercih Fonksiyonu Tipi	Grafiksel Gösterim	Fonksiyon Tanımı	Parametre
Birinci Tip (Olağan)		$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ 1 & d > 0 \end{cases}$	-
İkinci Tip (U Tipi)		$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ 1 & d > q \end{cases}$	q
Üçüncü Tip (V Tipi)		$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ \frac{d}{p} & 0 \leq d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	p
Dördüncü Tip (Seviyeli)		$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ \frac{1}{2} & q \leq d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	p, q
Beşinci Tip (Lineer)		$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ \frac{d-q}{p-q} & q \leq d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	p, q
Altıncı Tip (Gaussian)		$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ 1 - e^{-\frac{d^2}{2s^2}} & d > 0 \end{cases}$	s

Bu çalışmada normal dağılımla uyumlu Gaussian tipi tercih fonksiyonu kullanılmıştır. Promethee süreci genel olarak ikili karşılaştırmalar üzerine dayanmaktadır. Toplam tercih indeksleri, $a, b \in A$ ve $W_{j,j}$. Kriterin ağırlık değeri olmak üzere;

$$\begin{cases} \pi(a, b) = \sum_{j=1}^k P_j(a, b)W_j, \\ \pi(b, a) = \sum_{j=1}^k P_j(b, a)W_j, \end{cases} \quad (14)$$

Sıralama akımı: Herhangi bir $a \in A$ alternatifinin, diğer $(n-1)$ tane alternatif ile ikili karşılaştırılması yapılabilir. Bunun için pozitif ve negatif üstünlük akımları eşitlik (15) ile ifade edilir:

$$\Phi^+(a) = \frac{1}{n-1} \sum_{x \in A} \pi(a, x), \quad \Phi^-(a) = \frac{1}{n-1} \sum_{x \in A} \pi(x, a) \quad (15)$$

$\Phi^+(a)$, ile gösterilen pozitif üstünlük akımı a alternatifinin diğer alternatiflere göre sağladığı toplam üstünlüğü, $\Phi^-(a)$ ise diğer alternatifler tarafından a üzerinde elde edilen toplam üstünlüğü, yani negatif üstünlük akımını ifade eder. Pozitif ve negatif üstünlük akımlarını birleştirerek tek bir üstünlük akımı elde etmek için, Eşitlik (16) 'de $\Phi(a)$, net üstünlük akımı tanımlanmıştır:

$$\Phi(a) = \Phi^+(a) - \Phi^-(a) \quad (16)$$

Yüksek net üstünlük akımı değerine sahip olan alternatif daha iyi olacağından, azalan sırasına göre alternatiflerin tercih sıralaması yapılır (Genç 2013).

3. UYGULAMA VE AMPİRİK ANALİZLER

Çalışmada kullanılan finansal performans kriterleri (Cari Oran, Likit Oran, Nakit Oran, Dönen Varlıklar / Aktif Oran, Aktif Karlılık (ROA), Özsermaye Karlılığı (ROE), Duran Varlıklar / Aktif Oran, Aktif Devir Hızı, Finansal Kaldıraç Oranı, Yatırım Oranı, Borçlanma Katsayısı, Kısa Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oran, Uzun Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oran, Özkaynak/Pasif Oran, Özkaynak Devir Hızı, Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı) literatürde sıklıkla kullanılan kriterlerden elde edilmiştir.

Çalışmadaki alternatiflerin (yılların) ağırlık (önem) değerleri çok kriterli karar verme yöntemi olan ENTROPİ yöntemi kullanılarak elde edilmiş ve elde edilen ağırlıklar yine çok kriterli karar verme yöntemi olan PROMETHEE yöntemi kullanılarak kriterlerin (finansal oranların) önem sıralamaları oluşturulmuştur. Kriterlerin önem sıralamaları oluşturulurken Visual Promethee Version 1.4.0.0 paket programından faydalanılmıştır. Firmaya ait 2017-2020 dönemi finansal değerler karar matrisi Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. 2017-2020 Finansal Kriterlerin Sayısal Değerleri

CO	LO	NO	DV/AO	AK	ÖSK	DV/AO	ADH	FKO	YO	BK	VYK/PO	VYK/PO	K/PO	KDH	ÇSDH	
Yıl	Cari Oran %	Likit Oran %	Nakit Oran %	Dönen Varlıklar / Aktif Oran %	Aktif Karlılık (ROA) (%)	Özsermaye Karlılığı (ROE) (%)	Duran Varlıklar / Aktif Oran %	Aktif Devir Hızı %	Finansal Kaldıraç Oran %	Yatırım Oran %	Borçlanma Katsayısı %	Kısa Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif	Uzun Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif	Özkaynak/Pasif Oran %	Özkaynak Devir Hızı %	Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı %
2020	,64	,76	3,76	2,25	,87	4,27	7,75	,5032	59410,9	,600	,2793	,5032	,2173	,4711	,5800	,7566
2019	,31	,47	,58	5,01	2,59	18,66	4,99	,6166	67877,9	,887	,2565	,6166	,1267	,4730	,5198	1,8968
2018	,35	,09	8,46	5,97	1,72	14,37	4,03	,2429	92024,9	,045	,6465	,2429	,1105	,5534	,9296	1,9512
2017	3,07	,44	3,76	,91	21,26	6,93	,35	,3231	86477,8	,674	,5006	,3231	,1762	,9170	,0496	4,4329

Firmanın 2017-2020 dönemi esas alınarak finansal oranlara ve kriterlere ait karar matrisi oluşturulduktan sonra bu değerler normalize edilerek normalize karar matrisi elde edilmiştir. Elde edilen normalize karar matrisi Tablo 6 'te gösterilmektedir.

CO	LO	NO	DV/AO	AK	ÖSK	DV/AO	ADH	FKO	YO	BK	KVYK/PO	UVYK/PO	ÖK/PO	ÖKDH	NÇSDH	
Yıl	Cari Oran %	Likit Oran %	Nakit Oran %	Dönen Varlıklar /Aktif Oran %	Aktif Karlılık (ROA) (%)	Özsermaye Karlılığı (ROE) (%)	Duran Varlıklar / Aktif Oran %	Aktif Devir Hızı %	Finansal Kaldıraç Oran %	Yatırım Oran %	Borçlanma Katsayısı %	Kısa Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oran %	Uzun Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oran %	Özkaynak/Pasif Oran %	Özkaynak Devir Hızı %	Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı %
2020	,170	,166	,325	,320	,375	,373	,371	,325	,337	,080	,167	,223	,156	,335	,171	,231
2019	,171	,208	,137	,330	,295	,098	,314	,430	,095	,334	,194	,311	,089	,277	,419	,476
2018	,175	,145	,433	,334	,308	,133	,294	,086	,424	,423	,483	,417	,324	,022	,336	,158
2017	,484	,481	,104	,016	,022	,396	,021	,159	,144	,163	,156	,048	,431	,366	,074	,135

Tablo 6. Normalleştirilmiş Karar Matrisi

Entropi ağırlıklandırma yöntemi kullanılarak her bir finansal oran için 2017-2020 dönemine ait ağırlık değerleri hesaplanmış ve elde edilen değerler Tablo 7'te gösterilmektedir.

Tablo 7. Entropi Ağırlıklandırma Değerleri

O	O	O	V/A O	K	SK	V/A O	DH	KO	O	K	VYK/P O	VYK/P O	K/PO	KDH	ÇSD H
Cari Oran %	Likit Oran %	Nakit Oran %	Dönen Varlıklar / Aktif Oran %	Aktif Karlılık (ROA) (%)	Özsermaye Karlılığı (ROE) (%)	Duran Varlıklar / Aktif Oran %	Aktif Devir Hızı %	Finansal Kaldrac Oranı %	Yatırım Oranı %	Borçlanma Katsayısı %	Kısa Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oran %	Uzun Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oran %	Özkaynak/Pasif Oran %	Özkaynak Devir Hızı %	Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı %
W_{ij}															
,048	,049	,057	,085	,08	,059	,081	,059	,058	,060	,048	,067	,058	,080	,061	,050

Ağırlıkların ortalama değerlerine bakıldığında sayısal değer olarak aralarında büyük bir fark olmadığı görülmektedir. Buna rağmen elde edilen değerler arasında sayısal değer olarak büyük olan kriter önem sırası da diğer alternatiflere göre daha büyüktür. Mesela ağırlık değeri en büyük olan kriter Varlık Sermaye Yapı Oranı “Dönen Varlıklar / Aktif Oran %” 0,085 değere sahip ve kriterler arasında önem sırası en yüksek olanıdır. Aynı şekilde önem değeri en az değere sahip Likidite Oran ve Finansal Yapı Oranları “Cari Oran % ve Borçlanma Katsayısı %” oranları 0,048 değerlere sahiptirler. Alternatiflere ait 2017-2020 dönemi finansal verilerin ölçülendirildiği Visual Promethee Version 1.4.0.0 programına ait ekran görüntüsü Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8. Visual PROMETHEE 1.4.0.0 Ekran Görüntüsü

Scenario1	CO	LO	NO	DV/AO	AK	ÖSK	DV/AO	ADH	FKO	YO	BK	KYYK/PO	UYK/PO	ÖK/PO	ÖKDH
Unit	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio	ratio
Cluster/Group	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆
Preferences															
Min/Max	min	min	min	min	max	max	min	max	min	max	min	min	max	max	max
Weight	0,05	0,05	0,06	0,08	0,08	0,06	0,08	0,06	0,06	0,06	0,05	0,07	0,06	0,08	0,06
Preference Fcn.	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian	Gaussian
Thresholds	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute	absolute
- Q: Indifference	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
- P: Preference	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
- S: Gaussian	1,86	2,17	178,20	50181,64	0,35	174,61	50181,56	30,24	244211,71	248982,65	250585,83	1,32	4,71	906856,75	14,63
Statistics															
Minimum	1,31	0,47	3,44	82,25	-2,67	-21,26	14,03	0,35	0,24	167877,93	3,60	0,26	0,24	0,11	1,47
Maximum	3,35	1,09	18,46	85,97	20,94	14,27	17,75	0,45	0,62	292024,97	8,05	0,65	0,62	0,22	3,55
Average	2,32	0,81	10,31	84,08	5,08	-10,01	15,93	0,40	0,42	226447,92	5,80	0,42	0,42	0,16	2,35
Standard Dev.	0,86	0,23	6,08	1,48	9,34	14,23	1,48	0,05	0,15	51026,86	1,76	0,16	0,15	0,04	0,78
Evaluations															
2020	2,97	0,91	3,44	83,07	-0,46	-21,26	16,93	0,35	0,50	259410,93	3,60	0,28	0,50	0,22	1,47
2019	3,35	1,09	18,46	85,97	20,94	-14,37	14,03	0,35	0,62	167877,93	6,89	0,26	0,62	0,13	2,47
2018	1,31	0,47	5,58	85,01	-2,67	-18,66	14,99	0,45	0,24	292024,97	8,05	0,65	0,24	0,11	3,55
2017	1,64	0,76	13,76	82,25	2,51	14,27	17,75	0,43	0,32	186477,85	4,67	0,50	0,32	0,18	1,92

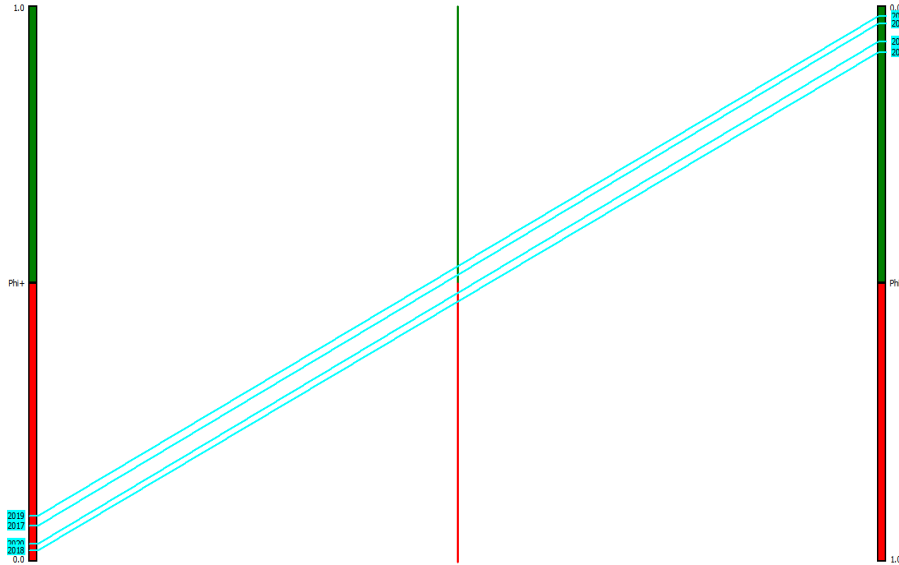
Finansal kriterlere ait 2017-2020 dönemi verileri Visual PROMETHEE 1.4.0.0 Akış Tablosu Ekran Görüntüsü Grafik 1’de gösterilmiştir. Tablodaki Phi+, esas alınan alternatifin diğer alternatiflere karşın pozitif üstünlüğünü ifade etmektedir. Aynı şekilde Phi- ise esas alınan alternatifin diğer alternatiflere karşın negatif üstünlüğünü göstermektedir. Phi ise pozitif üstünlükler ve negatif üstünlükler temel alınarak kriterlerin sonuç değer üstünlüklerini ifade etmektedir. PROMETHEE II de alternatiflerin başarı sıralaması azalan sıralamaya göre yapılır. Buna göre alternatifler arasında 2019 yılı 0,0635 Phi değeri ile en iyi finansal performansın sergilendiği yıl olmuştur. Grafik 1’de tüm alternatiflere ait Visual PROMETHEE 1.4.0.0 akış tablosu ekran görüntüsü gösterilmektedir.

Grafik 1. Visual PROMETHEE 1.4.0.0 Akış Tablosu Ekran Görüntüsü

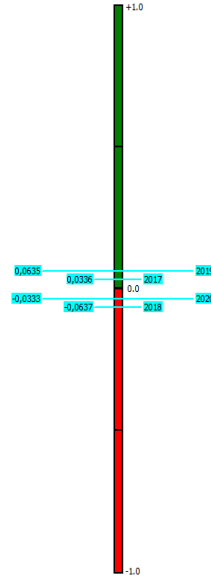
Rank	action		Phi	Phi+	Phi-
1	2019		0,0635	0,0820	0,0184
2	2017		0,0336	0,0643	0,0307
3	2020		-0,0333	0,0306	0,0640
4	2018		-0,0637	0,0191	0,0828

Grafik 2’te PROMETHEE I yaklaşımına göre alternatiflerin kısmi sıralamaları gösterilmektedir.

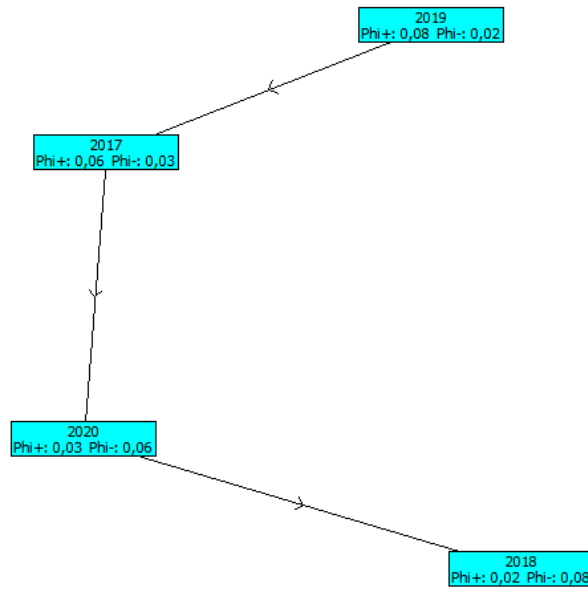
Grafik 2. Promethee I Yöntemine Göre Sıralama

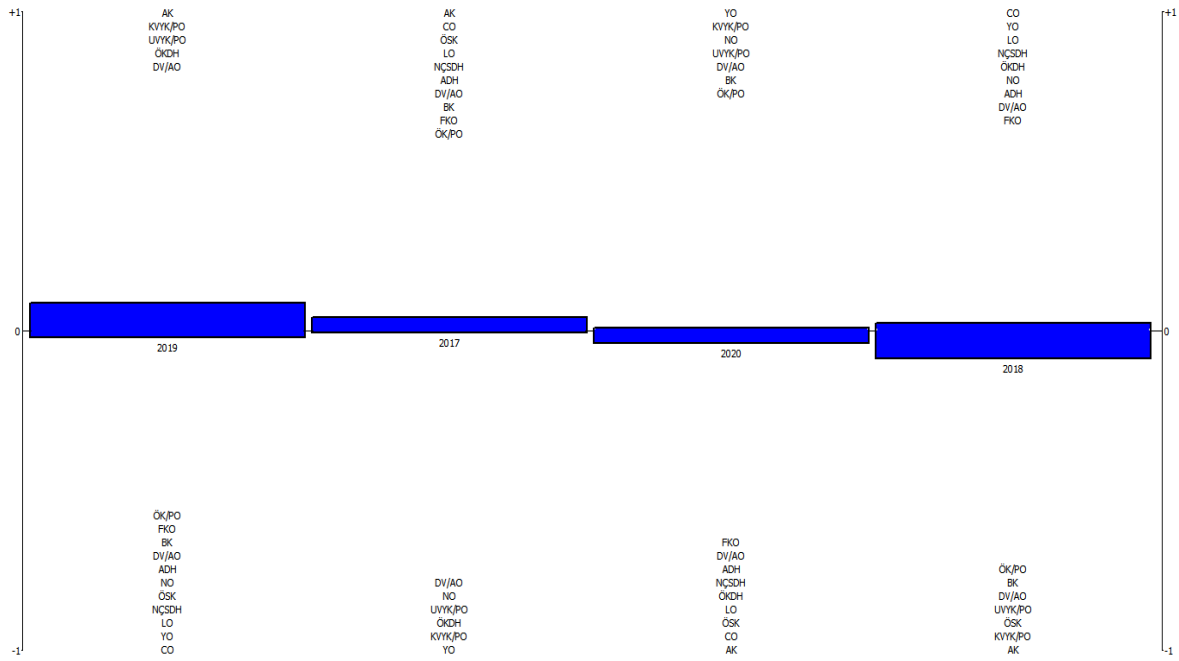
Grafik 2’te alternatiflerin negatif ve pozitif üstünlükleri ifade edilmektedir. Soldaki sütunda pozitif üstünlükleri, sağdaki sütunda ise negatif üstünlükleri sıralanmaktadır. Grafik 3’te alternatiflerin PROMETHEE II yaklaşımına göre finansal performans ölçütüne göre tam sıralaması gösterilmektedir.

Grafik 3. Promethee II Yöntemine Göre Sıralama

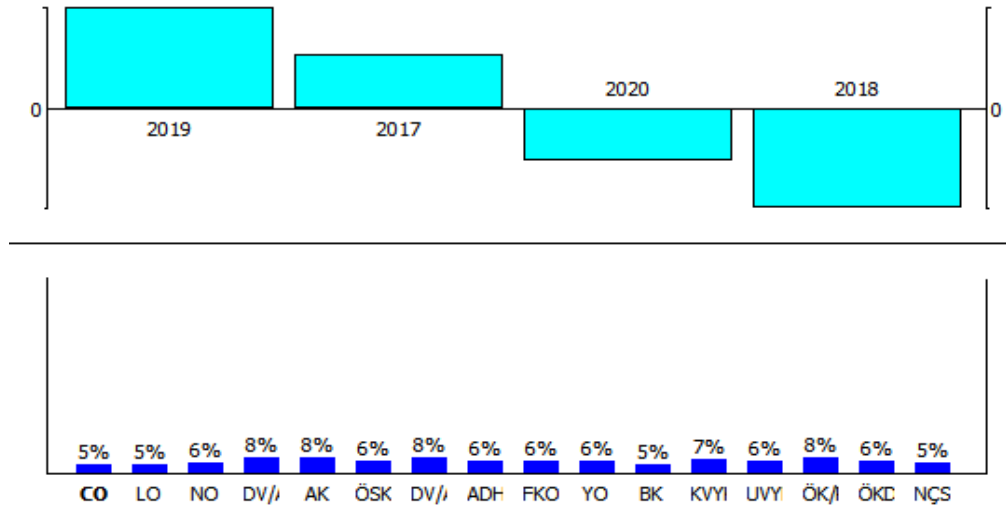
Grafik 3'te görülen PROMETHEE II yaklaşımına göre tüm sonuçlar ele alınarak alternatiflerin tam sıralaması gösterilmektedir. Buna göre 0 ile +1 arasında yer alan değerler portföye dahil edilebilecek değerlerdir. Grafik 4'te Promethee network diyagramı gösterilmektedir.

Grafik 4. Promethee Network Diyagramı

Promethee network diyagramı incelendiğinde alternatifler arasında 2019 yılının en iyi pozitif üstünlük ve en iyi negatif üstünlük değerine sahip olduğu görülmektedir. Aynı şekilde 2018 yılının performans sıralamasında en son sırada olduğu net bir şekilde görülmektedir. PROMETHEE I yaklaşımı, PROMETHEE network diyagramı ile alternatiflerin kısmi sıralamasının yapılması ve hangi şartlar altında alternatiflerin birbiriyle kıyaslanamaması yönüyle birbiriyle benzerlik gösterebilmektedir. Grafik 6'da kriterlerin alternatifler üzerindeki negatif ve pozitif üstünlükleri gösterilmektedir.

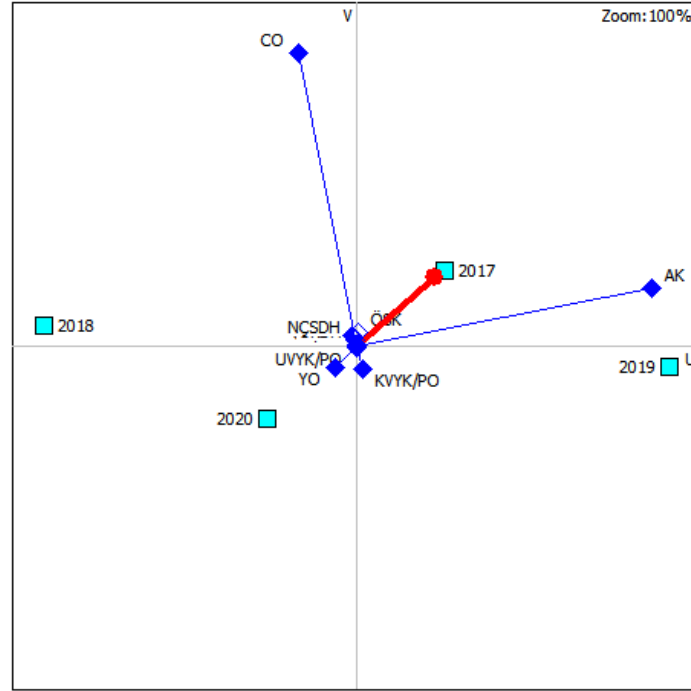
Grafik 5. Kriterlerin Alternatifler Üzerindeki Negatif ve Pozitif Üstünlükleri

Grafik 6'de Kriterlerin alternatifler üzerindeki etkilerinin yüzdelerle dağılımları gösterilmektedir.

Grafik 6. Kriterlerin Alternatifler Üzerindeki Etkilerinin Yüzdelerle Dağılımları

Çok kriterli karar yöntemi olan promethee yaklaşımı uygulanarak itfaiye malzemeleri ve çok maksatlı yangın müdahale-kurtarma araçları ihracatı yapan bir firma olan Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin finansal performans analizi yapılırken temel alınan kriterlerin alternatifler üzerindeki finansal açıdan etkileri ve finansal yorumları GAIA şeklinde isimlendirilen 2 boyutlu bir düzlemsel alan üzerinde gösterilebilmektedir. Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin 2017-2020 dönemine ait finansal analiz sonucunda elde edilen kriterlerin alternatifler üzerindeki finansal açıdan etkileri GAIA düzleminde Grafik 8'de gösterilmektedir.

Grafik 7. GAIA Düzlemi Ekran Görüntüsü

Grafik 7’de görünen kırmızı renkteki eksen “Pi” eksenini olarak adlandırılmaktadır ve karar eksenini oluşturmaktadır. GAIA düzleminin temelinde anlatılmak istenen karar vericinin karar verirken alternatiflerin ve kriterlerin karar eksenine göre konumunu temel alarak karar vermesini sağlamaktır. Program çıktısında analiz doğruluk değeri “delta” %100 çıkmıştır. Deltanın değerinin yüksek çıkmasının sebebi analiz yapılan firmanın tek bir firmadan oluşmasıdır. Kriterlerin tek bir firma üzerindeki incelendiği için alternatifler üzerinde çok karmaşık bir analiz söz konusu olmamasıdır. Sonuç olarak delta değerinin yüksek çıkması verilen kararların da tutarlılığının yüksek oranda olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada bahse konu olan Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayi ve Ticaret A.Ş.’nin on altı farklı finansal kriter çerçevesinde (Cari Oran, Likit Oran, Nakit Oran, Dönen Varlıklar / Aktif Oran, Aktif Karlılık (ROA), Özsermaye Karlılığı (ROE), Duran Varlıklar / Aktif Oran, Aktif Devir Hızı, Finansal Kaldıraç Oranı, Yatırım Oranı, Borçlanma Katsayısı, Kısa Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oran, Uzun Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oran, Özkaynak/Pasif Oran, Özkaynak Devir Hızı, Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı) 2017-2020 dönemi finansal performans analizi hedeflenmiştir. GAIA düzlemi ekran görüntüsü incelendiğinde kriterler mavi renk vektörlerden ve alternatifler ise turkuaz renk karelerden oluşmaktadır. 2019 ve 2017 alternatifleri “Pi” eksenine yakın yönlüdür, 2018 ve 2020 alternatifleri ise zıt yönlüdür. ÖSK, AK ve CO gibi kriterler “Pi” eksenine yakın yönlüdür ve kendi aralarında aynı yönlüdür diyebileceğimiz kriterler olduğundan alternatifler üzerindeki pozitif etkileri de aynı düzeyde diyebiliriz. Bunun aksine NÇSDH, UVYK/PO, YO ve KVYK/PO gibi kriterler “Pi” eksenine zıt yönlüdür olduklarından ve yine kendi aralarında da aynı yönlüdür olduklarından alternatifler üzerindeki negatif etkileri de aynı düzeyde diyebiliriz. Alternatiflerin ve kriterlerin karar eksenine göre doğrultuları ve uzaklıkları göz önünde bulundurulduğunda alternatiflerin finansal performans sıralamaları 2019>2017>2020>2018 şeklinde olduğu görülmektedir. Tablo 6’da Alternatiflerin Promethee Φ değerleri gösterilmektedir.

Tablo 9. Promethee Φ Değerleri

Yıl	2020	2019	2018	2017
Φ Değerleri	-0,0333	0,0635	-0,0637	0,0336

Tablo 8' Alternatiflerin Finansal Performans Sıralaması gösterilmektedir.

Tablo 10. Alternatiflerin Finansal Performans Sıralaması

Yıl	2019	2017	2020	2018
Finansal Performans Sıralaması	1	2	3	4

SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmada itfaiye sarf malzemesi ve çok maksatlı yangın müdahale-kurtarma araçlarının üretim ve gelişiminde yer alan Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye ait 2017-2020 dönemi finansal performans analizi yapılmıştır. Firmaya ait 2017 yılı öncesi finansal verilerdeki eksik bilgilerden dolayı değerlendirme dönemi 2017-2020 yılları arasında sınırlı kalmıştır. Literatür taraması yapıldığında itfaiye sarf malzemesi ve çok maksatlı yangın müdahale-kurtarma araçlarının üretim ve gelişiminde yer alan firma veya firmalarla ilgili yapılan çalışmaların çok kısıtlı olduğu görülmektedir. Finansal performans verileri “www.finnet.com” internet sitesinin firmaya ait yayınlamış olduğu olarak gelir ve bilanço tablolarından elde edilmiş finansal oranlar (Cari Oran, Likit Oran, Nakit Oran, Dönen Varlıklar / Aktif Oran, Aktif Karlılık (ROA), Özsermaye Karlılığı (ROE), Duran Varlıklar / Aktif Oran, Aktif Devir Hızı, Finansal Kaldıraç Oranı, Yatırım Oranı, Borçlanma Katsayısı, Kısa Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oran, Uzun Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oran, Özkaynak/Pasif Oran, Özkaynak Devir Hızı, Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı) kullanılmış ve elde edilen kriter ağırlıkları entropi yöntemi yardımıyla yapılmıştır. Alternatiflerin sıralamasında ise çok kriterli karar verme yöntemi olan PROMETHEE yönteminden faydalanılmıştır. Yıllar ayrı ayrı incelendiğinde her yıla farklı etki eden finansal kriterler firmanın yıl içerisindeki finansal performansını doğrudan etkilediği ve 2017-2020 döneminde doğrusal bir gelişme göstermediği görülmektedir. Bunun sebebi olarak firmanın söz konusu dönemde kendi içinde almış olduğu finansal kararlar ve ülkedeki finansal dinamiklerin değişkenlik etkisi sergilemesi olarak ifade edilebilir. Yapılan finansal analiz sonucunda firma en iyi performansı 2019 yılında göstermiş ve finansal performans sıralaması 2019>2017>2020>2018 şeklinde elde edilmiştir.

Kaynakça

- Alkan, G. & Merdivenci, F. (2021). Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Lojistik Performans Endeksine Göre Seçilen Ülkelerin Entropi Temeline Dayalı EDAS Yöntemi ile Değerlendirmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 627-641.
- İhsan, A., Öztel, A. & Köse, M. S. (2015). Entropi tabanlı MAUT yöntemi ile kurumsal sürdürülebilirlik performansı ölçümü: bir vaka çalışması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 65-81.
- Altıntaş, F.F. (2021). Çevre Performanslarının Entropi tabanlı Rov, Aras ve Copras Yöntemleri ile Ölçülmesi: G20 Grubu Ülkeleri Örneği. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(1), 55-78
- Apan, M., Öztel, A. & İslamoğlu, M. (2015). Teknoloji Sektörünün Entropi Ağırlıklı Uzlaşık Programlama (CP) ile Finansal Performans Analizi: BİST’de Bir Uygulama. In 19th Finance Symposium, 1–10, Hitit University Çorum, Turkey
- Arsu, T. (2021). Finansal Performansın Entropi Tabanlı Aras Yöntemi İle Değerlendirilmesi: Bist Elektrik, Gaz ve Buhar Sektöründeki İşletmeler Üzerine Bir Uygulama. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(1), 15-32.
- Ateş, S. & Usman, Ö. (2021). Gelişmekte Olan Ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Değerlendirilmesi Examination Of Sustainable Development Performances Of Developing Countries Using Grey Relational Analysis. *İktisadi İdari Ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 225–48.
- Aydın, C. (2018). Makine Öğrenmesi Algoritmaları Kullanılarak İtfaiye İstasyonu İhtiyacının Sınıflandırılması. *European Journal Of Science And Technology* (14),169–75.
- Bahçeci, A. & Belgin, Ö. (2021). Organize Sanayi Bölgesi (OsB) İçinde Kurulması Planlanan Bir Teknopark’ın Gelişimi İçin En Uygun OsB’nin Entropi Tabanlı Topsıs Yöntemi İle Seçimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 68, 133-152.
- Bulgun, E. Y. & Yılmaz M. (2010). İtfaiye Elbiseleri Tasarımında Son Gelişmeler. *Journal Of Textiles And Engineer* 77, 19–28.
- Canlı, Ö. & Günel, S. (2021). Entropi Ölçülerinin Kestirim Başarımının İncelenmesi. *Deu Muhendislik Fakültesi Fen ve Muhendislik* 23(68), 435–57.
- Deringöz, A. Danışan, T. & Eren, T. (2020). Covid-19 Takibinde Giyilebilir Sağlık Teknolojilerinin Çkkv Yöntemleri İle Değerlendirilmesi. *Journal of Polytechnic* 0900, 0–3.
- Deringöz, A. Danışan, T. & Eren, T. (2021). Endüstri giyilebilir Teknolojilerin ÇKKV yöntemleri ile Değerlendirilmesi ve Seçimi. *Ergonomics* 4(1), 10–21.
- Durna, E. & Genç, N. (2021). Lastik Üretiminden Kaynaklanan Yüzey Aktif Madde İçeren Atık Suların Koagülasyon Bazlı Arıtma Alternatiflerinin Promethee Yaklaşımı İle Değerlendirilmesi. *Dergisi Niğde Ömer Halisdemir University*, 10(1), 23–32.

- Ekin, E. & Okutkan, C. (2021). Promethee Yöntemi İle Tesis Yeri Seçim Problemine İlişkin Bir Uygulama. *Journal of Gaziantep University Faculty of Economics And Administrative Sciences* 3(1), 46–58.
- Yazıcı, E. Eren, T. & Alakaş, H. M. (2021). Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri İle İşleme Merkezi Seçimi : İmalat İşletmesinde Uygulama, *Journal Of Industrial Engineering* 32(1), 34–54.
- Erden, Turan, & Cosku, M.Z. (2011). Coğrafi Bilgi Sistemleri Ve Analitik Hiyerarşi Yöntemi Yardımıyla İtfaiye İstasyon Yer Seçimi. *TMMOB Harita Ve Kadastro Mühendisleri Odası 13. Türkiye Harita Bilimsel Ve Teknik Kurultayı, 2011, Ankara Coğrafi* 23(April 2011):19–35.
- Geçen, R. (2019). Ağ Analizi Kullanılarak Acil Durumlarda İtfaiye Araçlarının Erişebilirlik Analizi: Ceyhan (Adana) Örneği. *Ege Coğrafya Dergisi* 28(2), 199–211.
- Genç, T. (2013). Promethee Yöntemi Ve Gaia Düzlemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 15(1), 133–54.
- Göçmen, E. & Erol, R. (2018). The Transition To Industry 4.0 İn One Of The Turkish Logistics Company. *International Journal of 3D Printing Technologies And Digital Industry* 2(1), 76–85.
- Gökkaya, E. & Kaya, A. (2021). Türkiye’de İtfaiyecilik Eğitimi İle Hava Kurtarma ve Yangınla Mücadele Biriminin Yapısal Değerlendirmesi. *Journal Of Pre-Hospital*, 6(April), 143–58.
- Henri. (2018). Methods For Multiple Attribute Decision Making. *Angewandte Chemie International Edition*, 6(11), 951–952.
- Jiang, H., Zhan, J. & Chen, D. (2021). Promethee II method based on variable precision fuzzy rough sets with fuzzy neighborhoods. *Artificial Intelligence Review*, 54(2), 1281-1319.
- Ömürbek, N., Karaatlı, M. & Balcı, H. F. (2016). Entropi temelli MAUT ve SAW yöntemleri ile otomotiv firmalarının performans değerlemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 227-255.
- Li, P. & Xu, Z. (2021). Evaluation of Nursing Homes Using a Novel Promethee Method for Probabilistic Linguistic Term Sets. *Complexity*, 2021, 11.
- Makan, A. & Fadili, A. (2020). Sustainability Assessment Of Large-Scale Composting Technologies Using Promethee Method. *Journal of Cleaner Production* 261, 121244.
- Nabeeh, N. A., Abdel-Monem, A. & Abdelmouty, A. (2020). A novel methodology for assessment of hospital service according to Bwm, Mabac, Promethee II. *Neutrosophic Sets and Systems*, 31(1), 63-79.

- Kehribar, Ö., Karademir, F. & Evcı, S. (2021). İşletmelerin COVID-19 pandemisi sürecindeki finansal performanslarının Entropi ve MAIRCA yöntemleri ile değerlendirilmesi: BIST gıda, içecek endeksi örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(1), 200-214.
- Ömürbek, N., Altın, F.G., Şimşek, A. & Hande, E.. (2021). Entropi tabanlı veri zarflama analizi yöntemi ile Türkiye'deki illerin sağlık göstergeleri açısından etkinliğinin belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(29), 16-45.
- Organ, A. (2013). Çok Kriterli Karar Vermeyöntemlerinden Bulanık Prometheyönteminin Konteyniseçiminde Uygulanması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 45(45), 252–69.
- Özaydın, G. & Karakul. A. (2021). Entropi Tabanlı Maut, Saw Ve Edas Yöntemleri İle Finansal Performans Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 26(1), 13–29.
- Sağabun, W, Watróbski, J. & Shekhovtsov, A. (2020). Are Mcda Methods Benchmarkable A Comparative Study Of Topsis, Vikor, Copras, And Promethee Iı Methods. *Symmetry* 12(9), 1–56.
- Salman, S. (2021). Savunma Sanayi Ar-Ge Merkezlerinin Performanslarının Bütünleşik Entropi-Aras Yöntemi ile Değerlendirilmesi Araştırma. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi* 7(1):51–73.
- Koşaroğlu, Ş.M. (2021). E7 Ülkelerinin Makroekonomik Performanslarının Entropi Ve Aras Yöntemleriyle Karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 68, 203-221
- Singh, A., Gupta, A. & Mehra, A. (2021). Best criteria selection based PROMETHEE II method. *Opsearch*, 58(1), 160-180.
- Söylemez, A. (2012). Bir Yerel Hizmet Birimi Olarak İtfaiye'nin Tarihi History Of Fire Department As A Local Service Unit Adnan. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 15(2), 29–47.
- Tükenmez, M., & Öz, O. (2020). İzmir Ymmo Dergisi Promethee Yöntemi İle Özet. *İzmir YMMO Dergisi* 2(December), 46–70.
- Wu, X., Zhang, C., Jiang, L. & Liao, H. (2020). An integrated method with PROMETHEE and conflict analysis for qualitative and quantitative decision-making: case study of site selection for wind power plants. *Cognitive Computation*, 12(1), 100-114.
- Yüksekıldız, E. (2021). Entropi Ve Eatwos Yöntemleri İle Türkiye Konteyner Limanlarının Verimlilik Analizi. *Verimlilik Dergisi*, 4(2):3–24.
- İstanbul İtfaiyesi Ferman. <http://itfaiye.ibb.gov.tr/tr/ferman.html> (E. T.: 28.12.2022)
- Katmerciler Tarihçe. <http://Www.Katmerciler.Com.Tr/L/Tr/Mid/348/Tarihce.Htm>
(E.T.:28.12.2022)

